

U našoj doista bogatoj poezijno-političkoj publicistici ne znam da smo ikada imali biotipog čovjeka i lucidnije pero (...). To danas, o 75. godišnjici Pilarcu, hrvatsko-slovenskog pitanja, smijemo reći s punim uvjerenjem da se nismo ni malo prevažili.

(akademik D. Jelić, 1993.)

Pilar je bio neumjereno napadan i plijenjen, a isto tako neusporedivo hvaljen i krionice čitan. Često se o njegovu djelu i njegovu govorilo i pisalo napamet, širila bijeda i crna legenda. Vrijeme je da se kritički izdaju njegova djela i relevantni dijelovi ostavštine. Pilar to zaslužuje kao jedan od naših najbogatijih političkih pesaca.

(dr. T. Macan, 1997.)

VUKOVAR '91.
— GENOCID I
MEMORICIDNA BAŠTINA
EUROPSKE UNIJE

Pišu:
Josip BOŠNJAKOVIĆ
Miljenko BREKALO
Mate BUNTIĆ
Gordan ČRPIĆ
Henrik Ivan DAMJANOVIĆ
Anita DREMEL
Tihomil MAŠTROVIĆ
Renato MATIĆ
Stjepan G. MESTROVIĆ
Mladen MIUĆ
Ivica MUSIĆ
Mateja ŠAKIĆ
Vlado ŠAKIĆ
Sanja ŠPOLJAR VRŽINA
Miroslav TUDMAN
Ivo TURK
Mateo ŽANIĆ
Dražen ŽIVIĆ

INSTITUT
DRUŠTVENIH ZNANOSTI
IVO PILAR
ISBN 978-953-7964-10-8
CIJENA 100 KUNA

VUKOVAR '91. — GENOCID I
MEMORICIDNA BAŠTINA EUROPSKE UNIJE

ZBORNICI

INSTITUT
DRUŠTVENIH ZNANOSTI
IVO PILAR

VUKOVAR '91.
— GENOCID I
MEMORICIDNA BAŠTINA
EUROPSKE UNIJE

Uredili D. Živić, S. Špoljar Vržina, S. Cvikić, I. Žebec Šilj

Fotografija na naslovnici: Kriz za slobodu Hrvatske [Simila: Miroslav Žuk]

INSTITUT DRUŠTVENIH ZNANOSTI
IVO PILAR

U prigodi obilježavanja 18. studenoga — Dana sjećanja na žrtvu Vukovara 1991. godine Institut društvenih znanosti Ivo Pilar i Područni centar Instituta Pilar u Vukovaru organizirali su u Vukovaru tradicionalni 16. znanstveno-stručni skup »Vukovar '91. — dvadeset i druga godina poslije«. Tema skupa bila je »Vukovar '91. — genocid i memoricidna baština Europske unije«. Cilj skupa je bio pridonijeti nastavku kontinuirane znanstvene rasprave o fenomenu Vukovara '91. i Vukovarske paradigme te na taj način objektivno se suprotstaviti sve izraženijim pokušajima njihova preteđivanja, prikrivanja, programiranja i/ili krivotvorenja, naročito u kontekstu (pre)oblikovanja suvremene hrvatske nacionalne i kulturne paradigme i identiteta. Zbornik sadrži većinu izgovorenih i prezentiranih priopćenja sa skupa, od kojih se dva rada donose na engleskom jeziku što pridonosi boljoj međunarodnoj vidljivosti ove publikacije, ali i vukovarskih tema uopće.

INSTITUT DRUŠTVENIH ZNANOSTI IVO **PILAR**

Biblioteka **Zbornici**
— K n j i g a 4 5 —

VUKOVAR '91.
— GENOCID I MEMORICIDNA BAŠTINA
EUROPSKE UNIJE

Biblioteka **Zbornici**
— K n j i g a 4 5 —

VUKOVAR '91. — GENOCID I MEMORICIDNA BAŠTINA EUROPSKE UNIJE

Urednici:

Dražen Živić, Sanja Špoljar Vržina, Sandra Cvikić, Ivana Žebec Šilj

Nakladnici:

Institut društvenih znanosti Ivo Pilar, Zagreb, www.pilar.hr
Institut društvenih znanosti Ivo Pilar — Područni centar Vukovar
Ogranak Matice hrvatske Vukovar

Za nakladnike:

Vlado Šakić
Lidija Miletić

Izvršna urednica:

Mirjana Paić-Jurinić

Recenzenti:

Ivan Rogić
Zoran Tomić

Lektura:

Ivona Filipović-Grčić

Oblikovanje:

Zlatko Rebernjak (Forma ultima)

Prijelom i priprema za tisak:

Bartol Rebernjak

Tisak:

ITG, Zagreb, listopad 2014.

ISBN 978-953-7964-10-8

Cip zapis dostupan u računalnom katalogu
Nacionalne i sveučilišne knjižnice u Zagrebu
pod brojem 888777

Copyright © 2014. — Institut društvenih znanosti Ivo Pilar, Zagreb

VUKOVAR '91.
— GENOCID I
MEMORICIDNA BAŠTINA
EUROPSKE UNIJE

INSTITUT DRUŠTVENIH ZNANOSTI IVO **PILAR**

OGRANAK MATICE HRVATSKE VUKOVAR

Zagreb — Vukovar, 2014.

Na suradnji i financijskoj potpori
objavljivanju ovog zbornika
z a h v a l j u j e m o
Ogranku Matice hrvatske Vukovar

Sadržaj

Uredničko slovo	7
Stjepan G. MEŠTROVIĆ: Postemotional Politics and the Siege of Vukovar	11
Vlado ŠAKIĆ: Vukovar 2013.: povratno oblikovanje identiteta i/ili nova kulturna paradigma	27
Sanja ŠPOLJAR VRŽINA: The Culturocide, Postemotional Memoricide and Fanonesque Resistance of Vukovar (A Contribution to the Anthropology of Vukovar)	35
Josip BOŠNJAKOVIĆ, Gordan ČRPIĆ: Oskvrnuće svetoga kao strategija razaranja zajednice. Silovanje u ratu kao racionalan projekt razaranja zajednice	57
Mate BUNTIĆ, Ivica MUSIĆ: Ideja pravednog rata i pravednog mira u antičkoj i skolastičkoj misli	75
Tihomil MAŠTROVIĆ: Otpor memoricidu: Zbirka knjiga o Domovinskom ratu Nacionalne i sveučilišne knjižnice u Zagrebu	87
Dražen ŽIVIĆ: Hrvatski Domovinski rat u zrcalu istraživanja Instituta Pilar	99
Mateo ŽANIĆ, Dražen ŽIVIĆ: Vukovar '91. u istraživanjima Instituta Pilar	113
Renato MATIĆ, Anita DREMEL, Mateja ŠAKIĆ: Manipulacije predrasudama i mitovima: primjer Vukovara	127
Henrik Ivan DAMJANOVIĆ: Memoria — spomen. Teološko-biblijska refleksija očuvanja identiteta narodnosti s pomoću prisjećanja Djela Gospodnjih	141
Mladen MILIĆ: Dijalektika smrti Boga i čovjeka — nihilizam zaustavljen na pola puta	147
Miljenko BREKALO: Slatinska ratna kronika 1991. — poseban osvrt na ratni zločin u Balincima, Četekovcu, Čojlugu, Humu i Voćinu	161

Ivo TURK:

Saborsko 1991. — zločin i posljedice	201
--	-----

Miroslav TUĐMAN:

Strateški ciljevi bošnjačke politike 1993.—1994.	215
---	-----

Sažetak	233
---------------	-----

Summary	239
---------------	-----

O autorima	245
------------------	-----

Uredničko slovo

Dragi čitatelji,

upućujemo vam iskrene riječi pozdrava i dobrodošlice na stranice Zbornika radova 16. znanstveno-stručnog skupa »Vukovar '91. — dvadeset i druga godina poslije«, koji su u prigodi obilježavanja 18. studenoga — »Dana sjećanja na žrtvu Vukovara 1991. godine« o temi »Vukovar '91. — genocid i memoricidna baština Europske unije« organizirali Institut društvenih znanosti Ivo Pilar iz Zagreba te vukovarski Područni centar Instituta Pilar.

I dvadeset i dvije godine nakon Vukovarske bitke, nakon herojske obrane grada, tolikih ljudskih stradanja i kataklizmičkih razaranja grada te višegodišnje okupacije, Institut Pilar kroz svoja kontinuirana znanstvena istraživanja i izdavaštvo, a napose kroz organiziranje ovoga već tradicionalnog znanstveno-stručnog skupa, ustraje u promišljanjima, analizama i predočivanju složenog fenomena Vukovara '91., koji je iz niza već dobro poznatih razloga prepoznat, barem u većini akademske i najšire javnosti, kao hrvatska kulturna i nacionalna paradigma.

Aktualni društveni događaji iznova su afirmirali simboličko, narativno ali i stvarno značenje Vukovara '91. kao prijelomnice u suvremenoj hrvatskoj povijesti. Isticali smo da je upravo Vukovarska paradigma ključnom sastavnicom oblikovanja modernog hrvatskog nacionalnog identiteta jer su obranom Vukovara (o)branjene i tradicionalne hrvatske nacionalne vrijednosti, ali i vrijednosti slobode i prava hrvatskoga naroda na samostalnu i demokratsku državu. Proteklih šesnaest godina istraživali smo različite vidove Vukovara '91. jer je od početaka naših istraživanja bilo razvidno da se Vukovar '91. nikako ne može svesti na jedan ili dva aspekta, ma koliko bili važni i sveobuhvatni. Vukovar '91. je, naime, višestruko složen društveni, politički i vojni fenomen u najširem smislu tih riječi koji, uistinu, nadilazi lokalnu i nacionalnu razinu; štoviše, u nekim ga je aspektima nužno promatrati kao europski, pa i svjetski fenomen. Sadržajnim reduciranjem Vukovara '91. gubimo iz vida njegovo dalekosežno značenje koje je imalo i koje još uvijek ima u suvremenom hrvatskom sjećanju, istovremeno

čineći ponovnu nepravdu pamtiteljima po iskustvu. Onima koji se predugo označavaju žrtvama bez mogućnosti prelaska u uspješne »tumače« prošle i sadašnje stvarnosti Vukovara. Stoga smo i do sada održane skupove zamišljali i provodili kao susretišta različitih pogleda i različitih znanstvenih područja i disciplina, kao interdisciplinarni i multidisciplinarni dijalog koji nikada nije i ne će prijeći detaljnije znanstvene uvide u pojedina uža problemska područja i teme. Rezultat tih naših pokušaja najbolje se zrcali u objavljenim zbornicima radova, među koje od sada ubrajamo i Zbornik koji se nalazi u vašim rukama. Zbornik ima međunarodnu recenziju i donosi četrnaest radova ukupno osamnaest autora, od kojih su dva rada na engleskom jeziku što pridonosi boljoj međunarodnoj vidljivosti ne samo ove publikacije, nego i »vukovarskih« tema uopće.

Danas smo, možda više nego ikada, dakle, suočeni s pokušajima krivotvorenja, prikrivanja pa i programiranja istine o Vukovaru '91., kao i posramljivanja vukovarske tragedije, sve u funkciji izjednačivanja namjere i uloge agresora i pozicije žrtve. Držimo, stoga, da je na djelu neka nova strategija pristupa ovom fenomenu u okviru koje se nastoji, čak i nasilno, prevrednovati njegova uloga u oblikovanju moderne hrvatske kulturne i nacionalne paradigme i identiteta. Kao znanstvenici obvezni smo i odgovorni neprestano promišljati »stare« i osobito »nove« odnose i prilike koje mogu dalekosežno usmjeriti razvoj hrvatskoga društva i nacionalne države, naročito u kontekstu činjenice da je Hrvatska od 1. srpnja prošle godine članica Europske unije. Vukovar u ljeto i jesen 1991., nažalost, nije bio tema koja je osobito zanimala i zabrinjavala tadašnji europski i svjetski politički vrh, ali to ne znači da se mi danas ne trebamo baviti ulogom i djelovanjem međunarodnih čimbenika različite provenijencije tijekom srbijanske agresije na Vukovar i Hrvatsku, koji su 1991. ostali uglavnom nezainteresirani za izazove i politiku etničkoga čišćenja i genocida, urbicida i kulturocida koji su počinjeni u Vukovaru. Štoviše, danas to činimo iz obaveza koje smo preuzeli postavši europski građani, odgovorni za njezinu svekoliku baštinu, pa i onu u Vukovaru, gdje je memoricid, grmekovski definiran još ranih devedesetih godina, u jeku početaka genocidnih obrazaca, protegnut sve do današnjih dana.

Zahvaljujemo svim autorima radova koji su svojim intelektualnim promišljanjima pridonijeli znanstvenoj i empirijskoj valorizaciji povijesno-političkih i društvenih procesa bitnih za razumijevanje uzroka i procesa hrvatskoga državnog i nacionalnog osamostaljenja te obrane slobode, demokracije i teritorijalne cjelovitosti Hrvatske u nametnutom joj ratu i agresiji, a napose važnosti Vukovara '91. i poruka koje on nosi za sadašnjost i budućnost. U radovima su obavljeni potrebni lektorski zahvati, a znanstveni je aparat, uključujući način citiranja i navođenja literature, ujednačen u mjeri koja ne narušava autorski pristup i stil. Dakako, za iznesene podatke i tvrdnje odgovorni su autori radova.

Zahvaljujemo Ogranku Matice hrvatske Vukovar na spremnosti da bude su-izdavačem i ovog Zbornika radova te tako produbi našu ionako vrlo uspješnu suradnju.

Konačno, naše riječi zahvale idu hrvatskim braniteljima i braniteljicama Vukovara i Hrvatske, koji su svoje živote i svoje zdravlje, u neizrecivom sebedarju, darovali svojoj domovini Hrvatskoj i tako nama omogućili da živimo i radimo u miru.

U Vukovaru, 2. rujna 2014.

Urednici:
Dražen Živić
Sanja Špoljar Vržina
Sandra Cvikić
Ivana Žebec Šilj

POSTEMOTIONAL POLITICS AND THE SIEGE OF VUKOVAR

Stjepan G. MEŠTROVIĆ

In his book, *The Ancient Regime*, Alexis de Tocqueville warned that all revolutionary leaps “forward” into what has been labeled as democracy and modernity are characterized by the danger of dragging past oppressions, and repeating them, in the present. The problem of repeating history is dismissed by most theories of modernity, with their incessant narratives of progress and eradication of tradition and the past. On the other extreme, the postmodernists — including writers such as Jean Baudrillard, Michel Foucault, Richard Rorty, and Jean-Francois Lyotard — represent modernity as an oppressive “grand narrative” of the Enlightenment that has produced “rootless circulating fictions”, simulacra, “language games”, spin, and chaos. It seems that the only alternatives in the social sciences are to embrace a problematic modernity or a postmodernity that yields chaos.

In this context, what is the social meaning of Europe and the war in the former Yugoslavia in the 1990s — including the battle for Vukovar? Suppose that one glances at the historical panorama of efforts to establish some sort of idea of Europe ranging from the ancient Greeks (who polarized the distinction between their civilization and barbarians), Roman Emperors through Charlemagne, feudalism, the many religious wars before, during and after Oliver Cromwell, Napoleon, Mussolini and Hitler, up to and including the contemporary movement to establish a European Union. At first glance, it seems that such discussions are typically framed in modernist terms: What were the borders of these various, historical entities that approximated Europe? Anthony Giddens, among others, is adamant in seeking out the borders and their surveillance for various nation-states that are labeled as European (Giddens, 1987). Giddens uses the metaphor of the “juggernaut” meaning, a boulder that crushes traditionalism, to represent modernity. Modernity cannot be stopped, and will crush everything and everyone in its past. Modernists also seek out “facts” in various documents that are regarded as signposts of European civilization, including but not limited to writings by ancient Greeks and Romans, the Magna Carta, edicts

drafted by various Christian writers, and classics written by so-called Enlightenment thinkers (Toynbee, 1978). In these and related discussions pertaining to Europe, modernists focus upon finding order within chaos (for example, “borders” versus “frontiers”), searching for “facts” measuring and gauging opinion, faith in science and progress, isolating agendas, and other narratives derived from the Enlightenment (Toynbee, 1978). Modernists are frequently accused of taking a Eurocentric perspective and of assuming that modernity itself is a Western European “project”. Indeed, the Enlightenment and its attendant ideas (democracy, science, civilization, progress, technology, and so on) are regarded as one of the key traits for distinguishing European from “barbarian” culture. It is a circular argument based upon pre-established ideas concerning the Enlightenment and its attendant ideas: The Enlightenment with a capital “E” is used as the starting point for discussions which dismiss peoples who did not have a Renaissance and Enlightenment as non- or less-than-European. In discussions of this sort, and to achieve balance, hardly anybody cites Thorstein Veblen’s (Veblen, 1899/1965; Mestrovic, 2004) poignant observations that (1) the Enlightenment was limited geographically to the northwest corner of the European continent and limited in time to a specific century and (2) the Enlightenment was accompanied by civil and religious wars, witch hunts, and other tendencies that he labels as predatory and frankly barbaric.

But alongside this modernist public discussion, there exists another perspective that is difficult to categorize. One can characterize this other discussion as postmodern, post-auratic, post-honorific, carnivalesque, and deconstructionist, but its central features are these: Lyotard (1984) claims that the Enlightenment is really just a story or narrative. More precisely, he refers to the Grand Narratives of the Enlightenment, which he regards as totalizing and fundamentally oppressive despite the positive ways in which they are typically packaged. All of the postmodernists write in the Nietzschean, nihilist vein of deconstructing and decentering all narratives such that they implode in meaning, and such that there is no truth. Zygmunt Bauman (1989) has traced the origins of Nazism, Communism, and totalitarianism to tendencies within these narratives to establish extreme “order” at seemingly any cost. Bauman portrays Hitler as a modernist, European thinker who wanted to establish an “orderly garden” of Europe in which Jews and others were regarded as “weeds”. The gardening metaphor is apt: Croats were and continue to be seen as the “weeds” among other such “weeds” in the European “garden”. The contrast between modernist and postmodernist perspectives could not be more stark. The meanings of the siege of Vukovar implode in multiple meanings that are derived from modernist as well as postmodernist perspectives: Vukovar was the Alamo of the Croats, or it was

a humanitarian disaster (like Sarajevo was depicted by French President Mitterrand), or it was an instance of Serbian genocide against the Croats, or it was a cynical political ploy by the Tuđman government, or it was an example of anti-modernist Croat “secessionism”, or it was a modernist effort by Belgrade to defend modernist unity, and so on infinitely. Vukovar has multiple meanings, each of which can be deconstructed and decentered by the postmodernists, never yielding a final, satisfactory meaning.

I propose another approach with the concept of postemotionalism that I introduced in *Postemotional Society*. Postemotional society harks back into the distant past in order to create emotional responses in the present, or more precisely: Postemotionalism is a “development in which synthetic, quasi-emotions become the basis for widespread manipulation by self, others, and the culture industry as a whole” (Mestrovic, 1997). Postemotionalism views the rhetorical link between Europe and the Enlightenment as fake. Postmodernism overlaps with modernist as well as postmodern approaches, but is distinct from both. A postemotional approach to culture makes widespread use of what David Riesman (1950) called “fake sincerity” and is itself the outgrowth of what he called other-directed social character. As such, postemotional rituals, politics, and culture in general must be distinguished from more sincere and genuinely emotional responses to European cultural traits in history. In other words, postemotionalism is not like the tradition-directed society’s revivification of customs and celebrations that is described by Emile Durkheim (1912/1965), and it is not like the inner-directed society’s internalization of ideas that were sincere enough to last for at least a lifetime that is described by Riesman.

Examples of political postemotionalism range from the Serbs invoking a grievance from the year 1389 in order to justify their violence in Yugoslavia in the 1990s, Greece using the memory of Alexander the Great in order to block the existence of Macedonia in the 1990s, to France and England still nursing their wounds at losing their Empires by reminding the world that they were the founders of civilization and the Enlightenment (Mestrovic, 1995). Similarly, the USA used the moral code of the Puritans — who were expelled over five hundred years ago from Europe to the North American continent — as the “beacon of democracy set upon a hill” depicted in Volume 1 of Alexis de Tocqueville’s (1845/1985) *Democracy in America* to justify war against Iraq when the real enemy was Osama Bin Laden. But it seems that few people read Volume 2 of Tocqueville’s classic, which deals with slavery and extermination of Native Americans. Fewer still are concerned with the evil consequences imposed by the Puritans in Europe under the rule of Oliver Cromwell, who has finally come to be regarded by historians as a dictator who imposed genocide upon the Irish

and persecuted the Scots (Bennett, 2006). In these and other instances, contemporary Europeans (and to some extent, Americans) use ancient European ideas such as civilization and Enlightenment to rationalize seemingly irrational behaviors and attitudes in their present.

A more in-depth analysis of any of these examples reveals extraordinary connections to ideas surrounding Europe and its meanings. One could argue that Belgrade-sponsored genocide against Croats and Bosnian Muslims has little to do with the idea of Europe, because Europeans generally regard the Balkans with the racism captured by Mark Almond's (1994) phrase, "Europe's back yard." In other words, contemporary Croats and Bosnians in Europe became the metaphorical blacks and Indians from America's past. The postmodernist writer, Jean Baudrillard (1995), has argued that Serbia was doing Western Europe's "dirty work" on its behalf: Historians generally agree that Europe went out of its way not to intervene and not to prevent Belgrade-sponsored genocide against Croats and Bosnian Muslims, and thereby collaborated with Serbian intentions. But this collaboration was shrouded in the language of human rights and Enlightenment ideals. Were the Serbian or Western European governments who were caught up in this drama "sincere" in the narratives they presented for public discourse? There is no rational connection between the Ottoman Empire of the fourteenth century and the Bosnian Muslims in the twentieth century, and similarly there was no connection between Nazism and Croatian aspirations for independence, yet this irrational and fake connection was presented and largely accepted by European governments as well as media as justification for aggression and acquiescence to aggression. Genuine principles based upon the ideals of the Enlightenment — which are routinely touted by England and France — should have invoked moral principles as well as constructive action by Europe. It is far more believable that Greece sought a portion of Macedonian territory, divided with Serbia, than that the Greek government was sincerely interested in preserving the memory of Alexander the Great.¹

It is as if the sinister side of American history, found in Volume 2 of Tocqueville's classic, emerged as the Jungian shadow of Puritan ideals in the form of postemotional racism, humiliation, and violence committed against Native Americans, African-Americans, and other minorities. Similarly, in Europe, Oliver Cromwell persecuted whole peoples in the so-called British Isles in the name of dichotomous Puritan ideals which amounted to black and white, "you're with us or against us" thinking that psychologists regard as one of the hallmarks of mental illness. Puritanism created havoc on both sides of the At-

¹ See *The Unholy Alliance*.

lantic, and is increasingly coming to be regarded by historians as a form of religious fundamentalism. To be sure, the postemotional repetition of Puritan severity had been covered up for many decades not only by historians but also by the Thanksgiving holiday in the USA. The happy, other-directed (from Riesman) image of the Puritans sitting down to a friendly meal with Native Americans served as a public relations ploy to cover up what latter-day historians regarded as genocidal intentions by the Puritans toward the American aborigines. The postemotional re-cycling of Puritan intentions continues to this day as in the US war against Iraq that began in 2003. A moral code that used to evoke genuine emotions among the Puritans was used at the beginning of the millennium in an attempt to depict US motives in the war against Iraq as a part of an overall plan to bring democracy and freedom to the Middle East. Regarding the cultural legacy of the Puritans, Tocqueville writes:

Nothing is more peculiar or more instructive than the legislation of this time; there, if anywhere, is the key to the social enigma presented to the world by the United States now... Blasphemy, sorcery, adultery, and rape are punished by death; a son who outrages his parents is subject to the same penalty. Thus the legislation of a rough, half-civilized people was transported into the midst of an educated society with gentle mores... I have already said enough to put Anglo-American civilization in its true light. It is the product (and one should continually bear in mind this point of departure) of two perfectly distinct elements which elsewhere have often been at war with one another but which in America it was somehow possible to incorporate into each other, forming a marvelous combination. I mean the spirit of religion and the spirit of freedom. (41-47)

Tocqueville wrote these words in the year 1845, yet they are still applicable to the United States as of this writing, in the year 2007. The USA still demands the death penalty for a myriad of offenses, to the surprise of other industrial nations. Blue laws, and puritanical moral codes against drug use, prostitution, sexual matters, and nudity still exist and are enforced with a quasi-religious fervor in the USA. Baudrillard as well as Riesman, among other theorists, have noted the seemingly permanent influence of Puritan culture upon the USA. But no major sociological theorist has traced the influence of Puritanism and Calvinism upon the European continent. Even Max Weber concentrates his attention of Puritanism upon the USA, and focuses upon the economic sphere, while he treats Calvinist cultural influence in Europe as an apparent after-

thought. If Tocqueville is correct to depict Puritanism as a sort of collective, split personality, what were its effects on the European continent?

The incessant repetition of past collective traumas — the seemingly endless cycles of civil, religious, genocidal, wars and so-called “ancient tribal warfare” is reminiscent of the Freudian “compulsion to repeat”, albeit, applied to societies and not only to individuals. Freud frequently made analogies between the private obsessions and compulsions of the individual neurotic and societies, but this aspect of his overall thought remains underdeveloped (Mestrovic, 1993). Although he insisted that psychoanalysis was a tool for analyzing individuals as well as groups, societies, and cultures, Freud² and psychoanalysis have been absorbed primarily by psychology, which is focused mostly upon the individual. It is beyond the scope of this essay to work out the theoretical scaffolding for how one may comprehend collective compulsions to repeat historical traumas. I have developed such a scaffolding for a sociological reading of Freud on this particular point in my *Barbarian Temperament*, in which I emphasize the importance of Arthur Schopenhauer’s philosophy for laying the groundwork for a number of important works in nineteenth and twentieth century in sociology, psychology, literature, and art. There is no intention here to apply a Freudian reading onto history or postemotional theory. Rather, Freud’s ideas on the unconscious and the compulsion to repeat were already foreshadowed by Schopenhauer’s (1818/1965) elaboration of the ideas of the “will” and the eternal recurrence of the same (which was popularized by his disciple Nietzsche).

Numerous writers in diverse fields have used the theme that history repeats itself. The postemotional concept is a more specific version of this truism in that it focuses upon the synthetic manipulation of the emotional components of history, and upon the disintegrative, dysfunctional consequences of such compulsions. It is beyond the scope of this essay to do justice to the history of Europe, even from a sociological point of view, in the manner of Veblen, Marx, or Weber. The aim here is to apply the postemotional concept to the idea of Europe and European collaboration with the Belgrade regime in genocide against Croats and Bosnian Muslims for the sake of gaining a new perspective on existing facts and theories.

For example, I have already touched upon Tocqueville’s powerful indictment of the Puritans for understanding American cultural compulsions, and pointed out that the Puritan impact on European cultural compulsions has been neglected. But the very idea of Europe as a sort of United States of Europe speaks a postemotional repetition of Tocqueville’s desire to teach the Europe-

² See Sigmund Freud, *An Autobiographical Study*.

ans how to establish democracy. It also points to similar problems encountered by the Europeans in managing regional differences (the Mediterranean region is regarded by the United Kingdom, Germany, and France with much the same sense of superiority and contempt that the American North viewed and continues to view the American South). Croats and the Muslims of Europe are the rough equivalent of Native Americans and African-Americans in terms of chronic racism and ethnic tensions that boiled over into genocide in the Balkans in the 1990s. If Tocqueville is correct that the stain of slavery will never be washed out of the American cultural fabric, it seems that the stain of the Ottoman Empire's conquest of a portion of Europe will never be forgotten by Europe. Furthermore, it seems that the "contagion" of Islam is perceived as having contaminated Croats and other peoples in the Balkans except the Serbs, because the Serbs are consistently described as America's and Europe's "allies" in World Wars I and II as well as the war in the 1990s. The Puritans are not just the cultural descendants of Cromwell and Calvin, but all those who sought and continue to seek out the "weeds" in the orderly garden that is supposed to be Europe, including Napoleon and Hitler. And the "weeds" are not just the Muslims and the Jews, but all those who are deemed as threatening to the neat and tidy European garden, including Slavs, Sicilians, Albanians, Turks, and others. One of the most important postemotional connections is the one between the Puritans and their goal of establishing a "pure" and perfect society with the Serbs and their similar goal of ethnic purity or "ethnic cleansing." One could argue that the idea of ethnic cleansing is ancient, and distinctly European.

Which European writer and book may be regarded as the rough equivalent of Tocqueville's *Democracy in America*? I believe a good reply to this question is Rebecca West's classic *Black Lamb and Gray Falcon*. It is tempting to dismiss Tocqueville, West and others, such as Baudrillard, as writing "travel journals." In fact, Rebecca West achieves something that no sociological writer on Europe has achieved: she writes of the Balkans in constant interplay with European history and European ideas, such as the Enlightenment, Nazism, Mussolini, the Manichean heresy, the Roman Empire, English civilization, and other matters pertaining to Europe.

From the outset, West displays her racist attitude by reminding the reader that the word "Balkan" is a "term of abuse, meaning a rastaquouere type of barbarian" (p. 21). But she attributes this barbarism to Turkish influence, not the Balkans per se. Thus her favorite Balkan people are the Serbs and the Dalmatians, who were, in her view, least influenced by the Turks. Her journey begins on a train to Zagreb, which is full of German tourists who are taking holidays that are approved by the Nazi regime. "The Germans have always hated the

Slavs,” she observes (p. 51), as if to find something good about the Germans. In her view, all the Serbian kings were “fighting against the Turks, the practitioners of pagan luxury” (p. 522). This fact, alone, made them noble in her eyes. Confronted by the fact that Serbian King Alexander was a failed dictator who could not preserve Yugoslavia, and who was eventually assassinated, she writes:

He could not secure unity among the Croats and Slovenes and Serbs, but he himself had never wished to include the Croats and Slovenes in his kingdom. He had hoped, at the beginning of the war, not for a Yugoslavia, not for a union of all South Slavs, but for a Greater Serbia that should add to the kingdom of Serbia all the Austro-Hungarian territories in which the majority of the inhabitants were Serbs. (p. 590)

Rebecca West is honest in her assessment of Alexander’s aims, but does not condemn them. Interestingly, the quest for a Greater Serbia reappeared postemotionally in the 1990s under the dictatorship of Milosevic. This collective quest is justified by Serbian culture as well by West on the basis of Kosovo: Serbia somehow earned the right to territorial self-aggrandizement, and eventually to ethnic cleansing, because of its martyr-like suffering at the hands of the Turks on behalf of the rest of Europe. What is more interesting is that a similar argument was used by the Milosevic argument, and was accepted, for the most part, by Western Europe in the 1990s, and especially by Great Britain. As Gregory Kent (2006) demonstrates in his recent assessment of the Balkan Wars of the 1990s, Great Britain was Belgrade’s most important defender during Serbia’s aggression against its neighbors. This postemotional affinity between “Great” Britain and “Greater” Serbia bespeaks a sociological “mirroring” of collective intentions, akin to how mentally disordered individuals often find partners who “mirror” them psychologically. One ought to ask the same question concerning London’s motives vis-a-vis other peoples in the British Isles that West asks regarding Belgrade’s motives vis-a-vis the South Slavs, namely: Whose interests were most served by the various establishments of Great Britain followed by United Kingdom, and at whose expense? It is certain that the Scots, Irish, and Welsh have expressed discontent over the course of many years at these arrangements that are similar in some ways to the disgruntled Yugoslav peoples (Croats, Slovenes, Bosnians). What is the postemotional energy that drove English expansionism? After all, Alexander sought to be Emperor of all the Russians in addition to being King of the Serbs, and England at one time “ruled the world.”

Connections to contemporary issues

The postemotional energy of the tensions that Rebecca West uncovered continue to animate contemporary Europe, especially its relations with Turkey, the Muslim minorities living in Europe, its relationship to Croatia and Croatia's agonizing process of entering the EU, and Europe's alliance with the USA in the conflict that goes by the vague title of "War Against Terror." I agree with Rebecca West that the "original" template of ideas that is being compulsively reproduced is the Manichean splitting between pure and dirty, light and darkness, good and evil. The idea of Europe relies upon the nucleus of this radical splitting, either-or thinking, black or white categorization. Ultimately, when people call themselves European, they seem to mean that they are "civilized" in opposition to the "barbarians" at their gate or in their midst. Postemotionalism dictates that Europeans compulsively repeat various programs to impose "light" through violent means and ethnic cleansing against the "dark" peoples. It is possible to read the history of Europe from this postemotional perspective, from Diocletian through the various heresies, Crusades, Puritanical regimes, Inquisitions, fascisms, and ethnic cleansings. The cultural refractions of this heresy include the rise and continued dominance of Puritan thinking in the USA as well as Europe in constant opposition to "dark" people, from African-Americans to Gypsies, Jews, Muslims, and others.

Contrast Max Weber and Alexis de Tocqueville on the broad issues being discussed in this essay. In *The Protestant Ethic and the Spirit of Capitalism*, Weber does not scrutinize the European origins of Puritanism or its affinities with earlier heresies; he assumes the dominance, uniqueness, and special nature of Puritan culture without defending these assumptions; and he neglects completely the consequences of Puritan culture on Europe in an analysis that is mostly America-centric. His reference to the "Iron Cage" takes up one page of his analysis, even though it has been overemphasized by sociologists. It is little wonder that in *The McDonaldization of Society*, George Ritzer could and did popularize the "nice" version of Puritanism, distilled from Weber, that it promotes efficiency, control, rationality, and production. This is precisely the reading of Weber that appeals to and supports the ruling elites who continue to make use of the collective representations derived from Puritanism on both sides of the Atlantic. Weber and Ritzer never bother to question or deconstruct the typical traits that are attributed to the idea of Europe, and by extension, the United States: Enlightenment, rationality, progress, and so on.

On the other hand, Tocqueville's *Democracy in America* notes that the Spanish preceded the Puritans in settling the United States, but that Spanish cul-

tural influence was eclipsed by the Puritans. Tocqueville noted that a shrine was erected to Plymouth Rock — and the shrine stands at Plymouth to this day — but that most Americans did not think of the Spanish when thinking of the origins of America. Similarly, and to this day, the territorial war against Mexico that created the state of Texas and other Western states is not part of the routine cultural history taught in the US. It is found in works such as *Lies My History Teacher Told Me* and books by Howard Zinn (2005). Similar approaches to the history of Europe would be helpful. Tocqueville also treats the many wars American fought internally, against Native Americans, the French, and even the American South in cultural terms, as refractions of Puritan beliefs that it set the standard for the New Jerusalem, against all others as heretics of sorts. Despite the historical accuracy and complexity of Tocqueville's account, his stature in the social sciences does not compare with the iconic status of Weber.

The current War Against Terror is confusing and seemingly irrational in the explanations that are offered by the government as well as the information media. If it began by the United States attacking Afghanistan because of the terrorist attack that has come to be known as 9/11, it must be noted that as of this writing, the ongoing war in Afghanistan does not hold any meaning — nobody is able to justify the reasons why it is still being fought. The US waged war on Iraq even though Saddam Hussein had no connection of any sort to either 9/11 or Al-Qaeda. These discrepancies were swept away with the Puritanical and postemotional rhetoric that the US was waging wars against specific Islamic nations in order to promote democracy, spread the “cause of freedom,” and to advance the cause of the Enlightenment. As of this writing, the net effect has been very similar to that of the real Enlightenment, and is far from the stated goals: civil war in Iraq, abuse and killing of Iraqi civilians, the heightening of cultural schisms in Iraq and the exacerbation of religious fanaticism. The real Enlightenment in Europe was marked by similar ethnic, civil, and religious wars and persecution, alongside the rhetoric of science and progress.

Europe joined the United States in this Global War on Terror as the “Coalition of the Willing”. Even though this coalition has dwindled over the years, and even though the population in much of Europe opposed the war, most European governments supported the war. Despite a rhetoric of European democracy and standards for human rights, European governments knew of and aided the United States in the controversial program known as “rendition,” in which terrorist suspects were flown via European airports and into some European nations to be tortured. In many ways, Baudrillard's indictment of the Europeans as being happy to let the Serbs do their dirty work for them in the Balkan Wars of the 1990s still applies to the European Union vis-a-vis the War on

Terror. It is important to note that Great Britain played a prominent role in both wars against Croats and Bosnians: the Major government was the most responsible for allowing the Milosevic regime to persecute Croats and Bosnian Muslims, and the Blair government is most responsible in Europe for perpetuating America's war against Iraq. There also exist British parallels to the abuse of Iraqis at Abu Ghraib, at the British-run Camp Breadbasket and elsewhere in Iraq.

In many ways, Baudrillard's (1995) indictment of the Europeans as being happy to let the Serbs do their dirty work for them in the Balkan Wars of the 1990s still applies to Europe vis-a-vis the War on Terror, only this time they are happy to let the United States do their dirty work for them:

The fine point of the story is the following: in carrying out ethnic cleansing, the Serbs are Europe's cutting edge. The "real" Europe in the making is a white Europe, a bleached Europe that is morally, economically, and ethnically integrated and cleansed. In Sarajevo, this Europe is victoriously in the making... The scenario is the same as with Saddam Hussein: in our battle against him, we deployed a great deal of media and technology. In the final analysis, however, he was, and is, our objective ally. Reviled, denounced, and discredited in the name of human rights, he remains our objective ally against Iran, against the Kurds, and against the Shiites. This is why the Gulf War never really took place: Saddam was never our true enemy. This is also the case with the Serbs. By banishing them from the human community, we are actually protecting them and continuing to let them carry out their work. (Baudrillard 1995, pp. 82-85)

Baudrillard's (1994) claim that the Gulf War never really took place remains controversial. Analysts who are locked into the straitjacket of postmodernism as an analysis of cognitive simulacra try to explain that he meant that the Gulf War was apprehended mainly as imagery on television, and therefore was not real. I am not concerned with resolving this debate on these overly-rational terms. Note that when his comments on the Gulf War are read in the context of the passage above, in which he conjoins issues of racism, the idea of Europe, the Gulf War, the Balkan War of the 1990s, Iran, the Kurds, and Shiites — a new and postemotional interpretation is possible. With uncanny prophecy, Baudrillard managed to suggest that the first and second Gulf Wars, the Balkan War, and the looming wars against Iran, the Kurds, and Shiites are all conjoined. Since 1990 to the present, Europe and the USA have been waging one long, protracted war against various Muslim societies for reasons that do not seem to make sense, and in that sense, are "unreal". If Saddam Hussein was the prob-

lem, why was the problem not resolved with the defeat of Iraq in 2003 and his execution? Why was the Balkan War not resolved with the Dayton Peace Accords that established a dismembered Bosnia-Herzegovina? The obvious answer seems to be that the real problem lies elsewhere — in the compulsive repetition of the “Curse of Cromwell”, which encompasses Tocqueville’s depiction of the Puritan extermination of Native Americans and of slavery.

A reading of these events and alliances using the concept of postemotionalism does not focus on the rationalizations that European governments offer for their support. Most of these rationalizations turn out to be baseless: there were no WMDs in Iraq, it is doubtful that the 7/7 attacks in London had any links to Iraq. Rather, postemotionalism shifts the focus onto the compulsive rhetoric used in Europe that is eerily similar to the rhetoric that was used in history to justify its wars against the “dark” people. Europe, as the “civilized” and “Enlightened” entity in the world, will bring democracy, freedom, and progress to the “barbarians” — meaning, Croats, Bosnians, and all others in the Balkans except the Serbs — who live in “darkness”.

Postemotional manipulation in contemporary Europe

The Balkan Wars of the 1990s were a severe embarrassment to the European Community, which was eventually replaced with the European Union. After all, genocide was occurring on the European continent and Europe seemed impotent or unwilling to stop it, despite its usual rhetoric of human rights, freedom, and so on derived from Enlightenment narratives. The Balkan Wars were a reminder to Europe that it has not overcome its postemotional compulsions from history. Similarly, the ongoing War Against Terror is likely to have severe consequences not only for the European Union but for the idea of Europe. If and when this particular War on Terror comes to an end, critics will wonder out loud why and how Europe, with all its lofty ideals, stood idly by and allowed Iraq to be dismembered — literally Balkanized, complete with ethnic cleansing — and for Muslims to be tortured and imprisoned without due process — and on European soil. Will this latest war and Europe’s collusion in it go down in history as yet another refraction of the Inquisition, the Crusades, or other Puritanical episodes from Europe’s history?

To keep this stark reality at bay, in postemotional society, public relations have become an absolutely essential ingredient of all social life. Hence, European governments hire veritable armies of public relations experts whose job is to filter raw reality into something palatable for the masses, who are socialized into believing in the sincerity of Enlightenment narratives. This reality must ex-

hibit what Herbert Marcuse called the “happy consciousness”. Talking points become essential. Thus, European governments respond to reports of torture by parroting the American line that the civilized West does not engage in torture. Opposition is thereby neutralized because it seems anti-European to suspect that Europe could condone torture in the new millennium (even though it condoned genocide at the end of the previous millennium on its own soil). The EU reports that found that European governments participated in rendition and torture of terrorist suspects is neutralized with a plethora of hair-splitting rationalizations: that some of the European countries that allowed their prisons to be used for torture were not “real” members of the EU at the time, that Europe simply allowed the flights and transfers, but not the torture, and so on. The post-emotional type cannot tolerate the cognitive dissonance that a European, as an exemplar of idealized values supposedly derived from the Enlightenment, could engage in torture or abuse. The public is quickly distracted by the governments and media to fear the Muslims in their midst as potential terrorists, and the whole postemotional cycle repeats itself anew.

Spokespersons for European governments stress that the idea of Europe stands for and seeks democracy, human rights, and peace in general, and in Iraq in particular. Nevertheless, alongside the USA, Europe engages in or tacitly supports behavior that some human rights groups have labeled as torture. Increasingly, postemotional governments send carefully crafted “messages” to various target groups at the same time that the import of actions (the hidden messages) is denied or ignored. The message of democracy is not perceived to be out of sync with undemocratic behaviors that violate the Geneva Conventions and other, more recent European codes of human rights. The situation is analogous to Rebecca West’s inability to see her own racism even though she brilliantly analyzes racism and hatred throughout European history. I argue that the penultimate reason for this hypocrisy is the belief in the back of the European mind — or elsewhere beneath the surface — that Muslims are truly children of darkness, and deserve to suffer. This is the ancient compulsion that Europe must overcome.

The contemporary situation is this: Croatia was admitted to the European Union at a time when the EU is in serious danger of collapsing. France and especially Germany object to the economic drag caused by Spain, Italy, and Greece upon the EU, while these and other Mediterranean nations entertain ideas of quitting the EU. Croatia was admitted to the EU at the same time that it is being pressured to revive new-old alliances that would resemble the ancient regime of Yugoslavia. Much like Tocqueville predicted in *The Ancient Regime*, political leaders in all the Balkan nations tend to be recruited from the

families and political parties of the Communist era, even though they use the vocabularies of democracy and human rights in order to be elected. Yugo-nostalgia has settled in with a vengeance. The situation in Bosnia-Herzegovina has not changed appreciably since the Dayton Peace Accords. For a genuine, forward movement to occur, the postemotional, compulsion to repeat the past must be overcome.

References

- ALMOND, M (1994), *Europe's backyard war*, Mandarin, London.
- BAUDRILLARD, J (1986), *America*, Verso, London.
- BAUDRILLARD, J (1994), *The gulf war did not take place*, Power Publications, New York.
- BAUDRILLARD, J (1995), "No pity for Sarajevo" in T. CUSHMAN & S. MESTROVIC (eds.), *This time we knew: Western responses to genocide in Bosnia*, New York University Press, New York, pp. 79-89.
- BAUMAN, Z (1989), *Modernity and the Holocaust*, Cornell University Press, Ithaca.
- BAUMAN, Z (1991), *Modernity and ambivalence*, Cornell University Press, Ithaca.
- BENNETT, M (2006), *Oliver Cromwell*, Francis & Taylor, London.
- BOEHM, C (1984), *Blood revenge*, University of Pennsylvania Press, Philadelphia.
- CHURCHILL, W (1957), *A history of the English speaking peoples: the age of revolution*, Dodd, Mead & Co., New York.
- CUSHMAN, T and MESTROVIC, S (1995), *This time we knew: Western responses to genocide in Bosnia*, New York University Press, New York.
- DURKHEIM, E [1912] (1965), *The elementary forms of the religious life*, Free Press, New York.
- FREUD, S [1925] (1959), *An autobiographical study*, W.W. Norton, New York.
- GALBRAITH, P (2007), *The end of Iraq: how American incompetence created a war without end*, Simon & Schuster, New York.
- GIDDENS, A (1987), *Nation-state and violence*, Stanford University Press, Stanford.
- GIDEENS, A (1990), *Consequences of modernity*, Stanford University Press, Stanford.
- GIRARD, R. (2005), *Violence and the sacred*, Continuum, New York.
- GOAD, J (1998), *The redneck manifesto: how hillbillies, hicks, and white trash became America's scapegoats*, Touchstone, New York.
- GREY, S (2007), *Ghost plane: the true story of the CIA rendition and torture program*, St. Martin's Press, New York.
- HOCHSCHILD, A (1999), *King Leopold's ghost: a story of greed, terror, and heroism in colonial Africa*, Mariner, New York.
- HOFFMAN, M (1993), *They were white and they were slaves: the untold history of the enslavement of whites in early America*, Ruffin House, London.
- HUNTINGTON, S (1998), *Clash of civilizations and the remaking of world order*, Simon & Schuster, New York.
- JUNG, C (1963), *Memories, dreams, and reflections*, Pantheon, New York.
- KENT, G (2006), *Framing war and genocide: British policy and news media reaction to the war in Bosnia*, Hampton Press, Cresskill.
- LEVENE, M (2005), *Genocide in the age of the nation-state*, Tauris, London.
- LOEWEN, J (1995), *Lies my teacher told me: everything your American history textbook got wrong*, Touchstone, New York.
- LUTZ, J (2004), *Global terrorism*, Routledge, London.

- LYOTARD, J (1984), *The postmodern condition*, University of Minnesota Press, Minneapolis.
- MESTROVIC, S (1993), *Barbarian temperament*, Routledge, London.
- MESTROVIC, S (1995), *Genocide after emotion: the postemotional Balkan war*, Routledge, London.
- MESTROVIC, S (1997), *Postemotional society*, Sage, London.
- MESTROVIC, S (2004), *Veblen on culture and society*, Sage, London.
- MESTROVIC, S (2007), *The trials of Abu Ghraib: an expert witness account of shame and honor*. Paradigm, Boulder.
- MICHAS, T (2002), *Unholy alliance: Greece and Serbia in the nineties*, Texas A&M University Press, College Station.
- O'CALLAGHAN, S (2001), *To hell or Barbados: the ethnic cleansing of Ireland*, Brandon, New York.
- ORWELL, G (1949), 1984, Penguin, London.
- RICKS, T (2007), *Fiasco: the American military adventure in Iraq*, Penguin, New York.
- RIESMAN, D [1950] (1992), *The Lonely Crowd*, Yale University Press, New Haven.
- RITZER, G (1995), *The McDonaldization of society*, Pine Forge Press, Thousand Oaks.
- SCHOPENHAUER, A [1818] (1965), *The world as will and idea*, Dover, New York.
- SERFATY, S (2007), *Architects of delusion: Europe, America, and the Iraq war*, University of Pennsylvania Press, Philadelphia.
- SPENGLER, O [1926] (1961), *Decline of the West*, Vintage, New York.
- TOCQUEVILLE, A [1845] (2003), *Democracy in America*, Penguin, New York.
- TOULMIN, S (1992), *Cosmopolis: the hidden agenda of modernity*, University of Chicago Press, Chicago.
- TOYNBEE, A (1978), *Arnold Toynbee: a selection from his works*, Oxford University Press, Oxford.
- VEBLEN, T [1899] (1965), *Theory of the leisure class*, Penguin, London.
- WALSH M (2007), *White cargo: the forgotten history of Britain's white slaves*, Mainstream, New York.
- WEBER, M [1904] (1958), *The Protestant ethic and the spirit of capitalism*, Scribner's, New York.
- WEST, R [1940] (1982), *Black lamb and grey falcon: a journey through Yugoslavia*, Penguin, London.
- ZINN, H. (2005), *People's history of the United States: 1492 to present*, Harper, New York.

VUKOVAR 2013.: POVRATNO OBLIKOVANJE IDENTITETA I/ILI NOVA KULTURNA PARADIGMA

Vlado ŠAKIĆ

Pogled na svijet iz vizure pojedine osobe ili bilo koje ljudske skupine određuje njihovu opću usmjerenost u ponašanju i djelovanju i može se smatrati općim ciljem kojem *teže*. Ti se pogledi poglavito oblikuju u socijalizacijskim, kulturnim i društvenim procesima, to jest njihov su svojevrsan ishod. U tim procesima i pojedinci i ljudske skupine skloni su pridavati manju ili veću važnost pojedinim sastavnicama koje njihove poglede na svijet čini različitim. Stoga je razumijevanje važnih sastavnica spomenutih procesa prvi korak za analizu i razumijevanje različitih pogleda na svijet u ljudskoj populaciji.

Tijekom dvadesetog stoljeća u okviru društvenih znanosti, a posebice antropologije, sociologije i psihologije, razvijale su se empirijske koncepcije, teorije i modeli sa svrhom istraživanja, razumijevanja i objašnjenja složenih odnosa između pojedinaca i ljudskih skupina u okruženju — materijalnom i nematerijalnom, u kojemu žive. To se posebice odnosi na kulturu, sustav vrijednosti i identitet.

Istraživanje tih teorijskih konstrukata i njihove međusobne isprepletenosti drugi je korak za razumijevanje, objašnjenje i predviđanje socijalnog ponašanja pojedinaca i skupina. To su ujedno najvažnije sastavnice za razumijevanje različitih pogleda na svijet u ljudskoj populaciji. Nezaobilazna je, pri tome, i analiza povijesne perspektive ili duha vremena u kojem se one razvijaju zato što o njoj bitno ovise.

Konstrukti u društvenim znanostima služe kako bi složenu društvenu realnost mogli terminološki pojednostavniti, lakše razumjeti te lakše predočivati. Drugim riječima, spomenute teorijske konstrukte može se shvatiti i kao sintezu empirijskih činjenica na kojima su izgrađeni. Radi njihova pojednostavljenog predočivanja društveni se znanstvenici većinom služe modelima.

Kultura, sustav vrijednosti i identitet, kako je spomenuto, razvijaju se u određenom povijesnom kontekstu i geopolitičkom okruženju što znači da o tim čimbenicima u manjoj ili većoj mjeri stalno ovise. Tako su se oblikovali, mijenjali i nestajali planetarni civilizacijski krugovi te nacionalne i nadnacionalne

kulture i stoga bez povijesnog konteksta i geopolitičkog okruženja nije moguće ni cjelovito razumijevanje kulturnih, vrijednosnih i identitetskih razlika pojedina i skupina.

U takvom općem kontekstu, na pojedinačnoj razini, ljudi se mogu istodobno doživljavati kao jednaki svim drugima, kao jednaki s nekima, i kao nijedan drugi čovjek. Na razini ljudskih skupina pripadnici skupine izgrađuju kolektivni identitet temeljen na vrijednostima i kulturi te emocionalnoj privrženosti skupini i socijalno se s njom poistovjećuju. Taj kolektivni ili socijalni identitet gradi se u dugom razdoblju i slično kulturi i vrijednostima stabilna je socijalna kategorija koja se teško mijenja ili destruiira.¹

Modeli luka kulture razvijani su u okviru navedenih društvenih znanosti s ciljem pojednostavljenog predočivanja glavnih sastavnica kulture i njihove isprepletenosti. Vizualnu dimenziju crpe iz slojevitosti strukture i kružnog oblika luka što je vidljivo kada ga se presiječe. Svi kružni slojevi, naime, čine cjelinu luka iako se mogu svaki zasebno odvojiti kada se odstrane dijelovi u kojima se spajaju i koji ih drže zajedno.

Ti se modeli odnose na pojednostavljen prikaz oblikovanja kulture na nacionalnoj razini ili oblikovanja obrazaca nacionalne kulture kao najčešćeg okruženja u kojem su se oblikovale pojedine kulture u zapadnoj civilizaciji. No, to se može analogno primijeniti i na predočivanje kulturnih obrazaca na nadnacionalnoj i drugim razinama koje imaju slično povijesno ili geopolitičko ishodište, a jednako tako i na oblikovanje kulturnih obrazaca na razini skupina formiranih prema drugim kriterijima — profesionalnim, obrazovnim, sportskim, religijskim itd.

Budući da nas, u kontekstu teme ovog izlaganja, zanima pogled na svijet oblikovan na nacionalnim obrascima kulture, valja napomenuti da se oni primarno oblikuju na sustavu vrijednosti dominantne skupine što je nevidljiv i nematerijalan dio nacionalne kulture. Na tom nevidljivom, ali središnjem stupu nacionalne kulture oblikuju se socijalne norme koje su temelj izgradnje i organizacije društvenih, političkih, kulturnih i drugih institucija. Drugi dio modela luka kulture čine vidljive sastavnice, a to su simboli, heroji i rituali koji se također temelje na sustavu vrijednosti dominantne skupine. Te vidljive sastavnice imaju određeno kulturno značenje samo za pripadnike skupina koje su ih oblikovale te su samo njima u tom smislu prepoznatljive. Na njima pripadnici skupine grade kulturne prakse kojima stabiliziraju, održavaju i razvijaju nacionalnu

¹ V. ŠAKIĆ (2009.), *Suvremeni pristupi identitetu s posebnim osvrtom na nacionalni identitet*, Ž. HOLJEVAC (ur.), *Identitet Like: Korijeni i razvitak*, Biblioteka Zbornici, Zagreb — Gospić: Institut društvenih znanosti Ivo Pilar, 15-33.

kulturu te grade socijalnu dimenziju svojeg identiteta.² Stoga se razumijevanje kulture kao svojevrsne kristalizacije povijesti u umu, srcu i rukama, a socijalnog identiteta kao odgovora na pitanja »tko smo«, »kojim skupinama pripadamo«, »po čemu se razlikujemo« i »kamo težimo«, nudi kao sažetak kratkog teorijskog presjeka koji će poslužiti kao znanstvena pozadina za odgovore na naslovljenu dilemu.

U takvom je teorijskom okviru važno znati »tko« je Vukovar bio prije srpske agresije i neovisno o njoj.

Čini se da se većina povijesnih i geopolitičkih opisa daje svesti na inačicu »Vukovar — hrvatski barokni grad i najveća hrvatska riječna luka na Dunavu«. Imajući u vidu da je Dunav, nakon Volge, najduža i vodom najbogatija europska rijeka ili najduža rijeka u Europskoj uniji ili važan plovni put od rimskih vremena, ili da povezuje deset europskih zemalja, jasno je da je svoj identitet kroz cijelu svoju povijest gradio kao jedan od europskih gradova na Dunavu, a Hrvatskoj predstavljao i pojačavao njezin identitet podunavske zemlje. U takvom kontekstu nakon osmanskog povlačenja 1687. Vukovar se sukladno drugim srednjoeuropskim gradovima na Dunavu, u Austro-Ugarskoj Monarhiji, razvija u gospodarsko, prosvjetno, kulturno, a od 1745., uspostavom Srijemske županije, i upravno regionalno središte na istoku Hrvatske. U njega se pored većinskog hrvatskog stanovništva tijekom 18. i 19. stoljeća doseljavaju Nijemci, Mađari, Židovi, Rusini, Slovaci i Ukrajinci što će do razdoblja prve i druge Jugoslavije bitno, pored baroknog identiteta s obzirom na vidljivu materijalnu kulturnu, odrediti Vukovar u sociokulturnom pogledu kao multietničku i multikulturalnu sredinu u kojoj se sustav vrednota i kulturni obrasci sukladno predočenom modelu luka grade i razvijaju na hrvatskoj nacionalnoj matrici. Takav sociokulturni identitet grada bitno će odrediti i njegovu sudbinu u dvadesetom stoljeću.

Do Prvog svjetskog rata Vukovar je imao sve označnice naprednog kulturnog, prosvjetnog, gospodarskog te upravnog hrvatskog i regionalnog središta.

A tada je nastupilo razdoblje dvaju svjetskih ratova, raspada Austro-Ugarske, dviju Jugoslavija i dviju megaideologija koji će u Hrvatskoj i srednjoj Europi bitno promijeniti dotadašnje temelje na kojima se oblikovala nacionalna kultura i sustav vrednota. Zato razdoblje od 1918. do 1991. možemo, u kontekstu zatečenog vrijednosnog i kulturnog sklopa predočenih modelom luka, smatrati, slično osmanskom razdoblju, razornim za njegove vidljive i nevidljive sastavnice. Drugim riječima, oskvrnjivan je i zatečeni sustav vrednota jer se stalno pokušavao nametnuti nov, zapušтана je graditeljska baština, mijenjani su simboli,

² G. HOEFSTEDE (2001.), *Cultures consequences: Comparing values, behaviors, institutions and organizations across nations*, London: Sage Publications.

heroji i rituali. Vukovar i Hrvatska našli su se u novom geopolitičkom okruženju u kojem se tijekom dvadesetog stoljeća pokušavala stvarati nova povijest, nov sustav vrijednosti i novi kulturni obrasci koji su imali jedinstven nadjevak — jugoslavenski.

Teorijska je činjenica da su i sustav vrijednosti i kulturni obrasci i identitet stabilne socijalne kategorije koje opstaju i nakon promjene geopolitičkog okruženja ili pokušaja preusmjeravanja povijesti. Drugim riječima, u novom se kontekstu te kategorije u svojem starom značenju potiskuju ili pokušavaju integrirati u nove institucionalne okvire. Narodi koji izvorne kulturne, vrijednosne i identitetske obrasce nisu uspjeli sačuvati u teškim uvjetima, nestajali su u povijesnim procesima, a oni kojima je to uspijevalo opstajali su unatoč teškim povijesnim i geopolitičkim okolnostima.³ Primjer Rimljana u prvom i Židova u drugom slučaju vrlo su poučni.

Primjena takvog modela na Vukovar i Hrvatsku znači da su zatečeni vrijednosni, kulturni i identitetski obrasci u prvoj i drugoj Jugoslaviji bili potiskivani ili su se pokušavali integrirati u novonastale jugoslavenske institucije.

U prvoj Jugoslaviji bili su izloženi snažnom pritisku velikosrpskih težnji prema Hrvatskoj koje su se skrivale iza jugoslavenske ideologije, a u drugoj i pritisku komunističke ideologije iza koje se većim dijelom skrivala, također, velikosrpska ideologija. U tom kontekstu valja napomenuti da se u Vukovar i okolna naselja doselio značajan broj Srba iz Srbije i Bosne i Hercegovine što je bitno promijenilo dotadašnju demografsku, naročito etničku strukturu naseljenosti.⁴

Slično djelovanje, premda je trajalo relativno kratko, s dugotrajnim negativnim posljedicama po izvorne, vidljive i nevidljive sastavnice nacionalne kulture i sustava vrijednosti, može se pripisati i razdoblju vladavine nacističke i fašističke ideologije.

Potiskivani nevidljivi i nematerijalni obrasci u moderniziranom ili izvornom obliku bude se i obnavljaju u povoljnim povijesnim okolnostima, a njihova ugroza izaziva krajnji otpor skupine koja ih je oblikovala, u ovom slučaju, Vukovaraca i hrvatskoga naroda te svih građana koji su ih internalizirali kao sastavnicu svojeg socijalnog identiteta.

³ J. M. SALAZAR (1998.), *Social Identity and National Identity*, S. WORCHEL, J. F. MAORALE, D. PEREZ i J.-V. DECHAMS (ur.), *Social identity-international perspectives*, London, Sage Publications.

⁴ D. ŽIVIĆ (2013.), *Je li Vukovar (bio) srpski grad?*, D. ŽIVIĆ, S. ŠPOLJAR VRŽINA, V. B. LUPIS, S. CVIKIĆ (ur.), *Vukovar '91. — Istina i/ili osporavanje (između znanosti i manipulacije)*, Biblioteka Zbornici, Zagreb — Vukovar: Institut društvenih znanosti Ivo Pilar, Ograna Matice hrvatske Vukovar, 103-119.

Takva okolnost pojavila se u povijesnom procesu raspada komunizma kao svjetske megaideologije na kojoj je druga Jugoslavija pokušavala izgraditi nad-nacionalnu jugoslavensku kulturu i identitet te ga nametnuti svim nacionalnim skupinama na geopolitičkom prostoru druge Jugoslavije. Kada je ideološki megaprojekt razoren na svjetskoj razini, na jugoslavenskoj je razini vrlo brzo postalo razvidno da ni vrijednosni ni kulturni obrasci temeljeni na totalitarnoj praksi nisu uspjeli razoriti izvorne hrvatske, na kojima je Hrvatska, u drugoj polovici 19. stoljeća, na srednjoeuropskoj preporodnoj matrici, oblikovala modernu naciju kao temelj za uspostavu neovisne i demokratske države.

Međutim, u razgoljenom obliku ponovno se javlja velikosrpska ideologija, taj put uokvirena u *Memorandum* Srpske akademije nauka i umetnosti, kao nov program koloniziranja nesrpskih teritorija u neki oblik treće Jugoslavije. Nije na odmet napomenuti da je Srbija u tim prijelomnim povijesnim okolnostima kontrolirala sve glavne jugoslavenske institucije, a posebice vojsku te policijsku i ostalu represivnu državnu strukturu.⁵

Na razmeđu raspada totalitarne Jugoslavije te nove velikosrpske prijetnje i demokratski izražene volje hrvatskog naroda da uspostavi neovisnu državu te da se vrati izvornim vrijednostima i kulturnim obrascima u izgradnji modernog identiteta i institucija, našli su se Vukovar i Vukovarci u ljeto i jesen 1991. pred dragovoljnim izborom: napustiti Vukovar ili ostati radi vojne obrane grada. Okolnosti im pri tome nimalo nisu išle na ruku jer Hrvatska nije bila spremna za obranu od srpske agresije koja bi se temeljila na obrani Vukovara s obzirom na to da se na srpsku stranu svrstala jugoslavenska armija s cjelokupnim naoružanjem, većina jugoslavenske policijske i obavještajne strukture te srpske paravojne formacije sastavljene od Srba iz Srbije te dijela Srba iz Hrvatske i Bosne i Hercegovine. Uz to, Ujedinjeni narodi donijeli su i danas neshvatljivu odluku o embargu na uvoz oružja i tako se neizravno svrstali na stranu agresora. Vukovarci su odlučili braniti svoj grad svjesni svih tih okolnosti. Prepoznajući takvu njihovu odlučnost pridružili su im se dragovoljci iz drugih krajeva Hrvatske i iz hrvatskog iseljništva. Tijek i ishod bitke za Vukovar koja je uslijedila i trajala do ovih dana u jesen 1991. svima su nam poznati. Sažeto, ona je na vojnom planu Hrvatskoj priskrbila dragocjeno vrijeme da se naoruža i organizira za učinkovitu obranu od agresije, a na vrijednosnom, kulturnom i identitetskom planu, što držim još važnijim, trajno promijenila značenje Vukovara u kolektivnoj svijesti većine hrvatskih građana.

⁵ V. ŠAKIĆ (1993.), Opći okvir proučavanja srpske agresije na Hrvatsku 1991..., *Društvena istraživanja*, god. 2, br. 2-3, 217-245.

Bez vrijednosnih i kulturnih označnica Vukovara 1991. i Vukovarske bitke u hrvatskom kolektivnom doživljaju rata za oslobođenje i neovisnost nije moguće razumjeti današnju hrvatsku državu ni stabilizirati i razvijati nacionalnu kulturu prema predočenom modelu luka. Kako bi te označnice postale trajne, arhitektonska obnova grada i njegove materijalne kulturne baštine, iako nužna, nije dovoljna. Nije dovoljna obnova kulturnih simbola i izgradnja novih, iako je i to važno. Nije dovoljno obnavljati sjećanje na vukovarske heroje i žrtve, iako je i to bitno. Nije, na kraju, dovoljno rituale povezane s bitkom obnavljati samo u danima koji podsjećaju na tragičan završetak bitke, iako je to nezaobilazno. Kada bi to bilo dovoljno, Vukovar ne bi ni po čemu bio poseban u odnosu na druge hrvatske gradove koji su također bili izloženi srpskoj agresiji, herojski se branili i pretrpjeli razaranja i ljudske žrtve. A i u tim gradovima pod opsadom, kao i u cijeloj Hrvatskoj, u dane okupacije na prozoru svake kuće upaljene su svijeće koje su trajno obilježile Vukovarsku bitku središnjim događajem, a Vukovar središnjim mjestom hrvatskog oslobođenja od agresije i državnog osamostaljenja kao temelja na kojima se obnavljaju izvorne vrijednosti i kulturni obrasci te u tom kontekstu razvija moderni hrvatski identitet.

U Vukovaru su se branile hrvatske vrijednosti, kultura i identitet, ali i hrvatska budućnost temeljena na načelima slobode i demokracije. Stoga su sve vrijednosti i kulturni obrasci iz kojih su Vukovarci crpili snagu, hrabrost i motivaciju za obranu svojega grada, tim činom postali nacionalne vrijednosti i ključan preduvjet za stabiliziranje nacionalne kulture i institucija te izgradnju nacionalnog i kulturnog identiteta.⁶

Stoga je hrvatska država, u takvom općem kontekstu, dužna trajno ulagati u cjelovit razvitak Vukovara, a poglavito u izgradnju kulturnih institucija i programa koji će Vukovar, sukladno Dubrovniku na jugu, trajno obilježiti kao hrvatsku kulturnu metropolu na Dunavu. I, što je osobito važno, upravo takav Vukovar ponuditi budućim generacijama za izgradnju njihova pogleda na svijet temeljenog na posebnosti Vukovara koja nas je cijelo vrijeme ispunjavala ponosom i okupljala na načelima koja imaju i globalnu i nacionalnu dimenziju.

Tko takvu budućnost Vukovara ne prepoznaje i ne ulaže u nju, ne prepoznaje ishodišta na kojima je nastala današnja hrvatska država. Tko ne prepoznaje ili ignorira ishodišta, neće znati ni hrvatske posebnosti u usporedbi s drugima. Ili, ako posebnosti na kojima se grade nacionalne kulture, vrijednosti i identitet *mi* ne prepoznajemo, ignoriramo ili ne priznajemo, ne možemo to očekivati ni od drugih. A onda nas se opet može spajati u nove saveze po novim ili sta-

⁶ I. ROGIĆ (1993.), Vukovar '91. i hrvatski nacionalni identitet, *Društvena istraživanja*, god. 2, br. 2-3, 501-519.

rim kulturnim i identitetskim obrascima neprimjerenim našim izvornim. Takvi promašaji, međutim, mogu neke buduće generacije dovesti u istu situaciju u kojoj su se Vukovarci nalazili 1991. godine.

Koja je završna poruka?

Razvidno je, dakle, iz ponuđenog teorijskog modela da se zakoni i socijalne norme temelje na sustavu vrijednosti dominantne skupine, u našem slučaju, hrvatskoga naroda. Znanstveno je, stoga, predvidljivo da će pokušaji ozakonjenja i institucionaliziranja normi koje su suprotne sustavu vrijednosti i na njemu izgrađenoj nacionalnoj kulturi izazivati protivljenje pripadnika dominantne skupine. Pri tome će snaga protivljenja ovisiti o njihovoj procjeni stupnja ugroze temelja na kojima se socijalne norme uobičajeno grade.

Stoga je znanstveno predvidljivo da će sve što se u takvom kontekstu događa u Vukovaru, s obzirom na njegovo navedeno vrijednosno i simboličko značenje na nacionalnoj razini, imati odraza u cijeloj Hrvatskoj. Hrvatska, stoga, ne bi smjela dopustiti da buduće generacije Vukovaraca dovede u situaciju u kojoj su se nalazili 1991. kada ih nije mogla spasiti od tragedije kojoj su bili izloženi braneci nacionalne vrijednosti i kulturu. Budući da je ponuđeni teorijski model temeljen na iskustvima zemalja zapadne civilizacije, kojoj Hrvatska i Vukovar pripadaju, može poslužiti i kao vodič za političko djelovanje koje štiti izvorne vrijednosti i kulturu što je glavna zadaća izabраниh političkih predstavnika.

U takvom je općem kontekstu povratno povijesno prevrednovanje totalitarne paradigme druge Jugoslavije i njezino nudenje kao temelja za novu hrvatsku kulturnu paradigmu suprotno vrijednosnim i kulturnim obrascima na kojima se u novim povijesnim i geopolitičkim okolnostima nove paradigme oblikuju prema ponuđenom teorijskom modelu. Suprotno je također vrijednostima i kulturi koji su obranjeni u hrvatskom Domovinskom ratu i na kojima se gradi moderni identitet hrvatske države u Europskoj uniji. Suprotno je i interesu etničkih manjina i zajednica u Hrvatskoj jer im hrvatska država na razini zakona nudi liberalnija manjinska prava nego sve članice EU-a svojim manjinama, što prema istraživanjima provedenim u Institutu Pilar pozitivno vrednuju sve etničke manjine osim dijela jedne etničke zajednice.

Može li se na tome onda graditi nova hrvatska kulturna paradigma i povratno oblikovati hrvatski identitet? Prema ponuđenom teorijskom modelu može samo u novim povijesnim okolnostima, novom geopolitičkom okruženju ili u novoj državi. Naravno, samo u slučaju ako se Vukovarci i hrvatski građani tome ne odupru kao što su to učinili 1991. godine.

THE CULTURIOCID, POSTEMOTIONAL MEMORICIDE AND FANONESQUE RESISTANCE OF VUKOVAR (A CONTRIBUTION TO THE ANTHROPOLOGY OF VUKOVAR)

Sanja ŠPOLJAR VRŽINA

Brief historical introductory

The Croatian War of Independence was fought all throughout Croatia, in spurts and sporadic aggression strikes, which aftermath is to this date hard to detect and categorize within a straight timeline. However, the genocidal pattern and imprint of the Great Serbian/Yugoslav People's Army aggressive rampage upon Croatia, in the early 90s, was (is to this date) most visible in the town of Vukovar (East Croatia). What officially can be termed the Battle of Vukovar (yet in reality was primarily the battle against genocide that started with Croatia and continued throughout the whole region) left 1,624 civilians and 879 Croatian soldiers, defenders of town, killed; circa 2,500 civilians and 777 Croatian soldiers wounded; with a daily barrage on Vukovar in addition to 5,000-12,000 falling grenades; and to this date a great number of missing souls for which there is no trace and will of the opposing side to account for, together with the maps of mined territories and existing mass murder graves. To this date the aggressors confessed only one mass murder grave (Ovčara), regardless of all the International Tribunal efforts towards "truth". After the siege of Vukovar, on 18th November of 1991, Serbian army entered the town. Circa 7,000 people were taken to concentration camps in Serbia, where they were tortured, abused and raped. To this date the concentration camps remain negated by the aggressors. On the night from 20th to 21st of November, Great Serbian forces killed over 260 people (Croatian soldiers, personnel and patients) taken hostage from the Vukovar hospital, while supposedly under the protection of the EU and UN observers, the media reporters and the Red Cross forces of the International Community (Živić, 2008).

None of these crimes were ever compensated in words, deeds of good will or compensatory money. To this day there is no consolidation of the crimes into a war timeline, in which case the genocidal imprint would be visible enough to confirm genocide in the cases of the Vukovar-Sarajevo-Srebrenica genocidal cartography of the whole region. Instead, as we speak (in the time of writing

and reading this text) Croatia is awaiting the results of the *International Court of Justice* in ruling its lawsuit against Serbia for Genocide, and by the well-known standards of the International Community, is called upon as the provoker of local historical ethnic animosities.¹

Shaming the once shamed victim is a well-known tactic.² Only a few months before the UN Genocide Court events, in much the same amoral fashion of *inversion politics, shaming and guilt-blaming*, Croats of Vukovar were put to the test.³ In the town, once reduced to rubble during the Croatian War of Independence in the 1990's, the politicians of the Independent Croatia chose to enforce (in the middle of the night) the placing of Cyrillic script Signs (according to the national minority rights laws of the census and ethnic percentages of Serbs). While the majority of (inter)national headlines ran about the barbaric Croats tearing down the signs written in Cyrillic, it was overlooked that the focus is not on language, bilingualism, script and/or Serbian culture. It was on defending the last traits of dignity for all those that underwent the terror, of only two decades ago, in which Cyrillic was the script through which terror was conducted. Terror never acknowledged, confessed, detached from or accused by the aggressors. The fact that this can be perceived as a continuation of the politics of terror, aggression and domination in the name of (inter)national political equilibration tactics remains unsaid, unanalyzed and unspoken of in the interest of political correctness and the politics of Human Rights. This paper is aimed at demanding a reversion of this strategy into the politics for Rights.⁴ Rights of those that underwent genocidal destruction and are now accused of being violent when defending their *cultural memory*. Politics for Rights names the shamers and shames their extent and capacity for amoral politics. The same was demanded by the veterans of Vukovar when they proclaimed Vukovar to be the place of (inter)national piety.

Places of piety... places of shaming the shamers

Piety. The word of last resort to be called upon. In the defense of Vukovar in 2013 and 2014, a little more than two decades after the underwent genocidal

¹ For instance, see <http://m.deseretnews.com/photo/765648887>

² For further elaboration on the *politics of shaming* in connection to the Croatian War veterans and the Croatian War of Independence see Špoljar-Vržina (2005, 2007, 2009, 2010, 2011, 2012, 2013a, 2013b).

³ For instance, see <http://www.bbc.com/news/world-europe-23934098>

⁴ The distinction is made according to Upendra Baxi's analysis of the state of manipulations through Human Rights (2002).

patterned spree, needs to be called out. Needs to be verbalized. Verbalized and endlessly repeated. It has been even politically adopted as a kind of double-bind mantra for re-shaming, yet always visibly opposite to the feelings of hearts, consciousness and conscience. Thus to say it is understandable that the Croatian veterans defend Vukovar in such a “violent” manner is also offensive to those that, regardless of being veterans or not, remember. Remember and testify that the “violent” reaction is a reaction of defending cultural memory that is intended to be wiped out.

The analysis within this paper uses *concepts* that although seemingly diverse are all rooted in the recognition or non-recognition of piety as an outcry of *cultural memory* and one’s capacity to do so. For a decade or so, at least in one segment of scientific questioning it is apparent that it equals to the *Anthropology of Vukovar*.⁵ Simply defined, what is taken from a population, through science, must be returned into a population, through knowledge — and through an anthropologically most widest method of cultural trace tracking, fact ground-ness and on-ground long-term scientific dedication (Špoljar-Vržina, 2005).

Furthermore, *culture* as a term is defined by a feeling of enduring, a feeling of time. Feeling the passage of time in the name of all that defined our paths of passing and all who will come through our passage defining. Culture is only understandable through respecting the dimension of time and deeds towards its endurance, extended far enough to be able to talk of transgenerational transmission — far enough into the past and sufficiently far into the future — to be conscious of the value of “constant” and “passable” in relation to the power of substantial — here and now.

For all these reasons, the opposition to *culturocide* is hard, and only conductible through a sufficient number of those with awareness. In the scientific field — with enough scientists in a period of time prepared to understand that the process is long and overbridging in such ways that they themselves are under its weight (culturocide). Perhaps the scientists around the project of *Vukovar '91* are such scientists aware of the aforementioned and stand out as an example of enduring the slow pace attempts of cultural memory wipe-outs. In line with the scientific precision there is an existing slow passage of culturocide that generations of certain populations and cultures are sacrificed to, spiritually conditioned and stigmatized through. Simultaneously with the numbing down of those prone to witnessing and memorizing, colonizing their awareness, and banalizing their memorizer’s consciousness through acts of shaming. To this day it is apparent that with all the recognition of the Holocaust happenings we are

⁵ The strict definition may be found in the author’s paper from 2012.

still under threat of anti-Semitism in the heart of Europe. Perhaps reasons should be searched in the factography of the hardships and poor capacity within ones (humanity) time for acknowledging such great scale cruelties (Stratton, 2005, Hirsch, 2001).

If analyzed in the context with an anthropologically defined relation of time, space and culture, it can be concluded that from the times of the Croatian Homeland War the **culturocide and memoricide** of those days are prolonged to this day.⁶ Yet, the awareness is defined and refined through the questions of experience. Were You a witness within or outside the borders of the events (fled the country to safer grounds in midst of all happenings or fled towards the epicenter of all fighting's to defend your people)? Were you in the shelters, spending sleepless nights, consolidating the defense courage or along the front lines of defense with those watching over Vukovar in battle, as Rogić termed, the Croatian (Thermopiles) firegates? The narrative is powerfully unique. Undestroyable through *equilibrium narratives* that see "ethnic hatred", "ethnic strife" or "ethnic conflict" as a normalcy of all sides. Undestroyable through politically correct *equilibrium narratives of tolerance, peacemaking* and the politics of human rights. Although the emotional side of memorizing and continuous deprivation of **post-memorial** under the direct political influence of equilibration and postponement of the truth, the memorizers know their time of colonization and usurpation of the truth. In the case of Holocaust it took two decades to reach a break-through term into the consciousness of international forums, and still the term is questionable.⁷

The significance of the time/space dimension upon culture and witnessing are of paramount importance. If one was an on-ground witness in the time of 90s he can testify of on-rolling happenings to Vukovar, its foremath and aftermath, encompassing, cartographically, whole Croatia and the region. Yet today the reminisces of these courageous days are attenuated and attempted to be extinguished through acts of visible veteran shaming (Špoljar Vržina, 2009).

Throughout the last decades veterans were depleted of their honor rights, pensioned, devalued through the diminishing of the rights to special treatment

⁶ For a more detailed analysis of the time/space dimension relations for the Croatian War of Independence see Špoljar Vržina, 2013a.

⁷ Stratton testifies — "...What translated the knowledge of the Judeocide and established it in cultural memory as a defining moment in modern, western history was the discourse of the Holocaust. It seems that there are cases of the use of 'Holocaust' to describe the destruction of European Jewry during the Second World War. However, the Israeli memorial of remembrance, Yad Vashem, founded in 1953, was still translating Shoah as Disaster in 1955" (Stratton, 2005:59).

(from housing benefits and trans-generational family benefits to medical treatments), all the way to being called nationalists when they stood up against force (this time, towards the force of their own Government) in Vukovar. Vukovar is and always will be the *Thermophile Gates* where **culture, history and survival** are tested. Only when perceived with respect to these three signifiers can it become a symbol of **multiculturalism, tolerance and peace**. Broken into basic elements of literal happenings the question can be asked — Can it be expected of Croatian people, especially veterans, to be “tolerant” and “peaceful” upon the uncaught perpetrators living amongst them and succeeding into (according to the minority law rights) putting Cyrillic letter tablets upon the Institutions? The battle of survival has once more reappeared, from being fought on the physical level (in 1991) to being fought on the visible symbolic level (2013). If we change the ethnic denominator from Croatian to French, English or German we get an answer of the obvious kind. Nowhere would a letter associated, even remotely (as in the case of German script Kurrent) with a totalitarian killing regime (such as fascism or nazism), be enhanced as a symbol of multiculturalism and rights. Even worse, approved as a downgrader of the rights of the oppressed side to their (once more endangered and defended) culture. To this day all across Croatia we can find memorials to the Second World War partisan Heroes with a denominator that they fought against the “... *hated German enemy*”. In reverse, can we imagine a former Nazi official living on the outskirts villages surrounding Bergen-Belsen and demanding the rights to cultural expression through swastika symbolism and Gothic script in official documents? Yes we can, and that is the shame of the European Union standards, laws and ruling. They are aimed at shaming the oppressed, victimizing the victimized and persecuting the survivors, not oppressors.

In the case of Croatians from Vukovar, we must continuously stress the fact that Croatian Defense War veterans, together with civilian casualty witnesses, were never officially permitted their victimhood, never were declared as existing and never had the chance of officially being allowed to pass on into the stage of survivors and thrivers. They were shamed and “petrified” as victims, instrumentalized in various ways of political puzzle making, all equally morally corrupt. Yet the posttraumatic western society still practices the same tactics of peace in all the more growing peaceless World (Coleiro, 2002).

Today, Vukovar is once more a case of zero ground battle. This time on a visibly symbolic level, leaving the people of Vukovar and its veterans as the last witnesses, not willing to succumb to the oppressing tactics against one’s historical facts buried in cultural memory. The key word of today is culture. One is shamed through culture, yet in places of piety shamers are shamed back and culture is defended.

Memoricide, Culturocide and Fanon's legacy

Today's politics of Human Rights is pathologically swollen with patterned equilibrium gaming in which joining festivals, parades, workshops, contests, volunteer gatherings, rallies, and similar events are all providers of quasi-cultural community uprising. Happenings of an authentic memory are proclaimed to be un-significant personal junk memorabilia. In our midst, the battles around quasi cultural communion sway form the factor of **estradiation and celebritization** in which ex-Yugoslav artists and alike parade through the region calling upon solidarity, union and brotherhood; to the factor of **humanitarization** in which the youth lead by their Hollywood gurus carry main roles of democratizing those with a stubborn memory and negating facts with the power of International Institutions of relativizing; to the factor of **history inverting** where oppressors of lost battles become victorious winners, battle conquerors become heroes and criminal conqueror armies become just one of the armies of the relativistically perceived "sides" of a righteous battle. From the times of the peaceful reintegration in Vukovar, some conveniently live next door (not having to escape into exile). Today's Croatia is portrayed as a holiday Disneyland suitable for the lame for historical factography and intellectually lazy, except for discovering the pleasurable sides of the Croatia worth "experiencing". The neoliberally spoiled consumers are satisfied in reading that Croatia is War safe and consists of the Mediterranean worth seeing and the continental part still burdened with War reminisces, not worth spending time on. To these consumers Croatia is nowadays explained as — stay, shop, dine, wine and make merry time in the 28th nation of the EU family. The War details are kept to a minimum, especially the fact of the Great-Serbian aggression which would spoil the Merkel-Anglo-American lullaby of — *We did good in that region!*

In grand tourist guides such as the *TimeOut Croatia Guide*, it is taught how to make more out of being in Croatia, annulate its past, concentrate on delights and research around Zagreb. The whole "War issue" is mentioned (page 168) — overbridging 30 years of Croatian existence — from the communist times to nowadays, comprimated in few sentences. Explaining how the rock liberal scene, predominant in the communist times, remains to this date. Shockingly we learn "... Many Socialist-era shop fronts can still be seen around the Lower Town. At the same time, an underground rock and art scene flourished and Zagreb spirit emerged, distinct from the bourgeois atmosphere between the two world wars. It was savvy, independent, liberal, certainly not supportive of rule from Belgrade, but neither comfortable with the nationalist undercurrents of Franjo Tudjman and his cronies. Apart from an audacious rocket attacks in 1991

on the Ban's Palace and one on citizens in 1995, Zagreb was spared the worst of the Yugoslav war. Its population swelled by refugees from Bosnia and the countryside, Zagreb and its outskirts did see a significant political shift to the right." (www.timeoutcroatia.com). The clear message of the time-out renown team is — Tourists, come and democratize Croatia through Your consumerist enjoyment. This land of right-winged spoiled citizens needs to be taught how to forget their past, especially the one that is squeezable in a few sentences of — "a strife here", "strife there" and some "audacious" city bombing from 1995 (regardless of the fact that Zagreb had casualties). Who F***k's them. Croatia has joined the western-style merry consumers and should not be surprised that patriotic memory is regarded as "primitive" and allowed only in the case of Your belonging to the famous family of Great nations with the "race" of acknowledged history. Nowadays, does one go as a tourist to the US or UK veterans cemeteries?⁸

We must get used to the fact that the midst of the geographically falsely called "Balkans"⁹ is the safest eastern peek of Western neoliberal fun and enjoyment. From Iraq to Syria to Sudan (Darfur) to Libya to Mali and back to Iraq — Rwanda and the Balkans got to be the only two developments of the early 90s with International Tribunals, where the oppressors and defenders were treated as equally responsible warring sides. For the other mentioned places of "developments" and "conflicts" the (in)visibility of International key players in the entangled webs of destruction and criminal conquering prevents the International Tribunal to be more active. After all, the Tribunal is perhaps financed by the same gate-keepers that spur the warring sides and finance the "bad guys". The cascade and drip-down of power protracted in this manner is reserved for the chosen ones. These chosen ones succeed in establishing "*the rule that is lack of rule*", as shown by Meštrović and Romero (2012:64-68) in the case of Abu Ghraib camp. The authors applied this Durkheim's concept in explaining that all are responsible for the Abu Ghraib abuse, especially those that were the amoral architects of the "*poisoned command climate*" professional groups. When a number of soldiers are then put to trial, the authors conclude, the Durkheimian solution for changing the poisoned climate is to be sought in the work of professional groups (of the tried soldiers) towards engaging in soul-search-

⁸ If you think this is exaggerating, refer to the <http://www.tripadvisor.com/> sights for Libya, Syria, Iraq... all "spoiled" by local memories of conflict, yet awaiting to be consumeristically, ad hoc digested in a naïveté of a western searching wonderer ... and yet we are puzzled why so many western journalist and humanitarians are taken hostage and decapitated?

⁹ For a precise scientific definition refer to Slukan Altić (2011).

ing and implementing their respective, traditional ethical standards and sanctions, since no society can survive without morals (Meštrović and Romero, 2012:68). Interestingly or not, today no one understands “*soul-searching and traditional ethical standards*” seriously. Today’s activists, especially the Human Rights trained ones, forget that activism cannot be an agenda for the sake of monetary, political and ideological missions. Activism and civil awareness starts with heart, soul and culture. The respect towards one’s own is the core of respecting the Other. This passage through the time/space societal consolidation, the citizens of Vukovar and all the Vukovars of Croatia and the region, never did have. From the time of the peaceful reintegration to the times of EU (censored) exhibition, the portrayals of reality were too harsh to be expressed. Probably because of endangering the German *stability project* of the peaceful “Balkan” harmony and investment cooperation.¹⁰ Truth is questionable, politically uncorrect and dangerous. Understandably so, when silence over truth is the object of being bought and sold by International Institutions, companies, international activist networks, humanitarian estradization civilizers and profiteering webs of neoliberal bargaining and investment.

Fanon’s Ground Zero Vukovar

If anything the response to the putting of Cyrillic signs on the Institutions in Vukovar proved that the morally right towards the factography is to be defended by those Croats whose memory is in line with the historiography of unacknowledged suffering. Local politicians, lost in the language of accelerated profiteering, have a hard time in learning that not all can be pressured into patterns of forced change. Memory and culture, the least. The majority of Croats are slowly entering into a phase of full blown awareness of a needed resistance towards the chronically long-term culturocide, historicide and memocide.¹¹ A resistance based as much on being conscious of one’s culture passage through time, of generations that suffered, as well as the foreseeing the time of its ending. As Fanon stated, “*Each generation must out of a relative obscurity discover its mission, fulfill it or betray it*” (Fanon, 1963: foreword).

The legacy of the generations of Vukovar remain, however naïve this tendency may be across cultures and people, in a scenario of betterment and returning deeds towards one’s descendants. In times of defending one’s home,

¹⁰ Referring to the incident where the exhibition was censored and the authors were asked to withdraw certain exhibition photographs — see <http://www.sabor.hr/exhibition-about-vukovar-staged-in-ep-building-in-strasbourg>

¹¹ For a detailed analysis of terms see Grmek et al. 1993.

land, country and life — the moment of consolidation is physically felt, such as in the case of Vukovar, whose defense lasted for over 100 days. Vukovar, together with all places where Croatia was defended, is a place of a nation's eternal quality of centennial unification. To talk of dignity and piety for the dead veterans and civilians, in relation to Vukovar, is to *defend Vukovar from a culturocide symbolism*, as well as expose the hypocritical nature of webs of significance different players perceive while contextualizing meanings that are opposite to the healthy livelihoods of its people. The same people of 1991 that defended the right to liberty of Croats. The same people that were planned to be run over within only two hours, after the attack on Eastern Slavonia.

Translated into scientific terms this means opening the themes of genocide, culturocide and memoricide. The themes of who gets awarded and when for peace. Or asking — Why have the themes with the postfix *cide* been scarcely researched in the region of former Yugoslavia, especially in the case of *ground Zero Vukovar genocide*?

In a *Fanonesque* way, these themes need a great amount of intellectual courage. They are *dangerous themes*. Let's not forget who Fanon was. For whom was he dangerous? For communists, Marxists and capitalists — alike. He was a physician, born on Martinique in 1925. With a vision and stance of intellectual honesty he portrayed the poverty, colonization and slavery of the soul. Above all, as a grandson of African slaves he defined the culture of every nation as less a sum of material belongings and achievements, and chiefly a sum of spirituality, imagination and knowledge capable of unification that arise in times of physical and spiritual threats to their existence, meaning, purpose and progress (Fanon, 1963:145). In connection to this *Fanonesque definition of culture* we may perceive Vukovar as a permanent Croatian epicenter of survival, not only in the sense of its gothic physical Christlike history, but also as in contemporary times of these days — of pending memoricide and culturocide.

Furthermore, if upon reading Fanon we escape the usual and wrongly explained marxistic-communistic discursive utilitarian debates of class, equality and fight — Fanon's plead is based on justice, ethics and articulated primarily through personalized engaged humanism. Thus, according to Fanon, culture is the work for which one dies for; Memorizing, a work not valuable if only immersed in daily secular go-about of material greedy existence; resistance is necessarily revolutionary and violent if one's defense is the interest of the survival of generations to follow. All these are well known determinants of endangered cultures. Those that are tried. Those that are called out for their memory that needs, for reasons of functionality, be extinguished, yet which is paid with the most precious of all — people's lives in times of endurance. Enduring being

wiped out through the equilibristic politics of amorality in its trials of wiping out the impossible to forget.

Thus, this is not an analysis that should be based on the lamentations over weak and enduring victims and their anxieties over historical spots of lost dignity, rather an analysis based on survivorship and the thriving through proud, courageous carrying of the unacknowledged sufferings, into a trans-generational mode of powerful and articulated stance of vital living. Overbridging any enforced *catch phrase paradigm* that tries to subdue its vital fluidity. Such as the much loved one by politicians — “*Let’s forget the past and turn to the future*”. As Fanon would state for his people in the process of decolonization and fighting the oppressor — *Living means not dying. Resisting means saving one’s mere life* (Fanon, 1963:232).

Postemotional society and Vukovar symbolism (concepts of Fanon, Rogić and Meštrović)

Frantz Fanon was not only a physician, but also a psychiatrist, paving the way for a specific kind of diagnostics, very applicable to our times. He precisely defined the possibility of the conversion of every revolutionary party and power into the opposite direction of negative deviations (such as the cult of a leader, political avant-gardes, bureaucratization, profiteering and greed in in pursuit of one’s own personal interests, shown and presentable as one owns). He postulated the phenomena of colonization, amidst one’s culture, and all psychological adjoining symptoms — the most important one’s being negationism, suprimation, denial and negation, as well as purposeful manipulation with reality (culture) on the basis of narcissistic border-line type psychology.

In these analyses of many phenomena surrounding Vukovar *Fanon’s concept on culture, violence and revolution* cannot be fully understood without the analytical intersection of two more important concepts. That of the **postemotional society** (Meštrović, 1997) and the **reformist rules influencing the liberation resource symbolism of Vukovar** (Rogić, 1992, 1998, 2000, 2004, 2013). Together, they make an **explanatory matrix** dense enough to sustain all observed and analyzed data. Dense enough to sustain, encompass and help “surgically” cut through all discursive political processes and factography, contextualized in the constructs surrounding Vukovar, Croatian Defense War and the European accession processes of Croatia.

According to Rogić the *processes of modernization in former Yugoslavia* developed along the line of firm rules that greatly influenced the context of today’s independent Republic of Croatia (Rogić, 1992, 1998, 2000, 2004, 2013).

The rules are specifically applicable to the *symbolism of Vukovar* and its resources, especially in the context of reformist rules, after 1990. His main word of caution warns that this concept “does not imply a straight-line influence upon the application of certain rules on the Vukovar ‘case’”. Rather, the usage is drawn from **pre-conceptualized narratives, being the basis of re-mythologizations, that entered certain programs and aims** of Croatian government practices and/or the dictates of the “International community”. Based on this it is possible to diagnose four (possible) “reformist” ways/narratives of approaching the *liberation resource symbolism of Vukovar*:

1) In the **narrative about West Balkans**, Vukovar’s liberation resource symbolism is inverted, becoming once more dependent upon the aggressors, since the borderland collaboration is seen as an imperative for the Croatian economic development.

2) In the **antifascist narrative**, it is glorified and re-symbolized as the source of antifascism of the region, while the facts of 1991 Vukovar remain hidden. In 1991 Vukovar was attacked by communistic forces joined with fascist formations run loose (Chetniks). Thus, the liberation resource symbolism of Vukovar is inverted in the sense that it becomes based on antitotalitarianism, and not on the abolition of Serbian communists as the actual organizers of the aggression.

3) In the **narrative of democracy**, Vukovar, as well as whole Croatia, is under the programme of “enhanced democratization”. Yet the bureaucratic maneuvers that should enhance a level of public order based on morality in fact bring great disorder through not conducting a principle of differing the victims from the perpetrators. This kind of “democracy” is more suitable for the perpetrators and downgrading of the victims, and in fact closer to a Durkhemian anomie.

4) In the **narrative of a new justice**, the **liberation resource symbolism of Vukovar** is sacrificed and totally wiped out. The freedom factor is sacrificed in the name of progress, equality (of victims and perpetrators, alike) and the future is based on forgetting the past and memory annulation. The main inversion dictates that all forms of memorizing the past must succumb to a total recall from the ties to the past.

In all described narratives, according to Rogić (2013:29-31), we can decipher **four** visible *constructional prints of the former Yugoslav period of (unsuccessful) modernization*. The schematic being: the exceptionality of the Region above States (former Yugoslavia); the communists always know best (regardless

of the genocidal prints they pulled the Region into in the early 90s); the greater responsibility of the people of Croatia (and Bosnia and Herzegovina for that matter) for the state of Yugoslav dissolution, and therefore the withdrawal of their right to living in a situation of moral order; the revolutionary principle when it suits the Master plan, etc. (Rogić, 2013:31). Rogić warns, once again, that the withdrawal to constructional rules must not be put in the idealistic context of nostalgia and nostalgically defended in the system of returning to the past. The rules carry a potential of rationality. Dangerous, we might add since the unsuccessful modernization and its aftermath (Vukovar '91 Ground Zero) were the physical endpoints of proving the case of incompatibility of former Yugoslav Communistic capacity for liberty, democracy and rights to freedom (Špoljar Vržina, 2012, Rogić, 2013). In fact, it is visible that today's main aim (in Vukovar as in whole Croatia) is the old/new normalization of non-freedom, in which the symbolism of liberation won by the sacrifices of all the victims (survivors) of a city of Heroism is to be inverted into, according to Rogić unsuccessfully, a place of symbolic offerings towards a futile past and rescue-offering future (Rogić, 2013:31). Rogić's (interdisciplinary) study of the *liberation resource symbolism of Vukovar* is a rare study in our Croatian social science academia. Although the reasons are manifold, the main fact resides in the studies on Vukovar and Croatian Defense War being heavily immersed in the functionality of the former Yugoslav context (the very phenomena observed by Rogić) in the wider stability of the region international community plan.

This seemingly static scheme can be further explained if viewed as an entangled domain of experiences, knowledge and emotionalism explainable through the **concept of postemotional society conceived in the late 90s (Meštrović, 1997)**. The main core of this concept (applicable for this analysis) is that we are living amongst contexts developed and orientated through matrices with a strict rule of synthetic, quasi-emotional approaches as the basis of smooth going, uncomplicated and widespread manipulations- through the self, the self of others and the total industry of culture as such (Meštrović, 1997:1-17).

Synthesizing all into an ***explanatory matrix*** of the phenomena facing contemporary Croatia and Vukovar, we are stuck in the revolving doors of inverted facts with blocked exits on both sides. Neither is the past permitted, neither is the future livable. Neither are people aware, neither they care for awareness. This might be the ***fifth narrative***, if added to Rogić's concept, that of ***blinded wheel training into colonization***. The subsidiary level non-existing, individuals going nowhere and accomplishing nothing, with no perspective of a community catharsis, since they are side-tracked into more profitable regional investments of selling themselves into the orbits of Reality Shows, Big brothers and media invested projects led by trained specific cause spokesmen/spokeswom-

en. Could one seriously speak of the rapings in the “Balkans” before the coming of a Hollywood trained spokeswoman for UN?¹² Regardless of the fact that *postemotionalism* was diagnosed recently, it is rooted in centuries old globally widespread attitudes of discrimination, racism and totalitarianism. The case of Vukovar and Croatia or Srebrenica and Bosnia and Herzegovina or Kosovo are not news to the colonized/decolonized list of happenings.

The Fanonic rules of existence — response to the training into colonization

In accordance to the agreed longevity of this paper, we can provide only the basic orientation into the applicability of, what we must term, the **Fanonic rules of resistance/ existence** upon the case of Croatia, Vukovar and its people. Fanon’s approach to colonization, revolution and violence (much to the disappointment of marxistic and communistic discursive needs) is based on the recognition of the colonization of the soul, psyche and all its traumatic layers. Thus, for this deeper grasp of comprehending the world of the colonized we must enter into the domains of symbolic manipulative oppressions. Precisely what Rogić does in his study of the fate of *liberation resource symbolism of Vukovar*, or what is further explainable if Meštrović’s *postemotionalism rule* is applied. The whole context of the mentioned matrix becomes visible through the rules of postemotional society where the further mechanism of colonization owes its acceleration to the mere fact that people do not care, have curtailed indignation, a carefully managed “niceness” and recycle the dead emotions of the past (Meštrović, 1997:1-3). The contemporary citizen simply does not care for the many memoricides surrounding his/her livelihood and the people in their midst, carrying the burden of memorizing.

The extent to which indifference stretches is shocking. Regardless of the much flagged Holocaust condemnation, awareness of the dangers of Judeocide and knowledge of all fascistic/totalitarian atrocities, there is a whole brand of art in the Western filmography where the image of the Jewish concentration camp woman has been normalized all the way to pornography (Stratton, 2005:65).¹³ Care is not built on any spiritual dimension and on no recognition

¹² See Špoljar Vržina, 2013b.

¹³ Stratton explains the occurrences in a posttraumatic society — “The corollary is that description of what took place in concentration and death camps and, indeed, the actual images photographed at the time, became pornographic opportunities for sexual arousal — even, perhaps especially for Jews. Thus, for example, in his autobiography, Alan Kaufman, born in the Bronx to a French survivor and an American-Jewish father, tells how, one day go-

of the Other (Levinas, 1994, 1998). Suffering the state of oppression to the limits of wiping out the difference between right and wrong; good or bad; honorable or dishonorable; moral or amoral; real or imaginary. All those that still have the memory and abide by the principle of differing; that have the courage to defend these rights of action, fall into the category of a very specific type of annihilation and symbolic attenuation. They no longer represent the people of a mentally confident witnesses register, with memory, memorizing and truth, being exposed to media attenuation. In fact, even more so, in extreme cases of totalitarianism, one may be sanctioned through disciplines of traditional political gate-keeping such as psychiatry, psychology or penology, and confined behind ward walls of silencing.

The remaining part of this paper gives just a few *syndromes* of peek-amorality where the ***posttraumatic factography meets the postemotional and Vukovar symbolism culturocide and memoricide***. Where the end result is to be observed as understandable only under the *Fanonic rules of existence*. Euphemistically, not-caring is not an end-point. However we turn ourselves to the future, forget the past in order to invest for the future, enjoy in memoricidal lives of the Others suffering... *memoricide and culturocide* remain unforgivable, unforgettable, undeletable. Eternal reminders of amorality. In the case of Vukovar, living in a such a world of insecure possibilities for one's dignity and respect in line with the genocide that happened there, turns everyday living into the *Fanonesque resistance of Vukovar*.

Fanonesque resistance of Vukovar — basic facts of Croatia's culturocidal and memoricidal circulus vitiosus syndromes

Fact #1 (Figure 1)

Case: from Šreter Syndrome to Pajičić Syndrome

On the 30th of October 1984, a high military official of the Yugoslav People's Army Major Stevo Majstorović was examined by dr. Šreter, a doctor of the Lipik Hospital Compound. Doctor Šreter, in writing a sick leaf used Croatian language

ing through the books in the children's section of the public library on Grand Concourse, he found a misshelved book with photos taken in the camp." (Stratton, 2005:66). In much the same fashion the posttraumatic Croatian and regional society is exposed to glorifying the Hollywood actress, Angelina Jolie, as a spokeswoman for the War raped women (Summit) and the globally known feminist celebrity of the *Vagina talks*, Eve Ensler, as knowledgeable key authors for matters of raped women rights (Špoljar Vržina, 2013b). Yet both women are successful culture industry investment players, which are paradoxically taken as highly visible UN spokes personnel, as well. Perhaps, not so paradoxical when analyzed through Stratton's and Meštrović's concepts of posttraumatic society.

Figure 1.

Clockwise — Dr. Šreter, Head of the Lipik Hospital in the early 90s; The Croatian “milicija” and Croatian veteran Darko Pajičić, in the aftermath — a survivor of the Defense Homeland War and 20 years afterwards, survivor of an attack of his own police/militia countrymen against his practicing the democratic rights of a veteran in defending his memory and culture

(Sources: www.hkv.hr/izdvojeno/vai-prilozi/ostalo/prilozi-graana/12490-zaboravljeni-mucenici-i-ubijeni-logorasi-bucja.html; <http://balkans.aljazeera.net/vijesti/ponovno-skinuta-cirilicna-tabla-u-vukovaru>; SaFraTi Archive 2013-branitelji Darko Pajičić).

instead of Serbian language (instead of “*pensioned officer*”/penzionirani oficir, he wrote “*pensioned official*”/umirovljeni časnik). In 1991 with the local Extremist Serb uprising he was one of the first captured and taken to the concentration camp Bučje, near Lipik, where he was executed. Not by chance, if one analyses the local newspapers, prior to that he was withheld of his doctoral license and tried for “enforcing” Croatian language. The author of this text and dr. Šreter, students from the same Medical University of Zagreb around the late 80s, could both be alive now, if in the early 90s he lived in Zagreb where being on “a list” did not equal death. His sacrifice, in 1991 is a denominator of the times in which a right to Croatian language and culture equaled to being exterminated. Years after, being first on the list as a Lipik “Croatian nationalist” be-

cause of using Croatian language on the occasion of medical examinations (August, 1991). To this day his body has not been located; he was probably killed, tortured, forensically lost in a unfound mass murder grave or someone's back yard, still pending to be found. Is it dangerous to uphold Croatian culture? Definitely, equally so when defending it.

Two decades afterwards, a compatriot of dr. Šreter testifies one can almost lose one's life if one is against Cyrillic alphabet in the midst of Vukovar and its genocidal remnants. Veteran Pajičić nearly lost his life testifying the procedure in 2013. A side-road poster was put up after his surviving the attack of the Croatian Intervention police forces. It states cynically and metaphorically, what once was an extremist Serbian slogan of Milošević for the Serbs of Kosovo "*Nobody can bully You*", only in the case of Croatian Veterans it is the reverse of being bullied by one's own "protectors" of the country they, the veterans, fought for. Thus, "*Nobody can bully You but the Croatian Militia*" (Niko ne sme da vas bije sem hrvatske milicije). Furthermore the Croatian term "police" is replaced by the Serbian term "militia", alluding to the fact that we live in times of the communistic past where Croatian culture was oppressed to the level of physical danger of being imprisoned and beaten for writing "nationalistic" books. Conclusionary, in the land of doctor Šreter, some twenty years after, one can still get killed, even if being a Defense Homeland veteran warrior. Additionally, in the land of veteran Pajičić one can get killed because of one's memory, because of one's culture, because of defending one's cultural history.

Fact #2 (Figure 2)

Case: Borovo Village, Eastern Slavonia negatory syndrome

If asked, the majority of the citizens of Croatia will exclaim that for them, the Croatian Defense War begun upon realizing that 12 Croatian policemen were brutally massacred and killed on the entrance to Borovo Village by Serb extremists, supported by the Yugoslav People's Army on the second of May 1991. The symbolization of this place was erected by veterans, themselves, in 2011, not the Croatian Government authorities. In what kind of State do we live if the killed are unhonored? In a state that allowed the victims of genocidal strategies to be silenced and politically manipulated in the name of *peaceful reintegration, political correctness and regional stability*. Thus, we might expect to see tourist by-passers through today's Borovo Village asking — Is this a remembrance for the Serb minority victims terrorized and killed in Croatia in 2011? Thus, paradoxically, regardless of the recent genocidal spree throughout the whole region, the extremist Serbs remain "endangered" by the "Ustashas", Bosniaks and Kosovars, and fully supported by the national minority rights into oblivion of their genocidal acts of the past decades. Simultaneously, they breach national minority

Figure 2.

Belatedly erected memorial to the 12 policemen killed by the Serb extremists on 2nd May 1991, which marked the beginning of an open Great Serbian aggression on Croatia [Source: SaFraTi Archive; time of observance — from 2010 to 2014].

rights for all others, even their own. The extremist Serb rhetoric has not changed since 1991, and neither has it been dissolved by democratized Serbian leaders (not yet in power) and the minority of conscious Serbian population. Currently, the extremist “care” stretches into helping the Russians in Ukraine or establishing the Monarchy in Serbia.¹⁴ Even more paradoxically, the genocidal strategy of Extremist Serbian hegemonists was not exposed in Croatia because of the bargaining over Croatia’s entering the EU, and it still remains to be an obstacle of Serbian entering the EU. In that way, the chance of the victims of the Great Serbian aggression throughout the region lies, once more, in the democratization of Serbian politics and the rising awareness of Serbian people, hopefully, not oblivious to the truth, as in 1991, until today. True democracy is and should be hoping for the same gesture of awareness and apologizing in Borovo Village.

¹⁴ Serbs in Crimea send false message — http://ukraine.setimes.com/en_GB/articles/uwi/features/2014/03/24/feature-02; Monarchic Nationalist Coup in Yugoslavia — <http://forum.nationstates.net/viewtopic.php?f=5&t=297686>

Figure 3.

Once an entrance into the building of the UN Peaceful reintegration Mission in 1998, where General Jacques Klein and Croatian authorities had a hard job of peaceful negotiations with the Extremist Serb "authorities" of the 1991, occupied zone around the city of Vukovar
(Source: SaFraTi Archive; time of observance — from 2010 to 2013).

Fact #3 (Figure 3)

Case: Borovo Workers Village, Eastern Slavonia negatory syndrome

Borovo Workers Village is only two kilometers farther, in the direction of Vukovar. There is a building on its main square with forgotten signs on its facade. It was obviously a very important entrance since several official Institution signs of the Croatian Government still hang on its entrance. These signs have not been so carefully tended to as the Cyrillic ones in Vukovar (2013). They are covered with dust, filth, bird excrements and are hard to approach because of the high grass. Yet, they should be memorically acknowledged since they are signifiers of the Croatian peaceful reintegration times in Eastern Slavonia (Coleiro, 2002). What was once famous and famed as the glorious victory of (at least) one successful UN Mission, today is a forgotten entrance covered in rubbish. At the same time, not all signs are so insignificant, since in putting down the one in Vukovar, as we have seen, a veteran got almost beaten to death. Peace is obviously not what it seems and peacekeepers obviously upheld the wrong kind of peacedeals. Worse than that, history, culture and memory matter only to the extent of investors' cravings. Croatian official politics was bribed by every significant international institution and unfortunately there was not one politician that stood up to the silencing of the genocidal truth. However, negatory symptoms and syndromes are piling all around us and soon we will be able to expose the many fake "entrances".

Figure 4

Two monuments spontaneously erected by family members of the missing in Homeland War. Erected in front of the Red Cross (left) and UNPROFOR (right) headquarters in the early 90s in Zagreb. Today these monuments are depleted of their original meaning and (in the case of the UNPROFOR monument) displaced to another location at the city cemetery

(Sources: Horvat, V.: *Gdje su naši najmiliji?/Where are our loved ones?* Zagreb: Udruženje Vukovarske majke: Poglavarstvo grada Vukovara, 1995).

Fact #4 (Figure 4)

Case: Zagreb negatory syndrome

In Zagreb, the traces of negation and annulation of memorials are also still visible. To this date we have thousands of missing persons of the Croatian Defense War, yet we have no answers where to find their remains. On the official site of the Ministry of Internal Affairs their numbers are joined with all other statistical numbers of missing in Croatia. Simultaneously, the monuments that signify that this was “a problem” as early as 1991 have been neglected and displaced. Two monuments were erected in the midst of Zagreb in the early 90s as mothers and family members “screamed” for protection towards two international community institutions — United Nations (UNHCR) and Red Cross, that they found responsible of not helping enough. Today, the memorials are displaced and depleted of their significance to the extent that a passerby might wonder of their meaning. The *Wall of pain* (once in front of the UNHCR headquarters) has been displaced to the Zagreb city cemetery. The *Globe* (once in front of the Red Cross headquarters) has been left in front of the, ironically, *Privatization Agency*. It is

also across the *Faculty of Humanities and Social Sciences of the University of Zagreb*, and if asked, the majority of students have no clue what it represents or since when it has been there. It is a “... *strange ball with some interesting pendants on it*”. Originally those were name tags of the War missing persons that family members hanged on the globe, now devastated by neglect. To this date the missing family members are still not found. To this day Croatia remains a Disneyland playground of humanitarian institutions, experts and their projects, that in hindsight (of facts such as all mentioned) lose their humane meaning, since nothing can be learned and gained from a memoricidal past.

Conclusionary remark

The *Fanonesque resistance of Vukovar*, in its response toward the Cyrillic signs, might be seen as a cry, appeal or a spontaneous emotional outburst. Yet, the more wisely (politicians, hopefully in existence) understand that continuous cultural and memory annulation is not an act without repercussion. Culture is defended through bodies. How can we talk of a peaceful reintegration, community reconstruction, regional stability and “The Future” in a culture where there are still missing from a Defense War, for which no one sees a (political) interest of finding? In a former communistic society where churches and mass attendances became part of the election gaming competition all around the region? In a land established solely by the lives of veterans, where veterans can become beaten to death.

The anthropologically mapped-out state presented in this paper, except shaming the shamers that do not uphold piety, also directs towards seeking the War compensations that Croatia should receive, together with the affirmation that it had a genocide happening in the early 90s. Postmodern exercises in human and minority rights are much needed, yet one also needs to acknowledge that they are dependable upon which receiving end one is on, in relation to the continuous culturocide, memoricide and repetitionism.

Fanonesque Vukovar is a Vukovar of defending one's dignity, not measured by empty slogans of minority, majority, ethnicity, religion and any other differentiation. Rather, with justice for all based on acknowledged truth. That which, for now, seems to be hidden in cycles of unaccounted culturocide, memoricide to genocide, and back.

References

- BAXI, U. (2002), *The Future of Human Rights*. Oxford: Oxford University Press.
- COLEIRO, C. (2002), *Bringing Peace to the Land of Scorpions and Jumping Snakes: Legacy of the United Nations in Eastern Slavonia and Transitional Missions*. Clemensport: Canadian Peacekeeping Press.
- FANON, F. (1963), *The Wretched of the Earth*. New York: Grove Press.
- GRMEK, M., GJIDARA, M., ŠIMAC, N. (1993), *Le Nettoyage Ethnique. Documents historiques sur une idéologie Serbe*. Paris: Librairie Arthème Fayard.
- HIRSCH, M. (2001), *Surviving Images: Holocaust Photography and the Work of Postmemory. Visual Culture and the Holocaust*. ZELIZER, B. (ed.), Rutgers University Press, New Brunswick, N.J., 215-246.
- HORVAT, V. (1995), *Gdje su naši najmiliji?* Zagreb: Udruženje Vukovarske majke, Poglavarstvo grada Vukovara.
- LEVINAS, E. (1994), *Nine Talmudic Readings*, trans. Annette Aronowicz. Bloomington: Indiana University Press, p. 25.
- LEVINAS, E. (1998), *On Thinking of the Other*. New York: Columbia University Press.
- MEŠTROVIĆ, G. S. (1996), *Genocide After Emotion: The Postemotional Balkan War*. London: Routledge.
- MEŠTROVIĆ, G. S. (1997), *Postemotional Society*. London: Sage.
- MEŠTROVIĆ, G. S., ROMERO, R. (2012), *Poisoned Social Climate, Collective Responsibility, and the Abuse at Abu Ghraib-Or, the Establishment of "Rule that is Lack of Rule"*. *International Journal of Law and Psychiatry*, 35:62-69.
- ROGIĆ, I. (2000), *Tehnika i samostalnost*. Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada.
- ROGIĆ, I. (2004), *Vukovar '91. i praksa protudruštva. Vukovar '91 — Međunarodni odjeci i značaj*. JURČEVIĆ, J., ŽIVIĆ, D., ESIH, B. (eds.). Zagreb: Institut društvenih znanosti Ivo Pilar.
- ROGIĆ, I. (2013), *Vukovar 1991. otisci uporabe konstrukcijskih pravila drugojugoslaven-skog poretka. Vukovar '91. — Istina i/ili osporavanje (između znanosti i manipulacije)*. ŽIVIĆ, D., ŠPOLJAR VRŽINA, S., LUPIS, B.V., CVIKIĆ, S. (eds.), Zagreb — Vukovar: Institut društvenih znanosti Ivo Pilar, 11-32.
- ROGIĆ NEHAJEV, I. (1992), *Peti stupanj prijenosa. Kratka povijest najduže hrvatske godine pisana nedjeljom*. Zagreb: Biblioteka Hrvatski radio.
- ROGIĆ NEHAJEV, I. (1998), *Smaragdni brid*. Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada.
- SLUKAN ALTIĆ, M. (2011), *Hrvatska kao Zapadni Balkan — Geografska stvarnost ili nametnuti identitet. Društvena istraživanja*, 20:401-413.
- STRATTON, J. (2005), *Before Holocaust Memory: Making Sense of Trauma Between Postmemory and cultural memory. Australian Critical Race and Whiteness Studies Association Journal*, 1:53-71.
- ŠPOLJAR VRŽINA, S. (2005), *Antropološki osvrt na "ekvilibrij" patnje i Haški sud. Znanstveno stručni skup: Vukovar '91 "Haški sud — djelovanje međunarodnog kaznenog suda za bivšu Jugoslaviju*, 10. studenog 2005.
- ŠPOLJAR VRŽINA, S. (2007), *Prilog antropoloških promišljanja — identiteti Vukovara iz očista domaćih i svjetskih eksperata savjesti i morala. Vukovar — hrvatska baština i perspektive razvoja*. ŽIVIĆ, D., ŽEBEC, I. (eds.), Zagreb — Vukovar: Institut društvenih znanosti Ivo Pilar, 125-146.
- ŠPOLJAR VRŽINA, S. (2009), *Hrvatski Domovinski rat i prakse posramljivanja — antropološki osvrt. Demografski kontekst i sociokulturne posljedice Hrvatskoga domovinskog rata*. ŽIVIĆ, D., ŽEBEC, I. (eds.), Zagreb — Vukovar: Institut društvenih znanosti Ivo Pilar, 243-262.

- ŠPOLJAR VRŽINA, S. (2010), Mirna reintegracija, nemoralna "pravda", nemirna međunarodna svijest — prilog antropologiji Vukovara. *Mirna reintegracija hrvatskoga Podunavlja: očekivanja, učinci, perspektive*. ŽIVIĆ, D., CVIKIĆ, S. (eds.), Zagreb — Vukovar: Institut društvenih znanosti Ivo Pilar, 115-132.
- ŠPOLJAR VRŽINA, S. M. (2011), Talking Culture, Crying Health, Hoping for Nothing: Surviving the Many Fliers Above the Human Rights Global Cuckoo's Nests. *Collegium Antropologicum*, 35(4): 969-978.
- ŠPOLJAR VRŽINA, S. (2012), Anthropology of Vukovar: Strategically Revealing the "Civilizing Missions" and Practices of the Culture of Death. *Victor Quia Victima. Nada za Hrvatsku*. ŽIVIĆ, D. (ed.), Zagreb — Vukovar: Institut društvenih znanosti Ivo Pilar, 133-170.
- ŠPOLJAR VRŽINA, S. M. (2013), Brainstorming for which Brains are Prohibited: Analyzing Our Bio-Neoliberal Realities. *Collegium Antropologicum*, 36(4): 1109-1118.
- ŠPOLJAR VRŽINA, S. (2013a), Anthropology of Vukovar: Times (of Remembering) and Spaces (of Proving) in Confronting the Equilibrative Justice. *Vukovar '91 — Istina i/ili osporavanje (između znanosti i manipulacije)*. ŽIVIĆ, D., ŠPOLJAR VRŽINA, S., LUPIS, B. V., CVIKIĆ, S. (eds.), Zagreb — Vukovar: Institut društvenih znanosti Ivo Pilar, 87-102.
- ŠPOLJAR VRŽINA, S. (2013b), Anthropologically Identifiable: Vukovar Between the Terror of Universalism and Humanitarian Tourism. *Vukovar '91 — Istina i/ili osporavanje (između znanosti i manipulacije)*. ŽIVIĆ, D., ŠPOLJAR VRŽINA, S., LUPIS, B. V., CVIKIĆ, S. (eds.), Zagreb — Vukovar: Institut društvenih znanosti Ivo Pilar, 157-176.
- ŽIVIĆ, D. (2008), Posljedice srbijanske agresije kao odrednica poslijeratne obnove i razvitka Vukovara. *Društvena istraživanja*, 17:27-50.

OSKVRNUĆE SVETOGA KAO STRATEGIJA RAZARANJA ZAJEDNICE

Silovanje u ratu kao racionalan projekt
razaranja zajednice

Josip BOŠNJKOVIĆ, Gordan ČRPIĆ

Uvod

Osnovna ideja ovoga rada jest da se zajednica okuplja oko vrijednosti koje u kolektivnoj svijesti zajednice figuriraju kao svete. Dakle, polazimo od Durkheimove ideje svetoga kao integratora zajednice. Tu naznačujemo nekoliko instituta, institucija za koje držimo da u kolektivnoj svijesti Hrvata figuriraju kao svete. To su: *jezik, država, Crkva, žena, obitelj*.

U radu se posebno osvrćemo na masovno silovanje Hrvatica tijekom Domovinskog rata. Tu praksu naznačujemo kao racionalan konstrukt razaranja zajednice. Silovanje žena uzimamo u fokus zato što je riječ o osobama, živim ljudima koji zahtijevaju našu posebnu pažnju i ljubav, a u dužem su razdoblju ti ljudi od Republike Hrvatske dobili samo ignoranciju i cinizam.

Mi držimo da je, ako se njihove patnje i stradanja ne uzmu ozbiljno u obzir, nemoguće zacijeliti njihove osobne patnje, ali ni potpuno revitalizirati lokalnu zajednicu ranjenu profaniranjem svetinje više nego materijalnim gubicima.

Sveto u kolektivnoj svijesti Hrvata

Naznačili smo za koje stvari, institucije držimo da figuriraju kao svete u Hrvata. Durkheim pod pojmom svetog misli na one stvari koje su zaštićene i izazivaju strahopoštovanje (Durkheim, 1982.), one koje su prisutne u zajednici, ali se razumom ne mogu potpuno spoznati i razložiti¹ no izazivaju poštovanje u zajednici. Dakle sveto je ono što je na neki način izuzeto iz svagdana i zauzima poseban status. Na prvoj razini tu ćemo naznačiti *jezik*.

Sveti jezik

Jezik je prvotan i najsnažniji oblik izricanja identiteta neke osobe i njenog kolektivnog pripadanja, odnosno njenog naroda u najširem smislu značenja toga pojma. On je najveći i najsnažniji rezervoar kulture. Dovoditi u pitanje jezik,

¹ Lev 33-20, Izl 3,5 *Biblija*, KS, Zagreb, 1987.

znači dovoditi u pitanje narod: »Turci nalegoše na jazik hrvatski« kako nas izvještava pop Martinac nakon Krbavske bitke.

Da je hrvatski jezik dovođen i da se dovodi u pitanje, nije nikakva tajna. Da su Hrvati na to osjetljivi također nije tajna. Ovdje tu činjenicu želimo naglasiti upravo pod vidom svijesti da se tu radi o nečemu važnome, nečemu što je centralno za opstanak zajednice, nečemu što figurira kao sveto i kao takvo se napada i brani.

Sveta država

Narodu koji je u, kako ga naziva Hobsbawm, kratkom 20. stoljeću doživio desetkovanje u raznim verzijama Jugoslavije, neovisna država nadavala se kao mit-ska kategorija. Mesijansko oličjenje željene slobode. Država, hrvatska država, u kolektivnoj svijesti Hrvata nadavala se ne kao racionalan konstrukt, set institucija povezanih u jedan hijerarhijski posložen aparat koji objedinjuje sve institucije na jednom teritoriju i daje uz to i simbolički baldahin državljanima, već više kao svojevrsna panacea, lijek koji će odagnati sve sile zla i svu trulež koja se u narodu nataložila kroz zloslutno kratko ali teško 20. stoljeće. Ta bi mesijanska država trebala donijeti slobodu koju Hrvati iščekuju, pravednost i jednakost koje kao vrijednosti brižno čuvaju i na koje se je lako nadovezao samoupradni model koji je upravo te vrijednosti promovirao, ali i pervertirao, no to je druga tema. Ovdje je za nas važno uočiti da je država jedna važna kategorija koja izlazi iz racionalnih upravnih okvira. Naravno, ne samo u Hrvatskoj. No, nas zanima ne toliko što se ona može nadati kao sveto u Durkheimovom smislu, već zato što se može kao takva sustavno dovoditi u pitanje, čime se bavimo u ovome radu.

Crkva

Crkva, Katolička crkva, jedina je institucija koja u Hrvata ima stoljetni povijesni kontinuitet. Svakako riječ je o instituciji koja je bitan dio hrvatskog identiteta. U vremenima u kojima Hrvatima nijedna druga institucija nije stajala na raspolaganju, oni su se utjecali Crkvi i kroz nju ostvarivali svoje kulturne, gospodarske, pa i političke ciljeve. Da je Crkva institucija *par excellence* u kolektivnoj svijesti Hrvata govore i mnogobrojna istraživanja povjerenja u institucije gdje se Crkva, u općem padu povjerenja u institucije u Hrvatskoj, nadaje i nadalje kao institucija od najvećeg kredibiliteta.

Žena

Budući da je žena u fokusu ovoga našeg rada, snažnije ćemo naglasiti ovaj fenomen. U Hrvata se odmah otkriva, naprosto upada u oči, uzvišeno mjesto koje zauzima Djevica Marija. Njen kult iznimno je jak upravo u Hrvatskoj. Velika

Gospa nacionalni je praznik, a marijanske se pobožnosti posebno slave i bogate su narodnim folklorom (procesija, nošnja, krunica...) — Majka Božja slovi kao *Fidelissima Advocata Croatiae*, ona je oličenje pravednosti, vjernosti i čistoće i na određeni je način paradigma prave Hrvatice. Nadalje, čitav niz svetišta posvećen je upravo Djevici Mariji (Marija Bistrica koja je nacionalno svetište, Remete, Trsat, Aljmaš, Gospa sinjska, Voćin...). U prilog našoj tezi govori i pojava Djevice Marije u Međugorju bez obzira na autentičnost ukazanja, koje ovdje nije naša tema.

To što smo izveli kako Djevica Marija figurira visoko u kolektivnoj svijesti Hrvata, to još nipošto ne mora značiti da i svaka žena kao takva zauzima isto mjesto. Djevica Marija figurira kao idealtip žene i u drugim narodima, posebice onima koji su mnogo patili kroz povijest i kojima je na kraju ostala samo nada u zaštitu transcendentne Majke, poput Poljaka ili Meksikanaca. No, taj marijanski kult bitan je za razumijevanje žene u kolektivnoj svijesti Hrvata.

Na profanoj, društvenoj razini važno je također naznačiti izvore koji nam govore o posebnom mjestu žene u hrvatskom društvu, poput »Poljičkih statuta«, koji slove kao autentičan iskaz hrvatskog naroda.² U njima nalazimo kako su žene nekada otimane jer su predstavljale dobitak za zajednicu kao radna snaga i kao roditeljice (Čulinović-Konstantinović, 1971., 229). Kod Vere Erlich (1964., 364-366) nalazimo da je žena rijetka i dragocjena u zajednici. Preko nje se zajednica reproducira te ona predstavlja vrhunsku vrijednost, dušu zajednice.

Radovi, istraživanja modernih etnologa, poput radova Dunje Rihtman Augustin (1984., 172) pokazuju da je ženska supkultura iz doba zajednice još uvijek prisutna, mada su zajednice odavno stvar povijesti.

Ovdje nam nije cilj iznositi povijesne, teološke i etnološke rezultate i istraživanja o ženi u hrvatskoj kulturi, već iznijeti na vidjelo činjenicu da je žena u kolektivnoj svijesti Hrvata zauzimala i zauzima poseban status koji se u svom izuzeću može razumijevati kao ono sveto. Drugim riječima, afirmativno rečeno: *Žena figurira kao nešto sveto u kolektivnoj svijesti Hrvata.*

Smisao obezvređivanja svetog

Nadovezujući se na prvi dio, postavlja se pitanje kakvog smisla ima napadati i obezvrjeđivati nečije svetinje. I zašto držimo da je tu riječ o racionalnom, smišljenom i sustavno provođenom projektu, a ne tek o nečemu što se akcidentalno događa i može se pripisati psihološkim karakteristikama osobe, situacionoj

² U *Poljičkim statutima* se može osjetiti sačuvana duša hrvatskog naroda: »Svojstva našeg narodnog bića ostala su sačuvana u shvaćanju i djelovanju, unatoč duhovnim preobrazbama još iz poganske misli« (Politički zbornik II, Zagreb, 1971., 6).

uvjetovanosti i slično? »Društvo se ne može ni stvarati, ni obnavljati, a da u isti mah ne stvara ideale« (Durkheim, 1982., 387). Dakle, ideali, svete stvari, konstitutivni su elementi svakog društva, svake zajednice. Otud je i razumljivo da se u ratu upravo oni napadaju. Razumljivo je da se pokušavaju obezvrijediti. Na taj način onemogućava se normalno funkcioniranje zajednice, narušavaju se osnovni postulati na kojima se ona zasniva.

Načelno postoje dva načina dezintegracije zajednice. Prvi je da se ona fizički likvidira, a drugi je da se unište vrijednosti oko kojih se zajednica okuplja te se na taj način ona rasprši. U realnosti se pribjegava kombinaciji tih dviju metoda. Kombinacija je nužna zbog realno-političke situacije u svijetu koja onemogućava provedbu tih metoda u ekstremnom obliku i kroz duži period. U Vukovaru, Srebrenici, Škabrnji bilo je akcija koje imaju sve atribute genocida, pa je Republika Hrvatska s pravom tužila Srbiju za genocid pred Međunarodnim sudom pravde u Den Haagu. Ovaj oblik razaranja zajednice, duhovna destrukcija zajednice, provodi se i zbog nemogućnosti, ili nepraktičnosti, fizičke likvidacije tolikog broja ljudi.

Duhovna destrukcija zajednice, u smislu razaranja vrednota oko kojih se zajednica okuplja, nije neki originalan izum srpske agresije na Hrvatsku. Naime, još od Homera i stare Grčke pa sve do posljednjih ratova uočljiv je isti mehanizam razaranja zajednice, koji se gotovo i danas manifestira na isti način.

Konkretno u Domovinskom ratu u Hrvatskoj ovdje smo upozorili na nekoliko svetih fenomena koji su bili cilj razaranja. Zbog toga držimo da to razaranje nije bilo akcidentalno, plod iracionalnog ponašanja pojedinaca ili skupina, već dio racionalnog projekta profaniranja svetoga kako bi se razorile vrijednosti na kojima počiva zajednica, odnosno kako bi se dezintegrirala sama zajednica.

Tako se hrvatski jezik i danas profanira na nekoliko razina. Prije svega sustavnim pokušajima da se uklopi u »jugoslavensku« matricu. Naime, opetovani pokušaji da se hrvatski jezik prezentira kao varijanta srpskoga odnosno bošnjačkog jezika i negiranje njegove izvornosti svakako je atak na identitet. U istome smjeru ide agresivno nametanje ćirilice pisma u Vukovaru. Na simboličkoj razini na najosjetljivijem mjestu konstituiranja hrvatskog identiteta dovodi se u pitanje upravo jedan od postulata identiteta: jezik. Na drugoj razini dovodi se u pitanje *Država*. Aktualna hrvatska država se još uvijek snažnije oslanja na jugoslavensku nego na hrvatsku paradigmu i djeluje protudruštveno što onemogućuje svekoliki, ne samo ekonomski, razvoj Hrvatske.

Na drugoj razini rušenje sakralnih objekata tijekom Domovinskog rata svakako je bila jedna od racionalnih strategija razaranja zajednice. Vrijedna posebne analize, no mi smo se ovdje koncentrirali na fenomen sustavnog silovanja tijekom Domovinskog rata iz prethodno navedenih razloga.

Silovanje kao strategija razaranja zajednice

Pošli smo u radu od Durkheimove ideje svetoga kao integratora zajednice. Integrirani identitet osobe jest onaj koji čini osobu cjelovitom, svetom, kao i obrnuto, svetost osobe čini osobu integriranom. Stoga polazeći od te pretpostavke možemo reći kako i kod osobe postoji određeni integrirajući faktor koji je ujedinjuje, a to je cjeloviti identitet, koji se ucjeljuje, ujedinjuje tijekom cijelog života. Čovjek, prema Ericksonu, prolazi kroz različite psihosocijalne krize koje su slične mnogim pojedincima, i koje pomažu u izgradnji identiteta. No nažalost u ratu nailazimo na psihosocijalnu krizu golemih razmjera koja ne pomaže u izgradnji identiteta, nego dapače potiče njegovo rasipanje, raslojavanje, dezintegraciju. Tako npr. *mirna reintegracija Istočne Slavonije, Zapadnog Srijema i Baranje* prošla je naizvan uistinu mirno, no možemo li govoriti o mirnoj integraciji Istočne Slavonije, Zapadnog Srijema i Baranje ako se oni radi kojih je učinjena još uvijek bore s integracijom vlastitog bića, ponekada još uvijek »uronjenog« u ratna događanja, u sjećanja mračnih noći, zidova, krikova i šutnje seksualnog nasilja, silovanja.

Problem seksualnog nasilja je vrlo kompleksne naravi i ovisi o mnogim faktorima, kao što su motiv, način izvršenja, karakteristika počinitelja, okolnosti događaja i dr. (Martinjak, 2003., 94).

Imajući u vidu složenost pitanja razaranja svetoga želimo naglasiti kako je silovanje razaranje onog *najsvetijeg*, a to su ljudske osobe. Takav oblik nasilja potiče razaranje ljudske osobe, dezintegraciju ljudske osobnosti, bez obzira na to o kojoj se dobi ili spolu radi. Dezintegracija ljudske osobnosti uključuje u sebi više elemenata o čemu ćemo poslije u radu više progovoriti. Naša promišljanja o silovanju temeljimo među ostalim i na svjedočanstvima osoba koje su proživjele bolno iskustvo silovanja. Smatramo bitnim naglasiti kako Međunarodni kazneni sud za ratne zločine počinjene na području bivše Jugoslavije (MKSJ)³ prvi put unutar međunarodnog humanitarnog prava uopće specifično imenuje silovanje kao ratni zločin (Meszaros, 2004., 9). Ono se prvi put imenuje, posebno navodi kao zločin protiv čovječnosti. Već iz ove činjenice možemo izvoditi poneke zaključke, a to je kako se silovanje kao ratna taktika, ili strategija, počela *pojavljivati* na područjima bivše Jugoslavije, točnije Republike Hrvatske i Bosne i Hercegovine. Korljan (2011., 413) spominje kako je posljednji rat na području bivše Jugoslavije spojio dva traumatska iskustva u jedno: sam rat i silovanje kao ratnu taktiku.

Svjesni smo da bi, ako inzistiramo na silovanju kao isključivo političkom činu, zločinu protiv određene etničke zajednice, a ne kao na zločinu protiv žen-

³ Osnovan Rezolucijom 827. Vijeća sigurnosti UN-a 25. svibnja 1993.

skog tijela i žene kao osobe, promovirali patrijarhalnu konstrukciju problematike o kojoj progovara Meszaros (2004., 10). Ne samo zbog njezinog komentara, nego upravo uzimajući u obzir dostojanstvo ljudske osobe, želimo naglasiti da je silovanje, bilo muškarca bilo žene, zločin nad osobom koji treba biti kažnjen. Meszaros također upozorava da prisilna trudnoća podrazumijeva da je počinitelj prisilio jednu ili više žena da zatrudne, s namjerom da utječe na etnički sastav nekog stanovništva (2004., 13), što opet ne stavlja u prvi plan dostojanstvo žene, nego pitanje etničkog sastava. Stoga, ne uzimajući u obzir s koje strane je bilo više žrtava, a o tome postoje podaci, želimo naglasiti kako je seksualno nasilje oblik nasilja koje vrijeđa dostojanstvo ljudske osobe na jedan od najtežih mogućih načina. No čini nam se kako ipak silovanja u ratu nametnutom Republici Hrvatskoj treba promatrati također i iz perspektive onih koji su krenuli u rat s idejom nanošenja zla jednoj naciji. Sama polazna točka govori nam kako počinitelji zločina nisu niti ženu niti muškarca promatrali kao pojedinačne osobe kojima će biti nanесeno zlo, nego su o osobama promišljali kao o članovima jednog naroda.

Dogodilo se, a što sada?

»Kao žrtva nad kojom je izvršen ratni zločin nemam status, moralnu ni materijalnu nadoknadu... Ostaje mi pitanje zašto se sve to dogodilo, zašto se sve prešućuje i zašto mi nemamo nikakvu moralnu ni materijalnu naknadu za sve proživljeno?« (Slišković, 2011., 80). Zašto? jest pitanje na koje često nema odgovora, no to ne znači da odgovor ne treba tražiti. Dapače traženje odgovora pridonosi osmišljavanju onoga što je u sebi besmisleno, a što pomaže onda u suočavanju sa situacijom i s nošenjem tog teškog tereta dalje kroz život. Prva naknada koju možemo pružiti žrtvama jest sloboda izricanja nepravde, pretrpljene boli, osjećaja žalovanja, ljutnje, mržnje, očaja, tjeskobe, bespomoćnosti, usamljenosti, povrijeđenosti, odbačenosti, iskorištenosti, obespravljenosti, prezrenosti. Ono što se u svjedočanstvima također ponavlja jest rečenica uvijek gotovo sličnog sadržaja: »Iskaze o počinjenom zločinu nada mnom dala sam u policiju u N. Nakon toga nikada me nitko nije zvao« (Slišković, 2011.). Potresno je svjedočanstvo da te osobe nitko nije zvao. Kako je to moguće? Jedan od razloga jest svakako da i u toj situaciji nismo bili spremni suočiti se s poteškoćama rata, ali isto tako i s posljedicama rata, među kojima je također i bolno iskustvo žena koje su bile silovane. Tim više se kod osoba može pojaviti osjećaj nezaštićenosti, ali i osjećaj bespomoćnosti. Šutnja osoba koje su proživjele tako teško iskustvo bombardira našu stvarnost, no koji su naši odgovori na takvu stvarnost? Za početak funkcionalno je upaliti sirenu uzbune, što jest i jedan od motiva pisanja o ovoj temi.

Hrvatska se u ratu, a kad kažemo Hrvatska mislimo na njezine stanovnike i one koji Hrvatsku doživljavaju kao svoju domovinu, našla nepripremljena. Prvi cilj bio je obraniti svoj dom, svoju obitelj, svoju državu, svoj jezik, Katoličku crkvu. Čovjek koji se brani po naravi stvari jest u nezavidnijem položaju od napadača jer ne zna koje su namjere jednog napadača te mora pokušati domisliti kuda, gdje i kako napadača želi napasti. U toj situaciji, čovjek, kojemu je svet dom, jezik, država, žena, Crkva, teško da će na prvi mah pomisliti kako napadač želi razarati nešto što je sveto. I ovdje počinje kognitivni proces iskrivljavanja zdravog pristupa sebi i drugima. Žrtva počinje razmišljati taktikom napadača. Pretpostavljamo kako je na počecima rata protiv Hrvatske teško bilo zamislivo ženama da će biti masovno silovane, no upoznavši se s taktikom napadača, nažalost to je postala stvarnost. Pripremiti se na rat značilo je u ovom smislu uzeti u obzir da je napadač pijan, drogiran, nošen mržnjom, a kao takav spreman nanijeti zlo koje je teško zamislivo. Zlo je u sebi vrlo kreativno no nikada izgrađujuće, nego razgrađuje. Za razliku od svetoga koje osim što je kreativno ono ucjeljuje, ujedinjuje, integrira.

Neke specifičnosti silovanja u ratu

Silovanje općenito uzevši potpuna je izopačenost smisla spolnog združivanja, težak prijestup protiv pravednosti, teška povreda slobode, časti i dostojanstva druge osobe, a u nekim okolnostima zadobiva i posebnu dimenziju zla te također uključuje i mogućnost rađanja novog djeteta (Pozaić, 1993., 291-292).

Kada je rat u pitanju naglašavamo kako je govor o silovanju tada specifičan govor jer su šutnja i sram osoba koje su prošle kroz to iskustvo, a koji su više nego opravdani, prepreka da se dođe do informacija o tom zločinu. Na šutnju i sram utječu i kultura u kojoj su osobe odrastale (Korljan, 2011., 414), okolina iz koje potječu, a osim toga progovoriti o nasilnicima koji se još ne nalaze u zatvoru ili uopće ako nije pokrenut postupak, znači da osoba samu sebe ponovno dovodi u moguću opasnost. Naglašavamo kako se vrijednost, pravednost, istinoljubivost, a onda i cijena teško stečene slobode treba mjeriti u načinu kako se odgovorne osobe na raznim političkim mjestima odnose prema osobama koje su najviše stradale u ratu, a to su žene, djeca, starci, branitelji. U tom smislu pred našim političarima dug je put, i ne samo političarima, nego pred cijelim društvom, pred svima koji imaju neku odgovornu ulogu u stvaranju društva.

Martinjak naglašava kako bismo silovanje u ratu mogli nazvati etničko silovanje te da je riječ o specifičnom obliku »etničkog čišćenja« kroz reprodukciju koja blati. Žrtvu se želi zaprljati. U tom duhu se suprotstavlja nacističkom nastoja-

nju očuvanja plemenite rase, gdje je cilj bio iskorijeniti nečistu rasu. Silovanja u ratu žele narušiti u najtežem mogućem obliku identitet osobe, traumatizirati osobu s teškim posljedicama koje mogu trajati cijeli život. Osim unutrašnjih posljedica i stradanja, osobe koje su silovane u ratu imaju poteškoće u odnosu prema svijetu, teškom povrjedom njihovih ne samo osjećajnih, nego i obiteljskih i društvenih odnosa, a što ih čini osobama potpuno razvlaštenim od samih sebe (Modly, u Martinjak, 2011., 97).

Thompson i dr. (1999.) u svom istraživanju govorili su o ulozi samozaštite pri silovanju te su zaključili kako je vjerojatnost veća da će žrtva biti manje ozlijeđena ako se brani. Uzimajući u obzir rat i ratna stradanja te čitajući izvještaje i svjedočanstva žena koje su bile silovane, kao i muškaraca (Slišković, 2011.), možemo vidjeti kako žene tijekom rata nisu imale gotovo nikakvu mogućnost braniti se, jer nerijetko se događalo da su počinitelji nasilja stražarili jedan pokraj drugoga i redali se u počinjenju zločina silovanja. U takvim okolnostima ženama je bilo nemoguće braniti se, jer ne radi se o ravnopravnom odnosu u smislu da se zločin dogodio u odnosu jedne osobe na drugu, nego najčešće jedne osobe prema grupi ljudi. Što se time postiglo? Možemo reći kako je u takvim slučajevima jedan od najčešćih odgovora upravo prepustiti se situaciji, »smrznuti se«, jer ne postoji nikakva mogućnost bijega. Posljedica takvog događaja može često biti osjećaj bespomoćnosti jer je osoba u takvoj teškoj situaciji bila prepuštena na milost i nemilost drugima.

Uzevši u obzir općenito problem silovanja, možemo vidjeti kako postoje određena mitska vjerovanja, a ona govore kako samo žena može biti silovana, žrtva koja se brani ne može biti silovana, »ne« uvijek ne znači »ne«, »dobrim« djevojkama ne događa se silovanje, ili pak da je žena sama to tražila (Martinjak, 2003., 95). Ova vjerovanja su dakako iracionalna i tim više u ratnim situacijama gotovo nemoguća. Silovanje u ratu ima svoja pravila koja se ne odnose na silovanja u svakodnevici, ne želeći time reći kako ne uvažavamo svaku bol nanesenu osobi koja je pretrpjela takav zločin.

Dodatna je poteškoća što osoba koja je silovana u ratu nema mogućnost potražiti stručnu, adekvatnu, nužnu pomoć kako bi se umanjila barem tjelesna bol. Osoba je prepuštena sama sebi i tišini koja odjekuje u njezinom srcu, mislima. O tome nam govori i sljedeće svjedočanstvo: »Za vrijeme silovanja dvojice počinitelja došla su još dvojica i oni su me nastavili silovati. Sva četvorica su bila prisutna. Trajalo je to duboko u noć. Nakon toga su me s djecom prebacili u stan na Olajnici u vlasništvu jednog od njih. Tamo su već bila trojica. Jedan od njih je određivao koji će redoslijed biti. Tu noć na Olajnici silovalo me njih šestorica. Pri silovanju mučili su me na sve načine, tukli, prijetili, bili perverzni, gurali pivsku bocu u čmar. U istom prostoru bila je moja šestogodišnja sestra i os-

momjesečna kćerka. One su plakale. Sestra je sa šest godina bila svjesnija i šutke je plakala, a moja osmomjesečna kćerkica, gladna, uznemirena, jako je plakala. Nato je jedan iznerviran na nju bacio vojničku jaknu da je ušutka. Nisam mogla ništa učiniti, mislila sam da su je ugušili. Tu sam bila zatočena nekoliko dana i sve te dane sve se ponavljalo» (Slišćević, 2011., 30-31).

Logika čopora

Svjesni smo kako je čovjek u grupi vrlo često osoba koja ne promišlja vlastitom glavom nego se ponaša onako kako se ponašaju i drugi. Na prethodnom svjedočanstvu mogli smo vidjeti kako su se počinitelji nasilja ponašali na vrlo grub način, ne koristeći pri tome dar razuma. Logika grupe potiče čovjeka da se osjeća jačim, ali isto tako i da razmišlja onako kako grupa razmišlja, te se takvim načinom prepušta trenutku djelovanja. U tom slučaju mogli bismo govoriti o djelomično umanjenoj odgovornosti, no kada jednom zapalimo grm u šumi, za što sve čovjek u tom trenutku nosi odgovornosti, za sam grm što ga je zapalio ili pak za šumu koja je izgorjela? Krik pravednika među zločincima jest kao kap vode u buktajućoj vatri — mogućnost djelovanja na okolinu je malena, iako će i ta kap tamo gdje dođe ugasiti dio vatre. Naslovili smo ovaj paragraf *Logika čopora*, no u smislu da ljudi koji su silovali druge za vrijeme rata pokazuju da ne koriste razum, i još jedna razlika, koja čovjeka u ovom slučaju udaljuje od životinje, jest da u ovakvim situacijama, zločinac ne koristi tu istu logiku za očuvanje svog čopora, da zaštititi, nego da uništi, razori. Usporediti ovdje čovjeka sa životinjom, uistinu bi moglo uvrijediti životinju. Kod životinja ne nailazimo, barem koliko je nama poznato, na ovakve načine zločina.

Tijekom rata, ne samo u onome nametnutom Hrvatskoj, osobe koje su činile zločine koristili su i tehniku neizvjesnosti, tehniku prepada. Neizvjesnost doprinosi patnji jer osoba ne zna točno kada će se dogoditi zločin. Zbog toga je osoba u trajnoj napetosti i budnosti kako bi se mogla suočiti sa situacijom koja ju čeka. Možemo vidjeti kako je u zločinu silovanja gotovo sve bezlično, bezimeno, bezvremensko, krajnje neodgovorno, bez slobode, bez uvažavanja druge strane.

Silovanje žena, djece i muškaraca

Ideja o kojoj govorimo u ovom radu jest silovanje žena kao oskvrnjivanje svetoga, no želimo ovdje ukazati i na druge moguće oblike silovanja koja su se događala u ratu. Problem s kojim se danas susrećemo jest također što još uvijek postoje promišljanja utemeljena na tradicionalno usvojenim mitovima o spolnosti koji naglašavaju kako još uvijek velik dio ljudi vjeruje da se silovanje događa

u okolnostima kada nepoznati napadač upotrebom sile napadne odraslu ženu (Martinjak, 2011., 94). U tom smislu ne uzimaju se u obzir maloljetne osobe, djeca, muškarci, a možemo vidjeti (Slišковиć, 2011.) kako su u ratu bili silovani i djeca i muškarci. »Zastrašujuća je činjenica da je najmlađa silovana djevojčica imala tek 6 godina, a najstarija je žena bila baka od 80 [...] Zašto je to tabu tema za sve one koji se bave zaštitom ljudskih prava, humanitarnim organizacijama, državnom odvjetništvu, pravosuđu i ostalim državnim institucijama?« (Rehak, u Slišковиć, 2011., 17). Jedno drugo svjedočanstvo govori: »Vezali su me bodljikavom žicom za noge da visim naglavačke, udarali po glavi i tijelu dok nisam izgubio svijest. Sipali su mi sol na rane. Bacali su me puno puta u samicu bez hrane i vode, pa sam jeo žive miševе i bjelouške koje sam ulovio i iz jamiце koju sam iskopao pio sam kišnicu. Više njih me silovalo govoreći da ću vidjeti što je ustaška muška kurva. Prilikom jednog ispitivanja propucali su mi koljena, prerezali su mi nožem članak na lijevoj ruci do kosti« (Slišковиć, 2011., 168). Dakle, žrtve silovanja bili su ljudi bez obzira na dob i spol. Uzimajući pak u obzir odnose u brojkama najveći broj žrtava bile su žene, te zbog toga ne možemo ne zanemariti i taj podatak, te i zbog tog razloga vidimo kao potvrdu naše pretpostavke razaranja svetoga.

Bezličnost i bezimеnost zloće

»Opet su me ispitivali, bila je noć, taj koji me ispitivao, silovao me u tom prostoru, neka mala prostorija s krevetom. Ne znam kako se zove, oni se nisu ni oslovljavali imenom« (Slišковиć, 2011., 89). Ne ulazeći u dublje tumačenje zla, ipak možemo reći kako je vrlo znakovita činjenica da oni koji su bili počinitelji silovanja nisu izricali vlastito ime. U jednom odnosu između dviju odraslih osoba koji dragovoljno stupaju u odnos ime je sastavni dio odnosa, dapače doprinosi intimi i blizini. U trenucima silovanja nema izgovaranja imena, nema otkrivanja lica. Često se događalo u noći, ili pak se žrtvama vezao šal, krpa, marama oko glave. Što to govori? Govori o bezličnom događaju. I sam čovjek se skriva od samoga sebe u takvim trenucima, jer *da li bi bilo moguće da čovjek preživi takav jedan trenutak?* ako ne u fizičkom onda u psihološkom i moralnom smislu? Pod okriljem bezličnosti i sam počinitelj kao da ne želi sebi priznati što to radi u tom trenutku. Događa se fizičko nasilno zbližavanje dviju osoba, koje pak su u tom trenutku najudaljenije osobe. Žrtva ne želi u tom trenutku postojati (Bošnjaković, 2012.; Drakulić, 2010.), a sam počinitelj skriva se iza svog čina, koji niti poslije najčešće ne želi priznati. U toj blizini udaljenost je ogromna. Mogli bismo to nazvati bezličnom hrabrošću heroja bez imena, heroja bez kičme, čiji pijedestal, ako ga ikada dostignu jest stolica osuđenika.

Bilo je počinitelja koji su i gledali žrtvu. Što je teže? Možemo li uopće postavljati takva pitanja? Za pijanu osobu najteži trenutak jest trenutak otrježenja, bez kojega nema oporavka. Stoga se pitamo na koji način je moguće pomoći osobama u njihovom otrježenju. Jedan od načina jest suočiti ih sa stvarnošću koju su oni izgrađivali.

Sekundarna viktimizacija

Meszaros (2004.) također progovara o problematici sekundarne viktimizacije, u smislu da su osobe koje su bile silovane tijekom mogućeg suđenja, ako do nje ga dođe, nezaštićene, a možemo vidjeti i prema svjedočanstvima žrtava (Sliško-
vić, 2011.), da su žrtve ponekada bile prisiljene i suočavati se s rodbinom ili znancima počinitelja silovanja, što je prouzrokovalo i dodatne poteškoće kod žena koje su bile silovane. Meszaros (2004.) zaključuje kako se ne radi samo o mogućoj sekundarnoj viktimizaciji nego da do nje sigurno dolazi. Sekundarna viktimizacija jest proces s kojim se osobe koje su proživjele jednu traumu vrlo često susreću. Moguće je da će se događati sekundarna viktimizacija i onda kada osobe koje su bile silovane putem medija gledaju, slušaju, čitaju o činu zlostavljanja žena u ratu, no ne samo onda. Dugotrajni je proces desenzibilizacije, to jest oporavka od čina silovanja za jednu ženu, što znači da svako novo zbližavanje između žene koja je silovana i muškarca kojega žena voli, uključuje mogućnost da će žena i u tom trenutku doživljavati neugodne osjećaje, prisjećati se proživljenih trauma. Stoga i u procesu ozdravljenja, potrebno je uključiti osobe koje na različite načine mogu pomoći ženama koje su prošle kroz tako bolno iskustvo, ali ne samo ženama, nego i djeci, kao i muškarcima.

Mirna reintegracija *žena, djece i muškaraca*, zapadno od Umaga i istočno od Iloka

U jednom dijelu rada spomenuli smo kako je mirna reintegracija proces za koji možemo reći da je dovršen onda kada se osobe budu osjećale u sebi reintegrirane, ponovno ucjelovljene, ujedinjene oko svoje srži, baš onako kao što su zemljopisne granice Republike Hrvatske ucjelovljene, ponovno reintegrirane, te je država cjelovita. Taj proces će dugo trajati. Na poseban način ovdje stavljamo naglasak na sve one nestale. Kada budemo poput Antigone mogli oplakati žrtve, dostojno, ne zazidani u zidove srama jer ostvarujemo prirodno prava, tada možemo reći da je dovršena integracija hrvatskog bitka. No da bismo potaknuli reintegraciju živih osoba, kako pojedinačno tako u kontekstu društva želimo promišljati o mogućim temeljnim konkretnim koracima jednog takvog procesa. Za dublju analizu ovakvog oblika reintegracije ostavljamo prostora za iduće pisane radove.

Inzistirati na pravdi

Kazneni zakon Republike Hrvatske u članku 154. u kojem se govori o Teškim kaznenim djelima protiv spolne slobode osobe navodi sljedeće:

(1) Kaznom zatvora od jedne do deset godina kaznit će se tko djelo iz članka 152. stavka 1. ovoga Zakona počin:

- 1. prema članu obitelji,*
- 2. prema žrtvi posebno ranjivoj zbog njezine dobi, bolesti, ovisnosti, trudnoće, invaliditeta, teške tjelesne ili duševne smetnje,*
- 3. na osobito okrutan ili osobito ponižavajući način,*
- 4. iz mržnje,*
- 5. zajedno s jednim ili više počinitelja, pri čemu je prema istoj osobi izvršeno više spolnih odnosa ili s njim izjednačenih spolnih radnji,*
- 6. uz uporabu oružja ili opasnog oruđa,*
- 7. na način da je silovana osoba teško tjelesno ozlijeđena ili je ostala trudna.*

(2) Tko djelo iz članka 153. stavka 1. ovoga Zakona počin pod okolnostima iz stavka 1. ovoga članka, kaznit će se kaznom zatvora od tri do petnaest godina.

(3) Ako je kaznenim djelom iz članka 152. stavka 1. ili članka 153. stavka 1. ovoga Zakona prouzročena smrt silovane osobe, počinitelj će se kazniti kaznom zatvora od najmanje pet godina.⁴

Pravda je temelj demokratskog društva, temelj države, solidarnosti, pravednosti, međusobnog uvažavanja i prepoznavanja. Stoga je nužno zadovoljiti pravdu kako bi se vratilo dostojanstvo žrtvama seksualnog nasilja, silovanja. To znači provesti pravedne procese i pravedno kazniti one koji su počinili ovakva zlodjela. Možemo govoriti i o sekundarnim učincima ovakvog čina, u smislu da je kazna edukativan čin, no više od svega želimo naglasiti kako inzistirati na pravdi znači djelomično vraćati dostojanstvo onima koji se nisu mogli braniti u okrutnim uvjetima i okolnostima rata. Žrtva se na sudu susreće u sasvim drugačijim okolnostima s počiniteljem nasilja, te ona ima pravo vidjeti da se kažnjava onaj koji je nanio zločin. Ovdje svakako želimo naglasiti kako kazna ne uvjetuje opraštanje. Žrtva, radi sebe i svoga dobra, može oprostiti ovakav zločin i onda kada ne dođe do kaznenog procesa, no sam oprost ne isključuje nužnost tog istog procesa.

⁴ <http://www.zakon.hr/z/98/Kazneni-zakon> (10. ožujka 2014.).

Progovoriti

Progovoriti o zločinu koje su osobe proživjele prvi je korak prema oslobađanju od prošlosti koja čovjeka može okovati, učiniti ga pasivnim, jer uistinu je velik teret koji se treba vući sa sobom kroz život kod onih osoba koje su prošle kroz zločin silovanja. Jedna od žrtava svjedoči: »Zabranjivali su nam međusobnu komunikaciju prijateljama, zlostavljanjem i smrću. Govorili su nam da nas se naša Hrvatska odrekla i da bi bilo bolje da smo se priključili njihovoj vojsci« (Sliško-
vić, 2011., 168). Radi li se ovdje o identifikacijskoj projekciji, u smislu da su počinitelji projicirali svoj strah na žrtve, jer progovoriti o tom zločinu značilo je stati pred istinu. A sama pak žrtva ukoliko iskomunicira ono što joj se dogodilo ublažava bol koju proživljava. I ta mogućnost mnogim osobama je bila uskraćena. Korljan citira Labu govoreći o imperativu pričanja, to jest zapovijedi pre-pričavanja onoga što se dogodilo te dolazi do zaključka kako »preživjeli nisu trebali preživjeti samo kako bi mogli ispričati svoju priču; oni su također trebali ispričati svoju priču kako bi preživjeli« (2011., 418). Odmah postavljamo pitanje jesmo li u hrvatskom društvu stvorili preduvjete, educirali dovoljno ljudi koji su spremni danima i danima osluškiivati priče »ratnika«.

Vrijeme rata dugo traje pa i onda kada je zadnji hitac već odavno utihnuo. Vrijeme rata kao da je bezvremensko. Stoga svjedočanstva osoba koje su proživjele strahote rata traže svoje prognaničko i izbjegličko utočište u srcima onih koji su spremni udomiti bolne riječi s usana izranjenog srca i duše. Šundalić i Barković (2008.) ističu važnost socijalnog kapitala, to jest važnost ulaganja u školovanje osoba na područjima od posebne državne skrbi. Mi bismo ovdje nadodali kako u socijalnom kapitalu na poseban način veliku važnost imaju profesije koje uključuju u sebi pomoć drugim ljudima, jer to je znak vremena na koji smo pozvani odgovarati. Tim više što Korljan ističe da žrtve silovanja ne mogu govoriti jer se osjećaju kao da ne postoje, kao da ih nema. »A onaj koga nema, ne šuti. Iz nekog paralelnog svemira šalje svoje nijeme krikove« (2011., 419). Ipak slažemo se s Pozaićem koji piše kako *te* žene nisu izgubile dostojanstvo. Žena, tvrdi on dalje, ne gubi dostojanstvo nasiljem jer mučenik na može izgubiti dostojanstvo. Nasilnik je onaj koji nema, pa ako nema, tada i ne može pokazivati dostojanstvo.

V. Frankl i pojedinačna odgovornost

Svjedoci smo aktualnosti teme pojedinačne i kolektivne odgovornosti, na poseban način kada su u pitanju osjetljiva i teška pitanja kao što je to rat i ratna stradanja. Za vrijeme Drugoga svjetskog rata V. Frankl, žrtva nacionalsocijalizma, ratni zarobljenik u koncentracijskim logorima, po struci psihijatar, isticao je ka-

ko za zločine treba odgovarati pojedinačna osoba (Frankl, 2007., 129-134). On je to temeljio na teoriji logoterapije i egzistencijalne analize koja u prvi plan stavlja čovjekovu slobodu i odgovornost, te bez obzira na to koliko god se čovjek u nasilju ponašao prema logici čopora, ipak ostaje njegova svjesnost, sloboda i odgovornost. Ako bismo zaniijekali te dimenzije čovjeka, zaniijekali bismo i njegovu izvornost, originalnost. Stoga i ovdje naglašavamo važnost osobne odgovornosti, jer žrtva se susrela s počiniteljem »licem u lice«. Isprika u ime druge osobe djelomično može ublažiti bol, no nije isto značenje kada se počinitelj nasilja ispriča žrtvi, bez obzira na to o kakvom se nasilju radilo.

Frankl također vrlo lijepo ističe kako čovjek nije samo specifičan po tome što je drugačiji od ostalih, nego što je i biće *moгуće-drugačije* (Frankl, 2007., 132). Čovjeku, prema Franklu, uvijek ostaje mogućnost drugačijeg djelovanja, razvijanja drugačijih stavova. Stoga u kontekstu promišljanja o silovanju tijekom rata možemo reći kako počinitelj nasilja i sam negira vlastito dostojanstvo, sužava sebe na osobu osuđenu na usud djelovanja ne koristeći pri tome vlastite mogućnosti biranja. Ne ispričati se, ne spoznati vlastiti zločin, počinitelja čini još većim robom njegova čina.

S druge pak strane, promišljajući o žrtvama silovanja, svjesni smo kako i one same imaju mogućnost drugačijeg djelovanja, biti drugačiji od počinitelja nasilja. Tako npr. svjedoči jedna žrtva: »Svaki dan sam hodala s nožem u torbi s ciljem da mu ja sudim. Danima sam smišljala kako ću mu se ja osvetiti kada mu nitko ne sudi, bila mi je to svakodnevna preokupacija, hodala sam tamo gdje mogu naići na njega. Cijelu godinu sam se tako mučila a nakon toga pronašla snagu u molitvi i to mi je pomoglo da ne postanem zločinka« (Slišćović, 2011., 67-68). Ova žena je znak kako je moguća mirna reintegracija, da je čovjek, biće duha, sposoban uz pomoć drugih, a ovdje vidimo i uz pomoć Boga, Svetoga, ponovno ucijeliti, integrirati vlastito biće. Ova žena je svjedok, heroj duha, glas Svetoga, što ga nitko ne može u čovjeku ugasiti. Možda zatrpati, kao i ruševine grada, ali ne i uništiti.

Mnogostruke posljedice rata i potreba njihova razlikovanja i specificiranja

Velik dio traumatskih događaja smješta se u posttraumatski stresni sindrom, no osim PTSP-a, postoje i mnoge druge poteškoće s kojima su se osobe koje su prošle kroz traumatska iskustva morale i moraju suočavati. U Hrvatskoj kada se spomene rat i posljedice rata najčešće ćemo to povezati s posttraumatskim stresnim sindromom. Posljedice pak su vrlo različite, i od osobe do osobe se razlikuju. Mogli bismo ovdje nabrajati mnogostruke posljedice, kao npr. antisocijalno ponašanje, teške depresivne epizode, poremećaje spavanja, poremećaje pre-

hrane itd., no cilj nam je u ovome radu naglasiti kako je široka lepeza posljedica stradanja u ratu, napose stradanja putem seksualnog nasilja, silovanja.

Suočavanje sa stvarnošću

Na prvo mjesto u ovom našem promišljanju stavljamo žrtve koje su pretrpjele zločin silovanja. No smatramo kako i sami počinitelji, ukoliko žele početi proces izgradnje njihove osobnosti, proces reintegracije, nužno se trebaju suočiti s njihovim djelima, bez obzira na to jesu li ona učinjena pri punoj svijesti, ili pak pod utjecajem kakvih droga (alkohol, heroin, ili nešto drugo). »Seksualni napad je bilo koji oblik nasilne seksualne aktivnosti koji obuhvaća sva neželjena seksualna ponašanja rangirana od maženja do penetracije. Seksualni napad je kazneno djelo i kada žrtva poznaje napadača, kada se ne brani od napadača, kada je imala spolne odnose s počiniteljem i prije napada, ili kada je pod utjecajem alkohola, droge ili bez svijesti« (Petter, u Martinjak, 2011.). Dakle, bez obzira na svijest s kojom je počinitelj učinio to zlodjelo, put prema njegovom sazrijevanju nemoguć je bez suočavanja s tom situacijom. Stoga osim zadovoljenja pravde, koje je nužno sredstvo ako želimo uspostaviti ravnotežu među osobama, potrebno je za osobu da se suoči s onim što je počinila. Izbjegavanje tog suočavanja otvara prostor za nove moguće poteškoće, oboljenja, zastranjenja, i u najmanju ruku djeluje nepedagoški. Da, usudujemo se ovdje, poput žene koja se nadvila nad samu sebe, reći da želimo, radi dobra našega i dobra susjeda, da i oni sami prođu proces katarze, proces čišćenja, proces suočavanja sa svojim tamnim stranama, ako ne zbog sebe samih, a onda zbog njihovih potomaka. Jedino tako bit će moguće susresti se s poznatim ljudima i pozdravit se u »hodniku«. »Život je pun zagonetki, ali najzagonetnija je to kako od prijatelja nastaje neprijatelj. Jeste li ikad pomišljali zašto je lakše steći neprijatelja nego prijatelja. Cijeli sam život želio biti okružen dobrim, vrijednim ljudima, koje svi poštuju i vole. Sreća je bila na mojoj strani, barem do sada. Ostao sam u ruševinama Vukovara, ali s ljudima uzdignuta čela. Mnoge od njih nisam ni poznavao. Mnogi od njih još jučer nisu bili ni svjesni svoje snage. Vjerujte, najljepše što vam se sada u Vukovaru može dogoditi jest da uđete u prostoriju punu ljudi i sa svima se pozdravite« (Glavašević, 2007., 25).

Proces reintegracije vlastitog bitka dugotrajan je proces i znači ponovno suočavanje s bolnom i teškom situacijom koji ipak vodi prema integraciji osobe, prema psihološkom boljitku (Korljan, 2011., 415). No i ovo ponovno suočavanje sa situacijom potrebno je upriličiti u okolnostima gdje će se osoba osjećati zaštićenom, sigurnom, te također da ima moć reagirati. Kao što smo vidjeli osjećaj bespomoćnosti jest osjećaj koji je pratio te osobe kada su proživljavale tre-

nutke silovanja. Stoga vraćanje moći osobi nad njezinim životom pomoći će osobi da se zauzme za sebe.

Granična situacija zla i bolesti

Budući da smo htjeli u ovome članku promišljati o razaranju svetoga, dapače najsvetijeg, živih ljudi, tijekom rata protiv Hrvatske, želimo ostaviti prostora i za razmišljanje o zlu, kao suprotnosti svetome. Čovjek jest svet, uzimajući u obzir kršćansku antropologiju, no upravo zbog toga ostaje mogućnost neobjašnjivih pojava koje možemo smjestiti u zlo, svjesni kako ova kategorija izmiče empirijskom dokazivanju. No možemo reći kako je silovanje osoba tijekom rata bio sukob svetoga i grešnoga, ili bolje rečeno ljudi koji su činili sveta i grešna djela. Pitanje svetoga i grešnoga, pitanje zla jest i teodicejsko pitanje. Ćorić (2003., 65) ga naziva tamnim stranama ljudskog postojanja. Govoriti o zlu, ako uzmemo u obzir kršćansku paradigmu, znači promišljati o pojmu ljudske slobode. Čovjek je slobodan birati između dobra i zla. Zbog čega čovjek u slobodi bira zlo, pitanje je koje nas vraća na početke ljudskog postojanja. Stoga si postavljamo pitanje je li uistinu *Historia magistra vitae est?* Zao čin se oduvijek na neki način iskupljivao u zajednici putem obreda, gdje i počinitelj i žrtva putem posrednika — svetoga ili Svetoga — otvaraju prostora mogućem daljnjem suživotu.

Nakon mirne reintegracije Istočne Slavonije, Zapadnog Srijema i Baranje pojavila se inicijativa u Hrvatskoj da pojedine zgrade u Vukovaru obnove, donirajući financijska i materijalna sredstva, razne ustanove u Hrvatskoj. Mogli bismo reći da su preuzeli na sebe dio odgovornosti da se obnovi razrušeni grad. Ako to činimo sa zgradama, ne bismo li mogli to činiti i s ljudima — preuzeti na sebe dio odgovornosti i integrirati ih u našu zajednicu, da te osobe ponovno »zasjaju«, bivajući na taj način solidarni sa žrtvama seksualnog nasilja, silovanja.

Zaključak

»Neke su stvari svete ako po bilo kojoj osnovi zavređuju kolektivno poštovanje« (Durkheim, 1982., 245). Žena zavređuje to poštovanje dok je u skladu s vodećom paradigmom, i dok predstavlja vrijednost i bogatstvo zajednice (Čulinović-Konstantinović, 1971., 229). Obeščašćenjem, ona gubi to povlašteno mjesto. Gubi atribut svetog te postaje predmet poruge i etiketiranja u zajednici (Čulinović-Konstantinović, 1971., 231). Silovane žene nalaze se upravo u toj poziciji. Da bi se pomoglo unesrećenim ženama, potrebno je pronaći način na koji bi bilo moguće povratiti narušeno stanje. Budući da polazimo od toga da je narušena njihova svetost, njihovo poslanje, smatramo da treba pronaći način na koji ih možemo ponovno posvetiti. Nekada se to radilo tako da se natjeralo oskvr-

navitelja (silovatelja), da se ženi onom koju je oskvrnuo, dakle, svojom žrtvom (Čulinović-Konstantinović, 1971., 233). Na taj način, institucijom braka, on ju je ponovno posvećivao i vraćao joj dostojanstvo. Ne treba ni govoriti kako bi bilo nehumano i suludo tjerati ljude koji su počinili silovanja u ovom ratu, a koje prepoznajemo pod pojmom *četnik*, što se ujedno identificira sa zlom, soton-skom silom, da se žene svojim žrtvama.

Očito, moramo iznaći neke nove mehanizme kako bismo u tome uspjeli. Moramo pronaći način na koji će biti moguća resocijalizacija oskvrnutih, unesrećenih žena u konkretne lokalne zajednice iz kojih one potiču. Moramo imati na umu da većina žrtava potiče iz ruralnih krajeva, a ne iz velikih urbanih središta u kojima bi se pojedinac mogao *utopiti*. Akcenat stavljamo na ljude, jer smatramo da je posvećivanje sakralnih i kulturnih spomenika *veličine drugog reda* u odnosu spram ljudi i ljudske zajednice. Dakle, da bi resocijalizacija mogla biti provedena, žrtve treba odteretiti balasta onečišćenih, prljavih, opsjednutih..., kakvih će ih se nužno gledati budući da su bile u kontaktu sa *sotonskom silom*. To ne može sama žrtva. Mi ne vjerujemo da je to moguće izvesti i raznim drugim intervencijama usmjerenim na žrtvu kao individu, nemajući u vidu konkretnu lokalnu zajednicu iz koje ona potiče. Naprotiv, smatramo da tek upravo ta konkretna zajednica može pomoći i ponovno posvetiti žrtvu. Jasno, potrebno je psihijatrijskih i psihoterapeutskih intervencija, no smatramo kako one nisu dostatne u konkretnom slučaju. Svaka intervencija koja isključuje socijalnu komponentu osuđena je na propast. Jer ovim činom, u konkretnom slučaju, nije povrijeđena samo žrtva, već i konkretna zajednica kojoj ona pripada. Ona u žrtvi osjeća ranu, i tu ranu treba sanirati. Stoga predlažemo niz sukcesivnih istraživanja konkretnih zajednica, kako bismo došli do spoznaje kakav je stav zajednice prema žrtvi, kako žrtva gleda sebe u kontekstu zajednice i slično, te iz toga zaključili gdje i kako treba intervenirati. Zašto uopće ovakav zaključak?

Važno je napomenuti da žene u modernim ratovima dvostruko stradavaju. S jedne strane, one su predmet seksualnog nasilja, predstavljaju predmet sažaljenja (naše heroine i patnice), a s druge strane, njihova se nesreća koristi još samo u propagandne svrhe, bez da se poduzimaju ozbiljni naponi da se njihov problem realno sagleda i pokuša riješiti. Stoga i ovaj pisani rad ima upravo tu svrhu, potaknuti na konkretno uočavanje, gledanje, prepoznavanje *zaboravljenih* lica, jer vrijednost zajednice možemo mjeriti načinom odnosa prema onima od kojih bi drugi lica okrenuti htjeli, pa ponekada i oni sami od sebe. Upravo zbog toga zajednica može pružiti potporu, pružiti svoje lice, kako bi se lice osobe, koja je pretrpjela silovanje, okrenulo i ponovno našlo ljepotu u sebi, po drugima, po Drugome.

Literatura

- D. R. AUGUŠTIN (1984.), *Struktura tradicijskog mišljenja*, ŠK, Zagreb.
Biblija (1987.), KS, Zagreb.
- J. BOŠNJAKOVIĆ (2012.), *Gli Stati dell'To Sé degli adolescenti cresciuti in condizioni di pace, belliche e postbelliche*, Università Pontificia Salesiana, Roma.
- V. ČULINOVIĆ-KONSTANTINOVIĆ (1971.), *Od umicanja divojak silom*, *Politički zbornik II.*, Zagreb.
- Š. Š. ČORIĆ (2003.), *Psihologija religioznosti*, Naklada Slap, Jastrebarsko.
- B. DAVIES (1998.), *Uvod u filozofiju religije*, Scopus, Zagreb.
- S. DRAKULIĆ (2010.), *Kao da me nema*, Profil, Zagreb.
- E. DURKHEIM (1982.), *Elementarni oblici religijskog života*, Prosveta, Beograd.
- V. ERLICH (1964.), *Porodica u transformaciji*, Naprijed, Zagreb.
- V. E. FRANKL (2007.), *Ärztliche Seelsorge, Grundlagen der Logotherapie und Existenzanalyse*, DTV, Wien.
- S. GLAVAŠEVIĆ (2007.), *Priče iz Vukovara*, Matica hrvatska, Zagreb.
- J. KORLIJAN (2011.), *Ka(k)o da me nema? Silovanje kao dokumentaristička i književna tema*, *Croatica et Slavica Iadertina*, 7/8, 413-422.
- D. MARTINJAK (2003.), *Karakteristike počinitelja i žrtava, te situacija kaznenog djela silovanja*, *Kriminologija i socijalna integracija*, Vol. 11, 93-104.
- S. MESZAROS (2004.), *Ratno seksualno nasilje nad ženama i Međunarodni sud za ratne zločine počinjene na području bivše Jugoslavije, prostori disjunkcije*, *Diskrepancija*, Vol. 5, Br. 9, 7-16.
- V. POŽAIĆ (1993.), *Odgovornost u vrtlogu rata*, *Obnovljeni život*, Vol. 48, Br. 3/4, 287-307.
- M. SLIŠKOVIĆ (ur.) (2011.), *Suncica, Sunny*, Hrvatsko društvo logoraša srpskih koncentracijskih logora, Zagreb.
- Z. ŠUNDALIĆ — I. BARKOVIĆ (2008.), *Razvojne perspektive Vukovarsko-srijemske županije u uvjetima oskudnosti socijalnog kapitala*, *Društvena istraživanja*, Vol. 17, Br. 1-2, 77-101.
- M. P. THOMPSON — T. R. SIMON — L. E. SALTZMAN — J. A. MERCY (1999.), *Epidemiology of Injuries among Women after Physical Assaults: The role of Self-Protective Behaviors*, *American Journal of Epidemiology*, Vol. 150, Br. 3, 235-244.
<http://www.zakon.hr/z/98/Kazneni-zakon> (10. ožujka 2014.).

IDEJA PRAVEDNOG RATA I PRAVEDNOG MIRA U ANTIČKOJ I SKOLASTIČKOJ MISLI

Mate BUNTIĆ, Ivica MUSIĆ

Uvod

Gledajući ljudsku povijest u cjelini, može se kazati da ju napose obilježavaju dvije stvarnosti: rat i mir. S tim u vezi usko je povezan i pojam »pravednost«. Stoga se nužno nameću pitanja: Što je to pravedan rat? Što je to pravedan mir? Je li svaki rat nepravedan, a mir pravedan? Koji su uvjeti da bi rat i mir bili pravedni? Istražujući ovu problematiku, vodili smo se stavom da svaki mir nije pravedan i da svaki rat nije nepravedan.

Rad je podijeljen u dva dijela. U prvom dijelu obrađuje se ideja pravednog rata i mira u antičkom periodu, s posebnim naglaskom na Platonovu i Aristotelovu filozofiju države. Također, u istom se dijelu obrađuje pojam mira i njegovo značenje u staroj Grčkoj, Egiptu, Mezopotamiji, židovstvu i Rimskom Carstvu. U drugom dijelu se obrađuje ideja pravednog rata i mira u ranokršćanskoj i skolastičkoj misli, gdje su prikazane teorije *bellum iustum* sv. Augustina, sv. T. Akvinskog te kasnih skolastika F. de Vitorije i F. Suareza.

1. Ideja pravednog rata i mira u antici

Dobar dio starogrčke povijesti obilježen je ratovima sa susjednim narodima. Temi rata i mira nije izbjegla ni filozofska misao. Već je Heraklit rekao sljedeće:

»Πόλλεμος πάντων μὲν πατήρ ἐστι, πάντων δὲ βασιλεύς, καὶ τοὺς μὲν θεοὺς ἔδειξε τοὺς δὲ ἀνθρώπους, τοὺς μὲν δούλους ἐποίησε τοὺς δὲ ἐλευθέρους. (fr. 54 [44])«¹

Kod Heraklita rat nije nužno ubijanje, nego i počelo rađanja nečeg novog, drukčijeg, pa i boljeg. Govor o ratu i miru može se dobrim dijelom naći u Platonovoj i Aristotelovoj filozofiji. Osim toga, mogu se naći i začetci povezivanja

¹ »Rat je otac svih stvari, svih kraljeva, jedne učini bogovima, a druge ljudima, jedne slobodnima, druge robovima.« H. DIELS (1903.), *Die Fragmente der Vorsokratiker*, Band I, Weidmannsche Buchhandlung, Berlin, 1903., 74.

pojmovi: rat — mir — pravednost, odnosno naznake konstrukcija *pravedni rat* i *pravedni mir*. Da pojam mira nije povezan samo sa stanjem bez rata, nego više sa stanjem sreće, zadovoljstva, zdravlja, sklada, vladavine zakona, svjedoči nam ne samo grčka misao, nego i egipatski i mezopotamski mitovi, kao i židovska iskustva Starog zavjeta.

1.1. Platon o ratu i miru

Pojmove rata i mira Platon dotiče u svojoj filozofiji države. Prema njegovu mišljenju uzrok rata je ekonomske prirode, a do njega dolazi u bolesnoj državi koja nije mudra, hrabra i umjerena, a ujedno je i nepravedna. U takvoj se državi ne proizvodi i ne troši samo ono što je potrebno, nego se proizvode i nepotrebne stvari. Time se stvara jedan sloj proizvođača luksuznih stvari, a kako zemlja više ne može zadovoljiti potrebe svojih građana, dolazi do ratova da bi se osvojila nova zemlja i tako otvorile mogućnosti za zadovoljenje potreba građana države. Kada je riječ o samom ratu i miru, Platon se te teme napose dotiče u dijalogu *Zakoni*, a jednim dijelom i u dijalogu *Država*.

Govoreći o ratu, najprije uvodi razliku između *izvanjskog rata* (πόλεμον αὐτῆς αὖ τὸν ἔξωθεν) i rata koji se pojavljuje u samoj državi, a naziva se *stranačka borba* (στάσις).² Prvi je manje poguban od onoga drugog, odnosno unutarnjeg rata ili stranačke borbe. Platon će međutim kazati da ono što je najbolje (τὸ ἄριστον) nije ni izvanjski rat niti stranačka borba, već međusobni mir (εἰρήνη) i prijateljski odnosi (φιλοφροσύνη).³ Iz Platonova stava o ratu dade se iščitati sljedeće: ako i dođe do rata, onda njegova svrha treba biti mir, pa i zakonodavac koji donosi zakone treba više voditi računa da donosi zakone za rat radi mira (ἐνεκα τὰ τῆς εἰρήνης), nego zakone za mir radi rata.⁴

Iako Platon izričito ne govori o tome što bi to bio *pravedan rat*, ni *pravedan mir*, ipak se dade vidjeti da je jedno i drugo usko povezano s njegovim temeljnim vrlinama: *mudrošću*, *hrabrošću*, *umjerenošću* i *pravednošću*,⁵ jer sam rat, bilo unutarnji ili vanjski, ne može biti utemeljen samo na vrlini hrabrosti, nego mora u sebe uključivati i ostale tri vrline.⁶ Slična je stvar i s mirom. Mir, i to onaj pravedni, prema Platonu se događa kada u državi svatko radi svoj posao,

² Usp. *Leges* (ubuduće: *Leg.*): 628a 9 — 628b 2, u: *Platonis opera*. Recognovit brevique adnotatione critica instruxit. Ioannes Burnet. Tomus V. Oxford, Oxonii 1967. Također, usp. *Respublica* (ubuduće: *Rep.*): 470b 3- 470d 1, u: *Platonis opera*. Recognovit brevique adnotatione critica instruxit. Ioannes Burnet. Tomus IV. Oxonii 1968.

³ Usp. *Leg.*: 628c 9-11.

⁴ Usp. *Leg.*: 628d 5 — 628e 2.

⁵ Usp. *Rep.*: 427e.

⁶ Usp. *Leg.*: 630a 7 — 630b 2.

odnosno, kad su vladari mudri, čuvari hrabri, a rukotvorci umjereni. Isključivanje pravednosti, kao vrline koja objedinjuje ostale tri, iz stanja mira vodi u propast države i u stanje unutarnjeg, bratoubilačkog rata, a isključivanje pravednosti iz rata općenito dovodi do najgorih zvjerstava i zločinštava.

1.2. *Aristotel o ratu i miru*

Kada Aristotel dotiče temu rata i mira i ona se nalazi unutar njegove filozofije države, a mogli bismo kazati i filozofije života. Cjelokupni život Aristotel dijeli na zaposlenost (*ἀσχολία*) i dokolicu (*σχολή*), rat (*πόλεμος*) i mir (*εἰρήνη*).⁷ Nadalje, državu i zakonodavca ne treba smatrati blaženima ako svoje građane uvježbavaju da svladaju susjede i njima zavladaju jer se u tome sastoji velika šteta.⁸ Vježbe u ratnim vještinama ne smiju služiti porobljavanju onih koji to ne zaslужuju, nego kako oni sami ne bi robovali drugima. Vladavina, smatra Aristotel, mora biti na korist onima nad kojima se vlada, a ne gospodstvo nad svima. Ratne vještine također moraju poslužiti za gospodarenje nad onima koji su zaslужili ropstvo. Zakon o ratu i ostalo zakonodavstvo trebaju biti više poradi dokolice i mira.⁹

Samo ratno umijeće Aristotel označava pojmom *umijeće stjecanja*, kojim se mora služiti protiv zvijeri i onih ljudi kojima se po naravi ima vladati, a oni to neće. Ratno umijeće, odnosno vještina, može se u tom slučaju provesti u djelo, i tada je riječ o *pravednom ratu* (*δίκαιος πόλεμος*).¹⁰

Iz tekstova Aristotelove politike da se vidjeti povezanost rata i mira, odnosno što bi to bio pravedan rat i pravedan mir. S tim u vezi mogli bismo kazati da se kod Aristotela rat može označiti pravednim:

1. *ako se tim ratom dolazi do oblika vladavine u kojemu se vlada na dobrobit onih nad kojima se vlada;*
2. *ako se rat poduzima kako ne bi robovali drugima;*
3. *kako bi zagospodarili nad onima koji po svojoj naravi jesu robovi.*

Međutim, konačna svrha svakog rata i ratovanja i za Aristotela je mir, ali ne bilo kakav, nego pravedan mir, kojega nema bez pravednog poretka. No pra-

⁷ ARISTOTEL: *Politika*, 1333a 31-32, s grčkog preveo T. LADAN, Hrvatska sveučilišna naklada, Zagreb, 1992. (ubuduće: *Pol.*).

⁸ Usp. *Pol.*: 1333b 29-32.

⁹ Usp. *Pol.*: 1333b 38 — 1334a 5. Ne treba ovdje čuditi Aristotelov stav da ima onih koji su zaslужili ropstvo. Ta njegova tvrdnja proizlazi iz stava da se jedni ljudi po naravi radaju slobodni, a drugi neslobodni — robovi: »Jer po naravi je rob onaj koji je uzmožan pripadati drugomu (i stoga i pripada drugomu, i koji je dionik razuma onoliko koliko ga osjeća, ali ga ne posjeduje.« *Pol.*: 1254b 20-23.

¹⁰ Usp. *Pol.*: 1256b 23-26.

vednog poretka, ili oblika vladavine nema, ako se u njemu ne ostvaruje princip općeg dobra. Ustrajavanje na vrlinama kako u miru tako i u ratu svojstveno je i Aristotelu. Tako u *Politici*¹¹ Aristotel izričito navodi kako oni koji hoće živjeti blaženim životom u miru, moraju ustrajavati na vrlinama mudrosti, pravednosti i umjerenosti, inače će postati obijesni. Drugim riječima, pravednog mira nema bez ostvarivanja spomenutih vrлина.

Aristotel, a osobito Platon, nisu vidjeli u demokraciji najbolju mogućnost za ostvarenje pravednog mira. Osobito je demagoška demokracija bila prijetnja takvom miru. Stoga su predlagali mješovite tipove ustava koji bi mogućnost kršenja načela općeg dobra sveli na minimum, jer se monarhijski oblik lako mogao pretvoriti u tiranijski, a demokratski oblik, prožet vladavinom prava, u anarhiju. Ovdje nam mogu biti ilustrativni i indikativni Platonovi stavovi glede demokratskog oblika vladavine u kojem je na snazi pretjerana sloboda. Tako on o istom govori u III. knjizi *Zakona*. Njegova zapažanja mogla bi se sažeti u sljedeće: sud mnoštva svjetine je uvijek podložan zloupotrebi; oni koji upravljaju često bivaју izabrani kockom, a događa se da su neznalice i nestručnjaci; permanentno postoji opasnost od onih koji zavode narod i vode državu u najgore moguće stanje; u demokratskom obliku vladavine postoji opasnost od dominacije tehnike nad znanjem i vrlinom; čovjek ovakve demokracije nije spreman poštivati zakon; vlada odsutnost moralne discipline, obligacije, osjećaja domoljublja, poštivanja starijih; sve to takvu demokraciju vodi u teatrokraciju, gdje galama i vika nadjačavaju razum; događa se podjela u državi; o vrijednostima sudi neobrazovana i priprosta svjetina na vulgaran i primitivan način, ljudi se ne drže obećane riječi pretjerana sloboda uvodi u ropstvo vlastitih strasti i požuda.¹² U konačnici, takva demokracija vodi do bezakonja, do rušenja mira i dovodi do rata.

1.3. Grčka perspektiva pojma «εἰρήνη»

Kada je riječ o starogrčkome pojmu «εἰρήνη» (mir) on se prije svega odnosio na stanje zdravlja, dobrog uroda i žetve, lagodna i ugodna života između ratnih sukoba, a ne toliko na samo sklapanje mira.¹³ Za samo sklapanje mira bila su važna tri momenta: *žrtve ljevanice*, *ugovorni uvjeti* i *zakletve*. Oni su trebali osigurati sklad, jednodušnost i slogu koji su obuhvaćeni grčkim pojmom zakona — νόμος. Ono što je «šalom» za Židova, to je «νόμος» za Grka. Zakon kod Grka obјedinjuje troje: *vlast* — kao vršenje pravde prema zakonu; *moć* — uporaba sile

¹¹ Usp. Pol.: 1334b 21-36.

¹² Leg.: 698b 5 — 701c 4.

¹³ Usp. I. MACAN (1992.), *Socijalna etika i druge studije*, FTIDI, Zagreb, 143.

u skladu sa zakonom; *sloboda* — samoodređenje za činjenje dobra u skladu sa zakonom.¹⁴

Rat i mir, ne samo u grčkoj filozofiji, nego i u mitologiji, književnosti itd., usko su povezani i to preko pojma »pravednost«. Samo pravedan rat može dovesti do pravedna mira, a pravedan se mir može održati jedino ako se ustraje u pravednosti i ostalim vrlinama kao što su mudrost, hrabrost i umjerenost.

1.4. Pojam mira u Egiptu, Mezopotamiji, židovstvu i Rimskom Carstvu

Govor o miru, ali i stalna težnja za njim, prisutni su u egipatskoj i mezopotamskoj mitologiji, kao i u židovskoj religiji. Kada je riječ o poimanju mira u starom Egiptu, on je obuhvaćen pojmom »Maat«. Riječ je o prvom stvorenju koje dolazi s neba u svoje vrijeme, obitava s onima koji žive na zemlji. Sve dok je to tako, zemlja rađa izobiljem, nema gladnih i žednih, ljudi su sretni, ne raste ni trnje ni korov. Maat kao mir i red je božanski dar, a njega ostvaruje i jamči Faraon. On se sastoji u vršenju pravde tako da gladni budu siti, žedni napojeni, goli obučeni, odbačeni prihvaćeni, robovi pušteni na slobodu, prognanici vraćeni u svoju domovinu. Maat se u Egiptu ne iscrpljuje samo u političkom miru, nego zahvaća sva područja ljudskog života, a naravno ima i kozmičku dimenziju.¹⁵

U mezopotamskim *Izveštajima pravremena* postoji *mit o raju*: »U zemlji Dilmun nalazi se sveto mjesto, čisto i puno mira. Ptice ne kriješte, lav ne ubija, vuk ne razdire janje, pas ne proždire dijete, nema udovice, bolesnih očiju, glavobolje, najamnika, buntovnika...« Također, možemo naći neke druge zapise u kojima se navodi kako nije bilo zmije, škorpiona, ni hijene, ni lava, ni divljeg psa, ni vuka, ni straha... Cijeli taj svijet prožimao je mir.¹⁶ Imajući u vidu i ostale izvještaje o miru u Mezopotamiji, može se kazati da se mir odnosi ne samo na kozmički poredak, nego i na obilje usjeva, vode, plodnosti, vlada pravo i pravednost. Mir, dakle, i ovdje obuhvaća ne samo stanje među ljudima, nego cijeli životinjski svijet i prirodu, odnosno kozmos u cjelini.

U Židova nailazimo na riječ »šalom«, koju obično prevodimo našom riječju »mir«. No, ona ima puno šire i bogatije značenje. »Za starozavjetnog Židova *šalom* znači individualno duševno zadovoljstvo, pobožan život pred Bogom, ali i tjelesno zdravlje, blagostanje i zadovoljstvo.«¹⁷ Da bi Židov mogao biti zaogrnut Božjim blagoslovom, on mora postati član naroda koji postaje dionikom mira

¹⁴ Usp. *isto*, nav. mj.

¹⁵ Usp. C. TOMIĆ (1989.), Biblijska poruka mira, *Crkva u svijetu*, God. 24, Br. 1, 11-12.

¹⁶ *Isto*, str. 12.

¹⁷ I. MACAN, *nav. dj.*, 142.

tek po savezu s Bogom. Stoga je pojam *šalom* u uskoj vezi s pojmom *berit* (savez). Po sklapanju saveza s Bogom, narod od Boga dobiva moć, vlast i sud koje su obuhvaćene riječju *mišpat*. Narod je dužan iskazivati Bogu pobožnost, pokornost i pravednost, a oni su obuhvaćeni pojmom *sedaka*. Dakle, za Židova je mir značio najprije sklapanje saveza (*berit*) s Jahvom, plod saveza je sud, moć, vlast (*mišpat*), ali i obveza na obdržavanje Jahvinih zapovijedi, koja se ogledala u iskazivanju pobožnosti i pravednosti (*sedaka*) prema Jahvi.¹⁸ Svi oni narodi koji nisu bili dionici ovoga saveza, nisu imali mogućnosti opstati na području Izraela. Za Židova jednostavno nema mira s neprijateljima, jer mir — *šalom* — može uživati samo član saveza. Svatko tko uđe u savez, nije više neprijatelj, nego prijatelj — dionik mira po savezu s Jahvom.

Ono što je u Grka bio »εἰρήνη«, u Egipćana »Maat«, u Židova »šalom«, to je u Rimskom Carstvu bio »*pax romana*«. On je označivao pravni poredak koji karakteriziraju sigurnost i pravedna raspodjela vlasti. On je ujedno značio slobodu rimskih građana. Pojam *pax romana* povezan je s rimskim ratnim pohodima. »Pripojiti neki teritorij Imperiju značilo je *pacem dare*, tj. pružiti mir i sigurnost.«¹⁹ Pax romana se sastojao u savezu s pobijeđenim. Pobjednik je postavljao zakone, pravila i prosudbe, a pobijeđeni bi primio pravna dobra, rimska građanska prava, zaštitu i slobodu. U jednu ruku, rimska osvajanja se mogu protumačiti i kao težnja za svjetskim mirom — vječnim mirom.²⁰

Ta ideja će kasnije biti aktualizirana kod Dantea Aleghierija i Marsilija Padovanskog, a izražena je u zahtjevu za utemeljenjem *svjetske monarhije*, čija bi svrha trebala biti osiguranje trajnog i pravednog mira.

2. Ideja pravednog rata i mira u ranokršćanskoj i skolastičkoj misli

S problemima rata i svega onoga što on donosi i odnosi bila je suočena i ranokršćanska i srednjovjekovna filozofija i teologija. Međutim, svaki rat sa sobom nužno nosi opasnost da netko bude ubijen ili da netko ubije, što za sobom povlači kršenje Dekaloga, osobito zapovijedi »Ne ubij!« No, crkveni oci, filozofi visoke i filozofi kasne skolastike, osim kategorije *vječnog zakona*, *Božjeg zakona*, *pozitivnog zakona*, poznaju i kategoriju *prirodnog zakona*.²¹ Prema prirodnom,

¹⁸ Usp. isto, nav. mj.

¹⁹ Usp. isto, 144.

²⁰ Usp. isto, nav. mj.

²¹ *Deinde considerandum est de diversitate legum. Et circa hoc quaeruntur sex. Primo, utrum sit aliqua lex aeterna. Secundo, utrum sit aliqua lex naturalis. Tertio, utrum sit aliqua lex humana. Quarto, utrum sit aliqua lex divina. Quinto, utrum sit una tantum, vel plures.*

odnosno naravnom zakonu svatko ima pravo na samoobranu od nepravednog napadača, pa čak ako to uključuje i njegovo ubojstvo. To pravo ima i država, odnosno ima mogućnost poduzimanja obrambenog, odnosno pravednog rata, čija krajnja svrha treba biti osiguranje pravednog mira.

Ovdje treba napomenuti, iako to nije tema ovoga rada, da teorija pravednog rata, a to je danas i najveći problem, nije baš spojiva s načelima suvereniteta država i međunarodnog prava. Teorija pravednog rata temelji se na uvjerenju da postoje viši, sveopći principi i vrednote, čiji je temelj u samoj naravi stvari, ljudskom razumu i u konačnici u Božjoj promisli, odnosno vječnom zakonu. Međunarodno pravo se temelji na načelu suvereniteta država i pravnom pozitivizmu, koji ne poznaje više vrijednosti, etiku, moral, a katkada je potpuno suprotno od istih.²²

Međutim, ostaje pitanje pod kojim se uvjetima do mira može doći i nasilnim sredstvima. Može li rat biti uopće pravedan? Postoje li ograničenja u takvom ratu? Koji su uvjeti da bi rat bio *bellum iustum*?²³

2.1. Sv. Augustin — začetnik teorije *bellum iustum*

Prema sv. Augustinu, bijeda ratova koji su prošli još je uvijek na djelu. Ona ne leži u trenutačnom ratnom sukobu i uporabi oružja, nego u ljudskoj sklonosti da žive protivno i naravnom i Božjem zakonu. On, poput Platona, razlikuje izvanjski rat od onoga unutarnjega, koji je često gori i pogubniji od ovog prvog. No, ako se već rat mora voditi, postavlja se pitanje mogućnosti vođenja pravednog rata — *bellum iustum*. Augustin je ovdje nedvosmislen, jasno se očitujući da postoji pravedni rat jer opačina oprečne strane nameće mudracu da vodi pravedni rat.²⁴

Iako mnogi smatraju da je sv. Augustin začetnik ideje pravednog rata, vidjeli smo da se ona javila i mnogo prije njega — u Platona, ali i u Aristotela. Međutim, iako ovu sintagmu Augustin ne spominje prvi, on ju ipak prvi sustavno razrađuje. Najprije Augustin veli da vojnici u pravednom ratu nisu ubojice, već

Sexto, *utrum sit aliqua lex peccati*, *Summa Theologiae* (ubuduće: *Sth.*), Ia, IIae, q. 91, p., a1-5, u: *Corpus Thomisticum*, Sancti Thomae de Aquino *Summa Theologiae*, prima pars prime partis a quaestione XC ad quaestionem XCII, Textum Leoninum Romae 1895 editum ac automato translatum a Roberto Busa SJ in taenias magneticas denuo recognovit Enrique Alarcón atque instruxit.

²² Usp. M. JOVANOVIĆ (2007.), *Doktrina pravednog rata i međunarodno pravo*, *Međunarodni problemi*, God. 59, Br. 2-3, 243-244.

²³ Usp. I. KOPREK (1991.), *Pacifizam i teorija pravednog rata*, *Obnovljeni život*, God. 45, Br. 5, 460.

²⁴ Usp. A. AUGUSTIN (1996.), *O državi Božjoj / De civitate Dei*, III, 19, 7, s latinskog preveo T. LADAN, Kršćanska sadašnjost, Zagreb.

su službenici vlasti koju je Bog postavio. Oni nisu osvetnici nad nanesenom nepravdom, nego su branitelji mira.²⁵ Obrambeni, odnosno pravedni rat je opravdan, ne samo gledajući s pozicije općeg dobra, nego i s obzirom na napadača, jer se istog sprječava u činjenju zločina. Zapravo se time napadaču čini dobro jer mu se oduzima mogućnost za činjenje zla. Nekažnjavanje i nesprječavanje zločina, zločinca bi još više učinilo zlim i oholim.²⁶

I sam svjedok ratnih stradanja, Augustin ima i neke zahtjeve koje treba ispuniti da bi rat bio pravedan. Prvo, rat ne smije biti nasilan; drugo, smije ga voditi samo legitimni autoritet i treće, takav rat mora biti vođen radi mira. Dakle, konačni cilj *bellum iustum* je mir, a onaj koji ratuje je prije svega *mirotvorac*. No, ne smije se zaboraviti i Augustinova konstatacija da se takvom ratu pribjegava kad su iscrpljena sva mirotvorna sredstva.²⁷

2.2. Ideja pravednog rata u T. Akvinskog

S problematikom *bellum iustum* bio je suočen i sv. Toma Akvinski, koji se tim pitanjem bavi u *Summa Theologiae*, IIa, IIae, q. 40. Suočen s kršćanskim zahtjevima s jedne strane i naravnog prava s druge, već u uvodnoj raspravi q. 40, Toma navodi sljedeće:

*Deinde considerandum est de bello. Et circa hoc quaeruntur quatuor. Primo, utrum aliquod bellum sit licitum. Secundo, utrum clericis sit licitum bellare. Tertio, utrum liceat bellantibus uti insidiis. Quarto, utrum liceat in diebus festis bellare.*²⁸

(Potom treba promisliti o ratu. Postavljaju se četiri pitanja. Prvo, je li koji rat dopušten? Drugo, je li svećenicima dopušteno ratovati? Treće, je li dopušteno onima koji ratuju služiti se lukavštinama? Četvrto, je li dopušteno ratovati u danima svetkovine?)

Glede prvog pitanja »utrum aliquod bellum sit licitum« — je li koji rat dopušten?, a ono nas ovdje i zanima, Toma je u dvojbi, pa navodi argumente za i protiv. Najprije tvrdi da rat uvijek predstavlja grijeh, pa u skladu s onom evanđelistu Mateja: »Svi koji se mača laćaju, od mača i ginu« (Mt, 26,52), ističe da rat

²⁵ Usp. A. AUGUSTIN, *Contra Faustum*, 22,74; navedeno prema: I. KOPREK (1991.), *Pacifizam i teorija pravednog rata*, *Obnovljeni život*, God. 45, Br. 5, 462.

²⁶ Usp. A. AUGUSTIN, *Epistola ad Marcellinum*, n. 14.; navedeno prema: I. KOPREK, *nav. dj.*, 462.

²⁷ Usp. I. KOPREK, *nav. dj.*, 462.

²⁸ *Sth.*, IIa, IIae, q. 40, u: *Corpus Thomisticum*, Sancti Thomae de Aquino *Summa Theologiae*, secunda pars secundae partis a quaestione XXXIV ad quaestionem XLIII, *Textum Leoninum Romae 1895 editum ac automato translutum a Roberto Busa SJ in taenias magneticas denuo recognovit Enrique Alarcón atque instruxit.*

nije dopušten — »Ergo omne bellum est illicitum.«²⁹ Budući da nije dopušten, svi oni koji ratuju, bivaju pogođeni grijehom.

Međutim, Toma nije imao sumnje u to da pojedinac ima pravo na obranu svoje imovine, a još više života, pa čak i onda ako to u sebe uključuje ubojstvo napadača, odnosno agresora, i nitko tko to učini neće biti optužen za ubojstvo:

*Sed multo magis licitum est defendere propriam vitam quam propriam domum. Ergo etiam si aliquis occidat aliquem pro defensione vitae suae, non erit reus homicidii.*³⁰

Ako pojedinac ima to pravo, ima ga država još i više. Iako je poduzimanje sile u slučaju rata suprotno evangeoskim načelima, Toma smatra da se u slučaju pravednog rata može postupiti i drugačije, a sve u cilju ostvarenja i osiguranja općeg dobra. No, da bi rat bio pravedan, prema T. Akvinskom, on mora zadovoljiti tri uvjeta:

1. Legitima auctoritas — *jedino legitimna vlast smije voditi rat. Privatnim osobama nije dopušteno ratovati. One svoje sporove moraju rješavati pred sudom;*
2. Iuxta causa — *opravdan razlog — rat se smije voditi samo ako postoji opravdan razlog za to;*
3. Intentio bellantium recta — *rat se mora voditi u ispravnoj nakani — cilj rata je postignuće dobra, a izbjegavanje zla: »ut bonum promoveatur, vel ut malum vitetur«.*³¹

To su dakle tri uvjeta pod kojima je neki rat pravedan. Međutim, i Toma toplo preporučuje da se rat poduzima samo onda ako su iscrpljena sva mirovna sredstva, a konačni cilj pravednog rata je mir, pravda i pravedan poredak — »qui iusta bella gerunt pacem intendunt«.³²

2.3. *Ideja pravednog rata u misli F. de Vitorije i F. Suareza*

Već u Tomino vrijeme naširoko se raspravljalo o naravnom pravu (*ius naturale*) i pravu naroda (*ius gentium*), pa teorija pravednog rata u kasnih skolastika nije mogla izmaknuti ovome problemu. Istodobno, na teoriju *bellum iustum* utjecale su i novonastale okolnosti — pojava reformacije, osnivanje nacionalnih država i europska kolonizacija novootkrivenih zemalja. Upravo u takvim okolnostima djeluju F. de Vittoria i F. Suarez, koji se također dotiču teorije *bellum ius-*

²⁹ *Sth.*, IIa, IIae, q. 40, a. 1, arg. 1.

³⁰ *Sth.*, IIa, IIae, q. 64, a. 7, s. c.

³¹ *Sth.*, IIa, IIae, q. 40, a. 1, c.

³² *Sth.*, IIa, IIae, q. 40, a. 1, ad 3.

tum. Iako vremenski pripadaju već novome vijeku, po sadržaju svoje misli pripadaju još uvijek skolastici. Obojica su kritizirali osvajačke pohode europskih naroda nad Indijancima, što je u sebe uključivalo ubojstva, pljačke i ropstvo.³³ Tako je de Vitoria u svojim *Predavanjima o Indijama* napose kritizirao španjolsko osvajanje i podvrgavanje Indijanaca, smatrajući ga nedopuštenim i neopravdanim.³⁴ Prema mišljenju de Vitorije i Suareza, svi narodi imaju pravo sami vladati na vlastitoj zemlji — što proizlazi iz naravnog prava. Pa nikakvo pozivanje na više zahtjeve, univerzalnu vlast španjolskog kralja ili sveopću papinsku vlast i moć ne može osporiti spomenuto pravo naroda. De Vitoria u pitanju pravednog rata uglavnom slijedi sv. Augustina i sv. T. Akvinskog.

Glede Franje Suareza, on preuzima načela pravednog rata od Augustina i Tome, ali se može kazati da ih dopunjuje i sustavno izlaže. Prema njemu, pravedni bi rat trebao ispunjavati sljedeće uvjete:

- rat mora biti najavljen i vođen od državnog autoriteta
- rat mora služiti obrani od nepravednog napada na sva ona za život važna dobra
- upotrijebljena sredstva moraju biti primjerena cilju obrane; ta sredstva ne smiju prouzročiti više zla nego što je to za obranu potrebno
- prije poduzimanja rata, moraju biti iscrpljena sva mirotvorna sredstva
- mora postojati utemeljena šansa za pobjedu
- ratom nastala zla ne smiju biti teža od zala trpljenja nepravde
- rat se mora pridržavati i nekih konvencija — ne smiju se jednako tretirati vojnici i civili.³⁵

Nakon F. Suareza, teorije *bellum iustum* doticao se još Hugo Grotius, čiji su kriteriji uglavnom isti kao kod skolastičkih i kasnoskolastičkih teoretičara pravednog rata. Nakon njega teorija *bellum iustum* malo pomalo gubi vezu s naravnim pravom i sve se više gubi u pravnom pozitivizmu T. Hobbesa, S. Pufendorfa, Ch. Thomasiusa, i drugih, gdje pozitivno pravo zauzima isključivu po-

³³ Usp. A. ANGHIE (2006.), Imperialism, Sovereignty and Making of International Law, *The European Journal of International Law*, Vol. 17, No. 3, 689-698.

³⁴ Usp. J. THUMFART (2009.), On Grotius's *Mare Liberum* and Vitoria's *De Indis*, Following Agamben and Schmitt, *Grotiana*, 30, 81. Tako de Vitoria u *Predavanjima o Indijama* (par. 103-229) navodi sedam neopravdanih naslova španjolskog gospodstva nad Indijancima: univerzalna vlast španjolskoga kralja; sveopća papinska vlast i moć; pravo na novootkrivene zemlje; neprihvatanje kršćanske vjere; papa kao poglavar Crkve nema nadležnosti i zakonske osnove kazniti nevjernike zbog njihovog krivoboštva ili njihovih pogrešaka protiv naravnoga zakona; da je Bog izručio Indijance Španjolcima kao nekoć Kanaance Židovima.

³⁵ Usp. I. KOPREK, nav. dj., 466.

ziciju, što je za posljedicu imalo izbjegavanje etički utemeljenog prava, a učenje o pravednom ratu izgubilo je svoju vezu s naravnim pravom, time i s pravom naroda.³⁶

Zaključak

Baveći se problematikom ideje pravednog rata i pravednog mira u periodu antičke i skolastičke misli, može se kazati da su se njome bavili svi istaknutiji mislioci spomenutoga perioda. Začetke ideje pravednog rata možemo naći već kod Platona, a onda i Aristotela. Za njih je pravedan rat onaj koji dovodi do mira, ali ni rat ni mir ne mogu biti pravedni ako nisu utemeljeni na vrlinama poput mudrosti, hrabrosti, umjerenosti i pravednosti. Kada je bila riječ o ideji mira, uzimajući u cjelinu grčku misao, egipatsku i mezopotamsku mitologiju, židovsku religiju, kao i rimsko pravo, mir je bio nešto sasvim više od stanja bez ratnog sukoba. Općenito se može kazati da mir u svim navedenim slučajevima označava stanje blagostanja, sreće, dostatnosti sredstava za život, vladavinu prava i zakona, poštivanje temeljnih ljudskih vrijednosti, odgovornosti prema samome sebi i drugima.

Ideju o pravednom ratu, odnosno teoriju o *bellum iustum*, razvijaju ponajprije sv. Augustin, sv. T. Akvinski, a u kasnoj skolastici F. de Vitoria i F. Suarez. Sumirajući njihovu teoriju o pravednom ratu može se kazati da je svrha pravednog rata postignuće mira. Mogućnost vođenja pravednog rata, prema njihovu mišljenju, proizlazi iz naravnog zakona prema kojemu svaki čovjek, a time i država ima pravo na obranu života i imovine od napada neprijatelja. Tek kad su iscrpljena sva mirotvorna sredstva, može se voditi pravedni rat. Međutim, takav rat mora zadovoljavati i određene kriterije, među kojima su najvažnija tri: samo legitimna vlast može objavljivati i voditi rat (*legitima auctoritas*); za vođenje rata mora postojati opravdan razlog (*iuxta causa*); rat se mora voditi u ispravnoj nakani — postignuće dobra, a izbjegavanje zla (*intentio recta*).

³⁶ Usp. *isto*, 467.

OTPOR MEMORICIDU: ZBIRKA KNJIGA O DOMOVINSKOM RATU NACIONALNE I SVEUČILIŠNE KNJIŽNICE U ZAGREBU

Tihomil MAŠTROVIĆ

Nacionalnu i sveučilišnu knjižnicu u Zagrebu odlikuje bogatstvo i raznovrsnost njezinih dugovječnih fondova, ali i oblikovanje novih tematskih zbirki i stoga je stalno zanimljiva najširem krugu korisnika. Jedna od najvažnijih zadaća Knjižnice jest izgradnja nacionalne zbirke *Croatica*, tekuće i retrospektivne. Ona uključuje sve što je objavljeno na hrvatskom povijesnom prostoru bez obzira na državne granice, sve što je napisano hrvatskim jezikom, kao i sve što su napisali Hrvati ma gdje živjeli i bez obzira na jezik kojim su pisali te napokon sve što se bilo kojim vidom odnosi na Hrvatsku i Hrvate. Zastupljenost Hrvatske, napose hrvatskih autora, kao i svih hrvatskih tema u međunarodnim sekundarnim informacijskim izvorima (enciklopedijama, bibliografijama, biografskim leksikonima i dr.) od posebnog je nacionalnog interesa. Taj se dio zbirke upotpunjuje kupnjom, zamjenom i dogovorenim darom pojedinaca i ustanova iz zemlje i inozemstva. Zadaća organizacije zbirke *Croatica* jest kompletiranje zbirke svim hrvatskim izdanjima koje Knjižnica, iz ovih ili onih razloga, nema u svojem fondu ili su pak postojeći primjerci oštećeni.

Unutar opće nacionalne zbirke *Croatica* Nacionalne i sveučilišne knjižnice u novije doba osnovane su nove tematske cjeline. Jedna od njih ima posebnu vrijednost. To je *Zbirka knjiga o Domovinskom ratu Nacionalne i sveučilišne knjižnice u Zagrebu* u čitaonici s otvorenim pristupom knjigama, osnovana odlukom Stručnog vijeća Nacionalne i sveučilišne knjižnice u Zagrebu 9. prosinca 2008. na prijedlog glavnog ravnatelja Knjižnice prof. dr. sc. Tihomila Maštrovića. *Zbirka* je osnovana sa svrhom isticanja važnosti i vrijednosti obrambenoga rata u kojem je stvorena Republika Hrvatska te stvaranja pretpostavki za što bolje poznavanje i znanstveno proučavanje tog važnog razdoblja hrvatske povijesti. Svaki pojedinac na svoj način čuva sjećanja, a nacionalna knjižnica kao jednu od svojih najvažnijih zadaća ima čuvanje svekolikog povijesnog, duhovnog, kulturnog, znanstvenog i svakog drugog pamćenja jednoga naroda, što čini na sebi primjeren način — prikupljanjem knjižničnog gradiva. Na svaki dostupan način potrebno je čuvati sjećanja na svoju povijest, a razlog osnutka *Zbirke* jest

poticanje pojačanog prikupljanja i objedinjavanja knjiga i ostalog gradiva na blisko razdoblje stvaranja hrvatske države, vezano uz hrvatski Domovinski rat (1991.—1995.) kako bi se širokom krugu korisnika omogućio u čitaonici s otvorenim pristupom knjigama uvid u cjelokupnu knjižnu i drugu produkciju vezanu uz to važno i nezaobilazno razdoblje hrvatske povijesti, to više jer je osnivanje te osobite zbirke knjiga izravan odgovor na memoricid prema Domovinskom ratu ali i nov prinos poznavanju povijesnih događaja u kojima je stvorena Republika Hrvatska.

Ideja o osnivanju *Zbirke knjiga o Domovinskom ratu Nacionalne i sveučilišne knjižnice u Zagrebu* javila se godine 2008. nakon međunarodnog priznanja hrvatskoga jezika ostvarenog 1. rujna te godine upravo nastojanjem hrvatske nacionalne knjižnice.¹ Dotadašnja nepriznatost hrvatskoga jezika predstavljala je ozbiljnu prepreku kod identificiranja hrvatskoga nacionalnog identiteta izvan Hrvatske. Između činjenice da je u Ustavu Republike Hrvatske hrvatski jezik naveden kao službeni jezik u Hrvatskoj i činjenice da nije postojalo odgovarajuće međunarodno priznanje hrvatskoga jezika u svjetskim normama, u tzv. ISO-standardima, već je ono što se imalo smatrati hrvatskim jezikom u inozemstvu bilo određeno hibridnim oblikom jezika sadržanom u nazivu *srpskohrvatski jezik*, međunarodni subjekti nisu jasno mogli identificirati jezičnu, znanstvenu i umjetničku baštinu ostvarenu na hrvatskom jeziku. Na strana sveučilišta teško je prodirala činjenica samosvojnosti hrvatskoga jezika, a u međunarodnim političkim i sudbenim postupcima (npr. na Tribunalu u Den Haagu) koristio se nerazumljiv artificijelni BHS (bosanski/hrvatski/srpski) jezik kao politikanska, neprirodna i neprohodna mješavina triju sličnih južnoslavenskih jezika. Dakako, takvo se stanje odražavalo i u artikuliranju hrvatskih fondova knjiga u svjetskim knjižnicama, otežavajući brojnim korisnicima svjetskih knjižnica mogućnost dobivanja uvida u knjižnu produkciju na hrvatskom jeziku, a ista poteškoća postojala je u razmjeni bibliografskih podataka među knjižničnim bazama. Međunarodnim priznanjem Republike Hrvatske 1992., višestoljetni san o ostvarenju nacionalne, međunarodno priznate države postao je javom, a šesnaest godina poslije, godine 2008., uslijedilo je napokon i međunarodno priznanje hrvatskoga jezika. To značajno postignuće na temelju kojeg se u svjetskim bibliografskim bazama podataka napokon odredila nacionalna oznaka *hrv* za hrvatski jezik ostvareno je na zahtjev Nacionalne i sveučilišne knjižnice u Zagrebu uz suradnju

¹ O međunarodnom priznanju hrvatskoga jezika i ulozi NSK u tom prevažnom događaju vidi relevantnu dokumentaciju objavljenu u knjizi: *Međunarodno priznanje hrvatskoga jezika. Postignuće Nacionalne i sveučilišne knjižnice u Zagrebu*, priredili T. MAŠTROVIĆ i L. MACHALA, NSK, Zagreb, veljača 2011., 288, te u članku: T. MAŠTROVIĆ (2012.), Međunarodno priznanje hrvatskoga jezika, *Kolo*, XXII, br. 5-6, 172-181.

Hrvatskoga zavoda za norme te odgovarajućih srbijanskih institucija, Narodne biblioteke Srbije i Instituta za standardizaciju Srbije.²

Pozitivan učinak važnog postignuća međunarodnoga priznanja hrvatskoga jezika ubrzo je svoj važan iskaz našao krajem 2010. kada je Europska zajednica prihvatila hrvatski jezik kao svoj 24. službeni jezik, čime se definitivno odustalo od dotadašnjeg nakaradnog *srpsko-hrvatskog jezika*, što su predlagali neki europarlamentarci. Da je hrvatski jezik postao službeni jezik EU-a određeno je pregovaračkim poglavljem br. 34 — *Institucije* (zatvorenom u studenom 2010.) u kojem se određuje što sve države članice institucionalno dobivaju u sustavu Europske unije, odnosno koja im prava sudjelovanja pripadaju u Europskom parlamentu, Europskoj komisiji, Vijeću i u ostalim zajedničkim tijelima Unije, nakon potpisivanja Pristupnog ugovora. To što je hrvatski jezik postao službeni jezik EU-a svakako je jedan od najvećih uspjeha u pristupnim pregovorima Hrvatske. Pri tom nipošto ne treba zaboraviti da mu je prethodilo međunarodno priznanje hrvatskoga jezika ostvareno 1. rujna 2008., što je nedvojbeno veliki uspjeh Nacionalne i sveučilišne knjižnice u Zagrebu, kulturne ustanove najzaslužnije za to postignuće. Osim toga, recimo i to, činjenica dobivanja međunarodne oznake *hrv* za kodnu oznaku hrvatskoga jezika nezaobilazan je prinos potvrdi uloge hrvatskoga jezika u svakom daljnjem međunarodnom uvažavanju i promicanju hrvatskoga nacionalnog i kulturnog identiteta.³

Ne slučajno, nego upravo na krilima ostvarenja dugoočekivanog međunarodnog priznanja hrvatskoga jezika, postavilo se pitanje o odnosu Knjižnice prema hrvatskom Domovinskom ratu (1991.—1995.) te o načinu kako valja to slavno povijesno razdoblje obilježiti u središnjoj hrvatskoj knjižnici. Značaj Domovinskoga rata kao razdoblja koje snažno obilježava povijest hrvatskoga naroda bilo je potrebno posebno artikulirati upravo u hrvatskoj Nacionalnoj i sveučilišnoj knjižnici jer se u toj ustanovi, ovako ili onako, okuplja intelektualni potencijal Hrvatske, ponajprije studentska mladež.

Osnivanje nacionalne memorijalne zbirke knjiga u okrilju nacionalne knjižnice bila je posebno zahtjevna i složena zadaća. U taj posao uključile su se brojne službe u Knjižnici i zajedničkim naporima stvorena je *Zbirka knjiga o Domovinskom ratu Nacionalne i sveučilišne knjižnice u Zagrebu*, koja je već nakon letimičnog pregleda jasno posvjedočila o velikom broju i o raznovrsnosti publikacija objavljenih na temu rata u Hrvatskoj i u svijetu, u kojima se Domovinski rat obrađuje s motrišta različitih znanstvenih disciplina, pri čemu su različita i polazišta s kojih se pristupa toj temi, naročito u izdanjima objavljenim u

² Isto.

³ T. MAŠTROVIĆ i L. MACHALA, n. dj., 7-9.

drugim europskim i ostalim zemljama. Od samog osnutka *Zbirke* određeno je da će njezina svrha biti prikupljanje te davanje na uvid i prosudbu relevantnog gradiva s toga područja, odnosno stvaranje relevantnih pretpostavki za cjelovit uvid u rezultate dosadašnjih istraživanja o tom važnom dijelu hrvatske povijesti.⁴ Valja istaknuti kako važna svrha Nacionalne i sveučilišne knjižnice u Zagrebu nije samo nacionalno knjižno gradivo prikupiti i čuvati ga zaštićenog od vremena i nebrige ljudi, nego je osnovna misija Knjižnice dati prikupljeno gradivo na korištenje zainteresiranoj javnosti i potaknuti znanstvenoistraživački rad temeljem postojećeg gradiva koji će u konačnici dati nove radove, kao što je od uvijek postojeće znanje u temeljima novoga znanja. Uz *Zbirku knjiga o Domovinskom ratu* u čitaonici s otvorenim pristupom knjigama postavljena su, uz police s knjigama i ostalim gradivom, odgovarajuća korisnička mjesta opremljena računalima kako bi se u okrilju *Zbirke* istraživačima omogućilo što komfornije uvjete istraživanja. Gradivo se zasad koristi samo u čitaonici *Zbirke* i dostupno je korisnicima u radnom vremenu Knjižnice.

Zbirka knjiga o Domovinskom ratu Nacionalne i sveučilišne knjižnice u Zagrebu, kao dio nacionalnoga fonda *Croatica*, nastala je izdvajanjem dijela knjižnog gradiva s temom Domovinskoga rata u zasebnu zbirku da bi se korisnicima Knjižnice i javnosti općenito približilo gradivo koje s različitih — povijesnih, vojnih, pravnih, političkih, gospodarstvenih, vjerskih i drugih — aspekata obrađuje Domovinski rat. Posebna pozornost posvećuje se prikupljanju knjižnog gradiva nastalog na okupiranim hrvatskim područjima, odnosno gradivu koje zbog ratnih okolnosti nije ranijih godina ušlo u fond Knjižnice ili je zastupljeno tek jednim arhivskim primjerkom, te stoga nedostupno korisnicima. Kako bi se fond *Zbirke* učinio pristupačnijim, potrebno je bilo stvoriti sve pretpostavke za što izravniji kontakt korisnika s knjižnim gradivom i neposredan uvid u brojna izdanja. Knjižnica stoga nastoji nabaviti veći broj primjeraka pojedinih knjiga, osobito onih naslova koji se više traže, kako bi se što lakše i bolje omogućilo korištenje postojećeg fonda što većem broju korisnika *Zbirke*, ciljano smještene u čitaonici s otvorenim pristupom knjigama.

Uz tiskane publikacije, *Zbirka* okuplja i gradivo na drugim medijima, elektroničkim i audiovizualnim, a sudjeluje i u postupcima digitalizacije gradiva. Početak digitalnog dijela *Zbirke knjiga o Domovinskom ratu* čine digitalizirani članci o Domovinskom ratu. U razdoblju od 1991. do 1993. u Knjižnici je digitalizirano više od 3500 članaka iz dnevnog i tjednog, hrvatskog i stranog tiska, a uz to je priređena i izdana bibliografija članaka u tri sveska pod naslovom *Rat*

⁴ Usp. T. MAŠTROVIĆ (2009.), Uvodna riječ. *Zbirka knjiga o Domovinskom ratu Nacionalne i sveučilišne knjižnice u Zagrebu*. Katalog, priredio T. VRBANC, urednica J. LEŠČIĆ, Nacionalna i sveučilišna knjižnica u Zagrebu, Zagreb.

u Hrvatskoj. Pristup i pregledavanje digitaliziranih članaka iz prvog sveska omogućeno je na korisničkom računalu u čitaonici *Zbirke*. Planirano je da se projekt digitaliziranja svih članaka o Domovinskom ratu u hrvatskoj i inozemnoj periodici, nakon obrađenih članaka objavljenih 1991. i 1992., nastavi digitalizacijom i članaka tiskanih kasnijih godina. Digitalizirana su i sva tri sveska bibliografije članaka koja su javno dostupna na mrežnim stranicama *Zbirke*.

Nakon što je *Zbirka knjiga o Domovinskom ratu Nacionalne i sveučilišne knjižnice u Zagrebu* osnovana u prosincu 2008., naredne godine započela je priprema *Kataloga Zbirke*. U svrhu lakšeg korištenja *Zbirke*, u zasebnom izdanju, u njezinu *Katalogu*, sustavno su objavljeni rezultati knjižnične i bibliografske obrade svih izdanja vezanih uz Domovinski rat, a prikupljenih u novoosnovanoj *Zbirci*. Objavljen u listopadu 2009., *Katalog Zbirke knjiga o Domovinskom ratu* sadrži 958 bibliografskih jedinica poredanih abecednim redom prema odrednici glavne kataložne jedinice, odnosno prema imenu prvog navedenog autora ili naslovu za anonimne publikacije.⁵ Lakše pronalaženje određene publikacije omogućeno je izradbom pojedinih kazala; autora, pojedinih stručnih skupina te kazala naslova djela. *Katalogu* je priložen i CD s tekstem *Kataloga* u elektroničkoj verziji te bibliografijom *Rat u Hrvatskoj*, koja sadrži bibliografiju članaka o ratu u Hrvatskoj iz dnevnog i tjednog domaćeg i stranog tiska objavljenih godine 1991. i 1992. *Katalog* je priredio te izradio kazala Tomica Vrbanc, knjižničar u Nacionalnoj i sveučilišnoj knjižnici zadužen za vođenje *Zbirke knjiga o Domovinskom ratu* i obradu knjižničnog gradiva u *Zbirci*.

Kako se knjižno gradivo *Zbirke* neprestano povećavalo odlučeno je da se četiri puta na godinu tiska *Bilten prinova Zbirke knjiga o Domovinskom ratu*

⁵ Izlazak iz tiska *Kataloga Zbirke* bio je povod za svečanost predstavljanja *Zbirke* široj javnosti. Ona je pred brojnom publikom održana u Nacionalnoj i sveučilišnoj knjižnici u Zagrebu, u četvrtak, 12. studenog 2009. s početkom u 16 sati na 1. katu, u prostoru *Zbirke knjiga o Domovinskom ratu*. U toj prigodi *Zbirku knjiga o Domovinskom ratu* proglasila je otvorenom gospođa Jadranka Kosor, predsjednica Vlade Republike Hrvatske, koja je osobno *Zbirci* darovala oko dvije stotine knjiga s temom Domovinskog rata. O *Zbirci* su govorili: prof. dr. sc. Tihomil Maštrović, glavni ravnatelj Nacionalne i sveučilišne knjižnice u Zagrebu, mr. sc. Jelica Leščić, voditeljica Odsjeka čitaonica Nacionalne i sveučilišne knjižnice u Zagrebu, mr. sc. Sofija Klarin, knjižničarska savjetnica za digitalizaciju u Hrvatskom zavodu za knjižničarstvo Nacionalne i sveučilišne knjižnice u Zagrebu te književnik Ivica Matešić Jeremija, koji je pročitao izabrane odlomke iz svoje knjige *Mir tebi, Gardo*. Svi su govornici istaknuli potrebu bilježenja sjećanja o Domovinskom ratu koja će, ako su zapisana a pogotovo ako budu objavljena, ostati i poslije sudionika ratnih zbivanja, tvoreći branu memoricidu. Na kraju svečanosti su uzvanici, među kojima su bili potpredsjednik Hrvatskog sabora Vladimir Šeks, ministar kulture Božo Biškupić, državni tajnik MORH-a Pjer Šimunović i ravnatelj HVU-a general-bojnik Mirko Šundov, u pratnji voditelja *Zbirke* i glavnog ravnatelja Knjižnice, razgledali prigodnu izložbu knjiga, a svi su pozvani da doniraju knjige o Domovinskom ratu u što većem broju.

Nacionalne i sveučilišne knjižnice u Zagrebu. Urednik *Kataloga Zbirke Tomica Vrbanc* ujedno je priređivač sva četiri broja *Biltena* prinova koliko je ukupno objavljeno. U prvom broju, objavljenom u siječnju 2010., u »Uvodnoj bilješci« Vrbanc ističe da je nakana Knjižnice izdavati *Bilten* svaka četiri mjeseca i to u tiskanom obliku i kao elektroničko izdanje koje će biti dostupno na mrežnim stranicama Knjižnice.⁶ Također, namjerava se objaviti godišnja kumulacija prinova s okupljenom prinovljenom građom iz četveromjesečnih *Biltena*. Prvi broj *Biltena* donosi knjige i časopise prinovljene u *Zbirku knjiga o Domovinskom ratu* od mjeseca rujna do prosinca 2009. i sadrži 293 bibliografske jedinice. Gradivo u *Biltenu* raspoređeno je na istovjetan način kao u *Katalogu Zbirke*, što znači da su bibliografske jedinice raspoređene prema stručnim skupinama UDK, a unutar stručnih skupina jedinice su poredane abecednim redom, prema autorskoj odrednici ili naslovu za anonimne publikacije. Isto tako *Bilten* sadrži, kao korisno pomagalo u pronalaženju zastupljenih publikacija, kazalo autora i kazalo naslova. Naposljetku, u *Biltenu* su navedeni darovatelji Zbirke, kako pojedinci tako i pojedina društva te ustanove.⁷

Drugi broj *Biltena* prinova *Zbirke knjiga o Domovinskom ratu Nacionalne i sveučilišne knjižnice u Zagrebu* objavljen je u svibnju 2010. te sadrži popis 274 jedinice prinovljenih knjiga i ostalog gradiva od mjeseca siječnja do travnja 2010.⁸ S novopristiglim gradivom *Zbirka* je tada ukupno brojala 1.607 naslova i preko 2.400 primjeraka gradiva. U ovom broju *Biltena*, uz bibliografske jedinice poredane na već uhodani način, donosi se i popis gradiva posebne vrste: elektroničko i audiovizualno gradivo, te sitni tisak. To se gradivo u *Zbirci* ne okuplja prema stručnim oznakama, nego prema posebnim oznakama, kraticama za vrstu gradiva i unutar tih cjelina prema rednom broju pristizanja, a u *Biltenu* su bibliografske jedinice tog gradiva raspoređene abecednim redom unutar navedenih skupina. Kao i u prvom broju *Biltena*, i u drugom se donosi popis novijih darovatelja *Zbirke*.⁹

⁶ T. VRBANC (2009.), Uvodna bilješka. *Bilten prinova Zbirke knjiga o Domovinskom ratu Nacionalne i sveučilišne knjižnice u Zagrebu*, god. I, br. 1/2009. (rujan — prosinac), str. 5, priredio T. VRBANC, urednica J. LEŠČIĆ, NSK, Zagreb.

⁷ Navedeni darovatelji: Grgo Antičić, Ante Beljo (najveći dar — 78 knjiga), Gradska knjižnica Biograd na moru, Srebrenka A. Iveković, Žarko Marijanović, Matica hrvatska — ogranak Vukovar, Muzejski dokumentacijski centar, Ivo Palčić.

⁸ *Bilten prinova Zbirke knjiga o Domovinskom ratu Nacionalne i sveučilišne knjižnice u Zagrebu*, god. II, br. 2 (siječanj — travanj 2010.), 5, priredio T. VRBANC, urednica J. LEŠČIĆ, NSK, Zagreb, svibanj 2010.

⁹ Darovatelji *Zbirke* navedeni u drugom broju *Biltena*: Marijan Čuvalo, Glas Slavonije (Zoran Jaćimović, gl. urednik), Marija Grabovac, Ivka Grgas, Hrvoje Kačić, Anđela Ljubas, Antun (Tone) i Mirta Ljubas, Ivica Matešić Jeremija, Marijan Pinhak, Matej Meštrić, Samostan

Treći broj *Biltena prinova* objavljen je s nešto većim vremenskim razmakom u odnosu na prva dva broja što priređivač i voditelj *Zbirke* tumači činjenicom da je povećanje fonda *Zbirke* bilo manje nego u razdoblju izdavanja prvih dva-ju brojeva. Stoga je, ističe on, odlučeno da se ubuduće *Bilten prinova* izdaje povremeno, u skladu s intenzitetom rasta *Zbirke*.¹⁰ Treći broj *Biltena prinova* sadrži gradivo prinovljeno u *Zbirku* od svibnja do prosinca 2010., što u naravi znači 340 bibliografskih jedinica. Među donacijama u tom razdoblju posebno je zapažena ona iz Ureda predsjednika Republike Hrvatske (oko pet tisuća knjiga) iz koje je za *Zbirku knjiga o Domovinskom ratu NSK* izdvojeno 268 primjeraka knjiga što su ih predsjednici dr. Franjo Tuđman i Stjepan Mesić dobili na dar od pojedinaca, udruga ili ustanova.¹¹ Ukupno, *Zbirka knjiga o Domovinskom ratu Nacionalne i sveučilišne knjižnice u Zagrebu* imala je potkraj 2010. godine 1865 naslova i više od 2900 primjeraka gradiva.

Katalog Zbirke knjiga o Domovinskom ratu Nacionalne i sveučilišne knjižnice u Zagrebu te prva tri broja *Biltena prinova Zbirke* objavljena su u doba kada je u Nacionalnoj i sveučilišnoj knjižnici glavni ravnatelj bio prof. dr. sc. Tihomil Maštrović, koji ujedno, po funkciji, odgovara za sva četiri izdanja, kako je i navedeno u impresumu izdanja.¹² Nakon njegova odlaska s mjesta glavnog ravnatelja NSK krajem veljače 2011. do danas (2014.) objavljen je samo jedan, i to četvrti broj po redu *Biltena prinova Zbirke*.¹³ Četvrti broj *Biltena* tiskan je u travnju 2012. i donosi popis prinovljenog gradiva tijekom cijele godine 2011.; u naravi 651 bibliografsku jedinicu. *Zbirka* je tako krajem 2011. imala 2516 naslova i 4032 primjerka gradiva. Uz postojeći raspored gradiva u *Biltenu*, dakle uz zasebno navedene popise bibliografskih jedinica te popise elektroničke građe i sitnog tiska, posebnu skupinu gradiva čini dokumentacija Ministarstva vanjskih

sestara »Nashe gospe« iz Zagreba (20 knjiga), Zadruga likovnih stvaralaca (Ivica Čandić, upravitelj).

¹⁰ *Bilten prinova Zbirke knjiga o Domovinskom ratu Nacionalne i sveučilišne knjižnice u Zagrebu*, god. II, br. 3 (svibanj — prosinac 2010.), 5, priredio T. VRBANC, urednica J. LEŠČIĆ, NSK, Zagreb, veljača 2011.

¹¹ Darovatelji *Zbirke* u navedenom razdoblju: Tihomir Bregar, Josip Erpačić, Gradska knjižnica i čitaonica Požega (Jasenka Bešlić, ravnateljica), Hrvoje Kačić, Tihomil Maštrović, Matrica hrvatska — ogranak Petrinja, Mladen Pavković, Drago Pažin, Šimun Penava, Nikola Šimić Tonin.

¹² Prof. dr. sc. Tihomil Maštrović obnašao je dužnost glavnog ravnatelja Nacionalne i sveučilišne knjižnice u Zagrebu (na koju je imenovan odlukom Vlade Republike Hrvatske) u jednom mandatu: od 1. ožujka 2007. do 28. veljače 2011.

¹³ *Bilten prinova Zbirke knjižnične građe o Domovinskom ratu Nacionalne i sveučilišne knjižnice u Zagrebu*, god. III, br. 4 (siječanj — prosinac 2011.), priredio T. VRBANC, urednica mr. sc. V. GOLUBOVIĆ, NSK, Zagreb, travanj 2012.

poslova Republike Hrvatske, koja sadrži dnevne sažetke iz tiskanih i elektroničkih medija vezane uz Domovinski rat koju je priređivala Služba za praćenje javnih glasila odnosno odjel za informiranje pri tom Ministarstvu. Na kraju *Biltena prinova* nalaze se uobičajena kazalâ (autorsko, predmetno i kazalo naslova).

U »Uvodnoj bilješci« priređivač *Biltena prinova* napominje: »Ovaj broj *Biltena prinova* (četvrti broj) izlazi samo u elektroničkom obliku, u formatu PDF koji je pretraživ prema svim riječima iz teksta. Ovo je posljednji broj *Biltena* koji izlazi u ovom obliku, ubuduće će podatci o prinovima u *Zbirci* biti dostupni preko portala *Novo u čitaonicama* na mrežnoj adresi http://iks.nsk.hr/bilten_prinova/. Prednosti objavljivanja podataka preko tog portala su ažurnost (podatci o prinovima bit će dostupni u roku od nekoliko dana nakon smještanja građe na police *Zbirke*) i više podataka o publikacijama, dostupnih preko hiperveze na zapis u računalnom katalogu Knjižnice.¹⁴

Konzultirajući pretraživač novih naslova pristiglih u čitaonice Nacionalne i sveučilišne knjižnice u Zagrebu preko portala *Novo u čitaonicama* i uvidom u mrežni katalog s detaljnim obavijestima o knjizi (poput signature, broja primjeraka i mogućnosti posudbe) početkom 2014. utvrdili smo da je u *Zbirci knjiga o Domovinskom ratu* u razdoblju od dvije godine, 2012. i 2013., obrađen 301 nov naslov odnosno 162 naslova u 2012. i 139 naslova u 2013., što je znatno smanjenje prinovljenih i obrađenih knjiga u odnosu na ranije razdoblje (2008.—2011.), kada se o prinovima izvještavalo u *Biltenima Zbirke*.

Kao i 2010. u godini 2011. iz donacije Ureda predsjednika Republike Hrvatske za *Zbirku knjiga o Domovinskom ratu* NSK prinovljeno je gradivo o Domovinskom ratu — 435 različitih primjeraka gradiva, većinom knjiga, te manji broj časopisa i sitnog tiska, pa su tako ukupno za fond *Zbirke* iz te donacije u 2010. i 2011. prinovljena 703 primjerka gradiva vezanog uz Domovinski rat. Od ostalih donacija 2011. navedimo one Ministarstva obrane, Glavnog stožera Oružanih snaga Republike Hrvatske, Udruge ratnih veterana 2. Gardijske brigade »Gromovi«, Udruge Žene u Domovinskom ratu Zadar, Matice hrvatske — ogranak Petrinja, Udruga branitelja, invalida i udovica Domovinskog rata djelatnika Podravke Koprivnica te niz osobnih donacija.¹⁵

Iz četvrtog broja *Biltena prinova*, objavljenog u travnju 2012., doznaje se da je ime *Zbirke knjiga o Domovinskom ratu Nacionalne i sveučilišne knjižnice u*

¹⁴ T. VRBANC (2012.), Uvodna bilješka, *Bilten prinova Zbirke knjižnične građe o Domovinskom ratu Nacionalne i sveučilišne knjižnice u Zagrebu*, god. III, br. 4 (siječanj — prosinac 2011.), 5, priredio T. VRBANC, urednica mr. sc. V. GOLUBOVIĆ, NSK, Zagreb, travanj 2012.

¹⁵ Osobni darovateli navedeni u četvrtom broju *Biltena*: Maro Grbić, Anđela Ljubas, Antun i Mirta Ljubas, Tihomil Maštrović, Šimun Penava, Emil Smutni, Ante Stamać, Đuro Škvorc, Darko Zahirović.

Zagrebu promijenjeno u *Zbirka knjižnične građe o Domovinskom ratu Nacionalne i sveučilišne knjižnice u Zagrebu*. Odluku je donijelo Upravno vijeće Knjižnice s tumačenjem da se njime točnije izražava sadržaj fonda *Zbirke* jer uz knjige sadrži tematske brojeve časopisa, sitni tisak i elektroničku građu.

TABLICA RASTA I RAZVOJA ZBIRKE KNJIGA O DOMOVINSKOM RATU NSK

Godina	Naslovi	Primjerci
2009.	1.251	2.018
2010.	1.865 (614 novih naslova)	2.780 (762 prinovljena primjerka)
2011.	2.516 (655 novih naslova)	4.032 (1.252 prinovljena primjerka — uključuje 435 primjeraka darovanih iz Ureda predsjednika RH)
2012.	2.678 (162 nova naslova)	oko 4.250
2013.	2.817 (139 novih naslova)	oko 4.400

Izvori: *Katalog Zbirke*, listopad 2009., *Bilteni* prinova *Zbirke* 1-4 (2009.—2011.). Za godine 2012. i 2013. podatci s portala *Novo u čitaonicama* NSK, a podatke za primjerke u 2012. i 2013. usmeno dao voditelj *Zbirke* Tomica Vrbanc.

Kako rekosmo, *Zbirka knjiga o Domovinskom ratu* smještena je u čitaonici s otvorenim pristupom knjižnom gradivu gdje su izloženi samo oni primjerci fonda nacionalne knjižnice koji ne pripadaju u obvezne primjerke nacionalne zbirke knjiga *Croatice*, u tzv. »arhive« odnosno, kako se nekada zvalo, u »željeznu pričuvu«. To je posve u skladu sa stručnim ali i zakonskim zadaćama Knjižnice u zaštiti temeljnog fonda nacionalnog knjižnog gradiva, odnosno onog fonda koji bi se slikovito mogao nazvati — nacionalnom memorijom.

Kako bi se osiguralo korištenje što većeg broja naslova u *Zbirci knjiga o Domovinskom ratu* u čitaonici Nacionalne i sveučilišne knjižnice, u tzv. otvorenom pristupu knjižnom gradivu, sustavno se nastoje pribaviti drugi, odnosno treći primjerci pojedinih naslova čime se povećava izloženi korisnički dio fonda *Zbirke*. To je iznimno važno iz nekoliko razloga. Ponajprije, na taj je način *Zbirka* otvorena široj korisničkoj populaciji, napose najbrojnijem sloju korisnika Knjižnice, studentskoj i ostaloj učećoj mladeži. Pri tome valja, dakako, naglasiti podatak da dnevni broj korisnika Knjižnice premašuje tisuću, što je tim važnije jer je mahom riječ o studentima. Već sama činjenica postojanja *Zbirke knjiga o Domovinskom ratu* na otvorenom pristupu u čitaonici Nacionalne i sveučilišne knjižnice upućuje korisnike na važnost i prepoznavanje tog povijesnog razdo-

blja, neprijeporno jednog od najvažnijih u ukupnoj hrvatskoj povjesnici. Ne manje značajna činjenica jest i to što je *Zbirka knjiga o Domovinskom ratu* osnovana u najvažnijoj hrvatskoj knjižničnoj ustanovi čime se dodatno osnažuje njezino postojanje i djelovanje. Istodobno postojanje *Zbirke* najbolji je način otpora memoricidu prema Domovinskom ratu koji je svakodnevno prisutan, ponajviše u javnim medijima.

Raspored gradiva na policama slijedi sustav ostalih čitaonica u slobodnom pristupu, a temelji se na skraćenoj UDK oznaci iz kataložnog zapisa koja čini prvi dio signature. *Zbirka* obuhvaća većinom monografske publikacije čiji je sadržaj, u cjelini ili djelomično, vezan uz Domovinski rat. Zastupljeni su i časopisi koji se, kao pojedini tematski brojevi ili u cjelini, bave temama rata, obnove, povratka prognanika, braniteljskim pitanjima i dr. Posebno je zastupljen tzv. sitni tisak te elektronička izdanja vezana uz Domovinski rat. Osim publikacija hrvatskih nakladnika *Zbirka* sadrži i strana izdanja koja je Knjižnica nabavila prije osnivanja *Zbirke* a koja su izdvojena iz drugih lokacija Knjižnice te strana izdanja koja pristizu kupnjom, darom ili zamjenom.¹⁶

Početni fond *Zbirke knjiga o Domovinskom ratu* gradio se na više načina: ponajviše izdvajanjem knjiga iz drugih lokacija Knjižnice te darom i kupnjom. Početni fond sačinjavao je izdvojen dio knjižnog gradiva iz čitaonica s otvorenim pristupom, a to je gradivo identificirano pretraživanjem kataloga NSK, kao i uz pomoć objavljenih bibliografija o Domovinskom ratu. Smisao postojanja *Zbirke* nije samo korištenje knjižnog gradiva, nego i njegovo zajedničko prikupljanje. Stoga su, odmah po osnivanju *Zbirke* otvorene mogućnosti suradnje u daljnjem prikupljanju gradiva — odaslan je poziv hrvatskim nakladnicima, udrugama proisteklim iz Domovinskog rata te pojedincima da darivanjem knjižnog gradiva o Domovinskom ratu koji možda posjeduju podrže osnutak *Zbirke*. Potencijalni darovatelji obaviješteni su da će darovano gradivo u *Zbirci* biti dostupno širem krugu javnosti te će postati izvor novih spoznaja za mnoge, naime ono što je dotad bilo dostupno samo nekoj braniteljskoj udruzi ili pojedincu koji su gradivo posjedovali, davanjem na uvid većem broju korisnika višestruko je dobilo na vrijednosti, služeći ne samo većoj dostupnosti podataka, nego i svjedočeći darovateljevo prepoznavanje općeg dobra. Poziv na ovu vrstu suradnje i dalje je otvoren, poručuju iz *Zbirke*.

Od samog osnivanja *Zbirke knjiga o Domovinskom ratu Nacionalne i sveučilišne knjižnice u Zagrebu* predviđeno je da će ona biti mjesto gdje će se jav-

¹⁶ Usp. T. VRBANC (2009.), Predgovor, *Zbirka knjiga o Domovinskom ratu Nacionalne i sveučilišne knjižnice u Zagrebu*. Katalog, priredio T. VRBANC, Nacionalna i sveučilišna knjižnica u Zagrebu, Zagreb, 5.

nosti predstavljati nove knjige o Domovinskom ratu. Prva takva knjiga predstavljena u *Zbirci* 27. travnja 2010. bila je knjiga *Mi smo Zadar* Ivice Matešića Jeremije. Autor je pukovnik Hrvatske vojske i sudionik Domovinskog rata od 1991. do kraja rata, ujedno ugledni suvremeni hrvatski književnik, član Društva hrvatskih književnika. Navedena knjiga je njegova sedma knjiga napisana s temom Domovinskog rata.¹⁷ Predstavljajući su istaknuli da je ratna proza Ivice Đovanija Matešića Jeremije nov i važan prinos hrvatskoj književnosti o Domovinskom ratu u kojoj je s dokumentarnog motrišta iznova potvrđena autentična vrijednost Matešićeva ratnog pisma, a s književnog stajališta mnogi su tekstovi vrijedni i uvjerljivi iskazi pripovjedačeva literarnog talenta.

Na tragu istraživanja istine o Domovinskom ratu i upoznavanja javnosti u zemlji i svijetu s utvrđenim činjenicama vezanim uz Domovinski rat jedna od važnih nakana osnivača *Zbirke*, istaknuta već pri njezinu osnutku, bila je povremena organizacija stručnih i znanstvenih predavanja, stručnih i znanstvenih skupova, potom predavljanja knjiga o Domovinskom ratu te organizacija izložaba pojedinih tematskih skupina knjiga vezanih uz Domovinski rat, projekcija filmova na tu temu i dr. Želja utemeljitelja *Zbirke* jest da se *Zbirka* oblikuje u živu cjelinu koja raste i razvija se u skladu s mogućnostima Knjižnice, ali i u skladu sa značenjem koje joj pridaje šire okružje u kojemu djeluje. U tu svrhu *Zbirka* od samog osnutka nastoji surađivati s drugim knjižnicama, arhivima, znanstvenim i znanstveno-nastavnim ustanovama, osobito sa Sveučilištem u Zagrebu, Institutom društvenih znanosti Ivo Pilar, Hrvatskim institutom za povijest, Hrvatskim memorijalno-dokumentacijskim centrom Domovinskog rata, različitim muzejima, Hrvatskim vojnim učilištem te Crkvom, s ciljem promicanja međuinstitucijskog istraživanja Domovinskog rata, napose onog određenog svojom interdisciplinarnom stručnom i znanstvenom orijentacijom. U kojoj će mjeri *Zbirka knjiga o Domovinskom ratu Nacionalne i sveučilišne knjižnice u Zagrebu* ispunjavat i nadalje očekivanja i zadaće ovisi u stručnom smislu o izvršavanju obveza vođenja *Zbirke* u skladu s načelima knjižničarske struke, nadalje o zainteresiranosti Knjižnice da i ubuduće *Zbirka* bude središte različitih aktivnosti vezanih uz Domovinski rat te u širem smislu o tome u kojoj će mjeri društveno okružje prepoznati smisao postojanja *Zbirke* i njezino trajno značenje.

¹⁷ Ivica Matešić Jeremija: *Križ moje braće* (1994.), *Uskrs garde hrvatske* (1997.), *S nama su* (1999.), *Mir tebi Gardo* (2002.), *Takvo zar bilo je lice tvoje* (2004.) i *Naresla je trava* (2006.). Knjigu *Mi smo Zadar* (2010.) predstavili su: prof. dr. sc. Tihomil Maštrović, gl. ravnatelj NSK, akademik Ante Stamač, Božidar Kalmeta, ministar mora, prometa i infrastrukture Republike Hrvatske, Pavao Jerolimov, publicist te autor knjige. Ulomke iz knjige čitali su glumci Ivana Legati i Duško Modrinić.

HRVATSKI DOMOVINSKI RAT U ZRCALU ISTRAŽIVANJA INSTITUTA PILAR

Dražen ŽIVIĆ

Umjesto uvoda

Institut društvenih znanosti Ivo Pilar (tada Institut za primijenjena društvena istraživanja; dalje u tekstu Institut Pilar) osnovan je 26. studenoga 1991. i od samih se početaka djelovanja razvijao kao znanstveni institut iz područja društvenih i humanističkih znanosti usmjeren prema interdisciplinarnim i multidisciplinarnim istraživanjima suvremenog hrvatskog društva. Tijekom dvadeset i nešto godina postojanja Institut Pilar je velik dio svojih znanstvenih resursa i ljudskih potencijala u području društvenih i humanističkih znanosti (sociologija, psihologija, povijest, demografija, antropologija, teologija, filozofija...), kroz provedbu niza projekata trajne znanstvenoistraživačke djelatnosti, kroz realizaciju brojnih tržišnih i drugih projekata, kroz organizaciju većeg broja domaćih i međunarodnih znanstvenih skupova te kroz publiciranje znanstvenih časopisa, knjiga i radova, posvetio analizama složenih fenomena i paradigmi stvaranja i obrane hrvatske države, odnosno, istraživanjima odrednica i sastavnica modernog hrvatskog nacionalnog, socijalnog i kulturnog identiteta.

Polazeći od osnovnog mota — »Istraživanjem do činjenica«, Institut Pilar je u protekla dva desetljeća ustrajnoga rada prikupio zavidnu arhivu empirijske i demografsko-statističke građe, te istražio i objasnio niz ključnih društvenih, demografskih, povijesnih, političkih, socio-psiholoških, kulturoloških i drugih fenomena i paradigmi bez čijeg poznavanja i razumijevanja nije moguć sveobuhvatan i znanstveno korektan pogled na složen proces uspostave moderne i demokratske hrvatske države, na njezino državno osamostaljenje, kao i na obranu u nametnutom ratu koji je došao kao rezultat dugo i dobro pripremane velikosrbijanske ekspanzionističke politike prema hrvatskom nacionalnom i državnom prostoru. Naime, obrambeni hrvatski Domovinski rat nije tek jedan od događaja u suvremenoj hrvatskoj povijesti, pa čak niti skup političkih, vojnih i društvenih zbivanja, on je »višestruko prijelomnim događajem u socijalnoj i političkoj povijesti hrvatskoga društva« (Rogić), koji još uvijek nije u potpunosti znanstveno istražen i objašnjen, a prečesto je uporištem dnevno-političkih prepucavanja

i partikularnih političkih interesa. Kao takav, označio je, barem na simboličkoj, ako ne i na stvarnoj razini, kraj dotadašnjim društvenim i političkim procesima, a pokrenuo je oblikovanje novih odnosa, struktura i aktera na hrvatskoj društvenoj, političkoj i nacionalnoj sceni.

Povijest moderne hrvatske države ujedno je i povijest Instituta Pilar, ne samo u kontekstu datuma osnivanja Instituta i vremenskog okvira njegova djelovanja, nego upravo u odabiru istraživačkih tema i interesa te nastojanja da se »neistraženo« hrvatsko društvo (Šakić), kroz svoju povijesnu, političku, gospodarsku i kulturološku dimenziju, što cjelovitije znanstveno istraži i tako učvrste odrednice formiranja modernog hrvatskog nacionalnog identiteta. U tom kontekstu problematika hrvatskoga Domovinskog rata, u najširem smislu te riječi, postala je, razumljivo, prioritetnom istraživačkom temom znanstvenika Instituta Pilar, jer je od početka bilo sasvim jasno da se jedino pogledom iz više perspektiva i kroz više vidova, uvodeći brojne »variable« u znanstvene analize, mogu objektivno sintetizirati i metodološki korektno tumačiti recentni društveni procesi i povijesni događaji koji su na više načina odredili dosadašnji, a usmjeravat će i budući razvoj hrvatske države i društva.

Ratna agresija na Republiku Hrvatsku, u prvim godinama njezina postojanja kao samostalne i suverene države, bila je krupan izazov kako u političkom i vojnom smislu tako i u nastojanjima da se objektivnom znanstvenom metodologijom, pošteno i znanstveno korektno prikupi što više informacija, činjenica, statističkih i demografskih podataka, arhivskoga gradiva, empirijskih podataka i literature, kako bi se na temelju njih stekli objektivni i racionalni uvidi u uzroke i posljedice agresije, rata i višegodišnje okupacije četvrtine državnoga teritorija. U tom je smislu Institut Pilar ulagao značajne istraživačke napore, što je rezultiralo stvaranjem iznimno opsežne bibliografije znanstvenih radova i publikacija, organiziranjem brojnih znanstvenih i stručnih skupova, tribina i okruglih stolova te velikom neobjavljenom empirijskom i istraživačkom gradom, što su nezaobilazna vrela u svim daljnjim i dubljim istraživačkim pokušajima da se vrednuje korelativna povezanost hrvatskoga Domovinskog rata s izgradnjom modernog demokratskog hrvatskog društva.

Nije, dakako, moguće u ovom sažetom pregledu detaljno prikazati sve rezultate brojnih znanstvenih istraživanja i projekata koje je Institut Pilar samostalno ili u suradnji u protekla dva desetljeća izvodio, a povezani su, primarno ili sekundarno, uz problematiku hrvatskoga Domovinskog rata, pa ću tek upozoriti na moguća uža tematska određenja tih istraživanja te ukratko prikazati osnovne istraživačke i izdavačke projekte iz kojih se najbolje zrcale znanstvena postignuća Instituta Pilar na polju istraživanja rata i ratnih posljedica.

Uvidom u provedene projekte i bogatu bibliografiju znanstvenih radova o hrvatskom Domovinskom ratu, kompleks istraživanja Instituta Pilar moguće je sadržajno diferencirati u četiri osnovne tematske cjeline, s tim da svaku od njih čini i niz podcjelina, koje se međusobno nalaze u korelativnoj i kauzalnoj povezanosti:

1. *Agresija na Hrvatsku* — Ova podcjelina obuhvaća niz istraživanja i objavljenih radova u kojima su razmatrani, analizirani i objašnjeni povijesni, geopolitički, geostrategijski, vojni, humanitarni, međunarodni i međunarodnopravni aspekti velikosrbijanske agresije na Republiku Hrvatsku i hrvatskoga Domovinskog rata kao posljedice agresije.
2. *Društvene posljedice rata* — Riječ je o interdisciplinarnom »mozaiku« istraživanja i analiza demografskih, socio-psiholoških, političkih, antropoloških, kulturoloških, viktimoloških, gospodarskih i religijskih dimenzija ratne agresije i naročito dugoročnih ratnih posljedica na društveni i gospodarski razvoj Republike Hrvatske.
3. *Prisilne migracije* — Prognaništvo, izbjeglištvo i povratak osnovne su teme brojnih empirijskih i statističko-demografskih istraživanja kompleksnog fenomena prisilnih migracija koje je proveo Institut Pilar i koja su rezultirala zavidnom bibliografijom radova o prognaničko-izbjegličko-povratničkoj problematici u Republici Hrvatskoj, koja je dijelom utjecana ratnim i političkim zbivanjima u Bosni i Hercegovini i Srbiji. U tom je kontekstu posebna istraživačka tema bila i politika etničkoga čišćenja i njezine posljedice na demografsku i društvenu sliku hrvatskoga državnog teritorija.
4. *Vukovar '91. i Vukovarska paradigma* — Vukovar '91. i Vukovarska paradigma posebna su i dobro zastupljena istraživačka tema u Institutu Pilar. Razlozi tome leže u činjenici da su zbivanja u Vukovaru 1991., sa svim svojim demografskim, političkim, društvenim i gospodarskim posljedicama, s pravom postali simbolom stradanja ali i pobjede u hrvatskom Domovinskom ratu. Kroz brojne projekte, publikacije i znanstvene skupove Institut Pilar je istraživao povijesnu, vojnu, religijsku, (geo)političku, međunarodnu, međunarodnopravnu, medijsku, demografsku, psihološku, sociološku, antropološku, gospodarsku, viktimološku... dimenziju Vukovara '91. i obrane hrvatske države. U tom kontekstu analizirani su i čimbenici korelativne povezanosti Vukovara '91. i modernog hrvatskog nacionalnog, socijalnog i kulturnog identiteta.¹

¹ Više o istraživanjima fenomena Vukovar '91. i Vukovarske paradigme vidjeti u prilogu M. Žanića i D. Živića u ovom zborniku.

Znanstvenoistraživački projekti

Već u prvom četverogodišnjem znanstvenoistraživačkom ciklusu (1992.—1996.) Institut Pilar je izvodio četiri projekta koja su se cjelovito (prva tri) ili jednim dijelom (četvrti) odnosili na problematiku ratne agresije na Republiku Hrvatsku i ratnih posljedica koje je ta agresija izazvala. Riječ je o projektima: »Rat protiv Hrvatske — akteri, ratni zločini, ratno izbjeglištvo i žrtve«, »Konfesije i rat na prostorima bivše Jugoslavije«, »Djeca u ratu« i »Demografski razvoj i populacijska politika Republike Hrvatske«.

U projektom razdoblju od 2002. do 2006., Institut je provodio tri znanstvenoistraživačka projekta koja su izravno bila usmjerena prema istraživanjima složenog fenomena hrvatskoga Domovinskog rata, s posebnim naglaskom na povijesni i demografski aspekt ratne agresije. Riječ je o projektima: »Domovinski rat«, »Demografski gubitci i posljedice Domovinskog rata« te »Žrtve Drugog svjetskog rata, poraća i Domovinskog rata«.

Projekti iz oba projektna razdoblja bili su financirani od strane resornog ministarstva, dakle iz državnog proračuna. Iako je financiranje tih projekata uglavnom bilo nedostatno, istraživački rezultati bili su na vrlo visokoj razini kako u pogledu broja objavljenih radova i publikacija, tako i u kontekstu njihove kvalitete i znanstvene relevantnosti, a pojedini su znanstvenici na tim projektima dobili i najviše državne znanstvene nagrade upravo za istraživanja tema vezanih uz hrvatski Domovinski rat. Tijekom rada na projektima prikupljena je, obrađena i sistematizirana velika količina dostupnog relevantnog povijesnog i arhivskog gradiva i empirijske građe koja je vezana uz Domovinski rat, pri čemu je ostvarena i vrijedna suradnja s nizom znanstvenih, državnih i drugih institucija, a osobito s udrugama proisteklim iz Domovinskog rata koje su pružile važnu potporu nastojanjima Instituta Pilar da se hrvatski Domovinski rat istraži objektivno i sa znanstvenom, a ne dnevnopolitičkom motivacijom. Osobito je vrijedna prikupljena, obrađena i interpretirana statističko-demografska dokumentacija vezana uz ukupne i parcijalne demografske ratne gubitke, napose uz izravne demografske gubitke ili ratni mortalitet kao i migracijske ratne gubitke, tj. fenomen prognaništva i izbjeglištva. U tom su kontekstu sintetizirane različite dimenzije korelativne povezanosti demografskih ratnih gubitaka i općih demografskih procesa i kretanja u Hrvatskoj, kako u domeni ukupnog kretanja stanovništva (opće, prirodno i mehaničko), tako i u domeni demografskih struktura te prostornog (pre)razmještaja stanovništva i gustoće naseljenosti. Ustanovljena je pri tom prostorna i vremenska selektivnost demografskih ratnih gubitaka i posljedica rata te utvrđeno da su upravo oni najvažnijim destabilizacijskim odrednicama pojave, jačanja i prostornog širenja depopulacijskih procesa u Hrvatskoj na nacionalnoj, ali i na nižoj prostorno-regionalnoj razini.

Uz projekte trajne znanstvenoistraživačke djelatnosti Institut Pilar je od svojeg osnutka izradio i zamjetan broj tzv. tržišnih projekata; dio tih projekata odnosio se i na istraživanje različitih aspekata stvaranja, obrane i razvoja hrvatske države i društva. U tom kontekstu treba napomenuti da je prvo empirijsko institutsko znanstveno istraživanje uopće nosilo naziv »Ratni sukobi u Hrvatskoj« i da je provedeno već 1991. godine. Sljedeće, 1992., provedena su još dva važna i opsežna »terenska« istraživanja u sklopu projekata: »Položaj izbjeglica i prognanika« i »Javno mnijenje Hrvatske«, u kojemu je osobita pozornost bila posvećena ispitivanju stavova hrvatskih građana prema Ujedinjenim narodima, tj. prema njihovom (ne)angažmanu na rješavanju političkih odnosa i prijedora te povratka hrvatskih prognanika svojim domovima na okupiranim područjima Hrvatske, kao i prema hrvatskoj vlasti, političkim strankama i budućnosti uopće.

Projekt »Javno mnijenje Hrvatske«, u kojemu su među ostalim ispitivani stavovi i odnos hrvatskih građana prema Vojno-redarstvenoj operaciji *Oluja* proveden je 1995. godine. Sljedeće 1996. provedeno je veliko empirijsko istraživanje i projekt naslovljen »Povratak prognanika na Hrvatski istok«. Godine 1999. provedena su dva projekta tematski vezana uz sudionike i stradalnike rata; prvi je nosio naslov »Sociologijsko vrednovanje stavova stradalnika Domovinskog rata«, a drugi »Preliminarno istraživanje mišljenja i stavova članova Udruge roditelja poginulih branitelja«. Konačno, 2000. Institut je obavio veliko istraživanje naslovljeno »Analiza sadržaja hrvatskog tiska 1995.—1999.«, a 2001. projekt pod naslovom »Vojna profesija u Hrvatskoj«. Iako primarno posljednja dva navedena projekta nisu tematizirala problematiku hrvatskoga Domovinskog rata, ona je ipak i u njima zauzela važno mjesto i istraživački interes.

Prema opsegu, značenju, znanstvenoj relevantnosti i vremenu trajanja Institut Pilar je u suradnji s Hrvatskim institutom za povijest i Hrvatskim memorijalno-dokumentacijskim centrom Domovinskog rata 2012. pokrenuo vjerojatno svoj najveći istraživački projekt, naslovljen »Hrvatski domovinski rat: strukture sjećanja«. Riječ je o višegodišnjem projektu (2012.—2016.) čiji je temeljni cilj prikupiti i analizirati relevantne činjenice o hrvatskom Domovinskom ratu na temelju sjećanja neposrednih sudionika, tj. pripadnika hrvatskih oružanih snaga (uglavnom gardijskih brigada) i policije (uglavnom specijalne i za posebne namjene). Provedbom projekta, primjenom metode strukturiranog intervjua (»oralna povijest«) želi se uspostaviti i istražiti stabilan model oblikovanja individualnih sjećanja o ratu. Time se želi dati komplementarniji uvid i proširiti opće i specifično znanje o hrvatskom Domovinskom ratu, njegovim akterima i posljedicama, kao ključnom i prijelomnom događaju u novijoj hrvatskoj povijesti s dalekosežnim društvenim, političkim, demografskim, migracijskim i gospodarskim posljedicama.

Publikacije i znanstveni radovi

Velik dio prikupljene empirijske i statističko-demografske građe i podataka, kao i njihova analitička obrada, učinjeni su dostupnim akademskoj i najširoj javnosti kako u Hrvatskoj tako i izvan Hrvatske. Rezultati istraživanja objavljeni su u brojnim izdanjima Instituta Pilar (časopisima, zbornicima i studijama), kao i u elektroničkoj verziji na institutskoj internet stranici (www.pilar.hr), ali i u nizu pojedinačnih znanstvenih radova u publikacijama drugih znanstvenih institucija i nakladnika, te prezentirana na velikom broju domaćih i međunarodnih znanstveno-stručnih skupova.² Tako je stvorena prilično reprezentativna bibliografija radova koja pruža podroban uvid u složene i dalekosežne aspekte hrvatskoga Domovinskog rata, ali i sadrži dovoljno istraživačkoga materijala za dublje i slojevitije raščlambe te problematike. Obilježavajući 20. godišnjicu osnutka i rada Institut Pilar je objavio opsežnu bibliografiju radova svih znanstvenika, koja dakako sadrži i popis radova tematski usmjerenih prema hrvatskom Domovinskom ratu.³

Osobitu važnost u znanstvenom promišljanju procesa stvaranja i obrane hrvatske države imaju izdanja Instituta Pilar, naročito zbornici radova sa skupova na kojima se govorilo i raspravljalo o uzrocima i posljedicama rata i agresije, kao i tematski brojevi časopisa *Društvena istraživanja* u kojima su prikazani najvaž-

² Institut Pilar je proteklih dvadesetak godina svojega postojanja, uz projekte i empirijska istraživanja te publiciranje radova, problematiki hrvatskoga Domovinskog rata osobitu pozornost posvećivao kroz organiziranje znanstveno-stručnih skupova. Većina prezentiranih radova na tim skupovima objavljena je u institutskim izdanjima, osobito u biblioteci Zbornici. Hrvatski Domovinski rat, a unutar njega osobito fenomen i paradigma Vukovara '91. i na simboličkoj i na stvarnoj razini zauzima posebno, štoviše prijelomno mjesto u novijoj hrvatskoj povijesti. Na mnoge je načine upravo Vukovar '91. ključnom sastavnicom modernog hrvatskog nacionalnog identiteta, što je na najbolji način potvrđeno brojnim priopćenjima prezentiranim na do sada održanih šesnaest skupova, pa je to institutski skup s najdužom tradicijom. O potonjem slikovito svjedoče teme i nazivi dosadašnjih okupljanja domaćih i stranih znanstvenika: »Vukovar '91. — genocid i memoricidna baština Europske unije« (2013.), »Vukovar '91. — istina i/ili osporavanje (između znanosti i manipulacije)« (2012.), »Dva desetljeća hrvatskoga pamćenja i razvoja« (2011.), »Victor quia victima — Nada za Hrvatsku« (2010.), »Vukovarska bitka — Bitka za Hrvatsku« (2009.), »Mirna reintegracija Hrvatskoga Podunavlja: očekivanja, učinci, perspektive (1996.—1998.—2008.)« (2008.), »Demografski i sociokulturni kontekst Hrvatskoga domovinskog rata« (2007.), »Vukovar — hrvatska baština i perspektive razvoja« (2006.), »Haški sud — djelovanje Međunarodnoga kaznenog suda za bivšu Jugoslaviju« (2005.), »Hrvatske osloboditeljske akcije — činjenice i predrasude« (2004.), »Ljudska prava i logoraška iskustva« (2002.), »Međunarodni odjeci Vukovara '91.« (2001.), »Vukovar — Hrvatska — svijet« (2000.), »Vukovar '91. — značenje i identitet« (1998.).

³ T. MURATI i L. MACHALA (prir.), *Bibliografija Pilar 2, Bibliografija zaposlenika Instituta društvenih znanosti Ivo Pilar u razdoblju 1992.—2010.*, Acta Instituti scientiarum socialium Ivo Pilar, Zagabria, Institut društvenih znanosti Ivo Pilar, Zagreb, 2011.

niji rezultati provedenih projekata na temu rata i ratnih posljedica. U navedenom kontekstu posebno treba upozoriti na sljedeće institutske publikacije:

1. *Rat protiv Hrvatske,*

Društvena istraživanja, Vol. 2 (1993.), No. 2-3 (4-5).

Riječ je o tematskom broju časopisa *Društvena istraživanja* koji sadrži niz iznimno vrijednih izvornih znanstvenih radova kojima se znanstveno utemeljeno odgovorilo na pitanje uzroka i najvažnijih posljedica velikosrbijanske agresije na Republiku Hrvatsku 1991. godine. Uzroci agresije i rata analizirani su s povijesnog, geopolitičkog, demografskog i sociološkog aspekta, a posljedice su analizirane u žrtvoslovnom i socio-psihološkom kontekstu. Posebnu podcjelinu čine radovi o Vukovaru i vukovarskom kraju s demografskog, vojno-političkog i identitetskog motrišta. Interdisciplinarni »mozaik« radova u tom broju *Društvenih istraživanja* nezaobilazan je za proučavanje hrvatskoga Domovinskog rata. Objavljeni radovi nisu donijeli samo pregršt novih činjenica, podataka i tumačenja, nego je uspostavljen i odgovarajući metodološki obrazac za daljnja i dublja znanstvena istraživanja ove problematike u području društvenih i humanističkih znanosti.

2. *Prognana Hrvatska,*

Društvena istraživanja, Vol. 6 (1997.), No. 2-3 (28-29).

Prisilne migracije, tj. fenomeni prognaništva, izbjeglištva i povratka, bili su značajna istraživačka tema u Institutu Pilar od samih početaka njegova rada, ne samo kroz institutske projekte i izdanja nego i kroz aktivna istraživanja Pilarovih znanstvenika koja su objavljena u neinstitutskim časopisima i publikacijama. U tom kontekstu posebno treba spomenuti knjigu *Progonstvo i povratak* iz 1995. godine (Sysprint, Zagreb), koja predstavlja prvu sveobuhvatnu znanstvenu analizu psihosocijalnih, sociodemografskih i razvojnih odrednica progonstva i mogućnosti povratka hrvatskih prognanika, a koju su u većini iznijeli znanstvenici iz Instituta Pilar i koja nije počivala samo na analizi statističko-demografske i druge dokumentacije (baze podataka Ureda za prognanike, izbjeglice i povratnike Vlade Republike Hrvatske i UNHCR-a) o prognanicima i povratnicima, nego na opsežnom i reprezentativnom empirijskom (terenskom) istraživanju. Jedno od velikih istraživanja Instituta Pilar bilo je tijekom srpnja i lipnja 1996. godine posvećeno problemima prognanika i povratnika s područja hrvatskoga istoka,⁴ koje je tada bilo u procesu mirne reintegracije. Istraživanje je imalo za cilj

⁴ To je područje u starijoj znanstvenoj literaturi poznato pod nazivom »istočna Slavonija, Baranja i zapadni Srijem«, dok je u novijem razdoblju, od 1990-ih, poznatije kao Hrvatsko Podunavlje.

ispitati stavove i mišljenja prognanika o Planu mirne reintegracije te o njihovim očekivanjima i namjerama glede povratka pod uvjetima koje je predviđao Plan. Uz potonje, istraživanjem koje je provedeno na reprezentativnom uzorku prognanika hrvatskoga istoka, ispitani su i stavovi prognanika spram srpskog stanovništva na tom području, ratno i prognaničko iskustvo, doživljaj prognaničke situacije, socijalni status, kao i očekivani budući uvjeti života. Rezultati toga velikog istraživanja objavljeni su u tematskom broju časopisa *Društvena istraživanja* pod naslovom *Prognana Hrvatska*. Posebno treba istaknuti da su svi radovi proistekli iz istraživanja prognaničko-povratničke problematike hrvatskoga istoka objavljeni na engleskom jeziku, te su tako postali »vidljivi« i sa stajališta međunarodne akademske zajednice, ali i šire međunarodne javnosti.

3. *Koliko Hrvatska ima stanovnika nakon Domovinskog rata*, Društvena istraživanja, Vol. 8 (1999.), No. 5-6 (43-44).

Brojna demografska istraživanja provedena u Institutu Pilar, kao i u drugim znanstvenim institucijama, pokazala su da se kretanje broja i razvoj stanovništva Hrvatske tijekom prve polovine 1990-ih odvijalo u pretežito remetilačkim ili neregularnim općim uvjetima, koji su u najvećoj mjeri bili određeni ratnom agresijom, demografskim ratnim gubitcima i okupacijom velikog broja naselja u Republici Hrvatskoj. Premda su demografski procesi i trendovi u Hrvatskoj i prije 1991. pokazivali sve nepovoljnija obilježja ipak je rat duboko poremetio dinamiku, odnose i strukture stanovništva Hrvatske, kako na nacionalnoj tako i na regionalnoj razini, produbljujući prostornu populacijsku polarizaciju državnoga prostora. Stoga je 1998. godine u Institutu Pilar okupljena skupina uglednih hrvatskih demografa koja je tijekom jednogodišnjeg rada za potrebe Državnoga zavoda za statistiku izradila procjenu kretanja ukupnoga broja stanovnika Republike Hrvatske od popisa 1991. do sredine 1998. godine. Važno je napomenuti da je procjena izrađena prema popisnoj metodologiji (koncept *prisutnog* stanovništva) koja se pripremala za provođenje u popisu 2001. što je bila izrazita novina u demografskim analizama u Hrvatskoj. Rezultati procjene, njihov teorijsko-metodološki okvir, kao i analiza demografskih procesa i promjena, objavljeni su u ovom tematskom broju *Društvenih istraživanja*.

4. *Vukovar '91 — značenje, vrednote, identitet*, Josip Jurčević (ur.), Institut društvenih znanosti Ivo Pilar, Zagreb, 2000.

Taj zbornik radova sadrži veći dio izlaganja priopćenih na prva dva znanstveno-stručna skupa na temu fenomena Vukovar '91., održanih u Zagrebu 1998. i 1999., koje je Institut Pilar pokrenuo iz dva razloga: da dostojno obilježi obljetnice vezane uz herojsku obranu Vukovara 1991., ali i da otvori prostor znan-

stvenom, empirijskom i iskustvenom promišljanju različitih i međusobno prožetih aspekata (uzroka i posljedica) Vukovarske bitke, kao i hrvatskoga Domovinskog rata u cijelosti te da potakne njihova interdisciplinarna i multidisciplinarna istraživanja. Tako su 1998. sudionici skupa govorili o organizaciji obrane, ulozi duhovnosti u obrani, stradavanju civila i branitelja, te višeznačnosti Vukovarske paradigme s historiografskog, sociološkog, psihološkog i demografskog motrišta. Sljedeće 1999. na skupu su priopćeni radovi bili tematski usmjereni prema moralnim načelima i duhovnosti u hrvatskom Domovinskom ratu te prema pravnim, geopolitičkim i kulturološkim aspektima Vukovara '91. Iako zbornik ne sadrži sva priopćenja izložena na tim skupovima, on ipak predstavlja u tematskom i značenjskom smislu, za buduća znanstvena istraživanja, dobro strukturiranu cjelinu, koja je, barem kada je u pitanju Institut Pilar, potaknula sustavna istraživanja fenomena Vukovar '91 i Vukovarske paradigme u kontekstu oblikovanja modernog hrvatskog kulturnog, socijalnog i nacionalnog identiteta.

5. *Vukovar '91 — međunarodni odjeci i značaj*, Josip Jurčević, Dražen Živić, Bruna Esih (ur.), Institut društvenih znanosti Ivo Pilar, Zagreb, 2004.

Riječ je o opsežnom zborniku radova s još dva znanstveno-stručna skupa na temu Vukovar '91., jednoga održanog 2001. u Zagrebu, a posvećenog međunarodnim odjecima vukovarskih zbivanja, a drugoga održanog 2002. u Vukovaru, čija su osnovna tema bila ljudska prava i logoraška iskustva. Oba su skupa imala međunarodni karakter, tako da je i zbornik objavljen dvojezično, na hrvatskom i na engleskom jeziku, što je pridonijelo boljoj znanstvenoj »vidljivosti« vukovarske problematike i potpunijem razumijevanju tih događaja kao i njihovih dugoročnih posljedica.

6. *Depopulacija Hrvatske*,

Društvena istraživanja, Vol. 13 (2004.), No. 4-5 (72-73).

Rezultati popisa stanovništva iz 2001. pokazali su da je ukupna depopulacija dominantan demografski proces u Hrvatskoj. Znanstvena analiza osnovnih općih i parcijalnih odrednica i sastavnica depopulacije Hrvatske objavljena je u tom tematskom broju *Društvenih istraživanja*. Među objavljenim radovima koji su razmatrali glavne podtipove depopulacije, gubitke rezidencijalnog stanovništva, utjecaj zapošljavanja u inozemstvu na ubrzanje depopulacije, utjecaj regionalne razvojne neravnoteže na produbljenje depopulacije, te budući demografski razvoj, posebno treba upozoriti na znanstveni rad Pilarovih demografa u kojem se prvi put (i jedino do sada) u Hrvatskoj bilanciraju ukupni demografski gubici tijekom hrvatskoga Domovinskog rata i ukazuje na njihov dominantan utjecaj na razvoj i dinamiku ukupne depopulacije (smanjenja broja stanovnika).

7. *Vukovar — hrvatska baština i perspektive razvoja*, Dražen Živić i Ivana Žebec (ur.), Institut društvenih znanosti Ivo Pilar, Zagreb — Vukovar, 2007.

Zbornik sadrži radove koji su priopćeni na 9. znanstveno-stručnom skupu »Vukovar '91. — petnaest godina poslije«, održanom u Vukovaru 2006., koji je tematski, pojednostavljeno rečeno, bio posvećen prošlosti, sadašnjem trenutku i budućnosti Vukovara. Radovi su u zborniku strukturirani u četiri osnovne cjeline: »Vukovar u Domovinskom ratu«, »Povijesna, geografska i gospodarska baština Vukovara«, »Kulturno-spomenička baština Vukovara« i »Demografske, društvene, gospodarske i identitetske perspektive Vukovara«. Premda tema samog skupa, kao i sadržaj zbornika, što se vidi iz naslova pojedinih poglavlja u knjizi, nisu isključivo i jedino bili posvećeni ratnim zbivanjima, ipak su ratne okolnosti, kronologija, akteri i posljedice (materijalne i ljudske) bile bitnim i nezaobilaznim okvirom za razumijevanje uloge i značenja Vukovara, kako u njegovoj dugoj prošlosti, tako i u suvremenom razdoblju. Štoviše, ni budućnost toga grada ne može se promišljati bez uvida u brojne, teške i dalekosežne demografske i materijalne posljedice velikosrbijanske agresije na Vukovar 1991. godine. Stoga je zbornik prilično cjelovit pogled na Vukovar, njegovu političku i kulturnu povijest, društvenu zbilju opterećenu posljedicama rata kao i (neizvjesnu) budućnost prepunu izazova, napose sa stajališta međunacionalnih odnosa i formiranja/obnove poslijeratne vukovarske zajednice.

8. *Demografski kontekst i sociokulturne posljedice Hrvatskoga domovinskog rata*, Dražen Živić i Ivana Žebec (ur.), Institut društvenih znanosti Ivo Pilar, Zagreb — Vukovar, 2009.

Riječ je o zborniku radova s istoimenog 10. znanstveno-stručnog skupa »Vukovar '91. — šesnaest godina poslije«, koji je u Vukovaru održan 2007. godine. Sudionici skupa i autori u zborniku iznova su aktualizirali i na temelju novije statističko-demografske dokumentacije, arhivskoga gradiva i drugih izvora problematizirali neke demografske i socio-kulturne aspekte velikosrbijanske ratne agresije na Republiku Hrvatsku. Uže gledano, zbornik donosi vrlo vrijedne radove u kojima su, među ostalim, razmatrana sljedeća pitanja: demografska kretanja na ratom zahvaćenim područjima Hrvatske, problematika nasilno odvedenih, zatočenih i nestalih osoba, masovnih i pojedinačnih grobnica kao i ekshumiranih i identificiranih osoba, pravna pitanja vezana uz odnos prema počinjenim zločinima i zločincima, problematika odgovornosti međunarodne zajednice za počinjene zločine te mogućnosti izgradnje poslijeratne stabilne i funkcionalne zajednice.

9. *Mirna reintegracija Hrvatskoga Podunavlja: znanstveni, empirijski i iskustveni uvidi*, Dražen Živić i Sandra Cvikić (ur.), Institut društvenih znanosti Ivo Pilar, Zagreb — Vukovar, 2010.

Među političkim i društvenim procesima koji su u velikoj mjeri utjecali na izgradnju i razvoj hrvatske države i društva, napose u kontekstu osiguranja teritorijalne cjelovitosti i oslobođenja područja koja su i nakon *Oluje* ostala okupirana, posebnu i dalekosežnu važnost ima mirna reintegracija Hrvatskoga Podunavlja, što je *terminus tehnicus* političkog, ustavnog, gospodarskog i teritorijalnog povratka suvereniteta Republike Hrvatske nad krajnjim istokom zemlje koji se pod okupacijom nalazio od ljeta i jeseni 1991. godine. Obilježavajući deset godina od završetka toga procesa, Institut Pilar je 2008. u Vukovaru, u sklopu 11. znanstveno-stručnog skupa »Vukovar '91. — sedamnaest godina poslije«, organizirao znanstvenu raspravu na temu međunarodnih, političkih, vojnih, duhovno-kulturnih, obrazovnih, zdravstvenih i žrtvoslovnih aspekata i dimenzija mirne reintegracije. Većina na skupu priopćenih radova ukoričena je u ovo, opsegom pozamašno, institutsko izdanje, koje na temelju znanstvenih činjenica, empirijskih spoznaja, ali i iz osobnih perspektiva neposrednih aktera procesa mirne reintegracije, razmatra složenost i važnost samog procesa koji, iako formalno dovršen 15. siječnja 1998., još uvijek izravno određuje ili posredno utječe na niz pitanja i uzrokuje brojne probleme i prijemore u društvenom i političkom životu stanovništva ovog, mirnim putem reintegriranog područja Hrvatske. Radovi objavljeni u ovom zborniku iznimno su koristan prinos cjelovitom vrednovanju različitih aspekata mirne reintegracije, njezina tijeka, uspjeha i spoticanja, ali i poticaj da se nekim vidovima toga procesa posveti više istraživačko-analitičke pozornosti.

10. *Victor quia victima — Nada za Hrvatsku*, Dražen Živić (ur.), Institut društvenih znanosti Ivo Pilar, Hrvatska franjevačka provincija sv. Ćirila i Metoda, Ogranak Matice hrvatske Vukovar, Zagreb — Vukovar, 2012.

Riječ je o zborniku radova 13. znanstveno-stručnog skupa »Vukovar '91. — devetnaest godina poslije«, koji je u organizaciji Instituta Pilar održan u Vukovaru 2010. godine. Cilj skupa bio je osvijetliti žrtvu i mučeništvo Vukovara 1991. kroz različite vidove: religijski, sociološki, psihološki, žrtvoslovni, antropološki i humanitarni. Većina priopćenih radova na skupu objavljena je u zborniku, koji stoga predstavlja vrijedan i koristan prinos znanstvenom, empirijskom i iskustvenom vrednovanju fenomena Vukovar '91. i njegova značenja u stvaranju i obrani hrvatske države u ratu pokrenutom velikosrbijanskom agresijom na Republiku Hrvatsku. Objavljeni radovi jasno pokazuju da je, s jedne strane, žrtva Vukovara na crti žrtava kakve nalazimo u biblijskim spisima, a s druge strane, da je

ona moralno čista i da potvrđuje vrijednost hrvatskog Domovinskog rata i borbu za vlastitu opstojnost i slobodu. To više jer u hrvatskoj, ali i međunarodnoj javnosti postoje ozbiljne krive interpretacije i kruti relativistički prikazi vukovarskih ratnih događanja, kao i cjeline hrvatskoga Domovinskog rata, što kao posljedicu može imati opasan stav negiranja cijelog događanja na razini međunarodne i domaće politike, pa i akademske zajednice, čemu smo, iskreno govoreći, često i bili svjedoci.

11. *Vukovar '91. — istina i/ili osporavanje (između znanosti i manipulacije)*, Dražen Živić, Sanja Špoljar Vržina, Vinicije B. Lupis, Sandra Cvikić (ur.), Institut društvenih znanosti Ivo Pilar, Ogranak Matice hrvatske Vukovar, Zagreb — Vukovar, 2013.

Zbornikom radova Institut Pilar nastavio je svoj nakladnički niz kojim najširoj javnosti posreduje spoznaje i činjenice o historiografskim, geopolitičkim, sociološkim, psihološkim, antropološkim, demografskim, viktimološkim, humanitarnim, međunarodnim, pravnim, religijskim i drugim aspektima vukovarskih zbivanja 1991. godine. Zbornik donosi većinu radova priopćenih na dva znanstveno-stručna skupa, održanima u Vukovaru 2011. i 2012. godine. Od ukupno 22 priloga, četiri su na engleskom jeziku što zbornik čini znanstveno relevantnim i u kontekstu međunarodne znanstvene zajednice i vidljivosti. Bitno je, također, napomenuti da se dva rada tematski odnose na genocid nad Armencima krajem 19. i u prvim desetljećima 20. stoljeća. Obrazac prešućivanja i marginaliziranja zločina počinjenih u Vukovaru vrlo je sličan armenskom iskustvu, premda je, dakako, genocid počinjen nad Armencima u brojčanom smislu daleko teži i s daleko pogubnijim posljedicama. Ipak, prešućivanje, posramljivanje i, naročito, programiranje istine o Vukovaru '91., a time i o hrvatskom Domovinskom ratu u cijelosti, nosi sa sobom nove izazove, koji nisu u proturječju samo sa istinom o onome što se događalo u Vukovaru (ali i u Hrvatskoj), napose glede uzroka, nositelja i aktera agresije i počinjenih zločina, nego oni izazivaju i nove podjele u poslijeratnoj vukovarskoj zajednici, što ne pridonosi stvaranju realnih preduvjeta zajedničkom životu utemeljenom na istini, pravdi i pomirenju.

Kao što sam već napomenuo, uz prethodno nešto pobliže prikazana izdanja Instituta Pilar, zamjetan broj znanstvenih radova iz Pilarove empirijsko-analitičke »radionice« o hrvatskom Domovinskom ratu objavljen je u znanstvenim časopisima (domaćim i međunarodnim),⁵ zbornicima radova i knjigama drugih

⁵ Među znanstvenim časopisima s međunarodnim ugledom u kojima su znanstvenici Instituta Pilar objavljivali radove s temom hrvatskoga Domovinskog rata, uz *Društvena istraživanja*, valja spomenuti i *Časopis za suvremenu povijest*, *Hrvatski geografski glasnik*, *Migra-*

izdavača⁶ kao i u drugim institutskim publikacijama u kojima je ratna tematika samo dio puno šireg istraživačkog zahvata. U tom smislu treba upozoriti, primjerice, na nedavno objavljene monografije: *Vukovarsko-srijemska županija: prostor, ljudi, identitet* (2012.) i *Gospić. Grad, ljudi, identitet* (2013.) te zbornik radova u dva sveska *Identitet Like: korijeni i razvitak* (2009.), u kojima se nalaze detaljni prikazi ratnih događanja i ratnih posljedica u tim dijelovima Republike Hrvatske.

Umjesto zaključka

Držim da je na temelju sažetog pregleda znanstvenih postignuća razvidno da je Institut Pilar nastojao znanstveno utvrđenim spoznajama i činjenicama konstruirati objektivnu istinu o uzrocima, tijeku, značenju i posljedicama velikosrbijske agresije na Republiku Hrvatsku i hrvatskoga Domovinskog rata. Njihovo znanstveno proučavanje nužno je bilo i još uvijek jest važno za cjelovito razumijevanje svih općih i specifičnih okolnosti u kojima se odvijao proces državnog osamostaljenja Republike Hrvatske, za objektivno vrednovanje postignutih ciljeva i ostvarenih državnih i nacionalnih interesa, te za argumentirano i dokumentirano identificiranje najvažnijih uzroka i glavnih krivaca (pokretača i realizatora) za agresiju i pokrenuti rat, višegodišnju okupaciju dijelova hrvatskog državnog teritorija kao i za demografska stradanja i razaranja dobara i imovine. U tom je kontekstu neprijeporno da se 1990-ih Hrvatska »suočila s jednim od najvećih izazova u svojoj povijesti — netom stečenu neovisnost i demokratski poredak bila je prisiljena braniti u nametnutom ratu«.⁷ Pritom su (o)branjene i vrijednosti ukorijenjene u kulturnoj, civilizacijskoj i povijesnoj baštini hrvatskoga naroda.

cijske i etničke teme, *Polemos*, *Psychologia Croatica*, *Neurologia Croatica*, *Studia Psychologia*, *European Journal of Personality*, *Dijete i društvo*, *Croatian Studies Review*, *Diacovensia*, *Acta Geographica Croatica*, *Collegium Antropologicum*, *Nordic Journal of Psychiatry*, *Scrinia Slavonica*...

⁶ U navedenom kontekstu, među ostalim publikacijama, treba upozoriti, uz već spomenutu knjigu *Progonstvo i povratak* (Sysprint, Zagreb, 1995.), čiji su autori Ivan Rogić, Josip Esterajher, Zvonimir Knezović, Vesna Lamza Posavec i Vlado Šakić, i na sljedeće knjige: *Bog u rovu: vojno dušobrižništvo u hrvatskom Domovinskom ratu* (Matica hrvatska, Institut Pilar, Zagreb, 2002.) Vine Mihaljevića i Ilije Kreze, *Smaragdni brid* (Hrvatska sveučilišna naklada, Zagreb, 1998.) Ivana Rogića, *Tehnika i samostalnost. Okvir za sliku treće hrvatske modernizacije* (Hrvatska sveučilišna naklada, Zagreb, 2000.) Ivana Rogića i *Načelo Vukovar. Bilješke za imaginarnu povijest vukovarske Hrvatske* (Otvoreno učilište, Zagreb, 1997.) Vlade Šakića.

⁷ V. ŠAKIĆ (2013.), *Perspektive hrvatskog društva u Europskoj uniji, Republika Hrvatska u Europskoj uniji i 100. rođendan počasnoga člana Akademika Vladimira Iblera*, Hrvatski diplomatski klub, Zagreb.

VUKOVAR '91. U ISTRAŽIVANJIMA INSTITUTA PILAR

Mateo ŽANIĆ, Dražen ŽIVIĆ

Uvod

Samostalno ili u suorganizaciji, Institut društvenih znanosti Ivo Pilar održao je do sada šesnaest znanstveno-stručnih skupova (prvi već daleke 1998.) kojih je cilj bio rasvijetliti i znanstveno vrednovati različite aspekte fenomena »Vukovar '91.« i Vukovarske paradigme te na osobit način Vukovarske bitke, koja je zbog svojih složenih uzroka i teških demografskih, društvenih i materijalnih posljedica postala jedan od središnjih, pa i prijelomnih događaja u suvremenoj hrvatskoj povijesti.

Do sada je objavljeno sedam opsežnih zbornika radova s više od 2200 stranica teksta i priloga, koji obuhvaćaju većinu izloženih priopćenja, od prvog zbornika *Vukovar '91 — značenje, vrednote, identitet*, u kojem su radovi sa znanstveno-stručnih skupova održanih u Zagrebu 1998. i 1999., pa do posljednjeg zbornika naslovljenog *Vukovar '91. — istina i/ili osporavanje (između znanosti i manipulacije)*, objavljenog 2013.¹ Osim toga, znanstveni radovi o Vukovaru mogu se pronaći u časopisu *Društvena istraživanja* koji objavljuje Institut Pilar i to osobito u brojevima posvećenim temama vezanim uz Domovinski rat.²

S obzirom na relativno veliku produkciju radova čini se opravdanim sažeti ključne u njima izložene uvide. Kako bismo što preglednije prikazali radove izložene o vukovarskim događanjima, sagledat ćemo ih kroz prizmu moguće kronološke podjele iznesene u radu »Demografski kontekst srbijanske oružane agresije na Hrvatsko Podunavlje« (Živić, 2009.).

Prema toj kronologiji događaji u Vukovaru mogu se podijeliti u četiri osnovne faze:

1. *Razdoblje srpske pobune (puzajuće agresije), koje traje od travnja 1990. do 1. svibnja 1991. i obilježeno je brojnim događanjima potak-*

¹ Pregled svih objavljenih zbornika dan je u Dodatku.

² O tome se opširnije može pročitati u radu D. Živića u ovom zborniku.

nutim od strane srpske zajednice, od primjerice »referenduma« srpskog naroda o autonomiji u Hrvatskoj (organiziranog od 18. kolovoza do 2. rujna 1991.) do skupova u Borovu i Jagodnjaku na kojima su se već otvoreno ratničkim diskursom nazočnima obraćali Vojislav Šešelj i Milan Paroški, u to vrijeme istaknuti akteri na političkoj »sceni« Srbije.

2. Razdoblje otvorene agresije JNA i Srbije te vojnih sukoba, koje traje od 2. svibnja 1991. napadom na hrvatske policajce u Borovu do Sarajevskog primirja 2. siječnja 1992. U tom razdoblju, kako je poznato, dolazi do okupacije Vukovara te proglašavanja Republike Srpske Krajine (19. prosinca 1991.).

3. Razdoblje »ni mira ni rata«. U tom razdoblju zaustavljeni su veći ratni sukobi, ali nisu okončana stradanja i protjerivanja stanovništva. Razdoblje obilježava i angažman mirovnih snaga UN-a (UNPROFOR, UNCRO) pri čemu su na području Podunavlja i u Vukovaru bile smještene dvije pješачke bojne mirovnih snaga UN-a (iz Rusije i Belgije).

4. Razdoblje mirne reintegracije Hrvatskoga Podunavlja. Razdoblje koje je trajalo od sredine siječnja 1996. do sredine siječnja 1998. uspostavljeno je Rezolucijom 1037. Vijeća sigurnosti UN-a.

Činjenica koju treba istaknuti jest da su na skupovima priliku za izlaganja imali ne samo hrvatski i inozemni znanstvenici, već i brojni pojedinci koji su imali važne uloge u nekoj od naznačenih faza. S obzirom na to da nije moguće u ovom kratkom osvrtu detaljno prikazati sve priopćene i objavljene radove, pa i polemike, koje su se osobito posljednjih godina vodile na skupovima, u ovom će se radu upozoriti samo na one koji su ponudili bitne uvide i odgovore na pitanja relevantna za razumijevanje tijeka događanja i teškoća koje je sa sobom nosila svaka od naznačenih faza.

Kako je došlo do Vukovarske bitke?

Vukovarskoj bitci prethodio je složen sklop društvenih, političkih i ekonomskih događanja kako na vukovarskom području tako i na širem državnom i međunarodnom planu. Kada je u pitanju međunarodni geopolitički okvir potrebno je posebno apostrofirati tri čimbenika: proces raspada komunističkih režima praćen formiranjem demokratskih uređenja, potom raspad višenacionalnih država kao što su SSSR, Čehoslovačka i Jugoslavija te na kraju uspostavu i međunarodno priznanje novih država (Sučić i Živić, 2007.).

U analitičko-istraživačkom smislu bilo je važno ustanoviti presudne čimbenike koji su doveli do oružane pobune Srba u Hrvatskoj, a potom i agresije na Republiku Hrvatsku. Gledajući problem u dužem povijesnom razdoblju, nezao-

bilaznim za shvaćanje suvremenih događanja pokazuju se kontinuirani planovi širenja zapadnih srpskih granica kojih je cilj bilo povezivanje svih Srba u jednu državu. Povijest te ideje može se pratiti još od 1783., a u tom dugom razdoblju mogu se razlikovati različite faze. Tako na primjer Dragutin Pavličević razlikuje osam faza velikosrpske ideologije, a Ljubomir Antić piše o deset faza kroz koje je prošla velikosrpska ideja (Esterajher, 2013.). U fazi koja je prethodila agresiji na Hrvatsku osobitu važnost imao je *Memorandum*, koji je 1986. objavila Srpska akademija nauka i umetnosti (SANU). Iz skupa tvrdnji iznijetih u tom dokumentu proizlazi i »mit o granicama, prema kojemu granice među republikama SFRJ nisu državne nego administrativne, dakle, podložne promjenama (dogovorom, ali i nasilnim putem)« (Živić, 2009., 101). Dakako, problem s *Memorandumom* nije samo u njegovom sadržaju, nego i u efektu koji je imao na mobilizaciju brojnih aktera koji su u slabljenju komunističkog pritiska vidjeli priliku za realizaciju velikosrpske ideologije. U tom trenutku posebno se potencirala promocija ugroženosti Srba koji žive izvan srbijanskih republičkih granica. U sustavnoj velikosrpskoj promidžbi medijskim se djelatnicima pridružio i »dio vodstva Srpske pravoslavne crkve i dio srpske intelektualne elite, predvođen pojedinim akademikima Srpske akademije nauka i umetnosti te književnicima čije su knjige šovinističkog sadržaja tiskane u velikoj nakladi« (Nazor, 2013., 49). U kontekstu ostvarenja velikosrpskog plana prilikom raspada Jugoslavije više čimbenika je igralo važnu ulogu od kojih se u radovima naročito ističu sljedeći: pristrana uloga pojedinih međunarodnih aktera (Bing, 2010.), Jugoslavenska narodna armija, koja se stavila u funkciju srpske politike (Nazor, 2013.) te srpska populacija u Hrvatskoj, koja je prihvatila provedbu velikosrpskih planova (Rogić, 2004.). Upravo je potonji čimbenik važan s motrišta razumijevanja dubokih korijena i dalekosežnih učinaka srpske pobune i agresije JNA i Srbije. Ivan Rogić je navedeni čimbenik, u teorijskom i konceptualnom smislu, definirao kao **protudruštvo**.

Protudruštvo se definira kao »tvorba koja nastaje kada se etnička ili koja druga zajednica, konvencionalna inače u horizontalnoj strukturaciji društvene zbilje, 'premjesti' u ulogu društvenog sudionika koji određuje vertikalnu strukturaciju društva« (Rogić, 2004., 151). U konceptualiziranju pojma protudruštva upozorava se da se ono ne može izjednačiti s etničkom zajednicom jer su, primjerice, u redovima hrvatskih snaga bili i pripadnici srpske etničke zajednice. Mnogi pokazatelji međutim sugeriraju da su Srbi u pobuni i agresiji na Hrvatsku sudjelovali mobilizirani u protudruštvo, dakle masovno. Njihovo »premještanje« u ulogu vertikalnog društvenog sudionika praćeno je, prema Rogiću, s pet bitnih promjena: identifikacijom kojom se određuju kao borbena prethodnica drugog društva, dodanom većinom — postupkom kojim statistička manjina traži

način da postane većina, legitimacijom borca za novu granicu, definiranjem kao čuvara utopije te statusom gospodara stigme.

Svi ti elementi vodili su, nakon prvih višestranačkih izbora te najava osamostaljenja pojedinih jugoslavenskih republika, ratnom ishodu. Ratu, koji nije bio rezultat iracionalnih strasti, već je počivao na racionalnom planu širenja Srbije na teritorije Hrvatske i Bosne i Hercegovine (Šakić, 1993.). Pokazalo se da je tijekom rata u Hrvatskoj upravo Vukovarska bitka bila od presudnog značaja.

Značaj Vukovarske bitke za hrvatski Domovinski rat

Razdoblje otvorene agresije na Vukovar privuklo je očekivano iznimno mnogo pažnje istraživača. Pritom se osobito upućivalo na pitanje nesrazmjera opreme, naoružanja i broja ljudi kojim su raspolagale zaraćene snage, iznimnog doprinosa koji su pojedine institucije dale obrani grada, uništenja kulturne baštine grada te zlostavljanjima kojima su bili podvrgnuti zatočenici srpskih logora.

Kada je riječ o iznimnom značaju Vukovarske bitke, o njemu se već 1993. pisalo na sljedeći način: »Vojna teorija dosad nije zabilježila takav nesrazmjer između suprotstavljenih snaga u ratu (kvaliteta i brojnost tehnike, obučenost i broj vojnika) i borbenih rezultata koji su postignuti. To je i temeljni razlog što je rat za Vukovar postao, najprije medijski, a potom i vojno-stručni fenomen. Najpoznatije vojne akademije zapadnog svijeta nastoje dobiti što više podataka, karata i analiza tromjesečne obrane Vukovara: rasvjetljavanje vukovarskog misterija bitno će utjecati kako na ratne koncepcije, tako i na operativnu organizaciju vođenja rata — a potom i na proizvodnju (i prodaju) određenih vrsta oružja« (Jurčević, 1993., 496).

Upravo je Vukovarska bitka utjecala na materijalno, političko i psihološko slabljenje vojnog potencijala osvajačke vojske. Međutim, samo sagledavanje tijeka događaja upućuje na niz teškoća s kojima su se susretali vukovarski branitelji (Sučić i Živić, 2007.). Prvo, politički izbori održani 1990. nisu doveli do homogenizacije hrvatskog biračkog tijela, pa je na izborima u Vukovaru većinu ostvarila stranka SKH-SDP u koaliciji s manjim strankama. Time je dugoročno bila otežana priprema za organizaciju obrane u samom gradu. Osim toga, demografska slika grada i okolnih naselja također je otežavala obranu. Naime, prema popisu stanovništva 1991. u Vukovaru je živjelo 44.639 stanovnika od kojih su 21.065 (44,2%) bili Hrvati, 14.425 (32,3%) Srbi, a preostalih 9149 bili su pripadnici ostalih etničkih skupina te neizjašnjeni građani. Ta demografska slika sugerira izrazito heterogen etnički sastav stanovništva. Tome treba dodati i da su se sa sjeverozapadne i južne strane grada nalazila naselja s većinskim srp-

skim stanovništvom (Borovo, Trpinja, Vera, Bobota, Bršadin, Negoslavci). Ti faktori bili su od iznimne važnosti za vođenje bitke.

Napokon, ne treba zaboraviti ni ona obilježja geografskog i topografskog smještaja grada koja nisu išla na ruku braniteljima. Naime, »izduženost Vukovara uz Dunav (oko 12 kilometara), kao i činjenica da je rijetko gdje grad širi od jednog kilometra zračne udaljenosti (ponegdje se radi i o manje od 500 metara, npr. na crti Lužac—Vukovar), bitno je otežavala hrvatsku obranu. Naime, cijeli se grad, zapravo, nalazio na prvoj crti obrane, nije bilo rezervnih položaja u pravom smislu te riječi« (Sučić i Živić, 2007.).

U tim okolnostima vođena je bitka koja je trajala od 24. kolovoza do 20. studenog. U tom razdoblju mogu se izdvojiti četiri podetape (Sučić i Živić, 2007.).

Prva podetapa obuhvaća razdoblje od 24. kolovoza do 14. rujna. U tom razdoblju propadaju nastojanja agresora da brzo zauzme grad, no snage JNA i srpskih paravojnih postrojba pozicioniraju se na prilazima gradu i tako prekidaju bitne cestovne veze poput one između Vukovara i Bogdanovaca.

Od 14. rujna do 2. listopada razdoblje je kada nastupa opći napad agresora na Vukovar. U tom razdoblju dolazi također do ustroja 204. brigade Hrvatske vojske od postrojbi koje su do tada sudjelovale u obrani grada.

Trećom podetapom drži se razdoblje od 2. listopada do 10. studenog. Tada je u još nerazjašnjenim okolnostima zaustavljena akcija Hrvatske vojske i specijalnih postrojba MUP-a za deblokadu Vukovara, a organizirana je i evakuacija 109 teških ranjenika iz vukovarske bolnice.

Četvrta podetapa odnosi se na razdoblje od 10. do 20. studenog kada dolazi do okupacije Bogdanovaca (10. studenog), Lušca (12. studenog), Mitnice (18. studenog) te Borova naselja (20. studenog).

Vukovarska bitka ostavila je za sobom velik broj poginulih, ranjenih, zatočenih i nestalih osoba, a približno 22.000 Vukovaraca protjerano je iz grada u višegodišnje progonstvo.

Posljedice razaranja i stradanja Vukovara — nacionalni i međunarodni odjeci

Posljedice razaranja grada te protjerivanja većine njegovih prijeratnih stanovnika mogu se gledati na više razina od kojih su posebno važne dvije: trajna važnost Vukovara za hrvatski nacionalni identitet te međunarodni odjeci Vukovarske bitke. Samo razmišljanje o važnosti bitke za nacionalni identitet treba započeti s nekoliko bitnih faktičkih zapažanja. Vukovar je bio jedno od 124 naselja Hrvatskoga Podunavlja koja su se našla pod srpskom okupacijom. Ta su naselja predstavljala 40% teritorija Hrvatskoga Podunavlja. Prijeratna etnička struktura tih naselja

(popis 1991.) međutim pokazuje da je u njima neposredno prije agresije postojala prevlast naselja s većinom Hrvata kao i prevlast hrvatskog u ukupnom stanovništvu kraja. To znači da etno-demografska slika Hrvatskoga Podunavlja nije mogla biti izlika za nasilno mijenjanje republičkih granica (Živić, 2009.).

Dakako, Vukovarska bitka je ostavila trajne posljedice kako na brojnim sudionicima tako i na urbanom prostoru u kojem se vodila. Kada je u pitanju težina iskustva branitelja, ne smiju se izuzeti iz razmatranja ni naknadne torture kojima su bili izloženi u zatočeništvu. Istraživanje provedeno na velikom uzorku oslobođenih zatočenika pokazuje da su u logorima primjenjivane različite metode tjelesnog i duševnog mučenja (Milas i Šakić, 2004.). S druge strane se pokazalo da su religija i religioznost pomogli braniteljima i civilima koji su ostali u gradu i bili izloženi ratnim strahotama. Naime, upravo je religija pomogla mnogima u suočavanju s tim kriznim društvenim situacijama u kojima je ugrožen i sam ljudski život (Mihaljević i Bendra, 2012.). Osim toga, religija je odigrala posebnu ulogu u obnavljanju vjerničkog, društvenog i kulturnog života u gradu nakon povratka Vukovaraca iz progonstva (Mihaljević, 2013.).

Rezimiranje golemog razaranja do kojeg je došlo uslijed tromjesečne opsade grada upućuje na to da su osobito teško stradale »najvažnije urbane dominante, simboli hrvatskog nacionalnog identiteta grada: franjevački samostan s crkvom (samo na tom kompleksu ratna šteta je 45,5 milijuna kuna), brojne kapele, dvorac Eltz (41 milijun kuna), palača Županije (20 milijuna kuna), Gimnazija (17,5 milijuna kuna), rodna kuća nobelovca L. Ružičke, barokna jezgra..., no uništena je i gotovo sva industrija, komunalna infrastruktura i gotovo 3/4 stambenog fonda« (Karač, 2004., 133). Na koji način je ta težnja za brisanjem velikog dijela kulturne baštine jednog grada mogla izazvati reakciju i ostaviti trag na strukturiranju nacionalnog identiteta može se sagledati jedino ako se adekvatno pojmi sam pojam kolektivnog identiteta. Upravo se takvo poimanje pronalazi u definiciji prema kojoj je kategorija nacionalnog identiteta posebna socijalna tvorevina »s pomoću koje se zajednička zbiljnost jedne društvene skupine predodžuje i doživljuje kao živa zbiljnost imaginarnog kolektivnog tijela« (Rogić, 1993., 502). Kako je identitet tvorevina koja se neprestano produktivno dopisuje, moguće je zamisliti i preobrazbu nacionalnog ili kolektivnog identiteta kao preobrazbu imaginarnog simboličkog tijela. Gledajući na taj način mogu se rekonstruirati i promjene nastale u strukturi hrvatskoga nacionalnog identiteta kao posljedicu vukovarskih događanja i Vukovarske paradigme. Upravo je vukovarsko iskustvo preokrenulo uvjete u kojima se u ranijim državnim tvorbama reproducirao hrvatski nacionalni identitet u sljedećim oznakama: *genocidni identitet, skupina nesposobna za vojsku, jugoslavensko žensko te historistički i eurokršćanski simulacrum*.

No, kako proces oblikovanja nacionalnog identiteta predstavlja proces koji se u povijesnim okolnostima suočava s fakcitetom akterskih koalicija koje ga nastoje potkopati pokazat će još jedan koncept koji se nadovezuje na već spomenuti koncept protudruštva, a to je onaj **posramljivanja žrtve**. U ovom procesu su u aktersku koaliciju stupili i međunarodni akteri čiji se kontinuitet po tom pitanju može pratiti od samog pada i okupacije Vukovara, preko posjeta američke državne tajnice 1997. »Balkanu« do presuda izrečenih u Haagu 27. rujna 2007. tzv. vukovarskoj trojci. U podlozi prakse posramljivanja stoji sljedeća činjenica: »stvarnost koju proživljavamo povezana je s pokušajem prešućivanja, potiskivanja, premještanja, invertiranja i na kraju potpune negacije istine — odnosno značajno sintagmatski izrečeno i bliže službenoj psihodinamskoj terminologiji — pokušajem mijenjanja kolektivne svijesti« (Špoljar Vržina, 2009., 246).

O nastojanjima da se planski utječe na reinterpretaciju prošlosti posebnu pažnju privlače strategije relativizacije krivnje vezane uz ratna događanja. Taj postupak dolazio je do izražaja u nastupima brojnih kako međunarodnih tako i domaćih aktera. Tako je na primjer analiza televizijske serije *Smrt Jugoslavije* koju je Institut Pilar proveo 1996. pokazala da ona ne zadovoljava kriterije objektivnosti i nepristranosti jer »prezentacija sukobljenih nacionalnih skupina nedovoljno diferencira krivce i inicijatore sukoba od žrtava« (Šakić, 2000., 25).

Da iza pojedinačnih tendencioznih prikaza raspada Jugoslavije zapravo stoje smislene i racionalno definirane strategije, upozoravalo se u više navrata. U jednoj od takvih analiza koristi se koncept **renarativizacije destrukcije**, kojim se tumači postupak falsifikacije vukovarske tragedije (Šola, 2013.). U kontekstu renarativizacije vukovarske tragedije preciziraju se i pomno analiziraju četiri strategije: *strategija sekundarne viktimizacije i banalizacije*, *strategija relativizacije i obrtanja teza*, *strategija bratoubilačkog rata* i *strategija otezanja pravde i selekcioniranja krivaca*. Budući da je u medijskom prostoru renarativizacija vukovarske epopeje i dalje na djelu, drži se da je nužno i dalje se boriti za istinu o tragičnim događajima koji su se zbili u Vukovaru (Šola, 2013.).

Svi navedeni primjeri sugeriraju težinu događaja koji su se u Vukovaru zbili 1991. kao i teškoće s kojima se susreću nastojanja da se prikupljene činjenice uklope u širi povijesni i društveni okvir. Ostaje vidjeti kako se sve to odražava na uspostavljanje poslijeratnog vukovarskog poretka.

Mirna reintegracija — odmjeravanje procesa i rezultata

Dana 12. studenog 1995. potpisan je *Temeljni sporazum o istočnoj Slavoniji, Baranji i zapadnom Srijemu* između predstavnika hrvatskih vlasti i predstavnika Srba koji su živjeli na tom području. Taj sporazum, poznat i kako Erdutski spora-

zum, stupio je na snagu 15. siječnja 1996. kada je započela i misija UNTAES-a kojoj je cilj bio reintegriranje do tada okupiranih istočnokraskih područja u ustavnopravni poredak Republike Hrvatske. Misija je za Hrvatsku prvenstveno značila rješavanje problema teritorijalne cjelovitosti, a za međunarodnu je zajednicu taj proces značio prekid vojnih djelovanja, uspostavu regionalne ravnoteže te na koncu nastojanje da se u ratom devastiranoj regiji ponovno oživi multietnička slika (Bing, 2010.). Misija je trajala do 15. siječnja 1998., a Vijeće sigurnosti ocijenilo je da se radilo o iznimno uspješnoj misiji UN-a. Međutim, različiti aspekti, uspjesi i neuspjesi, tog procesa nisu do danas prestali biti predmetom propitivanja hrvatske akademske i najšire javnosti. Da se radilo o složenom procesu od kojeg su dvije strane imale različita očekivanja pokazuje i analiza sadržaja dvaju izdanja *Vukovarskih novina*, koje su paralelno izlazile u navedenom razdoblju (Žanić, 2010.). U prikazima »druge strane« u oba izdanja novina dominiraju negativna vrednovanja. Pritom su u srpskom izdanju očekivanja bila vezana uz ostvarenje šire političke autonomije, a s hrvatske se strane isticao zahtjev za punom integracijom područja u ustavnopravni poredak Republike Hrvatske čime bi se stekao uvjet i za većim povratkom protjeranog stanovništva u do tada okupirano područje. Po završetku misije UNTAES-a ostala su brojna pitanja otvorena a jedno od najsloženijih, kako ostvariti »stabilan društveni poredak«, zaokupilo je pažnju više sociologa koji su pisali o navedenom razdoblju i njegovim posljedicama.

Renato Matić tako polazi od toga da se »unatoč različitim pokušajima međunarodnih, nacionalnih i lokalnih društvenih institucija, nije [se] ostvarilo povjerenje koje bi poticalo i pogodovalo stabilnom, kontinuiranom i autonomnom (samodostatnom i samoobnovljivom) razvoju regionalnog društva u hrvatskom Podunavlju« (Matić, 2010., 246). Stoga se konstruira koncept funkcionalne razine povjerenja koji počiva na postojanju socijalne odgovornosti i koji se odnosi na otvorenost aktera prema suradnji te postizanju zajedničkih ciljeva čime pozitivno utječe i na razvoj stabilnog regionalnog društva. Osim toga, autor razmatra i ona djelovanja koja mogu pomoći izgradnji međusobnog povjerenja članova zajednice. U tom kontekstu se razmatra demokratski pritisak na društvene elite, pogotovo one političke s obzirom na njihovu posebnu odgovornost koja proizlazi iz moći kojom raspolažu, potom na aktivnosti nevladinih udruga i pokreta te napokon na poticanje dijaloga koji treba ostvariti na svim razinama društvenosti. Ukratko, poziva se na uključivanje svih zainteresiranih subjekata u proces oblikovanja gradskog života pri čemu građani ne bi bili puki konzumenti već kreativni subjekti.

Rasprava se vodila i o uzrocima i posljedicama onoga što Renato Matić razmatra kao »disfunkcionalnost društvenih odnosa« bilo da se govori o nepostojanja-

nju uspješne strategije koja bi dovela do sklada ekonomskih i kulturnih potencijala sa zatečenim humanim kapitalom ovog kraja bilo da se nešto detaljnije uzima u obzir odgovornost lokalnih, nacionalnih i međunarodnih političkih aktera (Cvikić, 2010.; Špoljar Vržina, 2010.). O hrvatskim i srpskim političkim elitama tako se ustvrđuje da nisu dostigle standard demokratske kulture, nego funkcioniraju po principu »partizanskog mentaliteta«. Kada su u pitanju međunarodni akteri ukazuje se na njihovu neosjetljivost na kulturne specifičnosti i povijesni kontekst ratnog sukoba u Hrvatskoj. Tome se dodaje i sljedeći stav: »Europska unija kao *neoliberalni projekt* s promijenjenim gravitacijskim središtem individualnih i općih interesa kroz svoje *mirovne inicijative* u suradnji sa snagama UN-a dodatno su kao funkcionalni čimbenik *mirne reintegracije* povećali postojeće te pridonijeli nastanku novih problema u lokalnim multietničkim zajednicama« (Cvikić, 2010., 146).

Sagledavajući pitanje uspostave poslijeratnog vukovarskog poretka u okviru međunarodnih imperativa, antropološki osvrt na navedenu problematiku zaostavlja se upravo na točki prožimanja vanjskih naputaka i lokalnih odgovora. Osobito se pritom skreće pažnja na dva područja kojima se procjenjuju i normiraju lokalni prostori i središta geostrateške moći: onaj egzaktnosti i objektivnosti znanosti te onaj globalne demokratičnosti ljudskih prava i tolerancije (Špoljar Vržina, 2010.). U srazu sa strategijama moći koje, prikrivajući neuspjeh različitih humanitarnih organizacija, pružaju svojevrsnu »fiktionalizaciju stvarnosti« izlaz se vidi u preusmjeravanju pažnje znanstvenika i borbi za istinu lokalnih zajednica. U toj inverziji predmet znanstvenog interesa trebaju postati upravo predstavnici političkih i gospodarskih interesa koji ciljano provode svoja »mirotvorenja na Balkanu«. Prema tome: »Iz te hinjene globalne egzaktnosti izlaz je u upornom izricanju lokalno prešućivanih činjenica i inzistiranju da one budu pridodane nizu svih budućih analiza o mirnoj reintegraciji. Ujedno, to je i trajan prkos okoštanim svjetskim strukturama stabilizacije, koje percipiraju isključivo samoprozване pobjede vlastitih uspješnica nad lokalnim pojavama« (Špoljar Vržina, 2010., 121).

Napokon, ostaje pitanje može li se već sada naznačiti postojanje nekog dominantnog trenda kao rezultata brojnih neuspjeha upravljanja ovim krajem, pa čak i ono što se ponekad naziva eksperimentiranjem regijom? Prema nekim opažanjima može se govoriti o procesu samozatvaranja ovog, sjeveroistočnog dijela Hrvatske i to kako zbog ratnih okolnosti tako i zbog poratnih prilika (Šundalić, 2009.). Taj proces samozatvaranja uslijed sporog razvoja i siromaštva reflektira se i kroz nepovjerenje prema državnim institucijama i to na političkoj, gospodarskoj i međuljudskoj razini svakodnevice. Ovim se zatvara puni krug teškoća s kojima se u svojoj poslijeratnoj stvarnosti susreće vukovarski kraj, od onih etičkih i epistemoloških pa do gospodarskih i političkih.

Zaključak

Poznati francuski povjesničar F. Furet sugerirao je u svojim radovima iz 1970-ih na primjeru Francuske revolucije (1789.) da pojedini važni događaji imaju velik utjecaj na kulturni, politički i ekonomski život nekog područja i nakon što »formalno« završe. Vukovar u tom kontekstu nije iznimka. Nameće se stoga i pitanje u kojoj mjeri su znanstveni radovi pridonijeli razumijevanju onoga što je dovelo do rata te ocjeni ishoda rata.

Korisno je početi rečenicom kojom započinje prvi rad prvog objavljenog vukovarskog zbornika: »Iako je prošlo sedam godina od vukovarskih događanja 1991. godine, još nažalost postoji niz neuobičajenih faktografskih, interpretativnih i kontekstualnih nepoznanica o tom fenomenu« (Jurčević, 2000., 13). Vjerujemo da su radovi objavljeni u vukovarskim zbornicima rasvijetlili, ali i postavili čitav niz političkih, vojnih, ideoloških, demografskih, društvenih, žrtvoslovnih, religijskih, pravnih pa i identitetskih pitanja koja se tiču Vukovara '91. i Vukovarske paradigme. U ovom se radu, držimo, pokazalo da se kroz znanstvene radove nastojalo odgovoriti na ključna pitanja vezana uz Vukovar koja su se postavljala od početka devedesetih godina 20. stoljeća. To su pitanja: zašto i kako je došlo do Vukovarske bitke, kakav je bio tijek bitke, koji su razmjeri materijalnih i ljudskih gubitaka izazvanih agresijom na ovaj grad te koji su problemi uspostave poslijeratnog urbanog i društvenog poretka. Međutim, pitanja koja su već naznačena u dosadašnjim istraživanjima kao što su odgovornost političkih elita, kako za pojedina ratna događanja tako i u odnosu na današnji Vukovar (Bing, 2010.), snažni nacionalizam pa i veličanje velikosrpske ideologije u susjednoj Srbiji (Esterajher, 2013., Živić, 2013.), pitanje sjećanja na ratne događaje te reinterpretiranja povijesti u kontekstu »interesa« sadašnjosti (Špoljar Vržina, 2010.) svakako su takva karaktera da zazivaju daljnju znanstvenu pažnju. Time Vukovar '91. kao znanstvena tema i dalje ostaje iznimno zahtjevan i relevantan, ali i poticajan predmet znanstvenog istraživanja. Činjenica da su analize vukovarskih događanja iznjedrile i neke važne koncepte kao što su koncepti **protudruštva** i **posramljivanja žrtve** sugerira da se radi o složenim predmetima istraživanja čije objašnjenje je tražilo i inovativna terminološka i konceptijska rješenja.

Napokon, u svijetu u kojem postoji velika međuzavisnost brojnih događaja, razumijevanje onoga što se dogodilo u ratnom i poslijeratnom Vukovaru 1991. pomaže razumijevanju niza drugih važnih društvenih procesa. Stoga nam ovaj grad, uzdrman ali i nepokoren ratom, sasvim sigurno mnogo toga govori o današnjoj Hrvatskoj, međunarodnoj zajednici i svijetu koji se neprestano mijenja.

Literatura

- A. BING (2010.), Međunarodna zajednica i reintegracija Hrvatskog Podunavlja: realpolitika i multietnički odnosi, u: *Mirna reintegracija Hrvatskog Podunavlja: znanstveni, empirijski i iskustveni uvidi*, Zagreb — Vukovar: Institut društvenih znanosti Ivo Pilar.
- S. CVIKIĆ (2010.), Sociološki pristup u kritičkom preispitivanju društvenih posljedica «mirne reintegracije» u Vukovaru, u: *Mirna reintegracija Hrvatskog Podunavlja: znanstveni, empirijski i iskustveni uvidi*, Zagreb — Vukovar: Institut društvenih znanosti Ivo Pilar.
- J. ESTERAJHER (2013.), Velikosrpska ideologija u suvremenom srbijanskom društvu. Nacrt za daljnje istraživanje, u: *Vukovar '91. — istina i/ili osporavanje (između znanosti i manipulacije)*, Zagreb — Vukovar: Institut društvenih znanosti Ivo Pilar, Ogranak Matice hrvatske Vukovar.
- J. JURČEVIĆ (1993.), Vukovarski otpor srpskoj ratnoj agresiji na Hrvatsku 1991..., *Društvena istraživanja*, god. 2, br. 2-3, str. 479-499.
- J. JURČEVIĆ (2000.), Povijesno značenje Vukovara '91., u: *Vukovar '91 — značenje, vrednote, identitet*, Zagreb: Institut društvenih znanosti Ivo Pilar.
- Z. KARAČ (2004.), Tragedija urbane baštine Vukovara. Razaranje hrvatskog i europskog identiteta grada 1991. godine, u: *Vukovar '91: međunarodni odjeci i značaj*, Zagreb: Institut društvenih znanosti Ivo Pilar.
- R. MATIĆ (2010.), Funkcionalna razina povjerenja, u: *Mirna reintegracija Hrvatskog Podunavlja: znanstveni, empirijski i iskustveni uvidi*, Zagreb — Vukovar: Institut društvenih znanosti Ivo Pilar.
- V. MIHALJEVIĆ, I. BENDRA (2012.), Neki empirijski pokazatelji religioznosti stanovništva Vukovara za vrijeme opsade grada (25. kolovoza — 18. studenoga 1991.), u: *VICTOR QUIA VICTIMA. Nada za Hrvatsku*, Zagreb — Vukovar: Institut društvenih znanosti Ivo Pilar, Hrvatska franjevačka provincija sv. Ćirila i Metoda i Ogranak Matice hrvatske Vukovar.
- V. MIHALJEVIĆ (2013.), Religijska istina o Vukovaru '91., u: *Vukovar '91. — istina i/ili osporavanje (između znanosti i manipulacije)*, Zagreb — Vukovar: Institut društvenih znanosti Ivo Pilar, Ogranak Matice hrvatske Vukovar.
- G. MILAS, V. ŠAKIĆ (2004.), O čemu svjedoče zatočenici srbijanskih logora?, u: *Vukovar '91: međunarodni odjeci i značaj*, Zagreb: Institut društvenih znanosti Ivo Pilar.
- A. NAZOR (2013.), Kontinuitet velikosrpske ideologije kao uzrok rata u Hrvatskoj 1990-ih, u: *Vukovar '91. — istina i/ili osporavanje (između znanosti i manipulacije)*, Zagreb — Vukovar: Institut društvenih znanosti Ivo Pilar, Ogranak Matice hrvatske Vukovar.
- I. ROGIĆ (1993.), Vukovar '91 i hrvatski nacionalni identitet, *Društvena istraživanja*, god 2, br. 2-3, str. 501-519.
- I. ROGIĆ (2004.), Vukovar '91 i praksa protudruštva, u: *Vukovar '91: međunarodni odjeci i značaj*, Zagreb: Institut društvenih znanosti Ivo Pilar.
- S. SUČIĆ, D. ŽIVIĆ (2007.), Značenje Vukovarske bitke u stvaranju i obrani hrvatske države, u: *Vukovar — Hrvatska baština i perspektive razvoja*, Zagreb — Vukovar: Institut društvenih znanosti Ivo Pilar.
- V. ŠAKIĆ (1993.), Opći okvir proučavanja srpske agresije na Hrvatsku 1991..., *Društvena istraživanja*, god 2, br. 2-3, str. 217-245.
- V. ŠAKIĆ (2000.), Što je načelo Vukovar (znanstvena bilješka — 17. studenoga 1998.), u: *Vukovar '91 — značenje, vrednote, identitet*, Zagreb: Institut društvenih znanosti Ivo Pilar.
- I. ŠOLA (2013.), Renarativizacijska destrukcija vukovarske epopeje, u: *Vukovar '91. — istina i/ili osporavanje (između znanosti i manipulacije)*, Zagreb — Vukovar: Institut društvenih znanosti Ivo Pilar, Ogranak Matice hrvatske Vukovar.

- S. ŠPOLJAR VRŽINA (2009.), Hrvatski domovinski rat i prakse posramljivanja — antropološki osvrt, u: *Demografski kontekst i sociokulturne posljedice Hrvatskoga domovinskog rata*, Zagreb — Vukovar: Institut društvenih znanosti Ivo Pilar.
- S. ŠPOLJAR VRŽINA (2010.), Mima reintegracija, nemoralna »pravda«, nemirna međunarodna savjest — prilog antropologiji Vukovara, u: *Mima reintegracija Hrvatskog Podunavlja: znanstveni, empirijski i iskustveni uvidi*, Zagreb — Vukovar: Institut društvenih znanosti Ivo Pilar.
- A. ŠUNDALIĆ (2009.), Globalna međuovisnost kao okvir hrvatskog kretanja od »zajednice« prema »društvu«: primjer istočne Hrvatske, u: *Demografski kontekst i sociokulturne posljedice Hrvatskoga domovinskog rata*, Zagreb — Vukovar: Institut društvenih znanosti Ivo Pilar.
- M. ŽANIĆ (2010.), Predstavljanje i praćenje provedbe Erdutskog sporazuma u hrvatskom i srpskom izdanju Vukovarskih novina, u: *Mima reintegracija Hrvatskog Podunavlja: znanstveni, empirijski i iskustveni uvidi*, Zagreb — Vukovar: Institut društvenih znanosti Ivo Pilar.
- D. ŽIVIĆ (2009.), Demografski kontekst srbijanske oružane agresije na hrvatsko Podunavlje, u: *Demografski kontekst i sociokulturne posljedice Hrvatskoga domovinskog rata*, Zagreb — Vukovar: Institut društvenih znanosti Ivo Pilar.
- D. ŽIVIĆ (2013.), Je li Vukovar (bio) srpski grad?, u: *Vukovar '91. — istina i/ili osporavanje (između znanosti i manipulacije)*, Zagreb — Vukovar: Institut društvenih znanosti Ivo Pilar, Ogranak Matice hrvatske Vukovar.

Dodatak

- VUKOVAR '91 — ZNAČENJE, VREDNOTE, IDENTITET

Urednik: Josip Jurčević
Biblioteka *Zbornici*, knjiga 10.
Institut društvenih znanosti Ivo Pilar
Zagreb, 2000., str. 150.

- VUKOVAR '91: MEĐUNARODNI ODJECI I ZNAČAJ
/ VUKOVAR '91: INTERNATIONAL ECHOES AND SIGNIFICANCE

Uredili: Josip Jurčević, Dražen Živić i Bruna Esih
Biblioteka *Zbornici*, knjiga 24.
Izvorni tekst i prijevod tiskani u međusobno obratnim smjerovima.
Institut društvenih znanosti Ivo Pilar
Zagreb, 2004., str. 234 (izvorni tekst) i 250 (prijevod).

- VUKOVAR — HRVATSKA BAŠTINA I PERSPEKTIVE RAZVOJA

Urednici: Dražen Živić, Ivana Žebec
Biblioteka *Zbornici*, knjiga 33.
Institut društvenih znanosti Ivo Pilar — Područni centar Vukovar
Zagreb—Vukovar, 2007., str. 586.

- DEMOGRAFSKI KONTEKST I SOCIOKULTURNE POSLJEDICE
HRVATSKOGA DOMOVINSKOG RATA

Urednici: Dražen Živić, Ivana Žebec
Biblioteka *Zbornici*, knjiga 35.

Institut društvenih znanosti Ivo Pilar — Područni centar Vukovar
Zagreb—Vukovar, 2009., str. 284.

- MIRNA REINTEGRACIJA HRVATSKOGA PODUNAVLJA:
ZNANSTVENI, EMPIRIJSKI I ISKUSTVENI UVIDI

Uredili: Dražen Živić i Sandra Cvikić

Biblioteka *Zbornici*, knjiga 38.

Institut društvenih znanosti Ivo Pilar — Područni centar Vukovar
Zagreb—Vukovar, 2010., str. 370.

- VICTOR QUIA VICTIMA. Nada za Hrvatsku.

Uredio: Dražen Živić

Biblioteka *Zbornici*, knjiga 41.

Institut društvenih znanosti Ivo Pilar, Hrvatska franjevačka provincija sv. Ćirila i
Metoda i Ogranak Matice hrvatske Vukovar
Zagreb—Vukovar, 2012., str. 218.

- VUKOVAR '91. — ISTINA I/ILI OSPORAVANJE

(između znanosti i manipulacije)

Uredili: Dražen Živić, Sanja Špoljar Vržina, Vinicije B. Lupis, Sandra Cvikić

Biblioteka *Zbornici*, knjiga 42.

Institut društvenih znanosti Ivo Pilar i Ogranak Matice hrvatske Vukovar
Zagreb—Vukovar, 2013., str. 426.

MANIPULACIJA PREDRASUDAMA I MITOVIMA: PRIMJER VUKOVARA

Renato MATIĆ, Anita DREMEL, Mateja ŠAKIĆ

Uvod

Vukovar¹ je po mnogočemu jedinstvena stvarnost, iako postoje brojna mjesta i gradovi koji trajno simboliziraju nepokornost sili i želju da se sloboda obrani i uz najvišu moguću cijenu. Ipak, među simbolima je otpora diljem svijeta teško pronaći takav simbolički i iskustveni sadržaj kakav u sebi sjedinjuje Vukovar, koji je izdašno korišten za manipulaciju i moralno poduzetništvo nemoralnih društvenih aktera.

Još u vrijeme dok je sustavno razaran, samom gradu i njegovim stanovnicima počele su se »lijepiti« etikete koje su u različitim okolnostima služile kao referentni okvir raznovrsnim pokušajima instrumentalizacije. Po potrebi su ljudi koji su otjerani iz svojih domova bili »jadni i bespomoćni«, po potrebi samo neradnici i paraziti svih ostalih građana, ili se pak njihovim potrebama pravdala nemogućnost ulaganja u razvojne projekte. Nisu se propuštale prilike da se akter pokojeg kriminalnog događaja opiše riječima »počinitelj je navodno vukovarski branitelj« ili »vukovarski prognanik« i tome slično. Jednako tako, kad bi komu zatrebali dodatni politički bodovi, patetično bi kovao takve hvalospjeve Vukovaru i njegovim građanima kakve je bilo uistinu teško podnošljivo slušati. Strateško bi manipuliranje nerijetko uključivalo i fabulaciju različitih *spinova* kojima se skretala pozornost s aktualnih ekonomskih i političkih afera, korupcija ili pronevjera.

Tema je ovoga rada manipulacija simboličkim kapitalom (Bourdieu, 2011.) i moralno poduzetništvo (Becker, 1963.) u ratnom i poslijeratnom hrvatskom društvu na primjeru vukovarskog iskustva, a cilj je analize razotkriti manipulaciju predrasudama i mitovima kojima su se pokušavali prikriti i realizirati različiti partikularni interesi, kao i posljedice takve manipulacije za žrtve ratnog nasilja i za cjelovitu istinu o Vukovaru.

¹ U tekstu će se pojam *Vukovar* koristiti za ukupnu simboličku i iskustvenu stvarnost koja se veže uz grad i njegove građane, dok će se za sam grad kao toponim naglasiti *grad Vukovar* ili jednostavno *grad*.

Prvi dio teksta definira osnovne pojmove kao što su moralno poduzetništvo, predrasude, i manipulacija predrasudama. Potom se pokušava odgovoriti na pitanje kako izgleda struktura manipulacije te kako se odvija proces manipulacije tj. kako se upravlja predrasudama i mitovima prikrivajući prave namjere i posljedice. U trećem se dijelu raspravljaju uzroci otpornosti i dugotrajnosti struktura manipulacije, a potom se govori i o razotkrivanju manipulacije te o standardnim reakcijama manipulatora kojemu se razgrađuje struktura manipulacije. Zaključak je poklonjen razmatranju o društvenim posljedicama koje za sobom ostavljaju različiti oblici manipulacije predrasudama i mitovima.

Osnovni pojmovi i struktura manipulacije

Predrasude je moguće razumjeti kao »konačne istine« o nekome ili nečemu, koje služe kao kriterij i polazište svake diskusije i akcije. Anthony Giddens (2007.) definira predrasude kao prethodno stvorena shvaćanja koja se uglavnom temelje na prepričavanjima, a ne na izravnim dokazima, a koja se odnose na mišljenje ili stajališta pripadnika određene skupine o pripadnicima druge skupine. To su mišljenja otporna na promjenu čak kada se suoče s novim informacijama, pa će netko tko ima predrasude o određenoj skupini odbiti saslušati razumno pojašnjenje.

Julia i David Jary (1995.) definiraju predrasude kao bilo koje mišljenje ili stav koji je neutemeljen u činjenicama. Pojam ima tendenciju vezivanja uz negativne konotacije i zbog toga što su mišljenja onih koji imaju predrasude neosnovana i zbog toga što nisu formirana na temelju iskustva iz prve ruke. Predrasude su povezane s tipom ličnosti i pripadnošću grupi, i kao što je to slučaj sa svim stavovima, rezultat su društvenog učenja u obitelji i drugim društvenim grupama u kojima postoji prilika za oblikovanje, kao i snažan pritisak prema konformizmu. Budući da sklonosti predrasudama nisu dokazano nužan dio našeg biološkog naslijeđa, većina je autora suglasna da se sadržaj predrasuda uči.

Za razumijevanje je predrasuda posebno značajno naglasiti kako su osobe sklone predrasudama imune na argumente te da njihov pretežito emocionalni diskurs značajno otežava ili potpuno isključuje mogućnost dijaloga. Slikoviti prikaz »diskusije« s predrasudama opterećenom osobom koji navodi Gordon Allport 1954. u *The Nature of Prejudice* (prema Aronson, Wilson i Akert, 2005.) može nam ovdje dobro poslužiti za ilustraciju argumenta:

OSOBA 1: *Problemi sa Židovima su u tome što se brinu samo o svojoj grupi.*

OSOBA 2: *Ali dokumenti kampanje »Community Chest« pokazuju da su oni za opće dobrotvorne aktivnosti u zajednici, u odnosu na njihov broj, darivali nesebičnije nego nežidovi...*

OSOBA 1: *To pokazuje da uvijek nastoje kupiti usluge i nametnuti se u poslove kršćana. Ne misle ni na što drugo osim na novac, zbog toga ima tako puno Židova bankara.*

OSOBA 2: *Ali nedavno istraživanje pokazuje da je postotak Židova u bankarskim poslovima zanemariv, puno manji negoli postotak ne-židova.*

OSOBA 1: *To je upravo to: oni nisu sposobni za ugledne poslove, oni su samo u filmskoj industriji ili vode noćne klubove.*

Nizovi predrasuda poput netom navedenih kreiraju *mit*² koji se može definirati kao samoodrživa konstrukcija sastavljena od predrasuda, a koja služi kao polazišna struktura, neupitna vrijednost, koju ne samo da nema potrebe dokazivati, već se svaki pokušaj daljnjeg razmišljanja odbacuje jer predstavlja *reviziju konačne istine*.

Iznimno uspješan oblik »upravljanja« ili manipulacije predrasudama i mitovima ostvaruje se u okviru moralnog poduzetništva, koje se raspravlja iz perspektive socijalnog konstruiranja legitimacija za fundamentalno nelegitimne aktivnosti primarno političke elite. Moralnim poduzetnicima Howard Becker (1963.) naziva članove društva koji posjeduju moć kreacije i nametanja društvenih normi, a Stanley Cohen (1973.) tako naziva osobe koje pokreću moralnu paniku provocirajući snažan osjećaj što ga izražava veći broj ljudi prema određenoj društvenoj skupini koja, kako se čini, u nekom trenutku prijeti društvenom poretku. Pojam moralnog poduzetništva u ovome se značenju teorijski zasniva na simboličko-interakcionističkom i *interpretativnom* naslijeđu, a riječ je o reakcijskom pristupu definiranju nepodobnog (ali i devijantnog i kriminalnog) i o procesima etiketiranja i stigmatiziranja kao snagama provođenja simboličkog terora nad Drugim.

Društveni akteri na području kulturne proizvodnje, poput umjetnika, znanstvenika i sportaša, kao i akteri koji na ekonomskom području proizvode novu vrijednost i zapošljavaju ostale članove društva imaju kapacitet ponuditi kreativnu ideju, vještinu ili umijeće, što ostali članovi društva prepoznaju i kupuju kao konkretnu vrijednost i korist. Spomenuti društveni akteri uglavnom žive od svog rada, a ponekad ostvaruju i zavidnu materijalnu dobit, ugled i društveni utjecaj. Aktivnost koju takvi društveni akteri nude i prodaju u najširem je smislu moguće nazvati poduzetništvom. Nasuprot njima, pojavljuju se akteri koji ne mogu ponuditi ništa novo i ne mogu potaknuti stvaralačku akciju koja bi rezultirala konkretnim dobrom ili novom vrijednošću. Ipak, ne odustaju od ambicije da uz

² Oslanjamo se na tradiciju konceptualiziranja mita kao sredstva legitimacije društvenome poretku (usp. Malinowski, 1944.) i na strukturalističku tradiciju (usp. Barthes, 1957.) koja ih vidi kao sredstva kojima se određena kulturna predodžba prikazuje kao prirodna.

svoje ime vežu bogatstvo, ugled i moć te, kako bi to ostvarili, pribjegavaju aktivnostima koje ne rezultiraju vrijednostima ili dobrom za sve ili za širi krug ljudi, već isključivo za njih same, užu grupu suradnika te neke odabrane sljedbenike ili istomišljenike.

Jedna je od najuspjelijih djelatnosti u okviru moralnog poduzetništva proizvodnja sumnjivih i nepoćudnih društvenih članova ili skupina, tj. dežurnih krivaca i neprijatelja. U tako kreiranoj društvenoj klimi sva se energija moralno poduzetničkih aktera može usmjeriti ostvarenju specijalnih i privatnih interesa, a odgovornost za posljedice takvog djelovanja, tj. problema s kojima se potom suočava ukupna zajednica, uspješno će se pripisati unaprijed označenim »neprijateljima«. Dovoljno je prisjetiti se desetljećima eksploatirane fraze, bez koje nije mogao proteći niti jedan politički govor, o »prijetnjama koje dolaze od svih mogućih unutarnjih i vanjskih neprijatelja«. Usporedno s opisanim aktivnostima, moralno poduzetnički akteri izgrađuju klimu o vlastitoj nezamjenjivosti, a nerijetko i o svojoj mesijanskoj ulozi u borbi protiv *sila zla*.³ Kako bi se klima ugroze održala⁴ potrebno je uvijek iznova inducirati neki nov oblik moralne panike i tako trajno kod sljedbenika pobuđivati osjećaj neizvjesnosti i napetosti, tj. režirati »...epizode široko rasprostranjene tjeskobe, straha i moralnoga ogorčenja koje su potaknute očigledno beznačajnim događajima« (Abercrombie, Turner i Hill, 2008., 216). Abercrombie, Turner i Hill nadalje podsjećaju kako panika ima dugu i raznoliku povijest, od lova na vještice u 16. stoljeću do strahova vezanih uz uživatelje droge ili ulične prijestupnike u suvremenom društvu. Obično se sastoji od identifikacije narodnog demona kojeg se smatra odgovornim za bilo koju moralnu ili društvenu štetu koja se dogodila. Zahtijeva se kažnjavanje ili ponovna uspostava pravih moralnih vrednota. Ti zahtjevi mogu poprimiti oblik moralnog križarstva (primjerice protiv alkohola ili droga) koje predvode moralni poduzetnici koji od ispravljanja percipiranog zla nastoje učiniti svoje »životno djelo«. Stoga se u daljnjem tekstu pokušavaju locirati položaji u društvenoj strukturi na kojima se moralno poduzetnička aktivnost najčešće koristi u društvenoj stvarnosti. Zato prije svega valja odgovoriti na pitanje koji društveni akteri s najmanje rizika ostvaruju profit od različitih oblika moralnog poduzetništva.

Poduzetničko upravljanje predrasudama i mitovima

Upravljanje predrasudama i mitovima vještina je koju mnogi usavršavaju i razvijaju. Kao što je za postolarski zanat, uzgoj voća, liječničku praksu ili znanstve-

³ O socijalnim učincima mesijanskog i apokaliptičnog diskursa pisao je još Benjamin (1971.).

⁴ O ovome je vrlo korisno pisao Frank Furedi (2008.).

no nastavni rad nedvojbeno potrebna vještina, tako se u nekim specifičnim društvenim okolnostima svojevrsnom vještinom i sposobnošću promoviraju politički komesari ili partijski dužnosnici koji se specijaliziraju za prokazivanje i progon, stvaranje moralne panike, logističku pripremu noćnih akcija jurišnih odreda i tajnih policija. Trend se nastavio do današnjih političara koji perpetuiraju dokazan i iskustveno provjeren model. Pritom je potpuno nebitno jesu li u nekadašnjim »partijskim školama« *odškolovali* u tom duhu, ili su iz pragmatičnih razloga samo preuzeli uspješno potvrđenu praksu.

Pitanje koji se položaji i uloge u društvenoj strukturi najčešće koriste za pokretanje moralno poduzetničke aktivnosti u izravnoj je vezi s pitanjem kakva je i za koje društvene aktere najveća korist od simboličkog ustrajanja na umjetnim podjelama. Kako je već naglašeno, na područjima kulture i ekonomije, koja u najširem smislu uključuju niz ljudskih stvaralačkih aktivnosti, očekuju se konkretni, vidljivi i mjerljivi proizvodi. Za vrednovanje su se takvih proizvoda ili konačnih rezultata poduzetih aktivnosti razvili jednako brojni nizovi univerzalno primjenjivih kriterija, primjenom kojih se može odgovoriti na pitanje o korisnosti nekog proizvoda, vrijednosti nekog znanstvenog dostignuća ili umjetničkog djela, cijeni određene usluge i sl. Za razliku od ekonomije i kulture, na političkom području kriteriji za procjenu odgovornog djelovanja usmjerenog javnom i općem dobru značajno ovise o trajanju demokratske tradicije i demokratskoj osjetljivosti i svijesti građana. U društvima s demokratskim deficitom te dugom poviješću izloženosti nedemokratskim režimima i navikama, među koja se ubraja i hrvatsko društvo, takvi razrađeni kriteriji nisu dovoljno prisutni kod većine društvenih članova. Stoga politički akteri, posebno vladajuće strukture, relativno lakim metodama manipulacije mogu izbjegavati političku odgovornost za svoje greške i propuste, ali i kaznenu odgovornost za namjerno kreirane odluke koje su prouzročile dramatične probleme za život građana.

Premda je zdravorazumski dohvatljivo da strategije ovakvog poduzetništva zamjenjuju klasične vrijednosti poduzetništva, poput inovacije, usavršavanja znanja i kompetentnosti, hrvatsko društvo, kako u preddemokratsko i totalitarno doba, tako i posttotalitarnom vremenu, ustraje i ne skreće s puta *moralnog poduzetništva*. To je posebno vidljivo u grčevitim pokušajima da se obrambeni rat za nezavisnost, a time i Vukovar, instrumentaliziraju tako što će se jednostavno presložiti u »ladice« ideoloških podjela naslijeđenih iz vremena Drugog svjetskog rata. Unatoč zdravom razumu i iskustvu još uvijek prisutne i aktivne populacije, manipulacije mitovima i predrasudama opstaju u svojoj *ili-ili* logici. Instrumentalizacija žrtava, dramatično prozivanje »svih onih koji nisu iskreni prijatelji«, i veličanje svoje potpore i skrbništva kao oblici političke strategije u ratnoj i poslijeratnoj društvenoj stvarnosti, pokazali su se kao uspješni modeli skreta-

nja pozornosti javnosti od nerazjašnjenih, sumnjivih, pa sve do po posljedicama krajnje zloćudnih aktivnosti, koje se nalaze u temeljima moralne i ekonomske krize našeg društva. Gotovo je i suvišno reći da prevlast takvih političkih strategija, pogotovo uz sveprisutnu neupitnost političkih intervencija u profesionalne strukture te nedostatak demokratskog iskustva i svijesti, značajno usporavaju ili potpuno priječe put prema spoznaji uzroka problema, kao i strateškom osmišljavanju pristupa njihovom rješavanju.

Stoga se na pitanje koji društveni članovi najčešće posežu za aktivnostima iz spektra moralnog poduzetništva, kao jedini logičan, nameće odgovor: oni članovi društva koji iz takvog oblika poduzetništva ustrajno i bez ikakvih rizika u smislu odgovornosti pred javnošću izvlače siguran profit. To su politički akteri, i to prema stupnju umiješanosti, prije svih oni koji sudjeluju u kreiranju izvršnih odluka na nacionalnoj, regionalnoj i lokalnoj razini upravljanja. Potom i svi ostali politički akteri koji više ili manje pasivno promatraju što se događa. Oni koji su na primjer oporba na nekoj od razina upravljanja, recimo nacionalnoj, i sami koriste iste pogodnosti političkog kadroviranja i nepreuzimanja odgovornosti za pogrešne i štetne odluke, ako su izravni sudionici u regionalnim ili lokalnim strukturama vlasti. Neovisno o činjenici trenutačnog sudjelovanja ili nesudjelovanja u strukturama upravljanja, pa čak i neovisno o javnoj percepciji pojedinog aktera u smislu političke ne/potrošenosti ili dokazane ne/umiješanosti u razne afere, sudionici političkog života u svakoj po vlastiti status kriznoj situaciji, jednako vješto i koristeći desetljećima nepromijenjenu argumentaciju, krivicu i odgovornost preusmjeravaju na »one druge« (Matić i Dremel, 2011.). Po svemu sudeći, u takvim se okolnostima i stabiliziranim odnosima društvene moći krije ključ razumijevanja dugovječnosti manipulativnih struktura, o čemu će biti govora u nastavku teksta.

Uzroci otpornosti struktura manipulacije

Kako bi se razumio ukupni kontekst obnavljanja i održavanja moralno poduzetničke prakse, potrebno je raspraviti barem dva važna pitanja. Prvo, zbog čega politički akteri mogu dobro živjeti od prakse moralnog umjesto ekonomskog i kulturnog poduzetništva te, drugo, kamo nas vodi moralno poduzetničko nadglasavanje, umjesto rješavanju realnih strateških problema na području gospodarstva i kulture, unaprjeđenju ljudskih prava i ukupne kvalitete života? Uz nedvojbenu odgovornost političkih aktera za ustrajno obnavljanje i nerizično gomilanje moralno poduzetničkog profita, svakako je potrebno raspraviti ukupne strukturalne uzroke održavanja obrasca moralnog poduzetništva, a tu se konač-

no ulazi u područje nepostojanja poduzetničke i demokratske svijesti na svim društvenim razinama.

Demokratizacija društvenog prostora i društvenih odnosa podrazumijeva praksu da posjednici prevladavajuće količine društvene moći ne mogu unedogled i bez ozbiljnijeg otpora ostvarivati svoje specijalne i privatne interese. Naprotiv, u demokratski uređenim društvima, velika je vjerojatnost da će unatoč poziciji vlasti, političke elite, prije svega zahvaljujući izoštroj demokratskoj svijesti svojih birača, ali i dobro usklađenoj pravnoj strukturi, vrlo teško izbjeći sankcije političke odgovornosti ako ne ispune očekivanja demokratske javnosti. Iz demokratski deficitarne perspektive hrvatskog društva još je značajnije da se odgovornost ne zaustavlja na moralnoj i političkoj dimenziji, već da uključuje i kazneni progon uz oduzimanje ukupne imovine, a za to se ne mora utvrditi izravna kriminalna aktivnost, već je dovoljno dokazati da su odgovorni politički akteri, samom svojom pasivnošću ili nemarom, doprinijeli prouzročenoj šteti.

Stoga se u društvima sa stabilnom demokratskom tradicijom, uza sve pojedinačne moralno dvojbene primjere pa i konkretne kriminalne i korupcijske aktivnosti pojedinaca, od političkih aktera kao društvene skupine sustavno očekuje, provjerava i procjenjuje rad za zajedničku korist ili opće dobro. Ako se takva uzajamnost demokratskih očekivanja i aktivnosti stabilizira kroz dulje vrijeme, zajedničko će iskustvo članova jednog društva sugerirati postojanje predvidivog i raspoznatljivog obrasca unutar kojeg se svaki prihvatljiv društveni cilj može ostvariti prihvatljivim i socijalno poželjnim sredstvima. Posljedično se institucionaliziraju društveni odnosi u kojima se svaka poštena i moralna aktivnost u konačnici isplati. U tom je slučaju moguće govoriti o postojanju i važenju stabilnih i provjerenih obrazaca u svim društvenim odnosima, a posebno o važenju jasnih i mjerljivih kriterija u profesionalnim odnosima. Na dijametralno suprotnoj strani od društava uređenih demokratskih standarda, ljudskih prava i sloboda građana nalazi se društvena stvarnost u kojoj mehanizmi formalne socijalne kontrole dopuštaju pojedinačnoj devijantnosti da ostane nekažnjena, ili se kazneni progon čak namjerno izbjegava. Takvi su slučajevi zabilježeni i u hrvatskoj društvenoj stvarnosti proteklih godina, kada su se neke zločinačke i kriminalne aktivnosti od strane pojedinih odgovornih društvenih aktera pokušavale opravdati ratnim i poratnim okolnostima, ali i u ime »viših ciljeva« poput »stvaranja države«, čime se otvara široki prostor mogućnosti da zločin, kriminal, korupcija i politička neodgovornost od pojedinačnog ekscesa postanu redovita pojava (Matić, 2003.). U takvom okruženju, nepoželjni i sramotni primjeri vremenom postaju uzori, a ratni profiteri pretvaraju se u »afirmirane poduzetnike«. Potom, njihovim odlukama, uz političko pokroviteljstvo, a »u ime razvoja«, članovi društva koji su desetljećima stvarali društvena dobra, preko noći ostaju bez

svog udjela i bez radnih mjesta. Istodobno, drugi, a posebno mlađi članovi društva promatraju i donose zaključke: ako bogatstvo stečeno prijevarom i nasiljem ostaje u rukama počinitelja, ako se takva nedjela ne mogu i ne žele sankcionirati, tada vrline kao što je marljivo učenje, poštenje i pravednost nisu dobar izbor za uspjeh. Naprotiv, donose neizvjesnu budućnost u kojoj opet presudne odluke donose upravo društveni akteri čije su kriminalne aktivnosti i bezobzirnost prouzročile trajne strukturalne poremećaje (Matić, 2003.). Budući da zakon ne može sustići velike prekršitelje i dužnike, pokradeno društveno bogatstvo, a sada »zajednički dug« vraćaju ostali građani čiji je standard ionako uzdrman bezakonjem. Takvo društvo ne jamči svojim članovima da će znanje, kreativnost, poštenje i marljivost biti nagrađeni. Naprotiv, poštivanje zakona i dobronamjerno predlaganje novih rješenja uglavnom nailazi ili na zid bezlične i disfunkcionalne birokratske procedure ili na sumnjičavost i nepovjerenje, pa čak i na osude i progon od strane društvenih aktera koji u svojim rukama drže poluge političke i ekonomske moći.

Otpornost i trajnost struktura manipulacije moralnog poduzetništva osigurana je sinergijom svih spomenutih partikularnih interesa, ali ne treba nikako za boraviti ni demokratsku i mentalnu »lijenost« građana, čije su navike i način razmišljanja u velikoj mjeri oblikovane totalitarnim obrascima. U najeksplicitnije momente totalitarnog naslijeđa ubraja se autoritarna svijest, koja se očituje nedostatnim samopoštovanjem, niskim povjerenjem u svoje mogućnosti i prosudbe i izrazitom potrebom za pokoravanjem vodi bez obzira na to je li riječ o osobi ili interesnoj skupini. U takvim okolnostima akteri manipulacije relativno bezbrižno mogu zanemariti jedno od bitnih načela demokracije a to je odgovorno upravljanje, održavajući privid nezamjenjivosti modelom vladanja tj. centralizirane kontrole svakog, pa i najmanjeg, društvenog dijela. Umjesto argumentiranog dijaloga, uključivanja građana u izbor najodrživijih rješenja i odgovornih odluka, vladalačka se pozicija čuva i brani nizom manipulativnih modela sastavljenih od konačnih istina, predrasuda i mitova. Ipak, kao što je dobro poznato: svim je ljudima moguće manipulirati neko vrijeme, nekima je moguće manipulirati sve vrijeme, ali nije moguće svim ljudima manipulirati sve vrijeme.

Razotkrivanje manipulacije i reakcije manipulatora

Manipulacija traje sve do trenutka u kojem lako iskorjenjiva individualna kritika prerasta u kritičnu količinu građanske svijesti o tome da se za svaki posao mogu a potom moraju provjeriti i izračunati učinci u smislu nastalih posljedica. Iz perspektive manipulatora, trenutak kada se netko usudi postaviti pitanje o konačnom ishodu ili o mjerljivoj koristi i šteti izgleda prilično nestvarno, jer se ve-

čina planiranja i ukupnih napora odnosi na prikriivanje stvarnih motiva. Zbog toga često sam manipulator sebi i svojim aktivnostima počinje pripisivati nadnaravne mogućnosti i zasluge.

Stoga je reakcija nositelja manipulacije, na prvi prodorniji »zvižduk« i početak razotkrivanja, prepoznatljiva i predvidiva na tri osnovne razine, uz napomenu da se još uvijek govori o posttotalitarnom društvu, kakvo je hrvatsko, koje je zadržalo ne samo istu logiku i načine prezentacije, već i veliku većinu naslijeđenih aktera.

Prva razina reakcije traje kratko i ispunjena je iznenađenjem i nevjericom, pa je najbolje ocrtaiva slika prodornog »zvižduka« pored uha nekoga tko je duboko usnuo, a koja je jednaka predvidivoj reakciji spavaća zalivenog velikom količinom hladne vode. Postaviti otvoreno pitanje nositelju ili sudioniku manipulacije, iz čega je posve vidljiva nedvojbeni upućenost onoga koji pita, znači dovesti u pitanje, ni manje ni više nego os oko koje je brižno izgrađivana ukupna stvarnost i oko koje se okreće cijeli svijet autora manipulacije.

Zato je sljedeća razina reakcije, premda još uvelike rezultat nevjerice, uglavnom ispunjena provalom srdžbe, popraćene frazama nastalim i duboko ukorijenjenim u vremenu totalitarnih simbola i vrijednosti, a koje se predvidivo odnose na osudu svega reakcionarnog, nedomoljubnog, neprijateljskog i izdajničkog.

Na trećoj se razini reakcije na razotkrivenu manipulaciju konačno uključuje i racionalni pristup te se ovisno o procjeni nastale štete i realne moći kojom raspolažu nositelji manipulacije, »zviždači« tj. pobunjenici neutraliziraju instrumentima »batine« ili mrkve. Tako će, što je puno puta viđeno, batina biti namijenjena organizatorima »zavjere«, koji će za primjer svima doživjeti nepovratnu osudu i eliminaciju (od simboličke do fizičke), dok će se onima koji su »zavedeni« velikodušno ponuditi »nova šansa povratka na pravi put« kako bi se »po tko zna koji put potvrdila dobroti i velikodušnost« nositelja vlasti. Svim drugim građanima slijedi pouka o ozbiljnosti situacije u kojoj će uvijek »spremni neprijatelj iskoristiti i najmanju sumnju i slabost«. Budući da se ulažu iznimni naponi i sredstva kako bi struktura manipulacije ostala trajno neprozirna i neprohodna, od građana se kao od objekta manipulacije ne očekuje da će uopće htjeti »otvoriti oči« ni da će izigrati dodijeljeni ulogu. Očekuje se lojalnost, pasivnost i nadasve zahvalnost za privilegij življenja u »savršenom društvu«, a to nikako ne uključuje znatiželju, samostalno razmišljanje, propitivanje i traženje objašnjenja za bilo koju odluku, kamoli da će itko tražiti nešto drugo ili nešto povrhu. Ako su posljedice neodgovornosti, loših strateških odluka, nepoštenja i krađe toliko očite i nepopravljive, koriste se »spinovi« za preusmjeravanje pozornosti kao viši, također provjereni, oblik manipulacije, prepoznatljiv po frazama: »krivi su

oni«... (krivac se imenuje ovisno o ideološkom ishodištu manipulatora), »ali na sreću mi smo tu« i sl. Konačni je oblik obrane manipulacije po svojim mogućim posljedicama najzlokobniji, jer uključuje lov na »žrtvenog jarca« i moguću izgradnju atmosfere linča, unatoč tome što se većina građana deklarativno opredijela za izgradnju demokracije i činjenici da je riječ o društvu koje je danas formalno član zajednice u kojoj vladaju najviši demokratski standardi, kako se iz prostora Europske unije govori o njoj samoj. Uz potrebu sagledavanja i najradikalnijeg scenarija razotkrivanja manipulacije, slijedi analiza očekivanih posljedica dugogodišnje izloženosti društva moralnom poduzetništvu i manipulaciji putem predrasuda i mitova.

Društvene posljedice dugotrajnog moralnog poduzetništva i političke manipulacije predrasudama i mitovima

Posljedice se manipulacije i moralnog poduzetništva u svakodnevnom životu očituju kao snažan inhibitor neometanog ekonomskog i političkog društvenog razvoja. Manipulacija vukovarskom simbolikom i zadržavanje u okvirima predrasuda i mitoloških obrazaca rezultirali su konkretnim mjerljivim neuspjesima na ekonomskom području. Ekonomske posljedice vidljive su u materijalnoj šteti koju stvaraju nestručne, neodgovorne i neodržive odluke, do kojih dolazi tako što se umjesto transparentnog popunjavanja radnih mjesta izborom na osnovi stručnosti, dokazanog znanja i objektivno provjerljivih kompetencija, u državnjoj, regionalnoj i lokalnoj upravi političkom voljom odozgo postavljaju kadrovi koji dokazano ne mogu razumjeti kako funkcionira tržište ili kako iskoristiti kapital i resurse.

Sljedeća dobro poznata i jednako opasna posljedica vidljiva je u samom političkom životu kao trajno obnavljanje ideološkog sukoba, koji se ne može izbjeći sve dok se govor o razotkrivanju »neprijatelja«, »izdajica« i »zločinaca« uvođi kao konačni, a prema dramaturškom okviru koji je pripremio govornik i kao ključni argument koji dokazuje »zločinački karakter« aktera o kojemu se govori. Okupirani medijski prostor, vrijeme i energija javnosti koja se potom pokrene i traje, dokazuju kako je stara ideološka matrica itekako bogata riznica za skretanje pozornosti s vidljivih i mjerljivih problema, a posebno s njihovih uzročnika, čime se izravno i trajno priječi razvoj demokratskih odnosa i vladavine prava (Matić i Dremel, 2011.). Jednako je uspješno stvorena čvrsta osnova za niz različitih političkih *spinova*, od kojih svaki može probuditi emocionalni angažman, uvijek i u svakom novom slučaju samo destruktivnog karaktera, jer su neovisno o nenadoknadivim posljedicama usmjereni ostvarenju nećijih partikularnih, specijalnih, egoističnih (političkih i ekonomskih) interesa.

Zaokupljenost građana temama i inicijativama koje su posljedice manipulacije predrasudama i mitovima ima svoje jasno ishodište i dirigiranu strukturu. Nedostatak hrabrosti i volje za raščišćavanje nagomilanih nepravdi odgađa mogućnost da se otkriju stvarni počinitelji materijalnog i moralnog pustošenja društva te da se bez emocionalno nabijenih ideoloških skretanja pozornosti dug naplati i vrati građanima od konkretnih osoba s imenom i prezimenom. U okolnostima u kojima su krivi »svi oni« zapravo nitko nije kriv, ali svatko može biti proglašen krivim, samo ako nositeljima moći u nekom trenutku to bude odgovaralo. U međuvremenu se gomila energija, koja, ako nije usmjerena prema zajedničkim ciljevima i izgradnji budućnosti, vrlo lako postaje destruktivna. Sve to govori u prilog pobuni koja bi imala smjer kretanja odozdo prema gore, što naravno nije prihvatljivo onima gore koji bi se našli na udaru. Takav ishod žele izbjeći ne samo stvarni krivci koji su ekonomski opustošili društvo, već i njihovi politički saveznici. Teško je među onima koji su se do sada izmijenili na strateškim položajima pronaći političke aktere koji su energiju usmjeravali na rješavanje osnovnih problema, tj. na raščišćavanje nepravdi na ekonomskom području. Većina je ostavila dojam neživljenja iste stvarnosti i isključive zainteresiranosti za specijalne ciljeve. Neki čak djeluju kao da bi mogli hladnokrvno i sa sigurne udaljenosti promatrati građanski rat samo kako bi sačuvali svoje položaje i privilegije.

Zaključak

Hrvatsko je društvo preživjelo agresiju i nadvladalo pokušaj izravnog uništenja čije se izravne štete još zbrajaju, a zbog nerazjašnjenih su sudbina nestalih u Vukovaru živa sjećanja gotovo netaknuta. I premda je više puta izgovoreno kako je svaki pokušaj manipulacije i političkog profitiranja Vukovarom dodatna viktimizacija, takva praksa ne posustaje, ne samo zbog bešćutnosti aktera manipulacije, već i zbog razine demokratske svijesti građana kao objekta manipulacije.

Relativna lakoća manipulacije instrumentalizacijom predrasuda i mitova objašnjiva je iz perspektive različitih komunikacijskih razina, jer se uključivanjem predrasuda intenzivira emocionalni diskurs, dok se istodobno zatvara prostor racionalnom. Svaki pokušaj racionalnog diskursa ili prolazi nečujno ili se na osnovu prve tipizacijske oznake smješta u jedan od dva suprotstavljena ideološka okvira, i tako mu se otupljuje argumentacijska oštrica. Za razliku od realnog poduzetništva, u kojemu je uspjeh utemeljen, vidljiv i mjerljiv isključivo na razini racionalnog diskursa, moralno se poduzetništvo ne može održati bez stalnog napajanja visoko pobuđenim emocijama, što je značajno jednostavnije ostvariti u društvu bez demokratske tradicije, bez navike tolerantne razmjene misli i sta-

vova, a sa viškom neraščišćenih taloga nepravdi i podjela. Zatvaranje prostora racionalnom pristupu, što se godinama uspješno ostvaruje u nerealnom moralnom poduzetništvu, u konačnici dugoročno onemogućuje izlaz iz začaranog kruga realnih zločina i nepravdi, a sve dok je ukupni komunikacijski proces zatvoren u strukturi predvidivog uzroka i predvidive posljedice. Za izlaz je potrebna hrabrost donošenja bezinteresnih održivih odluka, jer samo su takve odluke otporne na kušnju vremena i na skrivene ciljeve i interese manipulatora.

Budući da se takav pristup još ne nazire, može se očekivati dugoročno suočavanje s nizom posljedica dugotrajne manipulacijske prakse, koja je proizvela neprocjenjivu štetu po hrvatsko društvo. Kao što nije moguće nadoknaditi štetu koja nastaje kada se oduzme ljudski život, tako je svaki novi pokušaj da se na vukovarskim žrtvama ostvari politički profit, samo nastavak bešćutnosti kakvu su pokazali zločinci dok su razarali grad i ljudske živote. I kao što je štetu od političke manipulacije i moralnog poduzetništva Vukovarem moguće nazvati neprocjenjivom i nenadoknadivom, tako je i očekivanu štetu koju će po hrvatsko društvo imati ustrajnost u političkoj manipulaciji moguće nazvati konačnom ili »totalnom«.

Literatura

- N. ABERCROMBIE, S. HILL, B. S. TURNER (2008.), *Rječnik sociologije*, Zagreb: Naklada Jenzenski i Turk.
- E. ARONSON, D. T. WILSON, M. R. AKERT (2005.), Predrasude: kako nastaju i kako ih smanjiti, *Socijalna psihologija*, Zagreb: MATE, 414-454.
- R. BARTHES (1957.), *Mythologies*, Paris: Seuil.
- H. BECKER (1963.), *Outsiders: Studies in The Sociology of Deviance*, Glencoe: Illinois Free Press.
- W. BENJAMIN (1971.), *Uz kritiku sile*, Zagreb: Razlog.
- P. BOURDIEU (2011.), *Distinkcija: društvena kritika suđenja*, Zagreb: Izdanja Antibarbarus.
- S. COHEN (1973.), *Folk Devils and Moral Panics*, London: Paladin.
- F. FUREDI (2008.), *Politika straha: s onu stranu ljevice i desnice*, Zagreb: Izdanja Antibarbarus.
- A. GIDDENS (2007.), *Sociologija*, Zagreb: Nakladni zavod Globus.
- D. JARY, J. JARY (1995.), *Collins Dictionary of Sociology*, Glasgow: Harper Collins Publishers.
- B. MALINOWSKI (1944.), *A Scientific Theory of Culture*, Oxford: Oxford University Press.
- R. MATIĆ, A. DREMEL (2011.), Moralno poduzetništvo u disfunkciji nacionalnog i regionalnog društvenog razvoja, u: A. ŠUNDALIĆ, K. ZMAIĆ, T. SUDARIĆ (ur.), *Gospodarske i kulturne odrednice regionalnog identiteta*, Osijek: Sveučilište Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku, Ekonomski fakultet u Osijeku, Poljoprivredni fakultet u Osijeku, 155-166.
- R. MATIĆ (2010.), Funkcionalna razina povjerenja, u: D. ŽIVIĆ, S. CVIKIĆ (ur.), *Mirna reintegracija Hrvatskog Podunavlja: znanstveni, empirijski i iskustveni uvidi*, Zagreb — Vukovar: Institut društvenih znanosti Ivo Pilar, Biblioteka Zbornici, knjiga 18, 243-260.

R. MATIĆ (2003.), Struktura predrasuda i stigmatizacija, *Zbornik Pravnog fakulteta u Rijeci*, 24 (2), 843-856.

R. MATIĆ (2003.), *Društvena promocija bezakonja: uvod u sociologiju devijantnosti*, Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada.

MEMORIA — SPOMEN

Teološko-biblijska refleksija očuvanja identiteta narodnosti
s pomoću prisjećanja Djela Gospodnjih

Henrik Ivan DAMJANOVIĆ

Uvod

Osnivanje naroda, početak izgradnje jezgre koja čini osnovu identiteta određene skupine koja se počinje nazivati narodom, kompleksan je proces. Nastanak židovskoga naroda nije, kako nam Sveto pismo želi prikazati, išlo linearnim putem, sama narodotvornost se razvijala kroz cijeli niz stoljeća, kroz međudjelovanje okolnih naroda i kultura, kroz promjene načina života itd. Ovaj kratki rad nema mogućnosti ulaziti i analizirati sve navedene procese, niti je to njegova intencija. Sjećanje i prisjećanje, tradicija, predanje s pokoljenja na pokoljenje neki su od čimbenika koji izgrađuju, ali i pomažu pri očuvanju određenoga identiteta; cilj ovoga rad jest u nekoliko kratkih crtica prikazati važnost memorije u očuvanju identiteta Izabranoga naroda.

Memoria — sjećanje i identitet usko su povezani. Iako sjećanje nije jedini, ono je jedan od važnijih čimbenika pri izgradnji, ali i očuvanju identiteta. Kako na osobnoj, tako i na kolektivnoj razini. Židovski je narod, kao i mnogi drugi, prolazio kroz razna iskustva koja su utjecala na njegovu konstituciju, ali je taj narod i jedan od rijetkih koji su kroz povijest napućivali zemlju koji je uspio zadržati svoj identitet kroz tisućljeća. U ovome kratkom radu cilj je i na nekoliko primjera prikazati temeljne misli vodilje, odnosno temeljna iskustva, koja su izgradila i učvrstila vrlo homogen identitet jednoga naroda, a koji u određenoj mjeri i danas ima ulogu u njegovu očuvanju.

Sveto pismo — zapisivanje u službi očuvanja sjećanja

Da bi se određeni događaj ili događaji očuvali od zaborava, čovjek je razvio mogućnost zapisivanja toga sadržaja. Na taj je način riječ manje ili više osigurao od zaborava. Iz sličnoga razloga nastaje i Sveto pismo. Iako se židovski narod poziva na povijest dulju od 5000 godina, Sveto pismo, Biblija, počinje se pisano fiksirati u 6. i 5. stoljeću prije Krista.¹ U kršćanskoj tradiciji, Biblija se dijeli na

¹ W. HARRINGTON (1977.), *Uvod u Bibliju*, Zagreb, 22-23.

Stari i Novi zavjet, s time da Židovi priznaju i imaju samo Stari zavjet. U židovskoj tradiciji je on podijeljen na tri dijela; ta podjela seže u 5. stoljeće prije Krista, to je Torah — Zakon koji sadrži pet knjiga Mojsija, u kršćanskoj tradiciji nazvan Petoknjižje, koje su ujedno temelj Svetome pismu, nadalje Nebiim ili Proroci, koji se iscrpno pozivaju na Petoknjižje, odnosno pozivaju narod na obraćanje i na nasljedovanje Zakona, i kao treći dio slijedi Ketubim odnosno Spisi, koji sadrže sve ostale poetske, prozne i povijesne knjige Biblije.²

Jezgra Staroga zavjeta je Torah. U to pripada Knjiga Postanka, Knjiga Izlaska, Levitski Zakonik, Knjiga Brojeva i Ponovljeni Zakonik. Iskustvo jednoga Boga, koji je tvorac svega svijeta, koji svoj izabrani narod oslobađa iz ropstva vodeći ga kroz pustinju u obećanu zemlju najvažnije je iskustvo na koje se poziva Zakon, proroci, a kroz njih i cijeli narod. To je upravo ono temeljno iskustvo koje postaje konstitutivan i konzervacijski element identiteta izabranog naroda, Izraela.

Iako je cijela Biblija puna pozivanja na prisjećanje dobročinstava Gospodnjih, na nekoliko kratkih primjera prikazat će se kako se židovski identitet unač mngim povijesnim katastrofama koje su ga zadesile uspio očuvati.

Rodoslovlje

Na prvome mjestu svakako treba spomenuti rodoslovlje. Rodoslovlje i sustavno pozivanje na Abrahama, Izaka i Jakova kao na temeljne figure od kojih se razvio izraelski narod prožima ne samo Stari zavjet, već i Novi. Knjiga Postanka započinje izvještaj biblijskim prikazom stvaranja svijeta u šest dana. Kao kruna toga stvaranja biva stvaranje čovjeka (Post 1, 26-31), kojemu je sve podloženo na upravljanje, očuvanje i na razvoj. Nakon što čovjek otpada od Boga svojim grijehom, svojom sve većom distancijom od svoga Stvoritelja, nastaje Veliki potop (Post 7-8), koji ne istrebljuje cijelo čovječanstvo; nakon potopa se ljudima daje nova šansa u obliku novoga saveza između Stvoritelja i stvorenja (Post 9). Upravo je tu začetak rodoslovlja izabranoga naroda. Rodoslovljem se daje određen legitimitet potomcima, legitimitet pravima koja određena skupina, potomci, imaju, ali se njime i sam narod smješta u vremenski i prostorni kontekst. U rodoslovlju izraelskog naroda tako imamo važne povijesne, zemljopisne, političke i teološke odrednice identiteta. Uz Šema, Noinoga sina, od kojega se razvija kasnije židovski narod, najvažniju ulogu igraju Abraham, otac monoteizma, kao i njegovi potomci Izak i Jakov, od kojih se razvija dvanaest izraelskih plemena.

² Usp. C. TOMIĆ (1986.), *Pristup Bibliji*, Zagreb, 11-15; W. HARRINGTON (1977.), *Uvod u Bibliju*, Zagreb, 20-22.; A. PAVLOVIĆ (2012.), *Uvod u knjige Staroga Zavjeta 1. Torah-Pentateuh-Petoknjižje. Uvod u knjige Petoknjižja i u pitanja nastanka Pentateuha*, Zagreb, 33-36.

Abraham je povjerovao Riječi Božjoj, da će imati potomstvo veće od pijeska na moru (Post 15). S jednom od sluškinja, Hagar, dobiva sina Jišmaela, međutim po Izakovu rođenju Hagar i Jišmael bivaju protjerani, pa se obećanje o velikome potomstvu nastavlja preko Izaka. Sam Izak ima dva sina, starijega Ezava i mlađega Jakova. Jakov na prijevaru dobiva blagoslov prvorodstva (Post 27) i tako postaje zakonitim Izakovim nasljednikom. Od Jakova narod Izraela dobiva i ime Izrael, »onaj koji se borio s Bogom« (Post 32, 29). Njegovih dvanaest sinova utemeljitelji su dvanaest židovskih plemena. Sinovi, ponukani općom glađu, odlaze u Egipt, gdje kao upravitelj Egipta sjedi njihov brat Josip, te nakon nekoga vremena, prema biblijskom izvještaju, postaju robovi u toj zemlji. Iskustvo ropstva i nadasve iskustvo oslobođenja sljedeća su važna odrednica koja utječe na formiranje židovskog naroda.

Oslobođenje i zakon

Ostale četiri knjige Petoknjižja temelje se na iskustvu oslobođenja iz egipatskog sužanjstva. One su, osim što se pozivaju na izlazak iz Egipta i pripremu ulaska u Obećanu zemlju, legiformne, tj. u njima se formira zakon. Zakonom se definiraju vjerska, etička i socijalna prava i dužnosti pojedinca i zajednice. Kao temeljni zakon postavlja se tzv. dekalog ili Deset Božjih zapovijedi (Izl 20). Prvi dio dekaloga sadrži tri teološka zakona. Ona postaju temelj ne samo odnosa prema Bogu, već i temelj međuljudskim odnosima. Ona na određeni način i definiraju čovjeka, izriču da čovjek nije stvoren radi sebe samoga, već radi Boga i radi Božje želje da čovjek bude stvoren. U politeističkom i panteističkom okruženju, židovski monoteizam je jedan vrlo egzotičan element. Samim time je ta odrednica i jedna od glavnih diferencijskih odrednica prema pripadnicima drugih naroda, a naravno djeluje i kao jako kohezivno sredstvo u odnosu prema okolnim kulturama i religijama. Treća zapovijed naglašava svetkovanje Dana gospodnjeg, subote odnosno šabata. Po knjizi Postanka (2, 2-3), obveza posvećenja toga dana nije ograničena samo na židovski narod, već na sve stvoreno: »I sedmoga dana dovrši Bog svoje djelo koje učini. I počinu sedmi dan od svega djela koje učini. I blagoslovi Bog sedmi dan i posveti, jer u taj dan počinu od svega djela svojega koje učini.« Međutim u knjizi Ponovljenog zakonika, u opisu dekaloga, toj općoj i svevažećoj odrednici dodaje se i jedan komemoracijski element, a to je sjećanje uprizorenja oslobođenja iz ropstva. Tako čitamo u knjizi Ponovljenog zakonika (5, 15): »Sjeti se da si bio rob u zemlji egipatskoj i da te odande izveo Gospodin, Bog tvoj, rukom jakom i ispruženom mišicom. Zato ti je zapovjedio Gospodin, Bog tvoj, da držiš dan subotnji.« Iskustvo ropstva i podložnosti je jedno negativno iskustvo. Oslobođanjem od toga negativ-

nog iskustva rađa se iskustvo ekonomske i socijalne slobode — neovisnosti. Zbog toga je subota, šabat, dan, na kojem se čovjek treba preko svoga negativnoga iskustva prisjetiti i jednakosti svih ljudi. Iako je građa Svetoga pisma, posebno Petoknjižja, oblikovana kroz stoljeća, iskustvo još jednoga sužanjenja, a to je babilonsko, dovodi do završne obrade Petoknjižja. Za vrijeme babilonskog sužanjenja izraelski je narod bio odveden iz svojih domova, kulturna mjesta bila su uništena, a i javno ispovijedanje vjere nije bilo omogućeno. Subotnji spomen je u očuvanju svijesti u tome trenutku odigrao veliku ulogu.

Pasha — godišnji spomen oslobođenja

Jedanput na godinu Izraelci slave blagdan Pashe ili Blagdan beskrvasnih kruhova. Na sam blagdan otac obitelji zadužen je protumačiti djeci smisao blagdana. Dakle, blagdan se ne slavi samo kao određeni ritual, već je u samo slavlje uključeno i tumačenje razloga zašto se slavi. »To je ono što mi je Gospodin učinio kad sam se iz Egipta izbavio. Neka ti to bude znak i kao opomena na tvome čelu: da Gospodnji zakon bude uvijek na tvojim ustima« (Izl 13, 8-9). Uz tu pashalnu praksu treba spomenuti možda i najvažniji tekst ponovljenog zakonika, a to je Pnz 6, 4 Šema' yisra'el — slušaj Izraele. »Slušaj Izraele! Gospodin je Bog naš, Gospodin je jedan. Zato ljubi Gospodina, Boga svoga, svim srcem svojim, svom dušom svojom i svom snagom svojom! Riječi ove, što ti ih danas naređujem neka ti se urežu u srce. Napominji ih sinovima svojim. Govori im o njima kad sjediš u svojoj kući i kad ideš putem; kad liježeš i kad ustaješ. Priveži ih na svoju ruku za znak i neka ti budu kao zapis među očima! Ispiši ih na dovratnicima kuće svoje i na vratima svojim« (Pnz 6, 4-9). Ovaj tekst je danas sastavnica jutarnje i večernje molitve Židova. Za vrijeme molitve, mnogi si vjernici stavljaju propisane vezice koje sadrže ispisani tekst Šema' yisra'el. Mnogi koji su bili u Izraelu ili imali priliku posjetiti neku izraelsku obitelj vidjeli su na ulaznim vratima kutijicu u kojoj stoji taj zapis. Njime se institucionalizira ljubav, ljubav prema Bogu. Onaj koji vrši zapovijedi i koji ljubi Boga, koji slijedi njegove zakone, živjet će sretno. Nakon ovoga poziva i zapovijedi (Slušaj i ljubi) slijedi ponovni priziv na izbavljenje. »A kad te sutra zapita tvoj sin: što su te upute, zakoni i uredbe, što ih je Gospodin, Bog naš, vama propisao — kaži svome sinu: 'bili smo faraonovi robovi u Egiptu, ali nas je Gospodin izveo iz Egipta jakom rukom'« (Pnz 6, 20-21).

Mnogi drugi primjeri govore slično. Tako i proroci pozivaju na obraćenje jednome Bogu, koji je svojom silom izveo narod iz zemlje egipatske, narod koji je Bog kao majka učio prvim koracima. Prorok Izaija započinje svoje djelovanje prizivom na glupi narod: »Sinove sam ti odgojio, podigao, al' se oni od me-

ne odvrgoše. Vol poznaje svog vlasnika, a magarac jasle gospodareve — Izrael ne poznaje, narod moj ne razumije» (Iz 1, 2-3). Kao konzekvencija na okretanje leđa Bogu i zakonima, slijedi novo porobljavanje, ističe prorok. Međutim, prorok priziva vjernost Bogu, koji ne ostavlja svoj narod i obećava novoga izbavitelja, koji se zove Emanuel — s nama Bog (Iz 7, 14). To ime, ime izbavitelja koji pokazuje i daljnju brigu Božju, stavlja naglasak na to da je Bogu stalo, ako već narodu nije, da se održi. »U dan onaj: Gospodin će drugi put ruku pružiti da otupi Ostatak svoga naroda, one što ostanu iz Asira i Egipta...« (Iz 11, 11a). Dolazak Mesije, izbavitelja, kroz proroke onaj je novi element koji je do danas ostao u izraelskoj vjeri. Bog, koji ostaje uz svoj narod. Naravno, da bi se moglo to obistiniti potrebno je obraćenje naroda Zakonima i propisima koje je Bog po Mojsiju ostavio. Budući da su okolne kulture s kojima se izraelski narod zbližio utjecale na napuštanje određenih kulturnih i moralnih, a time i socijalnih elemenata u narodu i pokrenule određenu inkulturaciju ali i asimilaciju Izraela s drugim narodima, prorocima je glavni cilj upozoriti na pogubnost zaboravljanja svojih korijena i izvora opstojnosti. Najveći židovski prorok, Ilija, u svome imenu odražava program svojega djelovanja. Ime Eli'jah znači u prijevodu »Jahve je moj Bog«. I Jeremija se na početku svoga djelovanja priziva na otpadništvo, njegova poruka na samome početku počinje prisjećanjem na »mlade dane« kada je Izrael bio privržen svome Spasitelju: »Spominjem se mladosti tvoje privržene, ljubavi tvoje vjerničke: ti pođe za mnom u pustinju, po zemlji gdje se ne sije...« (Jer 2, 2b). A Bog postavlja retoričko pitanje narodu, prizivajući se opet na iskustvo Egipta: »Kakvu nepravdu nađoše oci vaši na meni te se udaljiše od mene?... Ne pitahu: Gdje je Gospodin koji nas izvede iz zemlje egipatske te nas vođaše kroz pustinju,...« (Jer 2, 5-6).

Narod Božji uz opravdanje i pozivanje na svoje pretke ima jedno od temeljnih iskustava koje je kroz sjećanje usadio svojim pokoljenjima. To iskustvo ostaje u identitetu i onih naraštaja koji više nisu bili sudionici događaja, ali koji su kroz neka druga iskustva dolazili u slične okolnosti u kojima su bili njihovi preci. Uz sustavno ponavljanje dobročinstava Gospodnjih i prizivanje na njih, izraelski narod ostao je učvršćen u svojoj svijesti. Otklanjanje tj. zaboravljanje svoje prošlosti i svoje povezanosti s Bogom, primijetili su proroci, dovodi do razaranja, rastakanja i uništenja naroda.

Zaključak

Zaključno bih se osvrnuo na naše današnje iskustvo, na iskustvo ne samo naše generacije, već općenito na iskustvo hrvatskoga naroda kroz povijest. Ne želim ovdje evocirati samo patetični patnički izričaj, jer nismo samo patili, ali želim

evocirati sustavni pokušaj gušenja svijesti, koji nije problem samo od '45. ili nanovo od 2000-te. Taj nam se problem često događao. Nama bi trebala stara latinska izreka »Historia est magistra vitae« sustavno odzvanjati u ušima. Nažalost, iz povijesti ne želimo učiti. Mnogi govore da laž koja se ponavlja postane istinom. To nije istina, jer laž uvijek ostaje laž, a istina istinom. Iako u globalističkom mentalitetu koji uzima maha sve postaje relativno, određene stvari ostaju iznad toga, jer relativizam nema utjecaj na istinu. Svakodnevno smo svjedoci jake manipulativne kampanje bilo preko politike bilo preko medija. Na nama znanstvenicima je zadaća tražiti objektivne argumente, držati se objektivnosti i na taj način se približavati istini, koja može biti više ili manje ugodna ili neugodna. Svjestan sam činjenice da se možemo upuštati u diskusiju što je objektivnost, što je istina — to je pitanje postavio i Pilat Isusu. Ali zadatak traganja za istinom unatoč različitosti pogleda je tu. Na taj način, kao znanstvenici, opravdat ćemo i postojanje hrvatskoga naroda, a i svih onih koji sudjeluju u izgradnji i formiranju naše domovine. Mi znanstvenici moramo postati proroci, ne da proričemo budućnost nekim astrološkim objašnjenjima, već proroci u biblijskom smislu, prizivajući ljudima u svijest sva ona djela koja su nas oformila, koja nas definiraju, i to na takav način da ne budemo robovi toga, već da pozitivno možemo s time rasti i dalje se formirati. Neke stvari se ne smiju i ne mogu zaboraviti.

Preporučena i korištena literatura

- J. B. BAUER (1967.), *Bibel-theologisches Wörterbuch*, I. i II. svezak, Graz — Wien — Köln.
W. J. HARRINGTON (1977.), *Uvod u Bibliju, Spomen objave*, Kršćanska sadašnjost, Zagreb.
Jeruzalemska Biblija, Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 2007.
A. POPOVIĆ (2012.), *Uvod u knjige Staroga Zavjeta 1. Torah-Pentateuh-Petoknjžje. Uvod u knjige Petoknjžja i u pitanja nastanka Pentateuha.*, Kršćanska sadašnjost, Zagreb.
C. TOMIĆ (1986.), *Pristup Bibliji*, Kršćanska sadašnjost, Zagreb.
C. TOMIĆ (1995.), *Izlazak*, Kršćanska sadašnjost, Zagreb.

DIJALEKTIKA SMRTI BOGA I ČOVJEKA — NIHILIZAM ZAUSTAVLJEN NA POLA PUTA

Mladen MILIĆ

1. Uvod

U filozofiji i teologiji pitanje odnosa Boga i čovjeka uvijek je nerazdvojivo povezano, bilo kao osobni odnos, ali još više kao odnos jedne zajednice, religijske ili etničke. Odnos jedne zajednice prema božanstvu u formi religije dobiva prednost pred odnosom pojedinca, što je pogotovo vidljivo u povijesti židovskog naroda, a kasnije i kršćanske zajednice. Upravo zato povijesno iskustvo odnosa s Bogom dobiva na važnosti.

U tom kontekstu jedno od temeljnih iskustava odnosa s Bogom jest iskustvo smrti. Ono je radikalno, trajno, dijalektičko i neodgovorivo. U ovom radu pokušat će se prikazati taj odnos, i to kroz prizmu pojma smrti Boga, a onda i smrti čovjeka. Rad se sastoji od četiri dijela: u prvom dijelu bit će kratko povijesno prikazan pregled razvoja pojma smrti Boga, u drugom će se nešto reći o smrti čovjeka u odnosu na smrt Boga, u trećem posljedice koje taj pojam ima za čovjeka i društvo, a u posljednjem, četvrtom, propitat će se kroz zaključna promišljanja kontekst tragedije Vukovara u odnosu na smrt Boga.

2. Pregled razvoja pojma smrti Boga

Iako se sintagma »smrt Boga« čini kao svojevrsni *contradictio in adiecto*, govor o Božjoj smrti u tzv. ateističkom kršćanstvu, odnosno u teologiji mrtvog Boga, nameće opravdano pitanje: može li se uopće govoriti o Božjoj smrti?¹ Zbog fenomena modernog ateizma, teorijskog i praktičnog, iskustva velikih i besmislenih tragedija, pogotovo svjetskih ratova i holokausta, kao i krize metafizike, spomenuto pitanje postalo je važan dio filozofske i teološke misli. Bog je posljednjih desetljeća ponovno postao središnji problem teologije i dijela filozofije koja govori o Bogu. Iako se filozofski i teološki pojam smrti Boga uglavnom veže uz Nietzscheovu filozofiju, začetke toga pojma moramo potražiti daleko ranije u povijesti.

¹ Usp. T. IVANČIĆ (1971.), Ateističko kršćanstvo? — Teologija mrtvog Boga, *Bogoslovska smotra*, Vol. 41, Br. 4, 367-380, ovdje 363-364.

Tako se već u *Svetom pismu Staroga zavjeta* ovaj pojam susreće kao iskustvo Božje odsutnosti i skrivenosti (egipatsko i babilonsko sužanjestvo, četrdesetogodišnji boravak u pustinji, kolektivne nesreće, individualna iskustva samoće i odbačenosti itd.). U *Novom zavjetu* taj je pojam oblikovan oko smrti Isusa Krista kao središnje osobe povijesti spasenja. U novozavjetnim knjigama koje prenose iskustvo prve Crkve o životu Isusa iz Nazareta starozavjetni pojmovi poput *shekinah*, *sheo'l* i sl. dobivaju novi smisao (Kristov samrtni krik, bogonapuštenost, trodnevno počivanje u grobu). Posebnu pažnju ovaj *locus theologicus* dobiva kod suvremenih teologa poput H. U. von Balthasara, K. Rahnera, R. Guardinija itd. Uz neke filozofe i pjesnike, poput Jeana Paula i njegovog *Govora mrtvog Krista sa svjetske građevine da Boga nema*,² važno mjesto u povijesti pojma smrti Boga zauzima G. W. F. Hegel, koji u svojoj *Fenomenologiji duha* spominje taj pojam u sklopu dijalektičkog razvoja duha. Božja se smrt, prema Hegelu, događa uslijed uzdignuća duha na razinu mislećeg subjekta, zbog čega dolazi do nereligioznog stava.

*Ona je prva naprotiv obratno tragična sudbina izvjesnosti same sebe, kakva bi trebala da bude po sebi i za sebe. Ona je svijest o gubitku svake bitnosti u toj izvjesnosti sebe i gubitka upravo tog znanja o sebi — supstancije kao i vlastitosti; ona je bol što se izražava kao teška riječ, da je bog umro.*³

Izgubljena je realnost ćudorednoga duha (važnog za narodnu religiju i religiju umjetnosti), a jednostavna pojedinačnost izdiže se iznad općosti. Smrt Boga u konačnici rađa nesretnu svijest, tj. znanje subjekta o gubitku apsoluta kao objektivne stvarnosti. Za Hegela je osjećaj nesretne svijesti o Božjoj smrti povezan s ostvarenjem duha koji zna samoga sebe, koji je zbiljski duh na putu prema apsolutnom subjektu. Jean Paul iznosi svoju viziju ateizma, u kojoj se čitav svemir urušava u kaos. Govor Dostojevskog o iščezlom Kristu što ga izgovara Versilov u djelu *Mladac*⁴ na ovom je tragu, kao i većina ulomaka iz djela njegove kasne faze, pogotovo poema *Veliki inkvizitor*,⁵ koja opisuje društveno-političke posljedice smrti Boga.

² Usp. J. PAUL, *Rede des toten Christus vom Weltgebäude herab, daß kein Gott sei*, preuzeto s: http://www.nwrele.at/WS11_A/jean_paul_christus.htm, datum preuzimanja: 18. rujna 2013.

³ G. W. F. HEGEL (2000.), *Fenomenologija duha*, Naklada Ljevak, Zagreb, 481 (riječi otisnute kurzivom takve su i u originalnom tekstu).

⁴ F. M. DOSTOJEVSKI (1982.), *Mladac*, Znanje, Zagreb, 460-461.

⁵ Usp. F. M. DOSTOJEVSKI (2004.), *Braća Karamazovi*, Biblioteka Jutarnjeg lista »Najveća djela«, Zagreb, 273-291.

Za razliku od Hegela, koji Božju smrt promatra kao tijek zbivanja apsolutnog duha, praćenog nesretnom sviješću, Friedrich Nietzsche Božju smrt određuje kao ključ za daljnje zbivanje povijesti i kao temeljni uvjet mogućnosti za ostvarenje aktivnog nihilizma. Propast vjere u kršćanskog Boga, prema Nietzscheu, polazište je za novo poimanje čovjeka. Za njega je smrt Boga uvjet mogućnosti za dvije stvari: zahtjev za nadčovjekom i prevrednovanje svih vrijednosti.

Ona nije toliko ateistički proglas koliko nužna posljedica ukidanja metafizičkih određenja pojmova koje su, po njemu, platonizam i kršćanstvo premjestili u transcendenciju, onkraj mogućnosti spoznaje i umskog dosega. Općenito gledano, smrt Boga bila bi uvjet mogućnost razvoja ateizma i kao takva, preduvjet samooslobođenja čovjeka. Spoznavši da je Bog mrtav Nietzsche, smatra Hans Küng,⁶ ide dalje od pukog utilitarističkog funkcionalizma, koji niječe opstojnost Boga da bi dao prostor pozitivizmu. Smrt Boga za Nietzschea nije trijumf, nego dramatičan događaj i duhovna dijagnoza vremena.

D. Bonhoeffer smatra da je praktički ateizam posljedica razvoja koji je započeo još u razvijenom srednjem vijeku. Čovjek, prema Bonhoefferu, živi kao da Boga nema (*etsi Deus non daretur*), postaje zreo i kao takvome mu nije potrebna religija. Proces sekularizacije i prosvjetiteljstva kao izlaska iz čovjekove samoskrivljene maloljetnosti (Kant) pridonio je razvoju praktičkog, ali i teorskog ateizma. Vjerski ratovi postavljaju pitanje opravdanosti uređenja pod Božjim »patronatom«, industrijski i tehnološki napredak čine čovjeka sve više nepotrebnim eshatološkog spasenja, a teodicejska problematika dovodi u pitanje opravdanost govora o pravednom i milosrdnom Bogu punom ljubavi. Sve to omogućuje ateizam, ali se s druge strane postavlja pitanje smislenosti filozofskog ateizma, odnosno je li uopće moguć do kraja dosljedan ateizam? To je u osnovi isto pitanje koje je postavio već Dostojevski preko Kirilova u romanu *Bjesovi*, a poslije njega i A. Camus u *Mitu o Sizifu*.

Prema J. B. Metzu, Nietzscheov govor o smrti Boga začetak je temporalizacije ontologije i metafizike, a svaki drugi govor o Bogu postaje radikalno upitan. Osim toga, Metz o smrti Boga govori u kontekstu totalne krize pojma Boga u današnjem vremenu. Rezultat takve krize, prema Metzu, je banalni ateizam, u kojem se o Bogu govori ali se zapravo na njega ne misli. Kriza *pojma* Boga u svojoj je osnovi kriza *odnosa* prema Bogu. Smrt Boga, smatra Metz, prekid je živoga odnosa sa živim Bogom, gdje pojam *Bog* postaje samo logičko-epistemološki pojam bez ontološkog temelja.⁷

⁶ Usp. H. KÜNG (1987.), *Postoji li Bog? Odgovor na pitanje o Bogu u novome vijeku*, Naprijed, Zagreb, 337-338.

⁷ Usp. J. B. METZ (2009.), *Memoria passionis. Provokativni spomen u pluralističkom društvu*, Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 94-96.

M. Heidegger u svojem tumačenju Nietzschea tvrdi da je Božjom smrću uzdrman metafizički pojam Boga te je omogućeno novo mišljenje bitka, a time i novo mišljenje biti čovjeka iz odnosa spram bitka. Bitak je s početkom novovjekovne metafizike pojmljen kao subjektivitet, ljudski subjekt postaje središtem čitave stvarnosti, a mišljenje predstavlja samo biće, dok mu izmiče istina bitka. Time su i bitak i Bog i čovjek zahvaćeni novovjekovnom poviješću nihilizma, u kojem se zaborav bitka produbljuje kao smrt Boga.⁸

Za Hansa Ursa von Balthasara smrt Boga je smrt svega onostranog i vječnog nasuprot onome zemaljskom. Kako je takav pojam Boga *proizveden* u metafizičkoj filozofiji određenoj zaboravom bitka, a zatim preuzet i u metafizičku teologiju, tako se filozofsko-teološki pojam Boga na koncu reducirao na logičko-znanstveni pojam. Tako je i metafizika, lišavajući se iskustva bitka, oduzimala teologiji njezinu teo-logičnost — smislenost racionalnog govora o Bogu kao iskustvu transcendencije u imanenciji.⁹

Suvremena diskusija o smrti Boga ukazala je na nužnost pretumačenja tradicionalnih pojmova i upozorila na problematiku površne racionalnosti u filozofiji i teologiji. Doprinos teologije mrtvog Boga u toj diskusiji afirmirao je tzv. negativnu teologiju i naglasio Božju nedohvatljivost i neizrecivost. Njezini predstavnici, poput D. Sölle,¹⁰ govore o potrebi ponovnog promišljanja biblijskih religioznih pojmova. Sve to navodi na potrebu istraživanja uvriježenog filozofskog i teološkog govora o Bogu, promišljanja smislenosti teza suvremenog ateizma, kao i valorizacije argumenata i pojmova koji se koriste u dijalogu i suvremenoj analizi problematike.

3. Smrt čovjeka u kontekstu smrti Boga

Nietzsche ukazuje na smrt Boga u kontekstu irelevantnosti racionalno-teološkog i platonsko-kršćanskog poimanja ideje Boga. Ako uzmemo u vid takvo tumačenje, onda Boga promatramo kao *summum esse subsistens*, odnosno puninu ostvarenja bitka kao takvog.

Za razliku od Hegela, koji Božju smrt promatra kao tijek događanja apsolutnog duha koji je praćen nesretnom sviješću, Nietzscheova misao Božju smrt određuje kao ključ za daljnje događanje povijesti i kao temeljni uvjet mogućnosti za ostvarenje potpunog aktivnog nihilizma. Božjom je smrću mjesto Boga os-

⁸ Usp. M. HEIDEGGER (1950.), Nietzsche's Wort „Gott ist tot“, u: M. HEIDEGGER, *Holzwege*, Frankfurt am Main, 209-268.

⁹ Usp. I. KORDIĆ (2008.), Je li čovjek izgoran iz istine? Heideggerov zaborav bitka i Boga, *Obnovljeni život*, Vol. 63, Br. 4, 389-415, ovdje 400-401.

¹⁰ Usp. D. SÖLLE (1983.), *Atheistisch an Gott glauben — Beiträge zur Theologie*, München.

talo prazno i otvoreno je jedno mjesto koje nije identično ni s područjem razumijevanja Boga ni s područjem razumijevanja čovjeka, a prema kojem čovjek dolazi u jedan poseban odnos. Propast vjere u kršćanskog Boga, prema Nietzscheu, jest općeeuropski događaj. Tu propast i njezine daljnje posljedice on je najintenzivnije nagovijestio u poznatoj paraboli o *mahnitom čovjeku*, u viziji oštroumnog vidovnjaka koji usred bijela dana pali svjetiljku.

»Kamo je nestao Bog?« povika »Reći ću vam! Mi smo ga usmrtili — vi i ja! Svi smo mi njegove ubojice! A kako smo to uradili? Kako smo uz-mogli ispiti more? Tko nam je dao spužvu da prebrišemo čitav horizon-t? Što smo učinili kad smo raskinuli lance kojima je ova zemlja bi-la prikovana za svoje sunce? Kamo se sad ona kreće? Kamo se mi kre-ćemo? Dalje od svih sunca? Ne urušavamo li se neprekidno? Unatrag, postrance, naprijed, na sve strane? Postoji li još neko gore i neko do-lje? Ne lutamo li kao kroz neko beskrajno ništa? Ne osjećamo li zadah prazna prostora? Nije li postalo hladnije? Ne nadolazi li neprestano noc i sve veća noc? Ne moraju li i jutrom svjetiljke biti upaljene? Zar još niš-ta ne čujemo od buke grobara koji pokapaju Boga? Zar ne njušimo još ništa od njegova raspadanja? — i bogovi se raspadaju! Bog je mrtav! Bog ostaje mrtav! A mi smo ga usmrtili! Kako da se utješimo, mi ubo-jice nad svim ubojicama? Ono najsvetije i najmoćnije što je svijet do-sad posjedovao iskrvarilo je pod našim noževima — tko će sprati tu krv s nas?«¹¹

Djelujući na razmeđu misaonih epoha¹² početkom dvadesetog stoljeća, Nietzsche želi na nov način promišljati, diferencirati i izricati stvarnost. Kao iskren filozof ne bježi od pitanja govora o Bogu. On ga otvoreno postavlja bez apriornih predrasuda, ali i bez aposteriornih površnih naslijeđenih misaonih formula koje su često vladale u filozofiji i teologiji.

Nietzsche se u svom govoru o smrti Boga ne ograničuje samo na pu-ku psihološku tvrdnju: nema Boga, ja ne vjerujem ni u kakva Boga. Tvrdnja mu naprotiv posjeduje značaj temeljne činjenice za tumačenje cjeline čovjeka i svijeta, što u sebi nosi zamašne posljedice za daljnji tijek razdoblja. Smrt Boga znači veliki slom! Bezutješnu prazninu: ispi-jeno more. Bezizgledni životni prostor: prebrisano obzorje. Beznadno

¹¹ F. NIETZSCHE (2003.), *Radosna znanost* («La gaya scienza»), Demetra, Zagreb, 107-108.

¹² Teško je za 20. stoljeće rabiti ovaj termin zbog sve ubrzanih i zgušnjanih misaonih i drugih promjena. Ipak izraz «epoha» ovdje ostavljamo, kolikogod jedna epoha danas krat-ko trajala.

*ništa: zemlju otkinutu od sunca. Za samoga čovjeka smrtonosan survival, bezmjeran na sve strane, koji ga mora rastrgnuti. (...) Ovdje se stvara kaos, dapače smrtonosna hladnoća i noć nihilizma!*¹³

Iz spoznaje da je Bog mrtav Nietzsche je pokušao izvući što više konzekvencija. Vrijeme u kojem je živio bilo je vrijeme velikih misaonih filozofskih zakreta u Europi. Govor o Božjoj smrti bio je manje-više moda, a prirodne značnosti u tom su prednjačile svojim naglašavanjem mehanicističko-funkcionalističke slike stvarnosti kojoj je jedini smisao onaj utilitarni — kako zahvatiti i učiniti stvarnost što više korisnom.¹⁴ Međutim, Nietzsche ide dalje od pukog utilitarnističkog funkcionalizma koji Boga miče iz stvarnosti da bi dao prostor pozitivizmu, a Feuerbachovo olakšanje zbog Božje smrti, smatra Küng, čini se bezbrižno i naivno naspram tjeskobe koja se osjeća u govoru mahnitog čovjeka.¹⁵ Ta tjeskoba nastavlja se pitanjem:

*Ne moramo li sami postati bogovima da bismo se tek pokazali njih dostojni? Nikad nije bilo većeg čina — i onaj tko se ikad poslije nas rodi, zbog tog će čina pripadati jednoj povijesti višoj od sve današnje!*¹⁶

O značenju fraza *postati bogovi* i *viša povijest* Nietzsche više ne govori u *Radosnoj znanosti*. U ovom dijelu jasno je naglasio samo Božju smrt koja nema alternative i koja mora biti provedena. Iako je mahniti čovjek svjestan da dolazi prerano (kao što je i Nietzsche bio svjestan činjenice da će mu filozofija biti cijenjena tek poslije smrti), on ipak, završava filozof ovaj dio, provaljuje u nekoliko crkava gdje pjeva *Requiem aeternam deo*, tvrdeći da su crkve ionako samo nadgrobni spomenici (mrtvome) Bogu.¹⁷ Možemo reći da, iako je Bog mrtav, ostaju njegove sjene, a to su posljedice vjere u Boga koje također treba prevladati, kao uostalom i Boga, da bi se došlo do *više povijesti*.

Božja smrt u Nietzscheovoj misli nije, dakle, toliko ateistički proglas, koliko je nužna posljedica ukidanja metafizičkih određenja pojmova koje su, po njemu, platonizam i kršćanstvo premjestili u transcendenciju, onkraj mogućnosti spoznaje i umskog dosega. Ako se dokine transcendencija, onda je posljedica tog dokidanja i Božja smrt. S druge strane, ako se dokine tumačenje stvarnosti utemeljene na vrijednostima metafizike, onda to za posljedicu ima i smrt čovjeka.

¹³ H. KÜNG, nav. djelo, 337-338.

¹⁴ Usp. N. DOGAN (2003.), *U potrazi za Bogom. Kršćanin u postmodernom vremenu*, Diacovensia, Đakovo, 197.

¹⁵ Usp. H. KÜNG, nav. djelo, 338.

¹⁶ F. NIETZSCHE, *Radosna znanost*, 108.

¹⁷ Usp. isto, 108.

4. Posljedice smrti Boga

Govor o smrti Boga postao je uvjetom mogućnosti novog razumijevanja bića i stvarnosti u drugačijem bitku. Bitak je s početkom novovjekovne metafizike postao subjektivitet, koji ljudski subjekt čini središtem čitave stvarnosti koja vidi samo biće, a ne bitak, pa logično, prema bitku postupa kao ni-prema-čemu, odnosno ničemu. U toj točki se onda i bitak i Bog i čovjek (biće) jednostavno ruše u ništavilo nihilizma.¹⁸ Dakle, zaborav bitka koji vodi u nihilizam i nihilizam koji održava taj zaborav bitka jest, u biti, zaborav, odnosno ubijanje Boga. Tu drama nihilizma doseže svoj vrhunac — dokidanje transcendencije i smrt Boga s jedne, te dokidanje stvarnosti i smrt čovjeka s druge strane, jesu uvjet mogućnosti nastanka nadčovjeka. Božja smrt za Nietzschea je važna jer ju smatra osnovnom pretpostavkom i uvjetom mogućnosti za dvije stvari: zahtjev za nadčovjekom i prevrednovanje svih vrijednosti.

4.1. Nadčovjek

U *Tako je govorio Zaratustra* Nietzsche Božju smrt stavlja neposredno prije Zaratustrinog govora o nadčovjeku, pred građanima okupljenima na trgu:

No kad Zaratustra ostade sam, ovako reče svojem srcu: 'Ta je li moguće! Ovaj stari svetac u svojoj šumi još ništa nije čuo o tomu da je Bog mrtav'.¹⁹

Na govor o Božjoj smrti u djelu *Tako je govorio Zaratustra* F. Nietzsche nastavlja govor o nadčovjeku. Božja smrt je nešto što kao konzekvencu za sobom vuče nestanak čovjeka, barem na onaj način na koji nam je on povijesno bio poznat.

I Zaratustra se ovako obrati narodu:

Učim vas nadčovjeku. Čovjek je nešto što mora biti prevladano. Što ste učinili da biste ga prevladali?

Sva su bića stvorila dosad nešto iznad sebe: a vi hoćete biti oseka te goleme bujice i radije se još vratiti životinji negoli prevladati čovjeka?(...)

Vidite, učim vas nadčovjeku!

Nadčovjek je smisao zemlje. Vaša volja neka kaže: nadčovjek neka bude smisao zemlje!

¹⁸ Usp. I. KORDIĆ, Je li čovjek izguaran iz istine?..., 400.

¹⁹ F. NIETZSCHE (2009.), *Tako je govorio Zaratustra*. Knjiga za sve i nikoga, Večernji edicija, Zagreb, 21.

*Zaklinjem vas, braćo moja, ostajte vjerni zemlji i ne vjerujte onima koji vam zборе o nadzemaljskim nadama! Trovatelji su to, znali oni ili ne znali. Preziratelji života su to, odumirući i sami otrovani, od kojih je zemlja umorna: neka mirno odu!*²⁰

Nadžovjek u Nietzscheovoj misli ne predstavlja neko biće iznimne snage i moći, neku nadrasu; on nije neka metafora za snažnog pojedinca koji u potpunosti prihvaća tragički karakter života, ostvaruje volju za moć i prevrednuje vrijednosti. Svakako da je ideja samoprevladavanja ključna za ideju nadčovjeka. Može se reći kako je nadčovjek razvojni pojam, subjekt koji prelazi iz stanja pasivnog u stanje aktivnog nihilizma.²¹ Ne radi se o nekom moralno ili ontološki savršenom čovjeku, nego se radi o *neprestano-prevladavajućem* subjektu koji sam stvara vlastite vrijednosti. On nije ideal neke nadosjetilne nove vrste, nego onaj koji živi bitak bivstvjućeg kao volju za moć. Kod nadčovjeka se ne radi o pukom očovječenju, nego baš suprotno — o rasčovječenju,²² samooblikovanju bića u kontekstu volje za moć, koje djeluje onkraj dobra i zla, ali ipak na neki način savjesno, jer želi stvoriti određene vrijednosti i ostati vjeran Zemlji.²³

Ta metaetička pozadina sustava vrijednosti može se dovesti u korelaciju s određenim individualnim moralom u kojem svatko postavlja svoju ljestvicu vrijednosti, uvijek u kontekstu kreativnosti koju zahtijeva volja za moć. Ta kreativnost voli život, voli Zemlju i zato je dionizijska perspektiva, o kojoj Nietzsche govori, najprikladniji izraz koji ističe smisao nadčovjeka. Dionizijska perspektiva nije, kako se često misli, slobodna vladavina neobuzdane strasti. Ne kontrolira strast nadčovjeka, nego nadčovjek strasti. Kontrolirati, to znači samoprevladavati jer je sam nadčovjek u određenom smislu proces samoprevladavanja koji teži daljnjem samoostvarenju.²⁴

Značenje uloge nadčovjeka pokušaj je da se ode onkraj ili iznad metafizike, onkraj povijesti. Preduvjet za to je Božja smrt i smrt čovjeka. Povijest može nestati samo ako nestanu oni koji ju tvore, a to su čovjek i Bog. Jer, kad je jednom odstranjen obzor Boga, povijest nestaje i pretvara se u anonimnu vremenski neoročenu evoluciju koja ništa ne traži i ništa neće osim same sebe.²⁵ Dru-

²⁰ F. NIETZSCHE, *Tako je govorio Zaratustra*, 21.

²¹ O čemu detaljno razlaže Gianni Vattimo. Usp. G. VATTIMO (2000.), *Dialogo con Nietzsche. Saggi 1961-2000*, Garzanti, Milano.

²² Usp. R. WISSER (1995.), Tri prosudbe Nietzscheova zahtjeva za nadčovjekom, *Filozofska istraživanja*, Vol. 15, Br. 4, 717-737., ovdje 732.

²³ Usp. D. BUTERIN (1998.), *Nietzsche. Otkrivanje zablude*, HFD, Zagreb, 123-132.

²⁴ Usp. isto, 134.

²⁵ Usp. J. B. METZ, *Memoria passionis*, 111-112.

gim riječima, otvara se, ne mogućnost, nego nužnost vječnog vraćanja zasnovanog na stalnoj čežnji volje za moć za samonadilaženjem. Povijest mu nije potrebna jer je ovakav okvir moguć jedino u vremenskom diskontinuumu, vremenu *bez finala*, u kojem subjekt sebe konstruira, ne po onome što jest, nego po onome što čini. Zato je nadčovjek istovremeno ideal, ali i tragičan usud jer, s jedne strane, ostvaruje cilj — lišenost izvanjskog autoriteta u vidu Boga i tradicije, ali s druge strane, on je tragičan po tome što nikad do kraja ne može biti ostvaren, nego neprestano pleše na užetu,²⁶ balansirajući između stvaralaštva onog što tek treba biti i uništavanja onog što trenutno jest. Ideja vječnog vraćanja istoga je posljedica smrti Boga i čovjeka, a neizbježna je zato, jer je njome Nietzsche htio prevladati nihilizam, ali predstavlja i vrlo teško breme, jer taj nihilizam on sam nije uspio nadvladati.

4.2. Vječno vraćanje istoga

Jedna od tema koja zaokružuje Nietzscheovu misaonu platformu je govor o vječnom vraćanju istoga. Već u ranijem djelu *O korisnosti i štetnosti historije za život* on pokušava historiji i vremenu pristupiti na kritički način, smatrajući da historija treba, ne samo čuvati, nego i stvarati život:

*Čovjek mora imati snage da razori i razriješi prošlost da bi mogao živjeti, a s vremena na vrijeme tu snagu mora i upotrijebiti. To postiže time da tu prošlost izvede pred sud, strogo je ispita, a na koncu i osuđi. A svaka je prošlost vrijedna toga da bude osuđena jer tako to već stoji s ljudskim stvarima; uvijek je u njima moć imala ljudska sila i slabost. Ono što tu presuđuje nije pravednost, još je manje to što ovdje izriče presudu milosrđe, nego život sam, ona mračna, nagoneća, nezasitno sebe samu žudeća moć. Njegov je pravorijek uvijek nemilosrdan, uvijek nepravedan, jer nikad nije potekao iz čistog zdenca spoznaje; ali u najvećem broju slučajeva pravorijek bi glasio jednako i da ga je izrekla sama pravednost. Jer sve što nastaje vrijedno je da propadne. Zato bi bilo bolje da ništa ne nastane.*²⁷

Vječno vraćanje implicira i zaborav kao jedini uvjet mogućnosti ljudske sreće u vremenu nakon smrti Boga. Jer ako je Bog mrtav, onda je zaborav, odnosno življenje ničega jedan novi način življenja — amnezija u kojoj se sreća može ostvariti jedino ako se može zaboraviti.²⁸ Ideja o vječnom vraćanju logični je

²⁶ Usp. F. NIETZSCHE, *Tako je govorio Zaratustra*, 21.

²⁷ F. NIETZSCHE (2004.), *O korisnosti i štetnosti historije za život*, MH, Zagreb, 30.

²⁸ Usp. J. B. METZ, *Memoria passionis*, 99-101.

završetak »mahnitosti ničega« u kojem nadčovjek prevladava stari metafizički sustav i samoga sebe.

Vječno vraćanje ukida suprotnost prošlosti i budućnosti, daje prošlosti karakter otvorene potencijalne budućnosti, a budućnosti čvrstoću i neizmjenjivost prošlosti.²⁹ To znači da, osim što ontologija postaje temporalizirana, i sam bitak postaje promjenjiv, odnosno podložan vremenu bez finala, u kojem je sigurna i stalna samo promjena i neprestano vraćanje.

U tom i takvom ozračju vječnog povratka, uzrokovanog smrću Boga, subjekt, odnosno čovjek postaje fikcija. Božja smrt za posljedicu ima čovjekovu smrt i to zbog ukinuća oročenog vremena i zbog nastanka vremena bez finala. Ukoliko je čovjek do sada bio definiran kao nešto samostojno, drugotno i različito od Boga i bio definiran uvijek u odnosu na Boga (kontingentan u odnosu na apsolutno, vremenit u odnosu na vječno), on je sada zbog Božje smrti (p)ostao nedefiniran, bez odnosa. Nedefiniranost je značila nestanak čovjeka zbog gubitka stožera, a nestanak čovjeka valjalo je prevrednovanjem vrijednosti nadomjestiti nadčovjekom. Vrijeme postaje određeni postmetafizički nedohvatljivi *fascinosum* koji ne želi ništa osim sebe i svoga krajnje obvezujućega veličanstva; vrijeme u kojem ne postoji sjećanje i povijest, vrijeme u kojem ne postoji subjekt, apsolut ni ikakva vrijednost, onkraj dobra i zla, onkraj istine i laži, onkraj početka i kraja.³⁰ No, naliče takvog poimanja stvarnosti, što je posebno vidljivo na primjeru vukovarske tragedije, krije u sebi mogućnost, ili stvaranja jedne nove »pseudometafizike«, pseudomorala, ili daljnju mogućnost ništavila.

4.3. Prevrednovanje vrijednosti

Prevrednovanje svih vrijednosti je premosnica nad prazninom koju je uzrokovala dekonstrukcija sadržaja pojma *Bog* i pojma *čovjek*. Tom dekonstrukcijom Nietzsche je htio uspostaviti novi filozofski ne-metafizički poredak. Međutim, smatra D. Buterin, on je nužno stvorio jednu implicitnu metafiziku, a samo prevrednovanje, završava u metafizici drugačije vrste. Da bi se postavio iznad dosadašnjeg misaonog i filozofskog sustava, on mora ići onkraj ili iznad njega, presuditi mu tako da ga obezvrijedi i negira, odnosno proglasi *mrtvim*.³¹ A da bi išao onkraj tog sustava, mora učiniti određeni prijelaz u novi sustav.

²⁹ Usp. D. GRLIĆ (1983.), Smisao i sudbina filozofije Friedricha Nietzschea, u: F. NIETZSCHE, *Tako je govorio Zaratustra. Knjiga za svakoga i ni za koga*, (pogovor djelu), Mladost, Zagreb, 307-358, ovdje 340.

³⁰ Usp. J. B. METZ, *Memoria passionis*, 174-175, 185.

³¹ Usp. D. BUTERIN, *Nietzsche. Otkrivanje zablude*, 148.

Taj prijelaz moguć je jedino ako se obezvrijede stare vrijednosti i na njihovo mjesto dođu nove. Obezvrjeđivanje starih vrijednosti mora početi »rušenjem« njihovog stožera ili nositelja, a to je Bog, i to kršćanski Bog. Ostale vrijednosti, poput istine, dobra po sebi, morala, same će se urušiti. Ako se ukloni Bog, to znači da nema više vrijednosti po sebi ni objektivne biti, treba ukloniti licemjerne ideale koje su izmislili nemoćni i slabi, a nakon toga živjeti stvarajući i iznalaziti nove vrijednosti.

Uistinu, ljudi su sebi davali sve svoje dobro i zlo. Uistinu, nisu to uzeli, nisu to našli, nije im to palo kao glas s neba.

Tek je čovjek položio vrijednosti u stvar, kako bi sebe održao — tek je on stvorio stvarima smisao, ljudski smisao! Stoga i naziva sebe 'čovjekom', to jest: procjeniteljem.

Procjenjivanje je stvaranje: počujte to, vi stvaratelji! Sâmo procjenjivanje jest blago i dragocjenost svih procijenjenih stvari.

Tek procjenjivanjem ima vrijednosti: i bez procjenjivanja orah bi opstanka bio šupalj. Počujte to, vi stvaratelji!

Mijena vrijednosti — to je mijena stvaratelja. Vazda uništava onaj tko mora biti stvoritelj.³²

No, prevrednovanje vrijednosti ne svodi se na puku oprečnost, prema kojoj bi se stare vrijednosti zamijenile svojim suprotnostima. Obnova i prevrednovanje vrijednosti znači da one uopće nemaju unutarnje stabilnosti, da su neprestano podložne obnovi, uslijed životnosti koja se sama obnavlja.³³ Ono ne označava samo slom svih ustaljenih nazora ili iskretanje svega što je do tada bilo vrednovano, već prije svega predstavlja zahtjev za povratkom određenom temelju, koji bi ujedno bio i cilj. Radi se o volji za moć koja je utemeljenje, ali, kako smo vidjeli, problematično je što to utemeljenje može biti i utemeljenje ničega. To *ništa* gura vrijednosti u neodređenost, a nositelje vrijednosti u gotovo religiozno iskustvo bezdana.³⁴

To za posljedicu ima dvojako tumačenje čovjekove egzistencije spram moralnih normi: nove vrijednosti postaju relativne, zbog fluidnosti i relativnosti subjekta, koji ih nameće na temelju krive percepcije i zloupotrebe volje za moći. Lišen teonomije morala, moćan subjekt pokušava se ponašati prema principu kojeg je prikazao Dostojevski preko Ivana Karamazova: »Ako Boga nema, sve je dopušteno«. Čovjek bez transcendencije više nema instance s kojom bi

³² F. NIETZSCHE, *Tako je govorio Zaratustra*, 63.

³³ Usp. H. DE LUBAC (2008.), *Drama ateističkog humanizma*, Ex libris, Rijeka, 75.

³⁴ Usp. D. BUTERIN, *Nietzsche. Otkrivanje zablude*, 163.

mogao biti u suprotnosti, u drugotnosti, u dijalogu ili u procjepu; bez transcencije čovjek se vrti oko vlastite osi, često postaje tup za svaku tragičnost, kako svjedoči i današnje postmodernno okruženje.³⁵ Lik Ivana Karamazova označava tu nihilističnu tragičnost bez Boga, koji je teoretski zabrinut zbog tragične patnje, ali praktično bez želje da se patnju ukine.

S druge strane, J. Lacan će na tragu Freuda konstatirati: »Ako Bog ne postoji, više apsolutno ništa nije dopušteno. To svakog dana vidimo kod neurotika.«³⁶ Gubitkom stožera autoriteta i morala, suvremeni čovjek manifestira anksioznost i psihotično ponašanje, zbog nedostatka parametara vrijednosti koje živi i prema kojima se ravna u osobnom i društvenom životu. Onkraj kategorija dobra i zla, pravde i nepravde, istine i laži, izmišlja pseudovrijednosti nametnute diktatom moći koje uljepšano zove politička korektnost. Ona je način odnosa spram drugoga u neslobodi, strahu i laži, umjesto u slobodi, ljubavi i istini.

5. Zaključna promišljanja — gdje je bio Bog kad je Vukovar stradavao?

Dijalektika smrti Boga i čovjeka i redefiniranje sadržaja u odnosu na opseg tih pojmova u modernom i postmodernom vremenu postaje uvjet mogućnosti činenja zla na izrazito brutalan način u vremenu sveopće humanizacije, i to zbog nemogućnosti dosljednog ostvarenja ljudskoga unutar prostora božanskoga. Osnovni problem današnjeg vremena postaje pitanje tko je čovjek i na čemu se utemeljuje njegova čovječnost. Pošto je u teoretskom diskursu eliminiran metafizički govor i Bog kao stožer čovjeka, ostavljen je prostor za redefiniranje čovjekovog identiteta i biti. Ontološko redefiniranje ostavilo je i etičke implikacije. Relativizacija etičkih normi povratno je, pak, utjecala na spoznajnoteoretske okvire suvremenog čovjeka. To je posebno vidljivo u kontekstu spoznaje odnosa apsolutne i relativnih istina i u poimanju čovjeka.

Imajući u vidu tragediju Vukovara kao jednu od najvećih poslije Drugog svjetskog rata, u ovom kontekstu postavljaju se mnoga pitanja na koja nije ni moguće dati odgovor. No, filozofsko propitivanje pokušava doumiti barem neke od uzroka događajima koji su prethodili konačnom onečovječenju čovjeka.

Jedan od uzroka vukovarske tragedije je jugoslavensko društvo. Ono je stvaralo fluidne identitete lišene pripadnosti određenom narodu, gradilo ateis-

³⁵ Usp. I. RAGUŽ (2008.), Što teologija treba čuti, dobiti i preuzeti od Antikrista? Hans Urs von Balthasar o Friedrichu Nietzscheu, *Obnovljeni život*, God. 63, Br. 4, 417-442, ovdje 435.

³⁶ J. LACAN (1988.), *The Seminar of Jacques Lacan. Book II: The Ego in Freud's Theory and in the Technique of Psychoanalysis*, Norton, New York, 128.; vidi također: S. ŽIŽEK — B. GUNJEVIĆ (2008.), *Bog na mukama: obrati apokalipse*, Ex libris, Rijeka, 255-256.

tički humanizam u totalitarnim okvirima, afirmiralo površnu etiku bratstva i jedinstva bez stvarnog i apsolutnog stožera, kao i zaborav povijesti. Izgradnja takvog društva mogla je otići u dva smjera: prvi je utopija — što je iz povijesnog iskustva malo vjerojatno, a drugi je krvoproliće — što je bilo, s obzirom na povijesno iskustvo, puno vjerojatnije. Zato je pitanje koje se nametnulo posljednjih desetljeća, a to je svirepa želja za potpunim uništenjem čovjeka, postalo teško odgovorivo i kao takvo teodicejski izazov za filozofiju. U Vukovaru se nisu događala samo ubojstva, nego i plansko uništenje čovječnosti kod preživjelih. Ako govorimo o smrti subjekta, možemo reći kako on umire ili biva umoren. A u pitanju smrti Boga, možemo reći kako Bog sam od sebe ne umire, on očigledno biva umoren, ili ubijen. Kako i na koji način?

Ako Boga definiramo kao *summum esse subsistens*, ali također i puninu ljubavi kojemu stvorenje, čovjek i priroda, ne treba, ali ga stvara u potpunoj slobodi iz ljubavi, kao svoju sliku, onda čovjeka promatramo upravo kao odraz, ikonu Boga u prolaznom svijetu. Tri su temeljne transcendentalne osobine: jednost, dobrota i istina, a njima se još tradicionalno dodaje i ljepota. Bog kao bitak posjeduje ih u punini, a biće ih posjeduje ovisno o visini stupnja participacije na božanskom bitku. U kontekstu kršćanskog stvaranja, možemo govoriti da čovjek kao Božja slika između svih bića najviše participira na božanskom bitku i na transcendentalima jednosti, dobrote, istine i ljepote. Ako njih uzmemo u obzir, onda možemo zaključiti kako se Boga ubija svaki put kad se dirne u istinitost, dobrotu i ljepotu stvorenja, posebno čovjeka. Kontekst ljubavi omogućuje da propitujemo odnos prema Bogu kroz odnos prema čovjeku i pitamo: kada se i na koji način se kroz kontekst govora o čovjeku ubija i Bog? Evidentno, onda kada se u čovjeku eliminira ono u čemu se ogleda njegova slika? Zato je proces tragedije Vukovara išao za tim da se u početku u čovjeku morala prekriti njegova čovječnost, odnosno moralo ga se proglasiti nečovjekom. Eliminirajući transcendentale u čovjeku, istovremeno se eliminira i Bog iz njega i svega što čovjek stvara. Zato na teodicejsko pitanje »Gdje je bio Bog kad je Vukovar stradavao?«, uvijek možemo odgovoriti: Bivao je ubijan u svakom čovjeku u Vukovaru, u svakom spomeniku kulture, u svakom nasilju nad dobrotom, istinom i ljepotom.

Zlo se moglo dogoditi jer je bio redefiniran pojam i sadržaj čovjeka i njegova odnosa spram Boga, a u budućnosti se može jedino izbjeći ako se uspostavi ispravan spoznajni, etički i ontološki odnos Boga i čovjeka. Uz taj odnos, bit će potrebno afirmirati stvarnosti sjećanja, odnosno memorije, kao i supatnje, odnosno kompasije.

Poteškoća nadilaženja problema leži, prema Metzu, u postmoderni kao življenju *vremena bez finala* u kojem je čovjek, ako ga još ima (jer govorimo o nad-

čovjeku), osuđen na vječno ponavljanje, vječno vraćanje istog, odnosno na neprestano eksperimentiranje nad samim sobom, koje mu donosi samo neobuzdanost. Amnezija spomena postaje kultura zaborava i opčinjenost kulturalnom amnezijom. Čovjek postaje *hodočasnik bez cilja, nomad bez puta, dionizijski nastrojen vagabundo*, bez ikakvog težišta u odnosima prema stvarima i ljudima. On kao fleksibilan pojedinac želi zaborav bitka, zaborav povijesti i zaborav sebe i to najčešće kroz kulturu spektakla koja od sebe tjera svaki spomen. Tako postaje sve manje čovjek, a sve više svoj vlastiti eksperiment. Jedna crvena nit Metzove misli je ideja koju želi ponuditi: umjesto postmodernog zaborava ponuditi spomen; umjesto kulturalne amnezije ponuditi anamnetičku kulturu. Jednom riječju, za Metza stoji alternativa: ili ničeansko vrijeme ili kršćanska apokaliptika.³⁷ Da bi se postigla takva istinska dijalektika, mora se ponuditi anamnetička, a ne tehnička racionalnost — sjećanje, a ne puko birokratizirano provođenje zakona. Umjesto toga, u Vukovaru se danas događa tiranija glasnika nedostatne dijalektike i promašenih ničeovaca.

Zaključno, na pitanje koje se možda provlači kroz Nietzscheovu misao: »Mora li se maknuti Boga da bi se dalo mjesta čovjeku?«, možda bi se moglo odgovoriti stavom koji se provlači kroz misao Dostojevskog: »Ne, jer Bog nije zatvor nego *stožer* ljudskoga *ja*«. Drugim riječima, ukoliko se želi *spasiti* čovjeka, treba se otvoriti humanizmu koji počiva na ideji Bogočovjeka, na što ukazuje Dostojevski. Ali tada se treba distancirati od ateističkog humanizma, izgrađenog na nihilističkim temeljima, koji može završiti tragedijom čovjeka, što je suvremeno povijesno iskustvo i pokazalo. Zato je rješenje pogled u lice čovjeka, ikonu Božju, pogotovo lice onoga koji pati. Lica djece i nemoćnih staraca iz Vukovara, lica su koja stoje spram nas, u akuzativu — optužuju nas i propituju o istini, ljubavi, ljepoti i dobroti, tragičnosti umiranja Boga i čovjeka. Odgovora na optužbe možda nema, ali ostaje pitanje. To je pitanje Boga, a ono i za vjernike i za ateiste, nije samo pitanje kulture, nego pitanje opstanka svijeta, njegovog lica i njegove sutrašnjice.

³⁷ Usp. J. B. METZ, *Memoria passionis*, 185. Kršćanska apokaliptika jedan je od načina odnosa prema postmoderni, ali nije jedini i presudan. Spomenimo ovdje samo da Metz daje izvrsnu dijagnozu, ali profilaksa mu je slabija, to više jer kao hermeneutski ključ i polazište uzima patnju, a zaborav kao posljedicu. U kontekstu promišljanja o postmoderni, možda bi se moglo reći i da je zaborav polazište.

SLATINSKA RATNA KRONIKA 1991. — POSEBAN OSVRT NA RATNI ZLOČIN U BALINCIMA, ČETEKOVCU, ČOJUGU, HUMU I VOĆINU

Miljenko BREKALO

Uvod

Identično kao Kraljevina Jugoslavija, bivša jugoslavenska federacija predstavljala je klasičan povijesni primjer neriješenog nacionalnog pitanja u višenacionalnoj i multikonfesionalnoj državnoj tvorevini. Naime, nacionalno pitanje jugoslavenskih naroda ujedinjenih u SFRJ nikada u cijelosti nije bilo riješeno, vrlo je često predstavljalo skup političkih zahtjeva za dokidanjem svih oblika nacionalne nejednakosti, koja je vrlo uspješno bila zatomljena političkom floskulom i frazom o ravnopravnosti naroda i narodnosti odnosno o njihovom bratstvu i jedinstvu. Tijekom egzistiranja SFRJ, nacionalno pitanje najčešće je potencirano kroz postavljanje pitanja za uspostavom i ostvarivanjem prava na punu kulturnu, gospodarsku i političku samostalnost u okviru postojećeg federalnog državnog ustroja. Na drugoj strani, demokracija nikada nije dostigla punu afirmaciju u pravom smislu te riječi, participacija građana u demokratskom životu federacije i njezinih federalnih jedinica tumačena je primjenom načela demokratskog centralizma.¹ To načelo međutim nikada nije predstavljalo pravi demokratski izraz, odnosno izravnu demokraciju građana.

¹ Demokratski centralizam osmislio je Lenjin u svojoj koncepciji revolucionarne radničke partije kako bi se u što većoj mjeri izrazilo jedinstvo volje i akcije i time postigla neophodna monolitnost partije. Tijekom egzistiranja socijalističkih sustava vladavine, među kojima je bio i jugoslavenski, on je bio temeljno demokratsko (organizacijsko) načelo vladavine socijalističke političke (partijske) nomenklature. U SFRJ demokratski centralizam je bio oblik međusobnih odnosa nadređenih i podređenih organa odlučivanja i upravljanja u nekoj društveno-političkoj organizaciji ili zajednici; organizacijsko-političko načelo u komunističkim partijama po kojem se na demokratskom izboru i odgovornosti viših partijskih organa prema članstvu temelji obvezna odgovornost i discipliniranost nižih partijskih tijela ili osnovnih organizacija i članova prema odlukama viših foruma, npr. odlukama kongresa partije ili odlukama plenuma Centralnog komiteta. Demokratski centralizam opisao je kao skup organizacijskih normi, koje se mogu podijeliti na pet općih načela: organi se biraju odozdo prema nagore; organi odgovaraju onim organizacijama koje su ih birale; odluke viših organa obvezujuće su i za niže organe; članovi imaju pravo i dužnost sudjelovati u ostvarivanju tih odluka; svi organi i njihovi članovi moraju se pridržavati socijalističke discipline.

Samoupravni oblik vladavine, kakav je postojao u SFRJ, temeljio se na vođeoj ulozi Saveza komunista Jugoslavije, koji je preko hijerarhijskog načela demokratskog centralizma upravljao državom, svim društvenim aktivnostima i organizirao gospodarsku aktivnost koja počiva na kolektivu. Dakle, glavno obilježje tog oblika vladavine je apsolutni državno-partijski nadzor.

Glede cjelovitog uređenja međunacionalnih odnosa, demokratizacije svih segmenata jugoslavenskog društva odnosno uređenja ustavno-pravnog karaktera federacije, prvi znaci diferencijacije u Savezu komunista Jugoslavije pojavili su se krajem pedesetih godina prošloga stoljeća. Tada je došlo do konfrontacije između unitarističko-centralističkih snaga i reformskih snaga. Prve su pod svaku cijenu nastojale konzervirati političke prilike u SFRJ, a druge su zagovarale postupnu reformu federacije sukladno zahtjevima nacionalne skupine kojoj su pripadale.

Zbog neriješenog nacionalnog pitanja i velikosrpskog hegemonizma, krajem osamdesetih i početkom devedesetih godina prošlog stoljeća je došlo do raspada SFRJ, uslijed čega je došlo do krvavoga rata najprije u Republici Sloveniji, zatim u Republici Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini. Inicijatori rata su bili velikosrpski nacionalisti predvođeni Slobodanom Miloševićem i srbiziranom Jugoslavenskom narodnom armijom.

Velika Srbija i *Memorandum SANU*

Velika Srbija kolokvijalan je naziv za nacionalistički i iredentistički projekt dijela srpske radikalne inteligencije, koji je nastao početkom devetnaestog stoljeća pod utjecajem Vuka Stefanovića Karadžića, srpskog samoukog jezikoslovca, folklorista i etnografa, koji nije prošao redovito školovanje. U svim svojim radovima Karadžić je negirao postojanje hrvatskog naroda; naročito je to došlo do izražaja u njegovoj knjizi *Kovčević za istoriju, jezik i običaje Srba sva tri zakona*, koju je objavio 1849. u Beču, a koja je tijekom devetnaestoga i dvadesetoga stoljeća bila intelektualna podloga velikosrpskoj ideji na prostoru bivše Jugoslavije. U knjizi piše o Srbima koji su, prema njegovom tumačenju, narod s tri konfesije odnosno zakona kako piše, oni su pravoslavne, muslimanske i rimokatoličke vjeroispovijesti, istih životnih navika, običaja, materinjeg jezika, povijesti itd.

U navedenoj knjizi nalaze se dva teksta, »Boka Kotorska«² i »Srbi svi i svuda«³ koje je Vuk napisao 1836. za svoju raniju knjigu *Crna Gora i Crnogorci*. Međutim, objavio ih je tek u ovoj knjizi, gdje iznosi pogrešnu tezu da su Srbi

² Ibidem, 1-26.

³ Ibidem, 27-42.

svi oni kojima je materinje narječje štokavsko. Tom logikom, on u Srbe ubraja Bošnjake, Crnogorce, Makedonce i Hrvate, koje naziva prema zemljopisnom podrijetlu odnosno kraju iz kojega dolaze. Prema tome, Hrvati ne postoje, oni su: Bunjevci, Dalmatinci, Dubrovčani, Krašovani,⁴ Slavonci, Šokci itd. U prvom poglavlju knjige, »Srbi svi i svuda«, Vuk je razvio tezu da Hrvati i Srbi govore jednim jezikom, što su pojedini jezikoslovci zloupotrijebili i razvili tezu o »srpskohrvatskom jeziku«. Naročito su tu tezu forsirali tvorci Novosadskog dogovora.⁵ Na drugoj strani, makedonski jezik su smatrali južnim srpskim dijalektom. Vuk kontinuirano negira postojanje Hrvata, koje naziva Srbima »rinskog zakona«,⁶ a u tu svrhu navodi: »tri milijuna /su/ zakona grčkog (pravoslavci), a od ostala dva milijuna dvije trećine zakona turskog (muslimani), a jedna trećina

⁴ Krašovani su (*rumunjski Hrvati*, kajk. *Horvati f Rumunskoj*, čak. *Harvatje od Rumanye*) hrvatska zajednica u Rumunjskoj, koja nije brojna ali je razmjerno stabilna s dobro očuvanom tradicijom i jezikom. Popisanih Hrvata danas u Rumunjskoj službeno ima oko 7500, ali je ukupan broj njihovih potomaka tj. romaniziranih katolika vjerojatno veći, možda i do 14.000. No, odvojenost od matice zemlje, donedavna izoliranost Rumunjske i srbizacija iz susjednih prekograničnih medija imali su velik utjecaj na taj smanjeni broj.

⁵ U SFRJ je bilo prepušteno svakom narodu služiti se svojim jezičnim izričajem. Međutim, članovi uredništva *Letopisa Matice srpske* raspisali su anketu o jezičnim i pravopisnim pitanjima, a u rujnu 1954. *Letopis* je objavio četrdesetak odgovora sudionika. Nakon završene ankete, održan je sastanak na kojemu je zaključeno da je jezik Hrvata, Srba i Crnogoraca jedan jezik, pa i književni koji se razvio oko dva najveća jugoslavenska središta, Zagreba i Beograda, jedinstven s dva izgovora: ijekavskim i ekavskim, da je u nazivu jezika u službenoj uporabi nužno istaknuti oba njegova dijela, odnosno i hrvatski i srpski. Ravnopravna su oba izgovora (ijekavski i ekavski) i oba pisma (latinica i cirilica), stoga je potrebno izraditi priručni rječnik hrvatskosrpskog književnog jezika, terminološke rječnike i zajednički pravopis. Na temelju tih zajedničkih zaključaka, izrađen je zajednički pravopis koji je 1960. Matica hrvatska izdala latinicom pod naslovom *Pravopis hrvatskosrpskog književnog jezika*, a Matica srpska cirilicom pod naslovom *Pravopis srpskohrvatskog književnog jezika*. Budući da je Novosadski dogovor iskorištavan za dokazivanje kako hrvatski književni jezik ne postoji i da je unifikacija političkom i upravnom prevlasti imala težnju da prevladaju srpske književnojezične osobine, kako se to dogodilo u Bosni i Hercegovini, potpisnici Deklaracije o nazivu i položaju hrvatskog književnog jezika tražili su da se u Ustav SFRJ unese odredba kojom će se jasno i nedvosmisleno utvrditi ravnopravnost četiriju književnih jezika: hrvatskog, makedonskog, slovenskog i srpskog. Međutim, taj zahtjev nije prihvaćen, Deklaracija je od strane SKJ doživjela žestoku političku osudu, a u tom osuđivanju polazna je premisa bio Novosadski dogovor, on je u tome imao važnu i presudnu ulogu. Naime, Novosadski dogovor pokazao se neprikladnim da se na njemu zasnuju ravnopravni jezični odnosi, prvenstveno zato što je bio podloga da se niječe samobitnost hrvatskog književnog jezika. Zbog toga se Matica hrvatska 1971. odrekla Novosadskog dogovora, a pored nje to su učinili Hrvatsko filozofsko društvo, Institut za jezik Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti i Društvo književnika Hrvatske. Osim navedenih institucija, to su učinili i neki od pojedinaca koji su bili potpisnici Novosadskog dogovora, naime oni su povukli svoje potpise koje su dali 1954. u Novom Sadu.

⁶ Supra notae, br. 2, 31.

rimskog». Svoj navod završava riječima: »Svi pametni ljudi i od grčkog i od rimskih Srba, priznaju, da su jedan narod, samo je onima rimskog zakona još teško Srbima nazivati se, ali će se po svojoj prilici i tome pomalo naviknuti, jer ako ne će, da su Srbi, oni nemaju nikakvoga narodnoga imena.«⁷

Intelektualne nositelje velikosrpske ideje možemo podijeliti na dvije skupine. Prvu skupinu čine oni srpski intelektualci koji su djelovali u razdoblju od polovine devetnaestoga do kraja prve polovine dvadesetoga stoljeća, a drugu srpski intelektualci koji su bili članovi Srpske akademije nauka i umetnosti (SANU)⁸ osamdesetih godina prošloga stoljeća, odnosno idejni tvorci i glavni operacionalizatori *Memoranduma SANU*. Pored Vuka, koji je bio idejni začetnik, prvu skupinu sačinjavaju sljedeći srpski intelektualci velikosrpske provenijencije: lingvist Aleksandar Belić (1876.—1960.), geograf Jovan Cvijić (1865.—1927.), povjesničar Vladimir Ćorović (1885.—1941.), generalštabni pukovnik Dragutin Dimitrijević zv. Apis (1876.—1917.), književnik i diplomat Jovan Dučić (1871.—1943.), liječnik i političar Vladimir Đorđević (1844.—1930.), diplomat Konstantin Fotić (1891.—1966.), političar Ilija Garašanin (1812.—1874.),⁹ pravnik Mihailo Ilić (1888.—1944.), pravnik i političar Slobodan Jovanović (1869.—1958.) pravnik Ivan Jugović (1772.—1813.), političar Triša Kaclerović (1879.—1964.), kralj Srbije i Kraljevine SHS Petar Karađorđević (1844.—1921.), kralj Kraljevine Jugoslavije Aleksandar Karađorđević (1888.—1934.), istaknuti srpski pravni stručnjak prof. dr. sc. Mihailo Konstantinović (1897.—1982.), publicist Sima Lukin Lazić (1863.—1904.), političar Dimitrije Ljotić (1891.—1945.), doktor pravnih znanosti i političar Sava Tekelija (1761.—1842.), političar i nacistički suradnik Dimitrije Ljotić (1891.—1945.), filozof i sveučilišni profesor na Filozofskom fa-

⁷ Supra notae, br. 2, 39.

⁸ SANU je najviša srpska znanstvena ustanova sa sjedištem u Beogradu; razvila se iz Društva srbske slovesnosti (1842.—1864.) i Srpskog učenog društva (1864.—1892.). SANU je počeo egzistirati pod nazivom Srpska kraljevska akademija, pod tim imenom je postojao do 1947., kada je preimenovan u Srpsku akademiju nauka, a konačni, današnji naziv institucija je dobila 1960. godine. Akademija je osnovana 1. studenoga 1886. na temelju zakonskih odredaba Osnovnog zakona Kraljevsko-srpske akademije. Prve akademike, njih šesnaest, imenovao je kralj Milan Obrenović 5. travnja 1887. godine. Prvi predsjednik Srpske kraljevske akademije bio je Josip Pančić, srpski botaničar i liječnik hrvatskog podrijetla, rođen 1814. u Ugrinama kod Bribira. Otkrio je velik broj biljnih vrsta; najznačajnije su Pančićeva omorika (*Picea omorika*) i srpska ramondija (*Ramonda serbica*), a najpoznatije mu je djelo *Flora kneževine Srbije* (1874.).

⁹ Ilija Garašanin, srpski političar, rođen 16. siječnja 1812. u Garašanima (Kragujevačka nahija), umro 16. lipnja 1874. u Beogradu, bio je sin srpskoga trgovca Milutina Savića, koji je promijenio prezime prema svome mjestu rođenja. Tijekom života obnašao je razne funkcije u Srbiji, za vrijeme vladavine Miloša Obrenovića bio je zapovjednik vojske, za vladavine Aleksandra I. Karađorđevića ministar unutarnjih poslova, organizator policije i birokratskog upravnog aparata, a 1852. postao je predsjednik vlade i ministar vanjskih poslova.

kultetu u Beogradu Mihailo Marković (1923.—2010.), general i zapovjednik kraljevske vojske u otadžbini tijekom Drugog svjetskog rata Dragoljub (Draža) Mihailović zv. Čiča (1893.—1946.), pravnik i istaknuti velikosrpski/četnički ideolog (savjetnik Draže Mihailovića) Stevan Moljević (1888.—1967.), publicist Teodor (Todor) Pavlović (1804.—1854.), političar Milan Piroćanac (1837.—1897.), novinar Dušan Popović (1884.—1918.), povjesničar i književnik Jovan Rajić (1726.—1801.), političar i general Kraljevine Jugoslavije Dušan Simović (1882.—1962.), doktor pravnih znanosti, diplomat i političar Miroslav Spalajković (1869.—1951.), povjesničar Stanoje Stanojević (1888.—1961.), političar Živko Topalović (1886.—1972.), sveučilišni profesor pravnih znanosti Đorđe Tasić (1892.—1943.), književnik i političar Dragiša Vasić (1885.—1945.), povjesničar, filolog i predsjednik SANU-a Ljubomir Stojanović (1860.—1930.), književnik i političar Jovan Subotić (1817.—1886.). Drugu skupinu sačinjavaju sljedeći intelektualci velikosrpske provenijencije: najmlađi doktor pravnih znanosti u SFRJ i političar Vojislav Šešelj (1954.), akademik, psihijatar i političar Jovan Rašković (1929.—1992.), pravnik, književnik i političar Vuk Drašković (1946.), Dobrica Ćosić zv. Gedža,¹⁰ književnik i političar Antonije Isaković zv. Lule (1923.—2002.), književnik, političar i predsjednik SANU-a Miodrag Bulatović zv. Bule (1930.—1991.), filozofkinja, antropologinja i sociologinja Zagorka Golubović (1930.), povjesničar umjetnosti, akademik i predsjednik SANU-a Dejan Medaković (1922.—2008.), filozof i akademik Mihailo Marković (1923.—2010.), filozof, akademik i političar Ljubomir Tadić (1925.—2013.), povjesničar, akademik Milorad Ekmečić (1928.), političar, predsjednik Vlade Republike Srbije u dva mandata (2004.—2008.), posljednji predsjednik Savezne Republike Jugoslavije Vojislav Koštunica (1944.), filolog, sveučilišni profesor Radmilo Marojević (1949.), episkop zahumsko-hercegovački SPC-a Atanasije (po rođenju Zoran) Jevtić (1938.) bački episkop SPC-a Irinej (po rođenju Mirko) Bulović (1947.), crnogorsko-primorski mitropolit SPC-a Amfilohije (po rođenju Risto) Radović (1938.), pravnik, bankar i političar Slobodan Milošević (1941.—2006.) i dr. Pored navedenih imena, koja su predstavljala intelektualnu komponentu velikosrpske ideje, daleko je širi popis nositelja velikosrpske ideje i četništva tijekom prošlog i pretprošlog stoljeća na prostoru ex Jugoslavije; ovdje se nikako ne smije izosta-

¹⁰ Dobrica Ćosić (29. prosinca 1921. u Velikoj Drenovi kraj Trstenika — Beograd 2014.), srpski književnik i političar. Tijekom srednjoškolskog obrazovanja pristupio ljevičarskom pokretu u Srbiji, kao ljevičar 1941. otišao u partizane. Nakon završetka Drugog svjetskog rata politički vrlo aktivan, član CK KPJ i Narodne skupštine. Polovinom šezdesetih godina prošloga stoljeća postao politički disident, svoja politička gledišta usmjerio k nacionalističkim i velikosrpskim idejama; kao takav idejni je tvorac *Memoranduma SANU*. Nakon završetka procesa raspada Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije obnašao je funkciju predsjednika nekadašnje državne zajednice Srbije i Crne Gore.

viti operativna razina, koja je daleko šira od intelektualne komponente. Operativna razina po sastavu je vrlo heterogena, sastoji se od generalskog zbora bivše JNA, pa sve do izravnih izvršitelja ratnog zločina. U operativnu razinu, koja je imala izravan doprinos ratnom zločinu na području Republike Hrvatske, treba svakako ubrojiti najviše eksponirane nositelje: generala armije Veljka Kadjevića (1925.), general-pukovnika Blagoja Adžića (1932.—2012.), general-pukovnika Ratka Mladića (1942.), general-majora Aleksandra Vasiljevića (1938.), načelnika Državne bezbednosti Republike Srbije Jovicu Stanišića (1950.), načelnika Odjela za specijalne operacije Državne bezbednosti Republike Srbije, Franka Simatovića zv. Frenki (1950.), sekretara Sekretarijata unutrašnjih poslova tzv. Republike Srpske Krajine (RSK) i predsjednika RSK Milana Martića (1954.), predsjednika Izvršnog veća RSK i predsjednika RSK Milana Babića (1956.—2006.), predsjednika Srpskog nacionalnog veća SAO Slavonije, Baranje i Zapadnog Srema i predsjednika RSK Gorana Hadžića (1958.), kriminalca, egzekutora savezne Službe državne bezbednosti i ratnog zločinca Željka Ražnatovića zv. Arkan (1952.—2000.) i dr.

Velikosrpska nacionalna ideologija zastupa tri principa prema kojima se određuju nacionalne granice srpskoga naroda: prvi, etnički čist teritorij gdje prebiva srpska etnička većina (npr. Šumadija); drugi, odnosi se na bivstvovanje nacionalnoga duha na određenom području, gdje ne prevladava srpska većina (npr. Kosovo), a prema trećem principu srpska zemlja seže do granica označenih srpskim grobovima (Brand i dr., 1991., 376).

Polovinom osamdesetih godina prošloga stoljeća Srpska pravoslavna crkva (SPC) bila je jedan od značajnijih generatora velikosrpskog nacionalizma i šovinizma. U to vrijeme njezini episkopi Atanasije Jevtić, Amfilohije Radović i Irinej Bulović pisali su tadašnjoj jugoslavenskoj i međunarodnoj javnosti razne proglašenja o potrebi zaštite srpskih nacionalnih interesa u Socijalističkoj Federativnoj Republici Jugoslaviji, naročito na području Socijalističke Autonomne Pokrajine Kosova. Velikodostojanstvenici SPC-a sebe su prikazivali kao moralnu i duhovnu vertikalu društva, smatrali su se stožernom institucijom srpstva, pravoslavlja i svetosavlja, rasadnikom duhovnosti, prosvjete, kulture i srpske nacionalne svijesti. Naime, ritualnom duhovnošću svakodnevno su poticali razvoj velikosrpskog nacionalizma i šovinizma, a tome su naročito pridonosili ritualni obredi nošenja »mošti« (posmrtnih ostataka) kneza Lazara, koja su u sklopu proslave šesto godina bitke na Kosovu polju 1989.¹¹ nošena diljem Srbije i pojedinim di-

¹¹ Slavljenje Kosovske bitke od strane Srba predstavlja povijesni i politički apsurd. Naime, polovinom travnja 1389. odigrala se sudbonosna bitka između Turaka s jedne strane i s druge vojske kneza Lazara, pod čijim su se zapovjedništvom borili odredi Vuka Brankovića, bosanska vojska pod vojvodom Vlatkom Vukovićem Kosačom, a prema usmenoj predaji i

jelovima Bosne i Hercegovine gdje je obitavalo većinsko srpsko pučanstvo. U tim su prigodama vladike, episkopi i pravoslavni svećenici držali govore nabijene velikosrpskim nacionalizmom i šovinizmom.

Prigodom formiranja javnog mnijenja u Srbiji i drugim republikama nekadašnje SFRJ, gdje je prebivalo srpsko pučanstvo, osim vrha SPC-a znatnu ulogu su imali i predstavnici radikalne srpske inteligencije okupljene oko SANU-a. Postojanje tajnog *Memoranduma SANU*, koji je pozivao na restauraciju Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije i obranu »ugroženoga srpskog naroda«, potvrdile su beogradske *Večernje novosti* njegovim objavljivanjem u dva nastavka 24. i 25. rujna 1986. godine.

Idejni tvorac *Memoranduma SANU* je bio srpski književnik Dobrica Ćosić, a pored njega, izravan angažman na kreiranju teksta tog dokumenta imali su sljedeći srpski intelektualci: Antonije Isaković, tadašnji potpredsjednik SANU-a, Miodrag Bulatović, Zagorka Golubović, Dejan Medaković, Mihailo Marković, Ljubomir Tadić (otac bivšeg predsjednika Republike Srbije Borisa Tadića), Milorad Ekmečić, Vojislav Koštunica, Radmilo Marojević i dr. Odmah nakon objavljivanja, Slobodan Milošević je osudio tekst *Memoranduma*, no vrlo je brzo počeo provoditi njegove ideje, okupivši oko sebe sve najradikalnije velikosrpske snage u Srbiji, Bosni i Hercegovini i Hrvatskoj.

Memorandum predstavlja modificiranu, osuvremenjenu inačicu Garašaninove knjige *Načertanije*. Naime, predmetna knjiga se vrlo često spominje u javnosti kada se objašnjava geneza velikosrpskog šovinizma, hegemonizma i imperijalizma tijekom dvadesetog stoljeća. *Načertanije* predstavlja program stvaranja tzv. Velike Srbije. Tim programom je Garašaniin planirao, nakon raspada Turskoga Carstva, Kneževinu Srbiju proširiti na sve južnoslavenske prostore gdje su živjeli Srbi te je nastojao obnoviti i dograditi nekadašnje Dušanovo carstvo. Radi toga je predvidio organiziranje jake obavještajne službe, koja je za zadaću imala organiziranje jake propagande. Pristupio je obrazovanju mladih ljudi u inozemstvu, a nakon završenog školovanja vraćao ih je u Srbiju i zapošljavao u državnom aparatu. Organizirao je obavještajne i propagandne centre na teritoriju pod turskom vlašću, kao i propagandni centar u Dubrovniku, koji nikada nije bio pod srpskom vlašću, već je oduvijek predstavljao hrvatski teritorij. Upravo taj podatak upućuje na agresivnost Garašaniinove politike, koju je Milošević krajem prošloga stoljeća nastojao oživotvoriti.

odred Hrvata pod banom Ivanišem Paliznom. Nakon početnih uspjeha srpsko-bosanska vojska doživjela je katastrofalan poraz, 15. travnja 1389. knez Lazar je pao u zarobljeništvo i pogubljen je odrubljivanjem glave pokraj mrtvog turskog zapovjednika sultana Murata I., a Vuk Branković i Vlatko Vuković Kosača su se spasili. Nakon poraza na Kosovu polju, odnosno Gazimestanu, Srbija je postala turska vazalna država.

Memorandum SANU predstavljao je uvertiru u tzv. »antibirokratske revolucije«, a nakon toga i u oružanu agresiju na Sloveniju, Hrvatsku, Bosnu i Hercegovinu te naposljetku i na Kosovo. On je postao programski dokument prema kojemu su djelovali Miloševićevi ratni huškači. Naime, krajem osamdesetih i do sredine devedesetih godina prošlog stoljeća prema njegovim programskim ciljevima ponašale su se gotovo sve radikalne političke frakcije u Srbiji, Bosni i Hercegovini i Hrvatskoj koje su za konačan cilj imale aneksiju tuđih nacionalnih teritorija, odnosno stvaranje Velike Srbije.

Srpska demokratska stranka

Srpska demokratska stranka (SDS) bila je radikalna, etno-nacionalistička stranka srpskoga puka, osnovana 17. veljače 1990. na platou ispred željezničkog kolodvora u Kninu, a upisana je 6. ožujka 1990. u Registar društvenih organizacija Socijalističke Republike Hrvatske.¹² Osnivačkoj skupštini nazočilo je sedam tisuća građana srpske nacionalnosti, koji su aklamacijom podržali pročitani programski dokument. SDS je osnovao šibenski psihijatar, akademik Jovan Rašković¹³ pod »dirigentskom palicom« srbijske Službe državne bezbednosti (SDB), na čijem se čelu u to vrijeme nalazio Jovica Stanišić, vjerni Miloševićev sljedbenik. Rašković je postao prvi predsjednik SDS-a, a za potpredsjednike izabrani su: Vlado Ivković iz Zagreba; Momčilo Kosović iz Beograda, Milan Babić iz Knina i Branko Marjanović iz Zadra. Sjedište stranke bilo je u Kninu, u Ulici Jove Miodragovića 22; pravnu regulativu vodio je glavni tajnik Branko Popović (Knežević, 2011., 10).

Članovi prvog Glavnog odbora SDS-a bili su: Jovan Rašković (Šibenik), Jovan Opačić (Knin), Branko Popović (Šibenik), Rade Miladinov (Donji Lapac), Branko Marjanović (Zadar), Milan Uroš (Knin), Rajko Srđić (Donji Lapac), Rodoljub Bjelanović (Knin), Sava Dešić (Knin), Petar Štikovac (Donji Lapac),

¹² Cfr. Registar društvenih organizacija Socijalističke Republike Hrvatske, Republički sekretarijat za pravosuđe i upravu, Klasa: UP/I-007-02/90-01/41, Urbroj: 514-04-02/4-90-2, Zagreb, 06.03.1990.

¹³ Akademik Jovan Rašković (5. srpnja 1929. u Kninu — 29. srpnja 1992. u Beogradu), srpski političar velikosrpske provenijencije i liječnik psihijatar. Diplomirao je na Medicinskom fakultetu u Zagrebu 1956., gdje je 1975. obranio doktorsku disertaciju iz područja neuropsihijatrije. Bio je ravnatelj neuropsihijatrije Medicinskog centra u Šibeniku u razdoblju od 1959. do 1961. Na identičnoj funkciji nalazio se u Centru za naučno-istraživački rad bolnice »Sveti Sava« u Beogradu. Bio je član SANU-a, predavao je na nekoliko inozemnih i domaćih fakulteta. Bavio se »etnokarakterima« naroda na području Jugoslavije. U politiku se uključio 1990., kada je pod patronatom srbijskoga SDB-a utemeljio Srpsku demokratsku stranku u Kninu s kojom je zahtijevao srpsku autonomiju u Hrvatskoj, a iz čega je proizašla oružana pobuna.

Zdravko Zečević (Benkovac), Milan Štrbac (Knin), Zoran Bjelanović (Knin), Bogoljub Popović (Zadar), Dušan Zelenbaba (Knin), Marko Dobrijević (Šibenik), Vladimir Ivković (Zagreb), Branko Perić (Knin), Stojan Urukalo (Zadar), Petar Cvetanović (Dvor na Uni), Milan Babić (Knin), Ilija Džepina (Knin), Branko Tankosić (Knin) i Momčilo Kosović (Beograd/Benkovac) (Knežević, 2011., 9-10).

Na prvim višestranačkim parlamentarnim izborima u Socijalističkoj Republici Hrvatskoj (SRH)¹⁴ SDS je osvojio pet zastupničkih mandata u Saboru SRH, u Društveno-političko vijeće je ušao Jovan Opačić, u Vijeće općina ušli su: Dušan Zelembaba, Dušan Ergarac i Ratko Ličina,¹⁵ a u Vijeće udruženog rada Radoslav Tanjga.¹⁶ U Republici Hrvatskoj je SDS-u, zbog organiziranja pobune, zabranjen rad.

SDS je imao vodeću političku ulogu u ratnim događanjima u Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini. Njezini su članovi organizirali naoružavanje Srba, podržavali ubijanje, protjerivanje i druge ratne zločine protiv pripadnika nesrpskoga puka na području Hrvatske i Bosne i Hercegovine.

Osnivanje bosanskog ogranaka SDS-a Rašković je najavio 23. lipnja 1990. u Petrinji, a osnovan je 5. kolovoza 1990. u Banjoj Luci. Međutim, tijekom 1991. SDS je podijeljen na SDS Bosne i Hercegovine (kasnije SDS Republike Srpske), SDS Hrvatske (kasnije SDS Republike Srpske Krajine) i na filijalu koja je pokrivala područje Srbije i Crne Gore; krovna organizacija je bio SDS Srpskih zemalja čiji je predsjednik do 1996. bio dr. Radovan Karadžić. U Republici Hrvatskoj, pored Raškovića, vodeći ljudi SDS-a bili su: Goran Hadžić, Milan Babić, Veljko

¹⁴ Parlamentarni izbori 1990. bili su izbori za zastupnike u Saboru SR Hrvatske, koja je tada bila još uvijek u sastavu SFRJ, i to su bili prvi višestranački izbori u SR Hrvatskoj. Naime, izbori su bili raspisani za tri vijeća od kojih je bio ustrojen Sabor SR Hrvatske, to su: Društveno-političko vijeće (DPV), Vijeće općina (VO) i Vijeće udruženog rada (VUR), a održani su u dva kruga. Prvi krug izbora za zastupnike u Društveno-političkom vijeću te Vijeću općina održan je u nedjelju 22. travnja 1990., a za Vijeće udruženog rada sljedećeg dana; drugi krug izbora održan je 6. i 7. svibnja. Ti izbori provedeni su po većinskom sustavu, prema kojemu je zemlja bila podijeljena na izborne jedinice u kojima se birao jedan zastupnik. U DPV birano je 80, u VUR 156, a u VO 115 zastupnika; ukupno je biran 351 zastupnik. Zastupnikom je mogao postati onaj kandidat za kojeg je glasala natpolovična većina birača koji su pristupili izborima, ali uz uvjet da broj glasova koje je dobio nije manji od 1/3 broja ukupno upisanih birača u izbornoj jedinici. U slučaju kada nijedan kandidat nije dobio potreban broj glasova, izbori su ponovljeni u drugom krugu za četrnaest dana, a na ponovljenim izborima (odnosno u drugom krugu) mogli su sudjelovati samo kandidati koji su u prvom krugu izbora dobili najmanje 7% glasova biračkog tijela koje je pristupilo izborima. Dakle, u drugom krugu izbora za zastupnika je izabran kandidat koji je dobio najveći broj glasova birača koji su glasovali.

¹⁵ *Večernji list*, 9. svibnja 1990., br. 9596, 3.

¹⁶ *Večernji list*, 11. svibnja 1990., br. 9598, 4.

Džakula, Ilija Sašić, Vlado Ivković, Branko Marjanović, Jovan Opačić i Milan Martić, a u Bosni i Hercegovini: Radovan Karadžić, Momčilo Krajišnik, Biljana Plavšić, Dragan Čavić, Mladen Bosić, Mirko Šarović, Milenko Stanić, Đoko Arsenović, Milovan Bjelica, Dragomir Vasić i Aco Savić. Zbog zločinačkog karaktera stranke, većina njezinih članova je bila optužena za ratni zločin; Richard Holbrooke, idejni začetnik Daytonskog sporazuma, tražio je da se SDS-u u BiH zabrani djelovanje, ali u svome naumu nije uspio.

Stranačka infrastruktura SDS-a na području zapadne Slavonije

Nakon održanih prvih višestranačkih izbora u SR Hrvatskoj, tijekom lipnja i srpnja 1990., članovi SDS-a na području zapadne Slavonije pristupili su organiziranju inicijativnih odbora. Nakon toga, pristupalo se osnivanju mjesnih odnosno općinskih odbora SDS-a.¹⁷ Početkom lipnja 1990. godine SDS je imao najjaču stranačku infrastrukturu u pet općinskih središta zapadne Slavonije, Pakracu, Daruvaru, Grubišnom Polju, Okučanima i Podravskoj Slatini. U navedenim općinama u razdoblju od 9. do 16. lipnja 1990. godine formirani su općinski odbori SDS-a.¹⁸ Međutim, organizacijska dinamika SDS-a u drugim općinama zapadne Slavonije bila je nešto sporija u odnosu na pet navedenih općina, naročito u onim općinskim sredinama gdje srpsko pučanstvo nije bilo dominantno u općinskim strukturama vlasti. Primjera radi, Inicijativni odbor SDS-a za Općinu Novska osnovan je početkom srpnja 1990. godine, a Osnivačka skupština za Grad Novsku tek početkom mjeseca rujna 1990. godine (Marijan, 2009., 23-24). Na području Općine Slavonska Požega prvi je mjesni odbor SDS-a osnovan krajem srpnja 1990. godine. Inicijativni odbor SDS-a za Općinu Virovitica osnovan je 28. srpnja 1990. u mjestu Novom Obilićevu.¹⁹

U cilju stranačke koordinacije čelnici općinskih odbora SDS-a odlučili su osnovati zajedničko koordinacijsko (rukovodeće) tijelo, koje je osnovano sredinom kolovoza na planini Psunju na neutvrđenoj lokaciji pod nazivom Regional-

¹⁷ Ministarstvo unutrašnjih poslova SR Hrvatske, Policijska uprava Brodsko-posavska/Policijska postaja Nova Gradiška, Zapisnik sa sastanka inicijativnog odbora Mjesne zajednice Smrtić-Ratkovac i gostiju iz okolnih mjesnih zajednica s predstavnicima SDS-a od 7. lipnja 1990.

¹⁸ Šantoši, D.: Neka razum nadvlada emocije, *Večernji list*, br. 9622, Zagreb, 4. lipnja 1990.; Šantoši, D.: Stop Mikeliću i Dakiću, *Večernji list*, br. 9628, Zagreb, 10. lipnja 1990.

¹⁹ Novo Obilićevo je do 1900. nosilo naziv Ladislav, od 1910. do 1921. Malo Gačište, od 1931. do 1991. Novo Obilićevo, a od 1991. Zvonimirovo. *Virovitički list*, br. 675, 10. kolovoza 1990.

ni odbor Srpske demokratske stranke Slavonije. Na čelo novoformiranog tijela SDS-a imenovan je Ilija Sašić, a za njegovog zamjenika Veljko Džakula.

Regionalni odbor Srpske demokratske stranke Slavonije činili su: Ilija (Jovana) Sašić, Srbin, odvjetnik iz Podravske Slatine, predsjednik; Veljko (Mile) Džakula, Srbin, dipl. inž. šumarstva iz Pakraca, potpredsjednik; Vladimir (Petra) Šimpraga, Srbin, dipl. inž. šumarstva iz Podravske Slatine, član; Milan (Petra) Popović, Srbin, djelatnik iz Kukujevac, Općina Pakrac, član; Vojislav (Ilije) Drageljević, Srbin, djelatnik iz Vrbovljana, Općina Nova Gradiška, član; Stevan (Đorđa) Stančić, Srbin, inž. šumarstva iz Okučana, član; Dragan (Stojana) Mihić, Srbin, bravar iz Kukujevca, Općina Pakrac, član; Stevo (Đure) Ratković, Srbin, djelatnik iz Pakrana, Općina Daruvar, član; Veljko (Branka) Vukić, Srbin, djelatnik iz Bijele, Općina Daruvar, član; Čedomir (Mirka) Uskoković, Srbin, djelatnik iz Pivnice, Općina Virovitica, član; Milutin (Jovana) Ivanović, Srbin, dipl. iur. iz Smoljanovaca, Općina Slavonska Požega, član; Milenko (Marka) Miletić, Srbin, djelatnik iz Požege, član i Milan (Nikole) Hajdinović, Srbin, umirovljenik iz Velike Pisanice, Općina Bjelovar, član.²⁰

Inicijativni odbor Srpske demokratske stranke za Općinu Podravska Slatina organizirao je 9. lipnja 1990. u vremenu od 16 do 19 sati okupljanje građana ispred slatinske kinodvorane, gdje je Osnivačkoj skupštini SDS-a nazočilo pet tisuća građana srpske nacionalnosti s područja općina: Podravska Slatina, Donji Miholjac, Orahovica, Virovitica i Slavonska Požega. Nazočnima su govorili: predsjednik SDS-a akademik Jovan Rašković, potpredsjednik SDS-a Milan Bujnović, član Glavnog odbora SDS-a Jovan Opačić, Ilija Sašić, predsjednik Inicijativnog odbora za Općinu Podravska Slatina, Milun Karadžić i drugi članovi Inicijativnog odbora sa slatinskog područja. Tom prigodom optužili su oficijelnu hrvatsku vlast za kroatocentričnost i ustaštvo, a predstavnike hrvatskog političkog života na čelu s dr. Franjom Tuđmanom za nacionalnu mržnju, razdor i netrpeljivost između građana hrvatske i srpske nacionalnosti. Na Osnivačkoj skupštini SDS-a izabran je Općinski odbor Srpske demokratske stranke za Općinu Podravska Slatina, koji su činili: Milun (Petra) Karadžić, Crnogorac, dipl. iur. i politolog iz Podravske Slatine, predsjednik; Momčilo (Ljubomira) Subotić, Srbin, srednjoškolski profesor iz Podravske Slatine, potpredsjednik; Ilija (Jovana) Sašić, Srbin, odvjetnik iz Podravske Slatine, član; Jovan (Save) Bojčić, Srbin, dipl. inž. graditeljstva iz Podravske Slatine, član; Nikola (Milana) Dopuđa, Srbin, dipl. inž. agronomije iz Španata, Općina Podravska Slatina, član; Vladimir (Petra) Šimpraga, Srbin, dipl. inž. šumarstva iz Podravske Slatine, član; Mirko (Obrada) Vujačić, Srbin, službenik (SSS) iz Aleksandrovca, Općina Podravska Slatina, član;

²⁰ MUP RH, PU Osijek, PS P. Slatina, pismeno br.: 511-07-60-KU-490/1992., 1-5.

Ratko (Petra) Vukelić, Srbin, srednjoškolski profesor iz Španata, Općina Podravska Slatina, član.²¹

Općina Podravska Slatina

Područje bivše Općine Podravska Slatina nalazi se na sjeverozapadu Slavonije i prostiralo se dijelom na dravskoj nizini i sjevernim padinama Papučkog gorja. Omeđeno je na istoku rječicama Vojlovicom i Voćinkom, na sjeveru rijekom Dravom, a na zapadu potokom Breznicom te na jugu vrhovima planine Papuk. Podravsko-slatinski kraj graniči na sjeveru s Republikom Mađarskom, na sjeverozapadu s Općinom Virovitica, na jugozapadu s Općinom Daruvar, na jugu s Općinom Slavonska Požega, na istoku s Općinom Orahovica i na sjeveroistoku s Općinom Donji Miholjac.²²

Općina Podravska Slatina prostirala se na 781 km², sastojala se od šezdeset i devet naselja. Njezinim nizinskim dijelom prolaze dvije značajne komunikacije, podravska željeznička magistrala i podravska cestovna magistrala, koje su bile od vitalnog značaja tijekom trajanja Domovinskog rata, naročito za vrijeme agresorske blokade autoceste Zagreb—Beograd kod Okučana (Štefančić, 2001.).

Južni dijelovi slatinskog područja su bregoviti i šumoviti, a na sjeveru se prostire podravska nizina. Brdski kraj obuhvaća mnoštvo sjevernih obronaka i

²¹ Ibidem, 1-3; Stanković, N.: Zajedništvo bilo i ostalo sudbina, *Glas Slavonije*, 11. lipnja 1990., br. 13836, 2; Olvitz, D.: Mi nismo HDZ na srpski način, *Glas Slavonije*, 16. lipnja 1990., br. 13841, 12.

²² Tijekom prve tri godine nakon izbora za Sabor RH održanih 22. travnja 1990., sve do 1993., lokalna je samouprava zadržala institucionalni oblik naslijeđen iz prethodnog, socijalističkog razdoblja. Svoj raniji naziv i organizaciju zadržale su teritorijalne jedinice i organizacije, kao i njihova predstavnička i izvršna tijela. Tada je egzistiralo sto općina i Grad Zagreb kao jedinstvena općina sve do 1. siječnja 1991. godine. Predstavnička tijela su bile skupštine općina, one su birale svoja izvršna vijeća na čelu s predsjednikom izvršnog vijeća. Skupštine su bile trodomne, sastavljene od vijeća udruženog rada, društveno-političkog vijeća i vijeća mjesnih zajednica. U tom su institucionalnom okviru bili provedeni i prvi višestranački izbori u svibnju 1990., a na kojima su izabrani odbornici i zastupnici u skupštine općina, skupštine zajednica općina i Sabor. Dana 29. prosinca 1992. doneseno je pet zakona kojima je provedena nova teritorijalna podjela Republike Hrvatske. Tada je uveden sustav lokalne samouprave i uprave, kao i izbor za članove predstavničkih tijela u novoformiranim jedinicama. Tada je formirano 418 općina i 69 gradova na razini lokalne samouprave i 20 županija na razini lokalne samouprave i uprave. Pored toga, utemeljena su dva autonomna kotara, Knin i Glina, na području sa značajnijim udjelom srpskog pučanstva. Međutim, navedeni kotari nikada nisu počeli funkcionirati zbog rata i kasnijih institucionalnih promjena. Odredbama Ustava Republike Hrvatske (*Narodne novine*, br. 56/1990.) i Zakona o područjima županija, gradova i općina u Republici Hrvatskoj (*Narodne novine*, br. 90/1992.) u Republici Hrvatskoj je uvedena nova političko-teritorijalna podjela na županije, gradove i općine. Prema tome, područje nekadašnje Općine Podravska Slatina podijeljeno je na Grad Slatinu i sljedeće općine: Voćin, Milkeuš, Nova Bukovica, Sopje i Čadavica.

vrhova planine Papuk, obraslih većim dijelom bjelogoričnom šumom, te pitome planinske kotline, doline i visoravni, koje su pogodne za poljoprivrednu aktivnost. Ravničarski predjeli ovoga kraja prostiru se na desnoj obali rijeke Drave, tu se prostiru obradiva polja i livade, koje su na mjestima ispresijecane manjim kompleksima ravničarske hrastove i jasenove šume. Prema tome, područje nekadašnje Općine Podravska Slatina zemljopisno se dijeli na dva dijela, brdski tzv. Brđanska i nizinski dio tzv. Podravina. U Brđanskoj pretežito su živjeli pripadnici srpskoga puka, a u Podravini dominantno su bili zastupljeni Hrvati.

Ovaj je zemljopisni lokalitet predstavljao rubno područje tzv. Velike Srbije, naime, on graniči s virovitičkim područjem gdje su srpski ekstremisti i separatisti zacrtali granicu na pravcu Virovitica—Karlovac—Karlobag. Granicu navedene paradržavne tvorevine potvrđuju riječi, s početka devedesetih godina prošloga stoljeća, najviše rangiranog časnika JNA i tadašnjeg sekretara (ministra) za narodnu obranu SFRJ generala armije Veljka Kadijevića: »Smjerove napada glavnih snaga JNA što izravnije vezivati uz oslobođenje srpskih krajeva u Hrvatskoj i garnizona JNA u dubini hrvatskog teritorija. U tom cilju ispresijecati Hrvatsku na pravcima: Gradiška—Virovitica, Bihać—Karlovac—Zagreb, Knin—Zadar—Mostar—Split.« (Kadijević, 1993., 128).

U bivšoj Općini Podravska Slatina, prema popisu pučanstva iz 1991., živjelo je 15.445 stanovnika, od toga broja 9.219 (59,6%) bili su Hrvati, 4.948 (32%) Srbi i 1.278 (8,3%) ostali. Srbi su bili dominantni u Brđanskoj, gdje je živjelo 3.262 pripadnika srpske nacionalnosti, 668 Hrvata i 222 ostala građanina (Hrženjak, 1993.). Brđansku je sačinjavao kompleks od četrnaest sela na području planine Papuk; to su: Bokane, Čeralije, Dobrić, Donje Kusonje, Đuričić, Gornje Kusonje, Gornji Meljani, Hum, Hum Varoš, Kometnik-Jorići, Kometnik-Zubići, Kuzma, Lisićine, Macute, Mačkovac, Novo Kusonje, Popovac, Rijenci, Sekulinci, Smude i Voćin.²³ Pored Brđanske, do Domovinskog rata, značajni broj pripadnika srpske nacionalnosti na slatinskom je području živio u Slatini (4.270), Petrovcu (453), Miklešu (345) i Španatu (327).²⁴

Pripadnici ove nacionalne skupine naseljeni su na slatinsko područje u tri navrata, a prvo naseljavanje odvijalo se u vrijeme vladavine Turaka u razdoblju od 1550. do 1684. godine. Međutim, sustavno je naseljavanje srpskoga puka na slatinsko područje uslijedilo nakon ponovne uspostave Pečke patrijaršije 1557.,²⁵ a za što najveću zaslugu ima poturčeni Srbin iz istočne Bosne Mehmed-

²³ Brđanska sela su nakon uvođenja lokalne samouprave u Republici Hrvatskoj 1992. ušla u sastav novoformirane Općine Voćin.

²⁴ Supra notae, br. 31, 370-372.

²⁵ Pečka arhiepiskopija, poznata i kao Žička arhiepiskopija, bila je prva eparhija Srpske pravoslavne crkve. Njezin osnivač je bio Sveti Sava u kosovsko-raškim oblastima, a postojala

-paša Sokolović. On je prema predaji, kao veliki vezir Osmanskoga carstva, na čelo Pečke patrijaršije postavio svoga rođenog brata Makarija, monaha Srpske pravoslavne crkve (SPC) (Valentić, 2010., 17-18). Uslijed turske najezde na područje istočne i zapadne Slavonije, polovinom šesnaestog stoljeća Voćin i okolna sela bili su slabo naseljeni. Turci su na voćinskom području, odnosno na prostoru Brđanske zatekli prostrane dijelove zemljišta puste ili pak slabo nastanjene. Zbog toga su Turci u prvim godinama svoje vladavine izvršili veliko naseljavanje Brđanske srpskim pukom iz jugozapadnih krajeva Srbije odnosno od Ibra, Lima, Pive, Tare, gornje Drine i Neretve u BiH (Pavičić, 1953.).

Tijekom egzistiranja Kraljevine Jugoslavije prvo su naseljeni Srbi solunski dobrovoljci, a nakon Drugog svjetskog rata iz okolice Kotor Varoša iz Bosne i Hercegovine ponovno su naseljeni pripadnici te nacionalne skupine.

Velikosrpska politika Kraljevine Srbije, kada se promatra kolonizacija solunskih dobrovoljaca, svoje korijene ima još tijekom izbjeglištva srpskoga kralja Petra I. Karađorđevića na Krfu. U njegovo ime u pisanom obliku obratio se predsjednik Vlade Kraljevine Srbije Nikola Pašić prećanima²⁶ i svim vojnicima s prostora jugoslavenskih zemalja u sastavu Austro-Ugarske Monarhije, on ih je pozvao da pristupe vojnim postrojbama Kraljevine Srbije i svakom je dobrovoljcu obećao pet hektara plodne zemlje za naseljavanje, a u tu svrhu Vlada je donijela Rješenje br. 200 od 28. veljače 1917. godine.²⁷ Nakon završetka Prvog svjetskog rata, odnosno nakon uspostave Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca, Vlada Kraljevine SHS na čelu s Nikolom Pašićem donijela je 18. prosinca 1919. Uredbu o dobrovoljcima, koja u svome članku 1. određuje da se dobrovoljcem »smatra svaki državljanin Kraljevine SHS koji je kao redov ili podoficir dobro-

je od 1219. do 1346. Prvo njezino sjedište bilo je u Žiči, a nakon toga u Peći. Pečka patrijaršija je bila pomjesna (pomjesna crkva označava zasebnu crkvu unutar Pravoslavne crkve) autokefalna pravoslavna crkva sa sjedištem u Peći, koja je postojala u razdoblju između 1346. i 1463. u srednjovjekovnoj srpskoj državi, te 1557. i 1766. u Otomanskom carstvu. Nakon što se Stefan Uroš IV. Dušan Nemanjić, poznatiji kao Dušan Silni, proglasio za cara Srba i Grka u Skopju 1346., Pečka arhiepiskopija je proglašena Pečkom patrijaršijom. Dušanovim ukazom arhiepiskop Joanikije je postao njezin prvi patrijarh. U sastav novoformirane patrijaršije su ušle i mitropolije u osvojenim grčkim oblastima, kao i Sveta gora, do tada pod suverenitetom Vasiljenske patrijaršije. Nakon što su Turci 1459. osvojili Smederevo i Srpsku despotovinu (srpska srednjovjekovna država), Pečka patrijaršija je prestala postojati, odnosno pripojena je Ohridskoj arhiepiskopiji, a u čijem je sastavu ostala sve do 1577. godine. Naime, tada ju je ponovno uspostavio Mehmed-paša Sokolović na znatno proširenom području, koje je obuhvaćalo područja današnjeg Kosova, Crne Gore, Bosne i Hercegovine, Bugarske, Srbije, Hrvatske, Rumunjske i Mađarske (Kašić, 1984., 31-33).

²⁶ Prećani je naziv koji se koristi od devetnaestog stoljeća za Srbe koji žive izvan Srbije i Crne Gore, odnosno u Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini.

²⁷ Agrarna reforma — uredbe, naredbe i raspisi. Ministarstvo za agrarnu reformu Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca, Knjiga prva, Zagreb, 1920, 270.

voljno stupio u Srpsku vojsku i to zaključno do 18. novembra 1918. godine, u njoj ostao do demobilizacije ili iz nje bio otpušten redovnim putem kao nesposoban.²⁸ Prema raspoloživim podacima Agrarne direkcije u Zagrebu iz 1921., koja je djelovala u sklopu Ministarstva agrarne reforme u Beogradu,²⁹ raspoloživog je zemljišta za dodjelu solunskim dobrovoljcima na slatinskom području bilo 8.052 katastarska jutra (Vrbošić, 1986., 658). Nakon formiranja Kraljevine SHS, dinastija Karađorđevića je na slatinskom području osnovala sela Bjelkovac, Aleksandrovac i Petrovac, koja su nastanili isključivo srpskim pukom, a potonja dva su dobila imena prema jugoslavenskim kraljevima Petru I. i Aleksandru iz dinastije Karađorđević. Naime, ta se naselja prvi put spominju u popisu pučanstva Kraljevine Jugoslavije 1931. godine (Korenčić, 1979., 547-550). Pored navedenih sela, solunski dobrovoljci na ovom području dobivali su zemlju u sljedećim selima: Ilimin Dvor, Dravica (Porezna općina Čađavica), Sopjanska Greda, Brebrovac, Noskovačka Dubrava (Porezna općina Sopje), Zidine, Petrovo Selo, Španat (Porezna općina Gornji Miholjac), Hum Pusta (Porezna općina Voćin) (Šimunović-Bobetko, 1997., 328).³⁰

Dakle, agrarna reforma i kolonizacija u Kraljevini Jugoslaviji bile su instrument velikosrpske politike, koju je po nalogu kralja Petra I. započeo Nikola Pašić, a sustavno do svoje smrti nastavio kralj Aleksandar Karađorđević. Međutim, treba istaknuti da agrarna reforma u Kraljevini SHS jedino nije bila provedena u Srbiji, što je dokaz povlaštenog položaja srpskih velikoposjednika i aristokracije. Prvom je agrarnom reformom zemljoposjednicima u Kraljevini SHS oduzeto 1.924.307 hektara zemljišta i podijeljena je na 614.603 pretežito srpske obitelji. Agrarna reforma pridonijela je najvećoj kolonizaciji srpskog naroda s prostora preko Drine u Kraljevini SHS. To je bio politički koncipiran plan srpske teritorijalne ekspanzije u poslijeratnim uvjetima (Efendić, 1995., 81). Kolonizacija je imala jasan nacionalni (velikosrpski) cilj. Prednost pri kolonizaciji u sjevernim krajevima dana je dobrovoljcima iz uže Srbije, onima koji nikada nisu živjeli na prostorima uz Dravu, Savu i Dunav. Na zemlju raskomadanih veleposjeda trebalo je naseliti nacionalno svjestan i otporan element (Srbe velikosrpski raspoložene, a svakako pravoslavne). Oni su trebali čuvati državnu granicu, a pri tome utjecati na razvodnjavanje njemačke i mađarske nacionalne manjine u hrvat-

²⁸ Ibidem, 268.

²⁹ Arhiv SR Hrvatske, Fond Agrarne direkcije, kutija br. 97, fascikl br. 5390/1921.

³⁰ Tijekom Domovinskog rata većina srpskog stanovništva iz tih sela aktivno se uključila u oružanu pobunu na području zapadne Slavonije, odnosno, u Brdanskoj. Nakon završetka Domovinskog rata pripadnici srpske manjine mijenjali su imovinu s Hrvatima u Vojvodini. Novi stanovnici pokrenuli su 1994. inicijativu za promjenom naziva sela, pa je Aleksandrovac preimenovan u Bukovački Antunovac, a Petrovac u Borik.

skom Podunavlju i Podravlju te postupno pripremati uključivanje tih krajeva u Srbiju (Šimunović-Bobetko, 1997., 89).

Na drugoj strani, područje Brđanske do Drugog svjetskog rata nije bilo dominantno naseljeno pripadnicima srpske nacionalne manjine, na ovom je području živio znatan broj pripadnika njemačke nacionalne manjine, osobito u Voćinu, Macutama, Bokanama i Čeralijama. Tijekom rata, osobito od 1944. do 1945., sustavno se provodilo zlostavljanje i zastrašivanje Nijemaca. Naročito je bilo okrutno ubojstvo humanitarca i dobrotvora, rimokatoličkog svećenika njemačke nacionalnosti Julija Bürgera, koji je bio dugogodišnji župnik u Voćinu i Podravskoj Slatini.³¹ Njega su partizani, na montiranom procesu, 8. prosinca 1944. u Slatinskom Drenovcu (Pelikan, 1997.) osudili na kaznu smrti strijeljanjem i trajnim gubitkom građanske časti i na konfiskaciju imovine. Bez prava na žalbu, kazna je izvršena 10. prosinca 1944. Bürgera je ubio partizan srpske nacionalnosti Radonja Štulić (Pelikan, 1997.). Ovakvih presuda Vojnog suda VI. korpusa vojne oblasti NOVJ, koje je potpisao Ljubomir Šarić u svojstvu predsjednika vijeća, znatan je broj na području zapadne Slavonije. Presuda je imala negativne konotacije i reference kod pripadnika njemačke nacionalnosti, koji su je osudili i počeli s postupnim egzodusom s područja Brđanske. Ostanku Nijemaca u navedenim selima nije pomogla ni činjenica da je određeni broj članova njihovih obitelji sudjelovao u partizanskoj četi »Ernst Thälmann«, koja je bila sastavljena isključivo od pripadnika njemačke nacionalnosti i nosila ime po poznatom njemačkom komunistu i revolucionaru.³² Naime, nakon završetka Drugog

³¹ Proglas Vojnog suda VI. korpusa vojne oblasti NOVJ, Vijeće kod Komande Slatinskog područja, broj: Sud 340/1944, od 8. prosinca 1944.; Beluhan, E.: Dekan i župnik Julije Bürger, hrvatski heroj i mučenik, *Hrvatski narod*, br. 1317, 25. travnja 1945., Zagreb, str. 2; Julije Bürger, dekan i župnik u Podravskoj Slatini, *Katolički list*, br. 8-9, Zagreb, 1945, str. 66-67 (Kožul, 1992., 36-38; Baković, 2007., 121-122).

³² Stožer Drugog korpusa NOV-a je sredinom 1943. odlučio, pored češko-slovačkog bataljuna »Jan Žiška« i mađarskog bataljuna »Sándor Petőfi«, da se ustroji i postrojba od pripadnika njemačkog naroda. Sastanak načelnika stožera Drugog korpusa NOV-a Mate Jerkovića i sedmorice partizana njemačke narodnosti (Johan Muker, Rudolf Vaupotich, Adam Steinbrickner zv. Žan, Johann Kautzmann, Andreas Sommer, Josef Bot, Johann Fletz) održan je početkom kolovoza 1943., a na kojem je dogovorena realizacija ove odluke. Tada je odlučeno da pripadnici novoformirane čete uz zvijezde petokrake na kapama nose i crno-crveno-žute trobojnice koje su predstavljale boje Vajmarske Republike te da se zapovijedi u četi izdaju na njemačkom jeziku. Sukladno dogovorenim, 15. kolovoza 1943. u selu Slatinskom Drenovcu (okolica Orahovice) formirana je četa »Ernst Thälmann«. Rudolf Vaupotich je imenovan zapovjednikom čete, a njegovim zamjenikom Josef Kirchner, Johan Muker je postao komesar, za pomoćnika komesara postavljen je Adam Steinbrickner zv. Žan. U četi su najbrojniji bili tzv. folksdojčeri, zatim prebjeci iz postrojbi Wehrmachta, među kojima je bilo Austrijanaca, pruskih Nijemaca, Nijemaca iz Belgije, Nizozemske, Tirola i Alzasa (Francuska) (Hrečkovski, 1984., 331-350.; Redžić, 1974., 49-55).

svjetskog rata znatan broj Nijemaca, identično kao u Vojvodini, zbog represije novih komunističkih vlasti prognan je u Njemačku ili u gorem slučaju završio u raznim sabirnim logorima. Prije početka Drugog svjetskog rata, prema popisu stanovništva iz 1931. u Kraljevini Jugoslaviji, na području Kotara Slatina živjela su 1564 pripadnika njemačke nacionalnosti.³³ Nakon završetka Drugog svjetskog rata, prema prvom popisu pučanstva u FNRJ 1948., ostalo je samo 25 pripadnika te nacionalne skupine u Srezu Podravska Slatina.³⁴

Identično kao u Kraljevini Jugoslaviji, pod egidom agrarne reforme oduzimana je imovina »nepoželjnim«³⁵ pripadnicima određenih nacionalnih skupina, a kao normativna osnova za to služio je Zakon o provođenju agrarne reforme i kolonizacije³⁵ donesen 26. studenoga 1945. godine. Temeljem njegovih odredaba izvršena je konfiskacija posjeda osoba njemačke narodnosti, i to u kotarima: Daruvar, Pakrac, Virovitica, Slatina, Đakovo, Vinkovci, Našice, Osijek, Vukovar i Beli Manastir (Maticka, 1990., 99). Njihove obiteljske kuće naselili su pripadnici srpske nacionalnosti podrijetlom iz Bosne i Hercegovine iz okolice Kotor Varoša, koji su se uključili u oružanu pobunu tijekom Domovinskog rata i bili glavni nositelji velikosrpske ideje i srpskog šovinizma na slatinskom području. Među njima je vodeću ulogu imao slatinski odvjetnik Ilija Sašić,³⁶ rođen u okolici Kotor Varoša,³⁷ koji je do kraja 1991. godine bio idejni i intelektualni vođa SDS-a na području zapadne Slavonije odnosno slatinskom području, gdje je bio predsjednik Regionalnog odbora SDS-a Slavonije. Treba svakako istaknuti da su pojedinci ove nacionalne manjine podrijetlom iz Kotor Varoša dolaskom na područje Brđanske, a i šire slatinsko područje, osigurali svoju eskulpaciju za počinjene zločine u četničkim postrojbama tijekom Drugog svjetskog rata u užoj i široj okolici Banja Luke. Naime, općepoznata je činjenica da je određeni broj četnika s ovog područja pred kraj rata dezertirao i prešao u partizanske jedinice. Nakon rata, sigurno su utočište pronašli na području zapadne Slavonije, pretežito

³³ Supra notae, br. 42, 262-263.

³⁴ Konačni rezultati popisa stanovništva od 15. marta 1948. godine, Knjiga IX, Stanovništvo po narodnosti, FNRJ, Savezni zavod za statistiku, Beograd, 1954., 373-374.

³⁵ *Narodne novine*, br. 89/1945.

³⁶ Ilija Sašić, sin Jovana i Pere dj. Čušić, rođen 22. srpnja 1951. u Javoranima, Skupština općine Kotor Varoš, Republika Bosna i Hercegovina, Srbin, po zanimanju dipl. iur. (odvjetnik).

³⁷ Tijekom Drugog svjetskog rata u okolici Kotor Varoša egzistirale su jake četničke postrojbe, koje su počinile zločine nad Hrvatima i Bošnjacima. Identična situacija je bila i tijekom Domovinskog rata u BiH; srpske paravojne formacije ponovno su počinile stravične zločine nad nesrpskim pukom ovoga kraja, otvoreno je više koncentracijskih logora, npr. u Pilani, Hotelu i dr. Srpske paravojne postrojbe izvršile su etničko čišćenje i masovno pogubljenje civilnog pučanstva u Kotor Varošu i okolnim selima.

na slatinskom području odnosno prostoru Brđanske. Razvidno je da su se vrlo brzo odrekli deklarirane ideje »bratstva i jedinstva« i priklonili se velikosrpskom konceptu na području Republike Hrvatske.

Dakle, razvidno je da je naseljavanje srpskoga puka na slatinskom području odnosno na području cjelokupne Republike Hrvatske bio sustavan proces, upravo onako kako su ga zamislili nositelji velikosrpske ideje tijekom devetnaestog i dvadesetog stoljeća. Naime, naseljavanjem Srba na hrvatski nacionalni prostor, nositelji velikosrpske ideje nastojali su osigurati program nacionalne integracije i stvaranje nacionalne države srpskoga naroda u maksimalnim granicama.

»Ugroženost« srpskoga puka na slatinskom području

Pripadnici srpske narodnosti u Brđanskoj osiguravali su egzistenciju znatno bolje nego ljudi u nizinskom dijelu Općine Podravska Slatina, odnosno u tzv. Podravini. Naime, znatan je broj radio u Drvno industrijskom poduzeću »Gaj« Podravska Slatina (OOUR Voćin), Šumskom gospodarstvu »Papuk« Podravska Slatina (OOUR Voćin) i Modnoj konfekciji »Uzor« Podravska Slatina (OOUR Voćin). Pored toga, bavili su se stočarstvom i na podpapučkim padinama ratarstvom. Dodatni je izvor zarade većina obitelji imala u eksploataciji i prodaji ogrjevnog drveta i drvnog sortimenta za potrebe građevinarstva iz vlastitih šuma. Međutim, znatan je dio prešutno, uz »blagoslov« lokalnih vlasti, bio posječen i prodan iz državne šume. Naime, prije Domovinskog rata u Brđanskoj je bila rasprostranjen sentencija: »nitko nije napravio inventuru u šumi«. Kao indikator dominacije srpskih kadrova u lokalnoj politici i gospodarstvu može poslužiti podatak da su sva sela Brđanske bila asfaltirana i elektrificirana i da su realizirani svi drugi infrastrukturni objekti. Razlog tomu nalazi se u činjenici da je znatan dio kadrova u lokalnim strukturama Saveza komunista Hrvatske i gospodarstva svoje socijalno podrijetlo imao u Brđanskoj. Pored toga, isti partijski kadrovi vrlo često su kao socijalni alibi, pri realizaciji raznih infrastrukturnih i gospodarskih objekata, koristili sudjelovanje članova njihovih obitelji u partizanskim jedinicama tijekom Drugog svjetskog rata. Na drugoj strani, Podravina je većinom bila nastanjena Hrvatima i drugim pripadnicama nesrpskoga puka. Znatno broj sela na tom području do Domovinskog rata nije bio asfaltiran i nije postojalo nijedno poduzeće osim poljoprivrednih zadruga u sklopu Industrijsko-poljoprivrednog kombinata Osijek.

Kronologija ratnog zločina

Prvi ozbiljni znaci sinkroniziranog djelovanja SDS-a na slatinskom području primijećeni su 1. lipnja 1990. godine. Tada su u Podravskoj Slatini i pojedinim

okolnim selima evidentirani natpisi na pročeljima kuća usmjereni na raspirivanje nacionalne mržnje i netrpeljivosti. Djelatnici milicije odnosno Stanice javne sigurnosti (SJS) Podravska Slatina evidentirali su događaj i načinili fotoelaborat te o istome izvijestili Izvršno vijeće Općinske skupštine Podravska Slatina. Izvršno vijeće je najenergičnije osudilo takav čin te ocijenilo da se radi o nacionalističkim i neprijateljskim parolama s ciljem da se naruše dotad dobri međunarodni odnosi i da se destabilizira stanje u Općini Podravska Slatina i SR Hrvatskoj. Pored tog organiziranoga slučaja, Izvršno vijeće je osudilo i sve dotadašnje pojedinačne slučajeve ispisivanja parola na području Općine Podravska Slatina, koji su imali nacionalističko i neprijateljsko obilježje. Stoga je Izvršno vijeće dalo izravnu potporu u radu djelatnicima SJS-a i zatražilo od njih pun angažman u rasvjetljavanju tog slučaja te ujedno pozvalo sve građane, sve subjektivne snage i političke stranke da se suzdrže od bilo kakvih postupaka koji bi mogli destabilizirati stanje u Općini.³⁸

Nakon formiranja Općinskog odbora SDS-a za Općinu Podravska Slatina, odnosno Regionalnog odbora SDS-a Slavonije, prvi oblici stranačkog djelovanja ogledali su se u organiziranju triju »izjašnjavanja« o autonomiji srpskoga puka, koja su uvijek bila planirana neposredno prije oficijelnih referenduma organiziranih od strane vlasti Republike Hrvatske. Prvo »izjašnjavanje« provedeno je 26. kolovoza 1990. u Podravskoj Slatini i svim selima s pretežito većinskim srpskim pučanstvom, koje je po načinu provedbe više bilo ilegalnoga karaktera. Naime, tom je prigodom članstvo SDS-a obilazilo svako kućanstvo i davalo konkretne naputke u svezi s »izjašnjavanjem«. U izvješćima o provedenom izjašnjavanju, članovi SDS-a naveli su da je na području Općine Podravska Slatina za SAO autonomiju glasovalo 9315 građana, a na području zapadne Slavonije 47.000 građana srpske nacionalnosti. Evidentno je da su pobunjeni Srbi iskonstruirali navedene podatke jer je prema popisu pučanstva iz 1991. godine na području Općine Podravska Slatina živjelo 4948 Srba.³⁹ Stoga se opravdano može postaviti pitanje kako su došli do broja 9315 građana koji su glasali za SAO autonomiju na tom području. Drugo »izjašnjavanje« provedeno je javno na biračkim mjestima u Podravskoj Slatini i navedenim selima, njime se tražila teritorijalna autonomija srpskoga naroda u Republici Hrvatskoj. Međutim, unatoč zabrani i upozorenju tijela državne vlasti Republike Hrvatske o nelegalnosti i štetnosti održavanja ovog referenduma, SDS je proveo i treći. Treći referendum, odnosno »izjašnjavanje«, odnosio se na sjedinjenje »srpskih krajeva« u Republici Hrvatskoj sa

³⁸ Zaključak Izvršnog vijeća Općinske skupštine Podravska Slatina od 5. lipnja 1990., klasa: 833-01/90-01/02, urbroj: 2166-02-01-90-1.

³⁹ Supra notae, br. 31, 370.

SR Srbijom i SR Crnom Gorom, te drugima koji žele ostati u Socijalističkoj Federativnoj Republici Jugoslaviji.⁴⁰ Izjašnjavanje o srpskoj autonomiji bio je sinkronizirani proces na području zapadne Slavonije u razdoblju od 19. kolovoza do 2. rujna 1990. godine. Osim Podravske Slatine provedeno je u općinama: Orahovica, Virovitica, Daruvar, Garešnica, Grubišno Polje, Pakrac, Bjelovar, Kutina, Nova Gradiška i Novska.⁴¹ Glasovanje je održano u većinski srpskim područjima Hrvatske i bilo je ograničeno samo na srpske glasače. Hrvatima koji su živjeli u tim područjima bilo je onemogućeno sudjelovati na referendumu. Rezultat glasovanja bio je velikom većinom u prilog srpskoj autonomiji. Dana 30. rujna 1990. »Srpsko nacionalno veće«, kojim je predsjedavao Milan Babić, proglasilo je »autonomiju srpskog naroda na etničkim i povijesnim teritorijima na kojima ono živi a koje su unutar sadašnjih granica Republike Hrvatske kao federalne jedinice Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije«. Naime, provođenjem neuvedenih referenduma i bojkotiranjem referenduma koje je organizirala hrvatska vlast, SDS je sustavno počeo organizirati i poticati srpsko pučanstvo na građanski neposluh službenim i legitimnim institucijama vlasti Republike Hrvatske. Pored toga, počeli su homogenizaciju srpskoga puka na nacionalnoj osnovi s ciljem rušenja legalno izabrane vlasti u Republici Hrvatskoj na prvim višestranačkim izborima, a na kojima su i predstavnici SDS-a osvojili pet zastupničkih mandata u Saboru SR Hrvatske.

U cilju dodatnog podizanja tenzija, dan uoči neuspjelog napada na Stanicu javne sigurnosti Podravska Slatina, 1. listopada 1990., Ilija Sašić se u svojstvu predsjednika Regionalnog odbora SDS-a Slavonije obratio otvorenim pismom Predsjedništvu SFRJ, Saveznom izvršnom vijeću SFRJ i građanima sljedećim riječima: »Dragi drugovi i gospodo! Znamo da ste obasuti svakodnevnim informacijama, zahtjevima, protestima i razno-raznim obraćanjima. Ima dosta onih koji bi Vam, zahvaljujući Vašem nemoćnom statusu, poslali pisma i telegrame podrške, ali za to, očito nemaju, za sada, potrebe. Ovo naše pismo nije ni zahtjev, ni protest, ni podrška. Ovo je samo informacija o stanju odnosa u Slavoniji, ustvari informacija o dezinformacijama i ponekoj informaciji. Praktični potezi stranke na vlasti toliko su zauzeli maha i u stalnoj su ekspanziji da će, više nego sigurno, dovesti do bratoubilačkog rata i to vrlo brzo. Primjera ima na pretek. Sve što je srpsko i komunističko, čak i socijalističko toliko se anatemiše da je poprimilo izraze histerije. Srbi kao sinonimi svega zla — prošlog, sadašnjeg i

⁴⁰ Supra notae, br. 26, 9.

⁴¹ *Republika Hrvatska i Domovinski rat 1990.—1995. — Dokumenti*, Knjiga 2. — Dokumenti institucija pobunjenih Srba u Republici Hrvatskoj (1990.—1991.), Hrvatski memorijalno-dokumentacijski centar Domovinskog rata, Zagreb, 2007., 83.

budućeg su na udaru i predmet su svakodnevnih praktičnih zahvata nove vlasti, uz to još i predmet preventive. Opšta antisrpska euforija potpomognuta nevidenom informativnom propagandom prerasta u oblike bolesne mržnje, tako da riječi suživot, međusobna tolerancija, uvažavanje, mir, razum i sl. ako ih poneko i izgovori zvuče, u najmanju ruku, smiješno. Najprimitivnije i najpogrdnije etikete na račun srpskog naroda, poput one od prije par dana od Vladimira Šeksa 'da su to četničke bande' ne mogu ostati bez ozbiljnih posljedica, bez obzira što će, po ustaljenom pravilu, i Šeks reći da on to nije tako mislio. Postale su već i smiješne, čak i prizemne izjave o nekakvim dirigovanim scenarijima iz Beograda. Nije srpski narod ni lud, ni toliko zaostao da mu nije jasno da se hrvatski Ustav piše u Zagrebu, da se sudbina hrvatskog naroda kroji u Zagrebu, da hrvatski informativni sistem provodi antisrpski genocid iz Zagreba, da se srpski narod upotrebljava i zloupotrebljava u Zagrebu i iz Zagreba, što sve skupa treba da nedvosmisleno potvrdi da se scenario za srpski narod u Hrvatskoj piše jedino i isključivo u Zagrebu. Najnoviji događaji u Hrvatskoj rezultat su jednog takvog generalnog i disperzionog, nedvosmislenog i nesakrivenog scenarija. To je rezultat igre sa otvorenim kartama i jedno nejasno, u svemu što je jasno, je pitanje dokle će ta igra trajati. Činjenica praktičnog života je, da jedan čitavi narod, u 'najdemokratskijoj' zemlji svijeta kako vladajuća stranka sebe kod svijeta, a ne kod tog naroda, želi predstaviti, ne spava, drži seoske straže, hvata se oružja i živi u strahu. Mi, predstavnici srpskog naroda na prostoru od Bjelovara do Našica, upoznati smo sa situacijom na ovom području pa nam je i obaveza da u ime srpskog naroda, makar kažemo dio istine, da upozorimo, bez velike nade da stanje odnosa može krenuti u obrnutom smjeru od onog koji jeste. Ovo područje nije ni u čemu specifično od ostalih područja u Hrvatskoj gdje Srbi žive. Budući se situacija mijenja iz dana u dan, a promijeniti se može iz sata u sat, momentalno stanje je takvo da Srbi u Slavoniji nisu na nogama ali ni ne spavaju. Zato su neosnovane, proizvoljne i providne konstatacije da su Srbi u Slavoniji mirni. U to ne vjeruju, niti tako misle čak ni oni koji tako izjavljuju. Istina je u konstataciji da se eksplozija može dogoditi svakog trenutka, i da naponi Srpske demokratske stranke u pravcu smirivanja i ukazivanja da će se situacija smiriti i krenuti na bolje neće uroditi plodom, jer praktična zbivanja ni nemaju osnova ovakvim nastojanjima. Srpski narod još uvijek očekuje praktične mjere saveznih organa koje su, bar za sada, utvrđene saveznim Ustavom i zakonima. Očekuje pomoć saveznih organa u ovoj, još postojećoj, Jugoslaviji, ili makar konstataciju tih organa da su u odnosu na evidentni teror nad srpskim narodom u Hrvatskoj, nemoćni. Upravo radi tih narodnih zahtjeva i nadanja Regionalni odbor Vam se i obraća sa ovim Pismom i sa jednom molbom da predsjednik SIV-a primi delegaciju Regionalnog odbora. Obraćamo se ujedno i jugo-

slavenskoj i svjetskoj javnosti da im kažemo šta se i kako radi u srcu Evrope u koju hrvatska 'demokratija' trči uništavajući jedan narod kao 'dežurnog krivca' za sve prošle, sadašnje i buduće promašaje i stramputice na tom evropskom putu.⁴²

Prvi ozbiljan incident i homogenizacija srpskoga puka na slatinskom području sa stajališta velikosrpskog šovinizma i hegemonizma, identično kao u Kninu, Benkovcu, Donjem Lapcu, Gračacu, Titovoj Korenici, Dvoru na Uni, Petrinji, Glini i drugim gradovima Like i sjeverne Dalmacije, prvi je put evidentiran 2. listopada 1990. prigodom napada na SJS Podravska Slatina, koja je bila organizaciona jedinica u sklopu Sekretarijata unutrašnjih poslova Osijek (SUP Osijek).⁴³ Navedenog dana u ranim večernjim satima, negdje oko 18 sati na glavnom slatinskom trgu, Trgu maršala Tita, ispred Robne kuće »Slatinka«, pod vodstvom SDS-a okupila se skupina od tisuću lokalnih Srba iz Podravske Slatine i okolnih sela Aleksandrovca, Bokana, Čeralija, Gornjeg Miholjca, Kometnika, Lišićina, Macuta, Mikleuša, Petrovca, Španata, Vočina. Pored Srba sa slatinskog područja, primijećena je veća skupina pripadnika te nacionalne skupine iz Žiroslavlja, sela s virovitičkog područja, što ukazuje na plansku komponentu okupljanja od strane Regionalnog odbora SDS-a Slavonije. Militantni Srbi, pod vodstvom SDS-a na čelu s predsjednikom Regionalnog odbora slatinskim odvjetnikom Ilijom Sašićem i članovima Nikolom Šimpragom i Momčilom Subotićem, nakon 18 sati uputili su se prema SJS-u Podravska Slatina, ispred koje su počeli s pucnjavom iz kratkog i dugog vatrenog oružja. Tom prigodom, militantni Srbi izvikivali su parole sljedećeg sadržaja: »Ovo je Jugoslavija! Ovo je naša milici-

⁴² Hrvatski memorijalno-dokumentacijski centar Domovinskog rata, Političke stranke RSK, Otvoreno pismo Regionalnog odbora Srpske demokratske stranke Slavonije, Podravska Slatina, 1. listopada 1990. godine.

⁴³ Nakon najave održavanja referenduma o proglašenje srpske autonomije, odnosno zbog novonastale nepovoljne sigurnosne situacije 16./17. kolovoza 1990. iz Zagreba su upućene specijalne postrojbe MUP-a da preuzmu/izuzmu oružje pričuvnog (rezervnog) sastava milicije iz stanica javne sigurnosti u Srbu, Titovoj Korenici, Gračacu, Benkovcu i Donjem Lapcu. Međutim, unatoč velikim mjerama opreza pokušaj preuzimanja oružja pričuvnog sastava milicije u Obrovcu nije uspio. Dana 17. kolovoza 1990., nakon proglašenja ratnoga stanja od strane predsjednika Skupštine općine Knin Milana Babića, naoružani pobunjeni Srbi počeli su sa zaprečivanjem cesta u mjestima sjeverne Dalmacije i Like; taj građanski neposluh poznat je pod nazivom *balvan revolucija*. Nakon toga, dva dana poslije, pobunjeni Srbi organizirali su referendum za proglašenje srpske autonomije u SR Hrvatskoj. Referendum je trajao do 2. rujna 1990. Dana 18. kolovoza ratni zrakoplovi JNA tipa MIG 21 spriječili su helikoptere hrvatske policije da dođu do Knina. Sljedeći dan Srbi su u Gračacu, Obrovcu, Benkovcu, Korenici i Donjem Lapcu napali policijske postaje. Taj dan, 19. kolovoza 1990., smatra se početkom oružane pobune u Republici Hrvatskoj. Ponovni je napad na stanice javne sigurnosti uslijedio 28. rujna 1990., kada su pobunjeni Srbi osvojili i oteli oružje u SJS-u u Petrinji, Dvoru na Uni i Glini.

ja! Nećemo redarstvenike! Nismo četnici! Ne damo Baniju! Dolje Tuđmana i ustaše!» Neartikulirana masa je pokušala nasilnim putem ući u prostorije SJS-a, čiji je osnovni cilj bio protupravno oduzimanje službenog naoružanja rezervnog (pričuvnog) sastava milicije. Međutim, rukovodstvo slatinske milicije na čelu s načelnikom SJS-a Podravska Slatina Krešimirom Liblom i komandirima Stanice milicije Đurom Matovinom predvidjelo je ovakav scenarij, a o kojem je izvijestilo Josipa Reichla Kira, tadašnjeg sekretara SUP-a Osijek. Reichal Kir je rukovodstvu slatinske milicije dopustio izmještanje naoružanja pričuvnog sastava milicije. Pripadnici milicije hrvatske nacionalnosti su u rujnu, dvadesetak dana prije napada na SJS, uz najveće mjere diskrecije i opreza izmjestili naoružanje i bojevu opremu u skladišne prostore oružja i bojeve opreme SJS-a Donji Miholjac i SUP-a Osijek. Isti pripadnici milicije koji su dislocirali naoružanje uz veliku su požrtvovnost i opasnost od vlastite pogibelji spriječili nasilan i protupravni ulazak u službene prostorije SJS-a. Nakon toga, pristupilo se pregovaranju i smirivanju situacije. Hrvatsku stranu su zastupali Libl, Matovina i potpredsjednik Izvršnog vijeća Općinske skupštine Podravska Slatina Jozo Rastija, a pobunjene Srbe navedeni predstavnici SDS-a i predsjednik Općinske skupštine Podravska Slatina Rade Gajić, formalno iz redova SKH — Stranke demokratskih promjena, a stvarno je bio ilegalni član SDS-a, čiju je politiku svakodnevno provodio služeći se mikirijskim tehnikama u socijalnom komuniciranju. Pregovori su uspješno završeni oko 21,30 sati; nakon toga se okupljena masa razila, a iza njih su ostale velike količine čahura raznih kalibara što ukazuje na ozbiljnost i složenost situacije, kao i na odlično obavljen posao pripadnika milicije hrvatske nacionalnosti.

Tijekom 1990. i u prvoj polovini 1991. područja u Republici Hrvatskoj gdje je prebivalo većinsko srpsko pučanstvo obilazili su razni politički emisari velikosrpske provenijencije, koji su radili na homogenizaciji i pripremanju srpskog pučanstva na oružanu pobunu. Jedan od takvih posjeta dogodio se 14. siječnja 1991. kada je iz Knina u Voćin došao Jovan Rašković, velikosrpski političar, prvi predsjednik i osnivač separatističke Srpske demokratske stranke (SDS), čiji su članovi otvoreno propagirali oružanu pobunu i aneksiju dijelova hrvatskog državnog teritorija tzv. Velikoj Srbiji. Tom prigodom u pratnja su mu bili lokalni lideri SDS-a Ilija Sašić i Milun Karadžić. Tada su sudjelovali na komemoraciji ispred spomenika žrtvama pobijenim 14. siječnja 1942. u Kometniku.⁴⁴ Međutim,

⁴⁴ Kometnik je selo koje se nalazi jugoistočno od Voćina, podno sjeverne strane središnjeg Papučkog gorja u dolini potocića Ogřeševica, Papuše i Mačkovca, koji se na tom području stapaju u potok Riječicu, desnu pritoku rijeke Voćinke. Kometnik je tipično planinsko naselje, rasprostrto na pitomim kosama Papučkog masiva, koji se blago spuštaju u Voćinsku dolinu. Selo je podijeljeno u dva zaseoka, koji se po prezimenima mještana nazivaju Zubići i Jorgići.

komemoracija se pretvorila u huškanje srpskog puka protiv oficijelne vlasti Republike Hrvatske, izvikivane su parole protiv prvog demokratski izabranog predsjednika Republike Hrvatske dr. Franje Tuđmana, isticane su srpske zastave s četiri ćirilčna slova »S«, kao i razni transparenti usmjereni protiv oficijelne vlasti, čiji su sadržaji neprimjereno i izravno optuživali hrvatski nacionalni korpus za reviziju ustaštva. Tom prigodom velikosrpski orijentirani Srbi skinuli su hrvatske državne zastave s državnih institucija u Voćinu. To okupljanje, kao i na drugim područjima gdje je srpsko pučanstvo bilo većinsko, predstavljalo je uvertiru u oružanu pobunu i ratni zločin, a Brđanska je postala glavno uporište oružane pobune na području Općine Podravska Slatina.

U razdoblju od početka ožujka do kraja svibnja 1991. godine pripadnici Jugoslavenske narodne armije (JNA), dominantno iz Vojarne Našice i u manjoj mjeri iz Vojarne Podravska Slatina, izvršili su naoružavanje srpskoga puka na području Brđanske. To je razdoblje bilo naročito incidentno na prostoru Republike Hrvatske jer je JNA isti scenarij provela i na drugim područjima gdje je srpsko pučanstvo bilo većinsko.

U organizaciji JNA lokalni lideri SDS-a 9. lipnja 1991. na području Brđanske formirali su tzv. oslobodilačke jedinice samoproglašene SAO Zapadne Slavonije, koje su ušle u Papučki odred, ustrojen po uzoru na Dvanaestu slavonsku udarnu brigadu, partizansku jedinicu iz Drugog svjetskog rata. Naime, stariji srpske nacionalnosti na slatinskom području, naročito u Brđanskoj, smatrali su tu partizansku postrojbu svojom vojnom formacijom jer je tijekom Drugog svjetskog rata bila popunjena pretežito srpskim pučanstvom.⁴⁵ Papučki odred je bio sastavljen od pričuvnog sastava JNA srpske nacionalnosti, koja je bila naoružana najprije lakim, a kasnije i teškim naoružanjem iz vojarni JNA u Našicama i Podravskoj Slatini. Prije toga, obuka pričuvnog sastava (rezervista) obavljena je u Našicama. Zapovjedni kadar sačinjavali su lideri SDS-a i nositelji velikosrpskog šovinizma i hegemonizma sa slatinskog područja: Veljko Vukelić, komandant obrane SAO Zapadne Slavonije; Boro Radosavljević, komandant Štaba Teritorijalne obrane Podravske Slatine; Milan Graovac, zamjenik komandanta bataljuna; Rajko Crnobrnja, komandir čete u Čeralijama; Savo Tanović, komandir prateće čete; Slobodan Radošević, komandir čete u Voćinu; Stevo Ivko-

⁴⁵ Dvanaesta slavonska proleterska narodnooslobodilačka udarna brigada formirana je 11. listopada 1942. u selu Budićima kod Pakraca kao Prva slavonska brigada; taj naziv nosila je do 21. prosinca 1942. Vrlo je zanimljiv bio njezin nacionalni sastav prigodom osnivanja: od 958 boraca bilo je 79 Hrvata, 864 Srba, 10 Čeha, 2 Židova, 2 Muslimana i 1 Nijemac (Kokot, 1987., 31). Nacionalna struktura zapovjednog kadra prigodom osnivanja dominantno je bila srpske nacionalnosti. Srbi su bili komandant Bogdan Crnobrnja, njegov zamjenik Radojica Nenezić, politički komesar Ranko Zec i šef štaba Milan Stanivuković, jedino je zamjenik političkog komesara Pero Car bio Hrvat (Šaša, 1989., 346).

vić, komandir čete u Pušini; Ljubomir Makarić, komandir čete u Lisičinama; Milovan Bojčić, komandir voda minobacača; Borislav Dobrić, komandir baterije VBR-a; Ljubisav Obradović, načelnik veze; Milan Jurišić, politički komesar; Rajko Bojčić, operativac u štabu bataljuna; Borislav Bolić, načelnik za promet; Ilija Dragičević, komandir voda za obranu Balinaca; Jovan Kokić, oficir sigurnosti u komandi štaba i Goran Bosanac, komandir prateće čete u Čeralijama. Pored vojnih, pobunjeni Srbi paralelno su organizirali parapolicijske postrojbe, a komandir milicije bio je Milan Crnobrnja.

Krajem svibnja i početkom lipnja 1991. rukovodstvo SDS-a počelo je opstruirati rad Općinske skupštine Podravska Slatina preko odbornika srpske nacionalnosti članova SKH — Stranke demokratskih promjena, koji su prešli u Srpsku demokratsku stranku. Uslijed njihovog opstruiranja i bojkota Skupština općine i Izvršno vijeće bili su vrlo često blokirani u radu. Nakon toga, šest članova SDS-a na čelu s predsjednikom Skupštine općine Podravska Slatina Radom Gajićem dalo je ostavke na članstvo u Skupštini općine Podravska Slatina i u Izvršnom vijeću Općinske skupštine Podravska Slatina. Uslijed toga, Skupština općine i Izvršno vijeće nisu se mogli sastajati i donositi značajne odluke za djelovanje gospodarstva i tijela državne uprave. Nakon novonastale političke situacije reagiralo je Ministarstvo pravosuđa i uprave, odnosno resorni ministar prof. dr. sc. Branko Babac. On je 24. srpnja 1991. na temelju svojih ovlasti⁴⁶ donio Naredbu o poduzimanju posebnih mjera u Općini Podravska Slatina⁴⁷ kojom je raspuštena Skupština općine Podravska Slatina, a odbornicima Općinske skupštine prestao je mandat. Danom raspuštanja Skupštine Općine Podravska Slatina razriješeno je i njezino Izvršno vijeće i istodobno je predsjedniku Skupštine, potpredsjednicima Skupštine i predsjedniku i članovima Izvršnog vijeća prestao radni odnos. Istoga dana ministar Babac donio je Rješenje o imenovanju povjerenika Vlade u Općini Podravska Slatina,⁴⁸ kojim je za povjerenika Vlade Republike Hrvatske imenovan Ante Šimara, dipl. inž. agronomije iz Podravske Sla-

⁴⁶ Na temelju članka 160. stavka 1. alineje 3. i članka 2. stavka 2. Zakona o upravi, *Narodne novine*, br. 16/1978., 56/1978., 29/1985., 48/1985., 41/1990. i 47/1990.), u svezi s člankom 17a. do 17d. Zakona o Vladi Republike Hrvatske, *Narodne novine*, br. 16/1978., 56/1978., 29/1985., 48/1985., 41/1990. i 47/1990.), a pozivom na članak 130. Ustava Republike Hrvatske.

⁴⁷ Naredba o poduzimanju posebnih mjera u Općini Podravska Slatina, Klasa: 015-05/91-01/16, Urbroj: 514-01-91-1, Zagreb, 24. srpnja 1991., *Narodne novine* br. 36/1991. Naredba je stupila na snagu danom objave u *Narodnim novinama* odnosno 24. srpnja 1991. godine.

⁴⁸ Na temelju točke 4. Naredbe o poduzimanju posebnih mjera u Općini Podravska Slatina, a u svezi s člankom 17b. stavkom 3. Zakona o Vladi Republike Hrvatske, u ime Vlade Republike Hrvatske ministar pravosuđa i uprave Republike Hrvatske donio je 24. srpnja 1991. godine u Zagrebu Rješenje o imenovanju povjerenika Vlade u općini Podravska Slatina, Klasa: 015-05/91-01/17, Urbroj: 514-01-91-2, *Narodne novine* br. 36/1991.

tine. Nakon imenovanja, Šimara je preuzeo sve ovlasti, dužnosti i odgovornosti Skupštine općine Podravska Slatina i Izvršnog vijeća. Šimara je dobio zadatak imenovati svoja dva pomoćnika, od kojih je jedan imao obvezu pomaganja u stvarima gospodarstva i društvenih djelatnosti, a drugi u stvarima državne uprave. U svome je radu i djelovanju Šimara bio odgovoran Vladi Republike Hrvatske, a njegovi pomoćnici njemu osobno. Nakon imenovanja, organi uprave i drugi državni organi u Općini Podravska Slatina nastavili su raditi pod izravnim nadzorom povjerenika Vlade RH odnosno njegovih pomoćnika. Šimara je, kao povjerenik, podnosio izvješće o svom radu i djelovanju Vladi RH najmanje jedanput mjesečno. Uvjete za provedbu Naredbe o poduzimanju posebnih mjera u Općini Podravska Slatina osiguravalo je po potrebi Ministarstvo unutarnjih poslova Republike Hrvatske.

Tijekom prvih osam mjeseci 1991. SDS je poduzimao niz propagandnih i provokativnih akcija usmjerenih protiv oficijelne vlasti Republike Hrvatske, a sve s ciljem njezine diskreditacije u međunarodnoj zajednici. U svrhu diskreditacije i podizanja nacionalnih tenzija među pripadnicima srpskoga puka predstavnici SDS-a skidali su zastave Republike Hrvatske s mjesnih ureda u Gornjem Miholjcu, Čeralijama i Voćinu te postavljali fortifikacijske prepreke (barikade) u selima Đuričićima, Sekulincima, Dobrićima i Petrovcu. Pored toga, stranački ljudi organizirali su postavljanje zastave SR Srbije na zgradu Društveno-političkih organizacija u centru Podravske Slatine i u okolnim selima s pretežito većinskim srpskim pučanstvom. Ta je flagrantna i nelegitimna akcija dodatno usložnjavala, međunacionalne odnose na slatinskom području.

Minobacački i raketni napad na Policijsku stanicu Podravska Slatina, koji se dogodio 4. kolovoza 1991. oko 23,15 sati, bio je uvertira u blokadu Brđanske. Naime, srpske paravojne formacije u koordinaciji s predstavnicima JNA, čija se vojarna nalazila svega 40 metara zračne linije udaljenosti, otvorile su s planinskog predjela Brežića i Babe iznad Podravske Slatine paljbu iz ručnih raketnih bacača i minobacača. U smjeru Policijske stanice iz pravca vojarne otvorena je paljba iz dvaju oklopnih vozila BOV (naoružani topovima kalibra 20 mm) i iz bestrzajnih topova (BST-ova). U vrijeme napada obavljala se primopredaja dužnosti između policajaca druge i treće smjene, tada je bila najveća koncentracija ljudi u objektima i dvorištu Policijske postaje. Uslijed napada teške je tjelesne ozljede zadobio pričuvni policajac Josip (Tome) Pintarić, a učinjena je i znatna materijalna šteta (cca. 30,000.000,00 tadašnjih jugoslavenskih dinara).

Blokada brdskog dijela općine izvršena je 18. kolovoza 1991. u ranim jutarnjim satima. Tada su na svim cestovnim pravcima koji vode prema Voćinu i ostalim podpapučkim selima postavljene fortifikacijske prepreke. Barikade su čuvali naoružani pobunjeni Srbi, koji su sprečavali prolaz građanima, a hrvat-

skom pučanstvu nisu dopuštali napuštanje privremeno okupiranog područja. Taj je čin pobunjenih Srba označio kraj koncilijantnih napora hrvatskih vlasti na području Općine Podravska Slatina. Na drugoj strani, značio je početak sustavnog terora, pljačke, paleži i ratnog zločina u organizaciji SDS-a.⁴⁹ Nakon blokade Brđanske, pobunjeni Srbi formirali su vojnu i civilnu vlast. Vojnu vlast su predstavljali zapovjednik čete za posebne namjene Borivoje Lukić, komandant Štaba Teritorijalne obrane Općine Podravska Slatina Borivoje Radosavljević, zamjenik komandanta Štaba Teritorijalne obrane Općine Podravska Slatina Rajko Bojčić, zapovjednik logora Sekulinci Zoran Miščević, policijski komesar Dragan Dragojević i obavještajni operativci Milan Graovac, Savo Radošević i Mladen Kulić, komandant obrane mjesta Voćin Jovan Trbojević (pukovnik JNA). U struktura civilne vlasti glavni su bili: Ilija Sašić, Ljubiško Novaković, Stanko Dobrojević zv. Nadugačko, Stanko Dobrojević zv. Nakratko, Lazar Ojkić, Nikola Čevizović, Nikola Plavšić i Gojko Tomašević.⁵⁰

Dan nakon blokade Brđanske, 19. kolovoza 1991., specijalne terorističke postrojbe pod zapovjedništvom Borivoja Lukića i Borivoja Radosavljevića zauzele su Policijsko odjeljenje u Voćinu, koje je djelovalo u sklopu Policijske stanice Podravska Slatina. Prilikom zauzimanja obilatu pomoć su imali od svoje »pete kolone«, koju su predstavljali policajci srpske nacionalnosti: Stevo Šimić, Dragoslav Dokmanac, Vlajko Tomašević, Ranko Radmilović i Zoran Jovakarić, koji su se stavili u službu srpskih parapolicijskih snaga. Nakon okupacije policijske zgrade, obilježili su je svojim natpisom i srpskom zastavom s četiri ćirilčna slova »S«. Nakon zauzimanja Policijskog odjeljenja razoružali su policajce hrvatske nacionalnosti Ivana Benčeka, Vitomira Dorića, Darka Božičkovića i Mladena Majstorovića. Razoružane policajce hrvatske nacionalnosti zlostavljali su i udaljili iz službe s obrazloženjem da nisu lojalni njihovoj vlasti.⁵¹

⁴⁹ Prema podacima Hrvatskog memorijalno-dokumentacijskog centra Domovinskog rata iz Zagreba, tijekom mjeseca kolovoza 1991. srpske paravojne postrojbe okupirale su Dalj, Aljmaš i Erdut (1.-3.), Gvozdansko i Divušu nedaleko od Dvora (3.), Sarvaš (12.), Korlat kraj Benkovca, Pecku i Kraljevcane (14.), Staru Tenju kod Osijeka, Biskupiju kod Knina (16.), Okučane (17.), Rajić i sela naseljena srpskim pučanstvom u okolici Daruvara (19.), prijevnoj Ljubovo (20.), Beli Manastir i gotovo cijelu Baranju (22.), Staru Gradišku (22.), Kijevo (26.), Vrliku (28.), Skelu kod Gline (29.); spomenuta mjesta uglavnom su razrušena i spaljena, a prilikom okupacije srpske postrojbe protjerale su Hrvate i nesrpsko pučanstvo te počinile brojne zločine, pljačku i uništavanje stambenog i gospodarskog fonda na zauzetim područjima. Uslijed tih akcija, do kraja kolovoza 1991. legalno izabrana hrvatska vlast izgubila je nadzor nad 11 općina u kojima su Srbi bili u većini i nad 18 općina u kojima su Srbi imali 10%—50% pučanstva, a borbe su se vodile u još 9 općina. Naime, borbama je bilo zahvaćeno 38 od 115 općina u Republici Hrvatskoj.

⁵⁰ Supra notae, br. 26, 18.

⁵¹ Supra notae, br. 26, 17.

Tjedan dana nakon okupacije u Voćin je pristiglo šesto srpskih dobrovoljaca iz Srbije, pretežito iz Beograda i Stare Pazove, prednjačili su tzv. »Beli orlovi« i »Šešeljevci«. Nakon njihova dolaska hrvatsko je pučanstvo držano u potpunoj izolaciji, ograničeno im je kretanje, fizički su maltretirani. Ljubiško Novaković je Hrvatima propisao radnu obvezu, ograničio im je kupovinu živežnih namirnica. Naime, po kućanstvu su, bez obzira na broj članova, na dan mogli kupiti kilogram kruha, a od druge polovice listopada 1991. kupnja živežnih namirnica Hrvatima je potpuno zabranjena. Istovremeno, Hrvatima je po zapovijedi vojnih i policijskih vlasti u Voćinu izvršena konfiskacija motornih vozila i drugih prijevoznih sredstava (traktori, kamioni). Identična je situacija bila i s pravnim osobama, npr. Poljoprivrednoj zadruzi Jasici iz Radosavaca oduzet je kamion marke FAP, na kojem je montirana teška protupješačka strojica, a vozilo je služilo za terorističke akcije i pljačku imovine građana Brđanske.⁵²

Napad na sela Balince, Četekovac i Čojlug, nastanjena pretežito hrvatskim pukom, izvršen je 4. rujna 1991. u 9,05 sati od strane pripadnika tzv. Papučkog odreda. U napadu je sudjelovalo 400 pripadnika pobunjenih Srba; navedena živa sila neprijatelja bila je gotovo identična broju pučana u sva tri sela jer su pripadnici srpske nacionalnosti polovinom kolovoza 1990. ta sela napustili i priključili se paravojnim srpskim postrojbama u Brđanskoj. Naime, prema popisu pučanstva iz 1991. u navedenim selima egzistirala su 204 kućanstva, a u njima je prebivalo ukupno 692 stanovnika, od toga je broja Hrvata bilo 490, Srba 177 i ostalih 25.⁵³ Prije izravnog napada, neprijateljske postrojbe su najprije otvorile snažnu minobacačku i rafalnu vatru iz više vrsta teškog pješačkog naoružanja. Nakon vatrene pripreme teroristi su na ulazu u Balince i Četekovac zapalili više stambenih i gospodarskih objekata, što je izazvalo konsternaciju, paniku i bijeg pučanstva iz sela. Tijekom trajanja napada na Balince i Četekovac neprijateljske postrojbe postavile su zasjede na ulazu u Čojlug iz pravca zapada. Pobunjeni Srbi su iz zasjede otvorili rafalnu vatru na četiri osobna automobila u kojima su se nalazile osobe koje su nastojale pobjeći iz sela. Predmet napada bile su i osobe koje su se iz pravca Mikleuša vraćale u Čojlug radi pružanja pomoći. Od navedenih 380 osoba u sva tri sela, ubijene su iz vatreneog i hladnog oružja dvadeset i četiri osobe, a pet ih je teško ranjeno. Od dvjesto kuća i gospodarskih objekata sa stokom, pobunjeni Srbi su popalili i minirali pedeset i devet kuća i gospodarskih objekata. Istovremeno su opljačkali kuće, mjesnu trgovinu, gostionicu, zgradu mjesnog doma i rimokatoličku crkvu sv. Nikole Tavelića. Pored toga, odvezli su osobne automobile mještana, traktore, kombajne, priključnu poljoprivrednu mehanizaciju i stoku. U napadu na Balince ubijeno je

⁵² Supra notae, br. 26, 18.

⁵³ Supra notae, br. 31, 271-272.

sljedećih jedanaest građana: Marko (Ivanov) Rukavina, Ivan (Antunov) Biškupović, Juraj (Pavla) Borovac, Ika (Pave) Biškupović, Mijo (Ivana) Lovrenc, Josip (Stjepana) Butorac, Ivan (Marka) Rukavina, Manda (Josipa) Rukavina, Rozika (Luke) Vlatković, Nikola (Filipa) Magdić i Ivica (Pave) Biškupović. U napadu na Četekovac ubijeno je sljedećih šest građana: Nikola (Nikole) Butorac, Adam (Ivana) Krupa, Marko (Josipa) Rukavina, Mile (Matin) Starčević, Josip (Antuna) Potočnik i Duško (Alojzija) Košorog. Josip Potočnik i Antun Košorog bili su aktivni pripadnici MUP-a RH odnosno Policijske stanice Podravska Slatina. U Čojlugu smrtno je stradalo sedam osoba: Zlatko (Antuna) Pinčar, Josip (Milana) Tonc, Marija (Franje) Matičić, Terezija (Franje) Troha, Franjo (Franje) Sabo, Marko (Franje) Sabo i Milan (Marka) Mlakar.⁵⁴ U napadu na navedena sela sudjelovali su pobunjeni Srbi iz sljedećih sela: Kraskovića, Prekoračana, Čeralija, Voćina, Rijenaca, Macuta, Balinaca i Mikleuša. Naime, sve zločince iz tih sela prepoznali su preživjeli mještani navedenih sela koji su se uspjeli sakriti tijekom bestijalnog napada. Međutim, navode preživjelih seljana potvrdila su dvojica Srba povratnika (pokajnika), kojima je faktografija zločina odlično poznata. Napad je vodio Borivoje (Joce) Lukić zv. Munja, pričuvni kapetan prve klase JNA podrijetlom iz Slatinskog Drenovca, pored njega glavni sudionici su bili Borivoje (Dušana) Radosavljević, Rajko (Marka) Bojčić, Dragomir (Paje) Keluva, Savo (Budimira) Tanović, svi s prebivalištem na području Općine Podravska Slatina (Gazda, 2011., 57). Napadom na Balince, Četekovac i Čojlug neprijateljske formacije su imale namjeru izazvati konfuziju među hrvatskim i drugim nesrpskim pukom na slatinskom području. Naime, osnovni je cilj njihova napada bio pripremanje presijecanja cestovnog i željezničkog magistralnog pravca koji je vodio od Zagreba prema istočnoj Slavoniji jer je drugi željeznički pravac od Zagreba prema istočnoj Hrvatskoj bio okupiran, kao i autocesta Zagreb—Lipovac (Beograd), koju su pripadnici JNA blokirali kod nadvožnjaka Vrbovljana (Samarđžić, 1994., 8). Međutim, naum im nije uspio jer su hrvatske oružane snage bile spremne na taj scenarij.

Nakon navedenog masakra teroristički napadi pobunjenih Srba bili su kontinuirani na nizinski dio slatinskog područja, kao i na okolna područja. Naime, teroristi su iz šume u neposrednoj blizini sela Pušina 18. rujna 1991. prvi put gađali Kapovac,⁵⁵ odašiljač Hrvatske radiotelevizije. Međutim, zbog nepreciznosti,

⁵⁴ Supra notae, br. 26, 10-13.

⁵⁵ Kapovac je na nadmorskoj visini od 790 metara najviši vrh Krndije, planine koja je prirodni nastavak planine Papuka. Krndija od Papuka nije strogo odijeljena. Vrh je, kao i cijela planina, šumovit, a na njemu se nalazi izdaleka uočljiv odašiljač Hrvatske radiotelevizije. Na nekim zemljopisnim kartama vrh je označen imenom Kapavac, no među planinarima je uvriježen naziv Kapovac.

pomoć su zatražili od Ratnog zrakoplovstva (vazduhoplovstva) JNA, koje je nadzvučnim borbenim zrakoplovima marke MIG 21 izvršilo tri napada, i to: 11. rujna, 20. rujna i posljednji 15. studenoga 1991. godine. Nakon posljednjeg napada odašiljač više nije bio u funkciji.⁵⁶

U neposrednoj blizini sela Aleksandrovca pripadnici voda za specijalne namjene pod zapovjedništvom Borivoja Lukića u noći 1./2. listopada 1991. izvršili su miniranje magistralne pruge Varaždin—Osijek—Dalj. Teroristi su ispod desne tračnice, gledajući u smjeru Osijeka, postavili protutenkovsku minu koja je eksplodirala nakon nailaska vlaka. Tračnica je oštećena u dužini od 30 cm, a željeznički promet je bio obustavljen oko osam sati. Naime, toliko je bilo potrebno za policijski očevid i zamjenu oštećene tračnice.⁵⁷

Zrakoplovi JNA marke MIG 21 raketirali su 5. listopada 1991. željeznički i cestovni most na rijeci Vojlovici između sela Mikleuša i Čaćinaca. Osnovni je cilj napada bio prekid željezničkih i cestovnih komunikacija iz pravca Zagreba prema Osijeku i drugim gradovima istočne Hrvatske. Istoga dana srpski teroristi na Papuku, koji je poznat pod nazivom Mokro brdo ili Popišanac, otvorili su protuoklopnu paljbu na BOV, oklopno vozilo Hrvatske vojske. Tada je smrtno stradao gardist Tomislav (Đure) Mikić iz Nove Bukovice, a teže su ozlijeđeni gardisti Vlado (Vinka) Hmelik i Dragutin (Ota) Rokinger, obojica iz Podravske Slatine.⁵⁸

Pripadnici neprijateljskih formacija iz Kraskovića, Općina Slavonska Orahovica, 17. listopada 1991. otvorili su topničku vatru na Mikleuš i okolne položaje Zbora narodne garde. Toga dana je smrtno stradao gardist Milan (Ivice) Dunković iz Radosavaca, Općina Podravska Slatina, a teže je ranjen njegov kolega Drago (Milana) Sabljak iz Nove Bukovice.⁵⁹

Topnička vatra po Podravskoj Slatini, kao i po okolnim selima koja su se nalazila na prvoj crti obrane prema Brđanskoj, bila je svakodnevica. Stradavali su pripadnici ZNG-a, MUP-a i civilno pučanstvo. Dana 18. listopada 1991. u Balincima na prvoj crti obrane stradao je od snajperskog hitca gardist Zvonimir (Pavla) Potočnik. Vrlo su česti bili slučajevi kada su civili ranjavani ili smrtno stradavali; jedan takav događaj zbio se 27. listopada 1991. u Čojlugu kada je stradao civil Drago (Milana) Sabljak iz Mikleuša, koji se nalazio u polju i obavljao ratarske poslove.⁶⁰

⁵⁶ Supra notae, br. 26, 13.

⁵⁷ Supra notae, br. 26, 13.

⁵⁸ Supra notae, br. 74, 24.

⁵⁹ Supra notae, br. 26, 13.

⁶⁰ Supra notae, br. 26, 13.

Odmah nakon okupacije Brđanske teroristi su pristupili teroriziranju Hrvata i njihovom odvođenju u Policijsku stanicu u Voćinu. Nakon toga su ih zatvarali u Lager Sekulinci. U Lageru je provedeno sustavno mučenje, a za to je izrađen poseban kontejner. Dana 26. kolovoza 1991. srpski teroristi na čelu sa Zoranom Mišćevićem, Slobodanom Bosancem, Rajkom Vučkovićem, Sretom Vasiljevićem došli su s navedenim kamionom marke FAP i uhitili Franju (Ivana) Banovca. Izvršili su mu premetačinu kuće, fizički ga zlostavljali i nakon toga su ga odveli u Lager Sekulinci gdje je bio zatvoren uz svakodnevne torture oko mjesec dana. Nakon toga mu se izgubio svaki trag, a posmrtna je ostatke policija pronašla 25. ožujka 1992., odnosno nakon oslobođenja toga područja u planinskom predjelu Gudnoga pored potoka u fazi raspadanja. Istoga je dana smrtno stradao Željko (Josipa) Galović, koji se svojim osobnim vozilom iz pravca Levinovca kretao prema Humu. Na barikadi su ga zaustavili Ranko Lukić, Đuro Vukojević, Nedeljko Plavšić i Veselko Petrušić. Nakon zlostavljanja je pod prijetnjom oružja priveden do neprijateljske baze u selu Humu, gdje je premlaćen. Nakon fizičkog zlostavljanja Ranko Lukić odvezao ga je te na okrutan način hladnim oružjem lišio života.⁶¹

U selo Hum 8. prosinca 1991. oko 15 sati došli su pripadnici specijalne postrojbe Papučkog odreda: Slobodan Bosanac, Milenko Bogatić, Tajko Vučković, Rikard Glušac i Milorad Grkinić. Motiv dolaska bilo je »pronalaženje radiopostaje i oružja«. Tada su odveli obitelj Đuzel s dvoje maloljetne djece. Članovi obitelji bili su maltretirani u Stanici milicije u Voćinu i zadržani do narednog dana u 15 sati. Kuću su sustavno opljačkali i zapalili, a Jozu Đuzela pretukli i svakodnevno fizički zlostavljali do 13. prosinca 1991. U noći s 12./13. prosinca 1991. oko jedan sat u Hum su došli Jovan Cvetić i Vlado Savić; tada su u neizgoreni dio kuće obitelji Đuzel ubacili dimnu bombu i natjerali ukućane da iziđu u dvorište. Svima su zapovjedili, uz prijetnje ubojstvom, da kleknu i vrijeđali ih pogrdnim riječima. Nakon fizičkog zlostavljanja, zadržali su Marijana Đuzela u dvorištu obiteljske kuće, a nakon zlostavljanja ustrijelili ga vatrenim oružjem s nekoliko hitaca u glavu. Iste su noći u Humu s grupom dobrovoljaca iz Srbije Radoslav Jokić, Đuro Vukojević, Željko Korajlija, Ranko Lukić, Radovan Vuković, Tode Ševo i Đuro Đurić iz vatrene oružja usmrtili Romana Ridla, Ivu Banovca i Marka Vukovića u njihovim kućama, koje su nakon ubojstva zapalili. Nakon toga, sustavno su nastavili paliti kuće Hrvata.⁶²

Vojno-redarstvena akcija »Orkan '91« bila je prva značajnija pobjeda Oružanih snaga Republike Hrvatske u Domovinskom ratu, koja je u razdoblju od 29.

⁶¹ Supra notae, br. 26, 19.

⁶² Supra notae, br. 26, 23-24.

listopada 1991. do 3. siječnja 1992. izvedena na području zapadne Slavonije, a odvijala se na području sljedećih općina (gradova): Daruvara, Lipika, Pakraca, Virovitice, Nove Gradiške, Novske, Slavonske Požege, Podravske Slatine i Slavonske Orahovice. Do prekida te akcije zbog potpisivanja Sarajevskog sporazuma oslobođen je najveći dio zapadne Slavonije i spriječena amputacija cjelokupne Slavonije.⁶⁸

Panično, ispred nadolaska postrojbi 136. brigade ZNG-a i postrojbi MUP-a, pobunjeni su se Srbi povukli 13. prosinca 1991. iz podpapučkih sela slatinskog kraja. Tom prigodom, oslobođen je Voćin kao centar oružane pobune na slatinskom i orahovičkom području, odnosno na sjeverozapadnom području tzv. SAO Zapadne Slavonije. Pored Voćina oslobođena su i ostala okupirana sela Općine Podravska Slatina: Čeralije, Bokane, Macute, Dobrić, Đuričići, Hum, Gornje Kusunje, Gornji Meljani, Kometnik-Jorgići, Kometnik-Zubići, Kuzma, Lisićine, Popovac, Rijenci, Sekulinci, Smude i Voćin. Istovremeno, oslobođena su i okupirana sela Općine Slavonska Orahovica.

Povlačenje su izvršili preko Zvečeva u pravcu Pakraca, a znatan dio se povukao prema Bosni i Hercegovini odnosno Banjoj Luci, gdje je u sportskoj dvorani Borik bio osnovan prihvatni i trijažni centar za izbjegle Srbe sa slatinskog i orahovičkog područja. Prigodom povlačenja domaći pobunjeni Srbi i postrojbe tzv. Šešeljevaca i Belih orlova izvršili su masakr nad Hrvatima i drugim pripadnicima nesrpskoga puka u Voćinu i Humu; ubijeno je trideset i devet osoba. Žrtve masakra su: Ament (Pavla) Veronika, Bačić (Milovana) Marija, Bon (Ive) Ante, Dorić (Alojzija) Paulina, Ivanković (Josipa) Drago, Ivanković (Luke) Marica, Jurmanović (Franje) Stjepan, Majdandžić (Đure) Marija, Majić (Nikole) Ana,

⁶⁸ Vojno-redarstvenu akciju «Orkan '91.» uspješno su izvele sljedeće postrojbe: 1. «A» brigada ZNG-a tzv. Tigrovi, pod zapovjedništvom Josipa Lucića; 8. brigada ZNG-a iz Samobora, (kasnije 151. brigada Samobor) zapovjednika Adolfa Paara; 99. brigada ZNG-a iz Zagreba (Peščenica), zapovjednika Josipa Perkovića; 100. brigada ZNG-a iz Zagreba (Centar), pod zapovjedništvom Ognjena Debeljaka; 104. brigada ZNG-a iz Varaždina, pod zapovjedništvom Ivana Ruklića i Vjerana Rožića; 108. brigada ZNG-a iz Slavonskog Broda, pod zapovjedništvom zapovjednika Pere Katalinića; 121. brigada ZNG-a iz Nove Gradiške, pod zapovjedništvom Josipa Mikšića i Željka Žgele; 123. brigada ZNG-a iz Slavonske Požege, pod zapovjedništvom Miljenka Crnjica; 127. brigada ZNG-a iz Virovitice, pod zapovjedništvom Đure Dečaka; 132. brigada ZNG-a iz Našica i Slavonske Orahovice, pod zapovjedništvom Slavka Barića; 136. brigada ZNG-a iz Podravske Slatine, pod zapovjedništvom Josipa Černija; 149. brigada ZNG-a iz Zagreba (Trešnjevka), pod zapovjedništvom Petra Rajkovića. Dakle, ova akcija bila je prva velika pobjeda Oružanih snaga Republike Hrvatske, koja je rezultirala oslobađanjem gotovo cijele zapadne Slavonije, istovremeno je spriječeno presijecanje Podravske magistrale i željezničke pruge između Podravske Slatine i Virovitice, a na prometnici Pakrac—Požega omogućeno je prometovanje, ali uz velik rizik. Nakon okončanja akcije na potezima od Pakraca do Save i između Novske i Nove Gradiške ostalo je pod srpskom okupacijom oko 600 km².

Majić (Luke) Stipan, Matančić (Vendela) Franjo, Matančić (Josipa) Marija, Matančić (Tome) Marija, Matančić (Vendle) Branko, Medved (Đure) Mirko, Pajtl (Milana) Josip, Perišić (Franje) Alojzije, Perišić (Franje) Franca, Salac (Tomislava) Goran, Supan (Viktora) Vlado, Šimić (Milana) Jaga, Šimić (Đure) Julka, Šimić (Franje) Ivan, Šimiš (Rudolfa) Marija, Štimac (Antuna) Angelina, Štimac (Josipa) Jakov, Štimac (Jakova) Stjepan, Tomolo (Franje) Rozalija, Volf (Antuna) Dragutin, Martinković (Alojza) Katica, Martinković (Josipa) Tomislav, Nenadović (Alojza) Stojan, Banovac (Roze) Ivo, Đuzel (Mate) Marijan, Ridl (Franje) Roman, Vuković (Petra) Marko i neidentificirana osoba spaljena s lisicama na rukama kod minirane crkve Pohoda Blažene Djevice Marije u Voćinu.

Prilikom povlačenja neprijateljske postrojbe počinile su ogromnu materijalnu štetu u Voćinu na način da su minirale rimokatoličku crkvu Pohoda Blažene Djevice Marije,⁶⁴ sakralni spomenik nulte kategorije, koja je smještena na Trgu Gospe Voćinske. Tijekom okupacije crkva je teroristima služila kao skladište minsko-eksplozivnih sredstava i bojeve opreme. Nakon miniranja crkve u radijusu od tristo metara zračne linije uništeni su svi stambeni, javni i gospodarski objekti. Centar Voćina podsjećao je na Hirošimu nakon eksplozije atomske bombe. Tada su u cijelosti uništeni sljedeći objekti na Trgu Gospe Voćinske: zgrada HPT-a, zgrada Društvenog doma, zgrada Vatrogasnog doma, Autobusni kolodvor, zgrada Jugobanke d.d., benzinska postaja Ina trgovine, zgrada Želje-

⁶⁴ Župna crkva Pohoda Blažene Djevice Marije u Voćinu spomenik je nulte kategorije. Izgrađena je koncem petnaestog stoljeća, a zbog svoje veličine, jedinstvene arhitekture, ukrasa i drugih sastavnica predstavljala je iznimno vrijedan primjerak gotike. Jednobrodna građevina s tri zasebne kapele na južnoj strani dužine gotovo 35 m, s ladom dužine 18,90 m a širine 9,40 m, dok je svetište s poligonalnim završetkom imalo dužinu 14,75 i širinu 7,52 m. Šiljati trijumfalni luk koji je dijelio svetište od lađe bio je visok 13 m. Reprezentativni portal na glavnom zapadnom pročelju neki stručnjaci u nas smatraju našim najbogatijim portalom bez skulpturalne obradbe. Monumentalnost su mu davale mirne profilacije zašiljenoga luka, a glavno pročelje i svetište podupirali su stupnjeviti potporni zidovi. Visoki prozori crkve i prve najveće kapele blago su na vrhovima bili zašiljeni te bogato profilirani s kasnogotičkim ukrasima. Na zapadnoj strani lađe nalazio se okrugao prozor, kao i na prednjoj istočnoj kapeli, dok je sjeverna strana lađe bila bez prozora jer se na nju naslanjao samostan, o čijem klausturu svjedoči osam kamenih konzola na vanjskom zidu crkve, koje su nekoć nosile gotička rebra. Posebnu značajku predstavljale su konzole s nutarnje strane sjevernoga zida lađe, prema kojima se može zaključiti da je uz veoma zanimljivu sačuvanu gotičku arhitekturu svetišta na isti način nadsvođena bila i cijela crkva, što upućuje na češka rješenja tzv. vladislavske gotike. Crkva je 1944. oštećena, ostala je bez krova te je dvadeset godina propadala zbog atmosferskih utjecaja. Njezina je obnova trajala od 1963. do 1984., kada ju je posvetio kardinal Franjo Kuharić. U noći 13. prosinca 1991. srpski su pobunjenici uz potporu JNA posve razorili to vrijedno sakralno zdanje kao i župni stan te ubili nekoliko desetaka nedužnih voćinskih civila. Otada je tijekom dvadeset godina drvena baraka, tj. skladište jednoga trgovačkoga poduzeća, služila kao župna crkva i Svetište Gospe Voćinske.

zarije — Trgovačkog poduzeća Slatina, zgrada trgovine mješovite robe Trgovačkog poduzeća Slatinka, zgrada Poduzeća Podravina, stambena zgrada Šumarije Voćin, stambena zgrada Osnovne škole Nikole Miljanovića Karaule, stan i zuba ambulanta Doma zdravlja u Voćinu, Društveni restoran Šumarije Voćin, Pekara Voćin, Policijska ispostava Voćin, Šumarija Voćin, stambena zgrada s društvenim stanovima, depadansa Hotela »Podravina« iz Podravske Slatine u Voćinu, kinodvorana, stambena zgrada s umirovljeničkim stanovima, upravna zgrada RO Koperacija Voćin (vlasništvo IPK-a Osijek), skladište RO Koperacija Voćin, stambena zgrada vlasništvo Veterinarske stanice u Voćinu. Pored navedenih objekata na Trgu Gospe Voćinske, uništeni su i sljedeći objekti: stambena zgrada na adresi Prebenda 72a, upravna zgrada i proizvodni pogon Drvne industrije »Gaj« u Voćinu (Josipa Martinca 20), Mlin Voćin (Josipa Martinca b.b.), automehaničarska radionica Šumarije Voćin (Josipa Martinca b.b.). Osim navedenih objekata srpski teroristi su zapalili, minirali i iz teškog naoružanja teško oštetili 48 kuća građana hrvatske nacionalnosti u Voćinu. Uslijed snažne eksplozije u rimokatoličkoj crkvi Pohoda Blažene Djevice Marije došlo je do oštećenja 31 kuće u vlasništvu građana srpske nacionalnosti. Prilikom povlačenja, pobunjeni Srbi su u Humu zapalili i oštetili 23 kuće građana hrvatske nacionalnosti.⁶⁵

Pravni okvir oružane pobune

Osnivanje srpskih autonomnih oblasti SAO Slavonije, Baranje i Zapadnog Srema, SAO Krajine i SAO Zapadne Slavonije, kao i Republike Srpske Krajine na području Republike Hrvatske bilo je nelegitimno. Proces osnivanja započeo je tijekom egzistiranja Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije, odnosno Socijalističke Republike Hrvatske, prema čijim tadašnjim propisima, saveznom i republičkom ustavu, za to nisu postojale normativne pretpostavke. Naravno, taj se proces nije mogao ozakoniti ni prema tzv. Božićnom Ustavu Republike Hrvatske⁶⁶ iz 1990. godine. Prema odredbama članka 5. Ustava SFRJ,⁶⁷ teritorij republika ne može se mijenjati bez njihovog pristanka, a republičke granice mogu se mijenjati samo na osnovi sporazuma. Nadalje, SFRJ je prema odredbama članka 1. i 2. Ustava SFRJ definiran kao savezna država dobrovoljno ujedinjenih naroda, socijalističkih republika i socijalističkih autonomnih pokrajina. Dakle, nije bio predviđen nikakav drugi oblik autonomije na području SFRJ, pa ni srp-

⁶⁵ Supra notae, br. 26, 24-25.

⁶⁶ Narodne novine, br. 56/1990.

⁶⁷ Službeni list SFRJ, br. 9/1974.

skih autonomnih oblasti i same RSK. Treba istaknuti da su savezni Ustav i Ustav SRH⁶⁸ u svojim osnovnim načelima predviđali pravo na samoodređenje, koje uključuje i pravo na odcjepljenje. Međutim, članak 1. stavak 2. Ustava SRH definira Socijalističku Republiku Hrvatsku kao nacionalnu državu hrvatskoga naroda, državu srpskoga naroda u Hrvatskoj i državu narodnosti koje u njoj žive. Dakle, tadašnja savezna i republička legislativa predviđala je mogućnost odcjepljenja republika, a nikako separatističkih skupina kao što su to bili pobunjenici Srbi na okupiranim područjima Republike Hrvatske. To ustavno pravo priznala je i međunarodna zajednica, koja je to iskazala na Konferenciji o miru u Jugoslaviji (Arbitražna komisija), Mišljenje br. 3. od 11. siječnja 1992. (o međunarodnim granicama novih država). Zbog visokih pravnih standarda, poštivanja ljudskih prava i sloboda, prava etničkih i nacionalnih zajednica ili manjina, a u skladu s Deklaracijom o Jugoslaviji i Smjernicama o priznanju novih država u Istočnoj Europi i Sovjetskom Savezu, Republika Hrvatska je priznata kao suverena država.

Koncept o statusu Republike Srpske Krajine, kao i njoj prethodeći srpskih autonomnih oblasti, kontinuirano se mijenjao. Naime, postojale su sljedeće opcije: prvo, pripajanje samoproglašених srpskih autonomnih oblasti Republici Srbiji; drugo, proglašenje samoproglašених srpskih oblasti federalnim jedinicama krmje SFRJ, koju su tada tvorile samo Srbija i Crna Gora; treće, uspostava integralnog koncepta stvaranja zajedničke države srpskog naroda; četvrto, stvaranje nove Federacije svih srpskih država.

Sve ideje tzv. srpskih državotvoraca vidljive su iz sadržaja akata koje su donosile samoproglašene vlasti na okupiranim dijelovima državnog teritorija Republike Hrvatske.

Glavna obilježja paradržavne tvorevine Republike Srpske Krajine bila su sljedeća: protuustavno stvaranje srpske paradržavne tvorevine na okupiranim područjima Republike Hrvatske; nedostatak demokratskog legitimiteta; nepostojanje pravnog kontinuiteta ni s jednom državom; etničko čišćenje okupiranih područja Republike Hrvatske od nesrpskog stanovništva, odnosno stvaranje etnički čiste srpske države u kojoj je svaki pripadnik srpske nacionalnosti na području Republike Hrvatske, upisan u evidenciju državljana SFRJ, ujedno i njezin državljanin; izravno financiranje samoproglašених vlasti na okupiranom državnom teritoriju Republike Hrvatske od strane Republike Srbije; kontinuirana materijalna, vojna, kadrovska i potpora u ljudstvu u obliku raznih »dobrovoljačkih« postrojbi iz Srbije i Crne Gore. Nikada nijedna država nije *de facto* i *de iure* prizna-

⁶⁸ *Narodne novine*, br. 8/1974.

la njezino postojanje, odnosno nisu joj priznate kvalitete suverene države u smislu međunarodnog prava, tj. međunarodnopravni subjektivitet (Brekalo, 2009.).

Materiju ratnog zločina tijekom ratnih zbivanja na slatinskom području regulirali su sljedeći zakonski tekstovi: Krivični zakon Republike Hrvatske,⁶⁹ Zakon o izmjenama i dopunama Krivičnog zakona Socijalističke Republike Hrvatske,⁷⁰ Zakon o izmjeni Krivičnog zakona Republike Hrvatske,⁷¹ Zakon o izmjenama i dopunama Krivičnog zakona Republike Hrvatske,⁷² Zakon o izmjenama i dopunama Krivičnog zakona Republike Hrvatske,⁷³ Zakon o preuzimanju Krivičnog zakona Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije,⁷⁴ koji je donio Sabor Republike Hrvatske na sjednicama Vijeća općina 26. lipnja 1991. i Društveno-političkog vijeća 26. lipnja 1991. godine. Ovim Zakonom preuzet je Krivični zakon SFRJ⁷⁵ kao republički zakon koji se u Republici Hrvatskoj primjenjivao u cijelosti, osim u dijelu u kojem je samim Zakonom o preuzimanju izmijenjen. Zakon je međutim poslije još dva puta mijenjan i to Zakonom o dopuni Zakona o preuzimanju Krivičnog zakona Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije⁷⁶ i Zakonom o izmjenama i dopunama Krivičnog zakona Republike Hrvatske.⁷⁷

Odbredbama čl. 1. Zakon o izmjenama i dopunama Krivičnog zakona Republike Hrvatske,⁷⁸ koji je donio Zastupnički dom Sabora Republike Hrvatske na sjednici 22. prosinca 1992., naziv Krivičnog zakona Republike Hrvatske je promijenjen i glasi: Osnovni krivični zakon Republike Hrvatske. Odbor za zakonodavstvo Zastupničkog doma Sabora Republike Hrvatske utvrdio je i izdao pročišćeni tekst ovog Zakona.⁷⁹

Pored navedenih zakonskih tekstova, vrlo je važna za kazneno materijalno pravo Odluka o potvrdi Odluke o neprimjenjivanju Rješenja Ustavnog suda Jugoslavije o obustavi vršenja pojedinih akata poduzetih na temelju odredaba čla-

⁶⁹ *Narodne novine*, br. 25/1977., 50/1978., 25/1984., 52/1987., 43/1989., 9/1990.

⁷⁰ *Narodne novine*, br. 9/1991.

⁷¹ *Narodne novine*, br. 33/1992.

⁷² *Narodne novine*, br. 39/1992.

⁷³ *Narodne novine*, br. 91/1992.

⁷⁴ *Narodne novine*, br. 53/1991.

⁷⁵ *Službeni list SFRJ*, br. 44/1976., 36/1977., 56/1977., 34/1984., 74/1987., 3/1990., 38/1990. i 45/1990.

⁷⁶ *Narodne novine*, br. 32/1992.

⁷⁷ *Narodne novine*, br. 91/1992.

⁷⁸ *Ibidem*.

⁷⁹ Osnovni krivični zakon Republike Hrvatske (pročišćeni tekst), *Narodne novine*, br. 31/1993.

naka 236a do 236o Krivičnog zakona Republike Hrvatske IV broj 50/1-91 od 24. travnja 1991. (*Službeni list SFRJ*, br. 37/1991.) na teritoriju Republike Hrvatske, koju je 26. lipnja 1991. godine donio Sabor Republike Hrvatske na sjednicama Vijeća općina i Društveno-političkog vijeća.

Zaključak

Članovi Regionalnog odbora Srpske demokratske stranke Slavonije na čelu s Ilijom Sašićem, kao i članovi Općinskog odbora Srpske demokratske stranke za Općinu Podravska Slatina na čelu s Milunom Karadžićem, tijekom 1990. i 1991. na području Općine Podravska Slatina poticali su građanski neposluh srpskog pučanstva legalno izabranoj oficijelnoj vlasti Republike Hrvatske, nacionalnu netrpeljivost protiv Hrvata i drugoga nesrpskoga puka. U suradnji s JNA organizirali su naoružavanje i pobunu srpskoga puka na području Općine Podravska Slatina, odnosno koordinirano s drugim članovima SDS-a i na cijelome području zapadne Slavonije. Glavni im je cilj bio odcjepljenje državnog teritorija Republike Hrvatske na kojem se prostirala SAO Zapadna Slavonija i njegovo pripajanje integralnom konceptu zajedničke države srpskog naroda, tzv. Velikoj Srbiji.

U Republici Hrvatskoj je za suđenja povodom ratnih zločina počinjenih u razdoblju od 1991. do 1995. važeći bio Osnovni krivični zakon Republike Hrvatske, odnosno Krivični zakon Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije, koji je primjenjivan na teritoriju Hrvatske do kraja 1991., a potom je preuzet u hrvatskom pravnom sustavu.

Imajući u vidu ustavne odredbe o zabrani retroaktivnosti i načelu zakonitosti, kao i načelo primjene blažeg zakona, jasno je da se na suđenja za ratne zločine počinjene u razdoblju od 1991. do 1995. primjenjuje Osnovni krivični zakon Republike Hrvatske, u kojem se u glavi XV. Krivična djela protiv čovječnosti i međunarodnog prava nalaze kaznena djela ratnih zločina. Naime, nesporna je činjenica da su domicilni srpski teroristi, »Šešeljevci«, Beli orlovi« i JNA, prema tada važećoj legislativi, Krivičnom zakonu SFRJ i Općem krivičnom zakonu RH, počinili kaznena djela protiv čovječnosti i međunarodnog prava i kaznena djela protiv Republike Hrvatske. Kaznena djela protiv čovječnosti i međunarodnog prava, sankcionirana odredbama Krivičnog zakona SFRJ, počinjena na području Općine Podravska Slatina su: genocid čl. 141. st. 1., ratni zločin protiv civilnog stanovništva čl. 142. st. 1., ratni zločin protiv ranjenika i bolesnika čl. 143. st. 1., ratni zločin protiv ratnih zarobljenika čl. 144. st. 1., organiziranje grupe i podstrekivanje na vršenje genocida i ratnog zločina čl. 145. st. 1., surovi postupak s ranjenicima, bolesnicima i ratnim zarobljenicima čl. 150. st. 1.,

uništavanje kulturnih i povijesnih spomenika čl. 151. st. 1. i rasna i druga diskriminacija čl. 154. st. 1. Nadalje, navedeni su u stjecaju i pojedinačno počinili i kaznena djela iz glave XX. Krivičnog zakona RH, kaznena djela protiv Republike Hrvatske, i to: napad na ustavno ustrojstvo Republike Hrvatske čl. 236a st. 1., ugrožavanje teritorijalne ukupnosti čl. 236. st. 1., ugrožavanje neovisnosti Republike Hrvatske čl. 236c st. 1., oružana pobuna čl. 236f st. 1. i 2., terorizam čl. 236. st. 1., diverzija čl. 236h st. 1., pozivanje na nasilnu promjenu ustavnog ustrojstva Republike Hrvatske čl. 236j st. 1., izazivanje nacionalne, rasne i vjerske mržnje, razdora i netrpeljivosti čl. 236k st. 1., 2. i 3., udruživanje radi neprijateljske djelatnosti čl. 236i st. 1. i 2.

Počinitelji navedenih kaznenih djela ratnog zločina suđeni su i osuđeni u odsutnosti. Naime, nitko od pravomoćno presuđenih ratnih zločinaca za ratne zločine počinjene na području bivše Općine Podravska Slatina nije pred hrvatskim pravosuđem izravno odgovarao. Većina ratnih zločinaca nalazi se na području Republike Srbije, Republike Srpske u Bosni i Hercegovini; određeni broj je pobjegao u zemlje Europske unije, kao i u prekomorske zemlje (SAD, Kanadu i Australiju). Jedini kojega je stigla »ruka pravde« je četnički vojvoda i predsjednik Srpske radikalne stranke dr. Vojislav Šešelj, koji se od 24. veljače 2003. nalazi u pritvoru Međunarodnog kaznenog suda za bivšu Jugoslaviju.

Literatura

- A. BAKOVIĆ (2007.), *Hrvatski martirologij XX. stoljeća*, Martyrium Croatiae, Zagreb.
- E. BELUHAN (1945.), Dekan i župnik Julije Bürger, hrvatski heroj i mučenik, *Hrvatski narod*, br. 1317, 25. travnja 1945., Zagreb.
- M. BRAND I DR. (1991.), *Izvori velikosrpske agresije*, Školska knjiga — August Cesarec, Zagreb.
- M. BREKALO (2009.), *Suverenitet Republike Hrvatske 1990.—1998.*, Svjetla grada, Osijek.
- S. DŽ. EFENDIĆ (1995.), Srpska agrarna reforma i kolonizacija 1918. godine, *Međunarodni znanstveni skup »Jugoistočna Europa 1918.—1995.«*, Hrvatski informativni centar, Zadar.
- M. GAZDA (2011.), *Zločin za koji još nitko nije odgovarao*, Admiral tisak i Zajednica udruga HVIDR-a Virovitičko-podravske županije, Virovitica.
- S. HREČKOVSKI (1984.), Njemačka četa Ernst Thälmann u jedinicama NOV i POJ u Slavoniji, *Zbornik CDISB*, Slavonski Brod.
- J. HRŽENJAK (1993.), *Lokalna samouprava i uprava u Republici Hrvatskoj*, Informator, Zagreb.
- V. KADIJEVIĆ (1993.), *Moje viđenje raspada — vojska bez države*, Politika izdavačka djelatnost, Beograd.
- V. S. KARADŽIĆ (1849.), *Kovčežić za istoriju, jezik i običaje Srba sva tri zakona*, Štamparija Jermenskog manastira, Beč.
- LJ. D. KAŠIĆ (1984.), *Pogled u prošlost srpske crkve*, Sveti arhijerejski sinod Srpske pravoslavne crkve, Beograd.
- D. KNEŽEVIĆ (2011.), Srpska demokratska stranka od osnivanja do konstituiranja prvog višestranačkog Sabora, *Časopis za suvremenu povijest*, br. 1.

- J. KOKOT (1987.), *Dvanaesta slavonska udarna brigada*, Vojnoizdavački i novinski centar, Beograd.
- M. KORENČIĆ (1979.), *Naselja i stanovništvo Socijalističke Republike Hrvatske 1875. — 1971.*, Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, Knjiga 54, Zagreb.
- S. KOŽUL (1992.), *Spomenica žrtvama ljubavi Zagrebačke nadbiskupije*, Nadbiskupski duhovni stol/Glas koncila, Zagreb.
- D. MARIJAN (2009.), *Novska u Domovinskom ratu*, HVIDRA Novska, Novska.
- M. MATICKA (1990.), *Agrarna reforma i kolonizacija u Hrvatskoj 1945.—1948.*, Školska knjiga, Zagreb.
- S. PAVIČIĆ (1953.), *Podrijetlo hrvatskih i srpskih naselja i govora u Slavoniji*, Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, Zagreb.
- D. PELIKAN (1997.), *Slatina u vjetrovima povijesti*, Gradsko poglavarstvo Slatine, Slatina.
- N. REDŽIĆ (1974.), *Telmanovci: Zapisi o njemačkoj partizanskoj četi »Ernest Telman«, Narodna armija*, Beograd.
- Republika Hrvatska i Domovinski rat 1990.—1995. — Dokumenti*, Knjiga 2. — Dokumenti institucija pobunjenih Srba u Republici Hrvatskoj (1990.—1991.), Hrvatski memorijalno-dokumentacijski centar Domovinskog rata, Zagreb, 2007.
- F. SAMARDŽIĆ (1994.), *Novogradiške ratne godine 1990.—1991.*, Press i NG, Nova Gradiška.
- M. ŠAŠA (1989.), *Kotar Virovitica u narodnooslobodilačkom ratu*, SUBNOR i OK SHK Virovitica, Virovitica.
- Z. ŠIMONČIĆ-BOBETKO (1997.), *Agrarna reforma i kolonizacija u Hrvatskoj 1918.—1941.*, Hrvatski institut za povijest/AGM, Zagreb.
- D. ŠTEFANČIĆ (2011.), *Autocesta — okosnica rata u zapadnoj Slavoniji*, *Radovi*, God. 43.
- M. VALENTIĆ (2010.), *Rat protiv Hrvatske 1991.—1995. — velikosrpski projekt od ideje do realizacije*, Hrvatski institut za povijest — Podružnica za povijest Slavonije, Srijema i Baranje, Slavonski Brod / Hrvatski memorijalno-dokumentacijski centar Domovinskog rata, Zagreb.
- J. VRBOŠIĆ (1997.), *Kategorije i brojčano stanje kolonista u Slavoniji i Baranji između dva svjetska rata*, *Društvena istraživanja*, Br. 2-3.
- J. VRBOŠIĆ (1986.), *Kolonizacija dobrovoljaca u Slavoniji između dva svjetska rata (1918. — 1941. godine)*, *Zbornik pravnog fakulteta u Zagrebu*, Br. 5-6.

Izvori

- Agrarna reforma — uredbe, naredbe i raspisi. Ministarstvo za agrarnu reformu Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca, Knjiga prva, Zagreb, 1920.
- Arhiv SR Hrvatske, Fond Agrarne direkcije, kutija br. 97, fascikl br. 5390/1921.
- Definitivni rezultati popisa stanovništva od 31. januara 1921. god., Kraljevina Jugoslavija Opšta državna statistika, Državna štamparija, Sarajevo 1932.
- Hrvatski memorijalno-dokumentacijski centar Domovinskog rata, Političke stranke RSK, Otvoreno pismo Regionalnog odbora Srpske demokratske stranke Slavonije, Podravska Slatina, 1. listopada 1990. godine.
- Julije Büerger, dekan i župnik u Podravskoj Slatini, *Katolički list*, br. 8-9, Zagreb, 1945.
- Konačni rezultati popisa stanovništva od 15. marta 1948. godine, Knjiga IX, Stanovništvo po narodnosti, FNRJ, Savezni zavod za statistiku, Beograd, 1954.
- Krivični zakon Republike Hrvatske, *Narodne novine*, br. 25/1977., 50/1978., 25/1984., 52/1987., 43/1989., 9/1990.
- Krivični zakon Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije, *Službeni list SFRJ*, br. 44/1976., 36/1977., 56/1977., 34/1984., 74/1987., 3/1990., 38/1990. i 45/1990.

- Ministarstvo unutrašnjih poslova SR Hrvatske, Policijska uprava Brodsko-posavska/Policijska postaja Nova Gradiška, Zapisnik sa sastanka inicijativnog odbora Mjesne zajednice Smrtić-Ratkovac i gostiju iz okolnih mjesnih zajednica s predstavnicima SDS-a od 7. lipnja 1990.
- MUP RH, PU Osijek, PS P. Slatina, Pismo br.: 511-07-60-KU-490/1992.
- Naredba o poduzimanju posebnih mjera u Općini Podravska Slatina, Klasa: 015-05/91-01/16, Urbroj: 514-01-91-1, Zagreb, 24. srpnja 1991., *Narodne novine*, br. 36/1991.
- Odluka o potvrdi Odluke o neprimjenjivanju Rješenja Ustavnog suda Jugoslavije o obustavi vršenja pojedinih akata poduzetih na temelju odredaba članaka 236a do 236o Krivičnog zakona Republike Hrvatske IV broj 50/1-91 od 24. travnja 1991. (*Službeni list SFRJ*, br. 37/1991.) na teritoriju Republike Hrvatske, *Narodne novine*, br. 34/1991.
- Olvitz, D.: Mi nismo HDZ na srpski način, *Glas Slavonije*, 16. lipnja 1990., br. 13841.
- Osnovni krivični zakon Republike Hrvatske (pročišćeni tekst), *Narodne novine*, br. 31/1993.
- Proglas Vojnog suda VI. korpusa vojne oblasti NOVJ, Vijeće kod Komande Slatinskog područja, broj: Sud 340/1944, od 8. prosinca 1944.
- Registar društvenih organizacija Socijalističke Republike Hrvatske, Republički sekretarijat za pravosuđe i upravu, Klasa: UP/I-007-02/90-01/41, Urbroj: 514-04-02/4-90-2, Zagreb, 06.03.1990.
- Rješenje o imenovanju povjerenika Vlade u općini Podravska Slatina, Klasa: 015-05/91-01/17, Urbroj: 514-01-91-2, *Narodne novine*, br. 36/1991.
- Rješenje Ustavnog suda Jugoslavije o obustavi vršenja pojedinih akata poduzetih na temelju odredaba članaka 236a do 236o Krivičnog zakona Republike Hrvatske IV broj 50/1-91 od 24. travnja 1991., *Službeni list SFRJ*, br. 37/1991.
- Stanković, N.: Zajedništvo bilo i ostalo sudbina, *Glas Slavonije*, 11. lipnja 1990., br. 13836.
- Šantoši, D.: Neka razum nadvlada emocije, *Večernji list*, br. 9622, Zagreb, 4. lipnja 1990.
- Šantoši, D.: Stop Mikeliću i Dakiću, *Večernji list*, br. 9628, Zagreb, 10. lipnja 1990.
- Ustav Republike Hrvatske, *Narodne novine*, br. 56/1990.
- Ustav Socijalističke Federativne Republike Hrvatske, *Službeni list SFRJ*, br. 9/1974.
- Ustav Socijalističke Republike Hrvatske, *Narodne novine*, br. 8/1974.
- Večernji list*, 11. svibnja 1990., br. 9598.
- Večernji list*, 9. svibnja 1990., br. 9596.
- Virovitički list*, br. 675, 10. kolovoza 1990.
- Zaključak Izvršnog vijeća Općinske skupštine Podravska Slatina od 5. lipnja 1990., klasa: 833-01/90-01/02, urbroj: 2166-02-01-90-1.
- Zakon o dopuni Zakona o preuzimanju Krivičnog zakona Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije, *Narodne novine*, br. 32/1992.
- Zakon o izmjenama i dopunama Krivičnog zakona Republike Hrvatske, *Narodne novine*, br. 39/1992.
- Zakon o izmjenama i dopunama Krivičnog zakona Republike Hrvatske, *Narodne novine*, br. 91/1992.
- Zakon o izmjenama i dopunama Krivičnog zakona Socijalističke Republike Hrvatske, *Narodne novine*, br. 9/1991.
- Zakon o izmjeni Krivičnog zakona Republike Hrvatske, *Narodne novine*, br. 33/1992.
- Zakon o preuzimanju Krivičnog zakona Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije, *Narodne novine*, br. 53/1991.
- Zakon o provođenju agrarne reforme i kolonizacije, *Narodne novine*, br. 89/1945.
- Zakon o upravi, *Narodne novine*, br. 16/1978., 56/1978., 29/1985., 48/1985., 41/1990. i 47/1990.
- Zakon o Vladi Republike Hrvatske, *Narodne novine*, br. 16/1978., 56/1978., 29/1985., 48/1985., 41/1990. i 47/1990.

SABORSKO 1991. — ZLOČIN I POSLJEDICE

Ivo TURK

Uvod

Općina Saborsko nalazi se na krajnjem jugoistoku Karlovačke županije, na kontaktu s Ličko-senjskom županijom. Geomorfološki gledano, Općina se nalazi na gorsko-brdskom okviru Ogulinsko-plašćanske zavale (Bognar, 1999.). Površina Općine iznosi 132,5 km² ili 3,66% ukupnog teritorija Karlovačke županije i 0,23% ukupnog kopnenog teritorija Hrvatske. Radi se, dakle, o površinom relativno malom prostoru. Krški je reljef dominantan. U prošlosti je bio važan remetilacki čimbenik razvoja naseljenosti. Raščlanjenost krškog reljefa i njegove hidrološke i geomorfološke osobine uvjetovale su disperznu naseljenost u prošlosti koja se uvelike zadržala do danas.

U sastavu općine nalaze se samo četiri naselja: Begovac, Blata, Lička Jesenica i Saborsko, od kojih je posljednje najveće i centralno naselje Općine. Prije uspostave današnjeg teritorijalnog ustrojstva, promatrani je prostor bio u sastavu (bivše) Općine Ogulin. Iz toga razloga Saborsko i danas gravitira Ogulinu (i dakako Karlovcu kao županijskom centru). Cijela se općina nalazi na cestovnom pravcu Ogulin—Plaški—Saborsko—Plitvička jezera.

Srbijanska oružana agresija, kao i višegodišnja okupacija cijele Općine (1991.—1995.), znatno su pogoršale ionako teško i nepovoljno društveno, gospodarsko i demografsko nasljeđe. Počinjeni ratni zločini i materijalna devastacija izazvali su brojne i dalekosežne posljedice. Nakon oslobođenja (vojno-redarstvena operacija »Oluja«) i završetka Domovinskog rata dolazi do postupne materijalne obnove, povratka prognanika i izbjeglica, te blagog poboljšanja općih društveno-gospodarskih prilika (Živić i Turk, 2009.). Ipak, suvremena demografska slika Općine Saborsko i dalje je krajnje zabrinjavajuća, što otežava, pa i onemogućava cjelovit poslijeratni društveni i gospodarski oporavak ovog kraja.

Zbivanja tijekom Domovinskog rata

Prvi napadi JNA i paravojnih postrojbi pobunjenih Srba na Saborsko počeli su u ranim jutarnjim satima 5. kolovoza 1991. minobacačkim granatama iz smjera

Ličke Jesenice. Početkom jeseni iste godine vojno-strateška situacija vezana uz Saborsko počela se značajno pogoršavati. Saborsko je bilo jedino naselje na cesti Josipdol — Plitvička jezera koje je bilo većinski nastanjeno Hrvatima. U to je vrijeme već bila jasna namjera pobunjenih Srba za izdvajanjem iz sastava Republike Hrvatske i želja za stvaranjem tzv. Velike Srbije. Srbi nisu mogli kontrolirati cestu od Plitvičkih jezera do Plaškog sve dok nisu kontrolirali Saborsko. Radi prometnog i teritorijalnog povezivanja okupiranog prostora srpske su postrojbe počele napadati Saborsko i stezati obruč oko njega. Kako je bilo očito da se Saborsko sve više izolira od preostalih dijelova hrvatskih eksklava na tom području, intenzivirali su se naponi Hrvatske vojske u obrani Saborskog. Tijekom listopada 1991. Saborsko je bilo u potpunom okruženju srpskih postrojbi. Zadnji hrvatski konvoj pomoći uspio se probiti do Saborskog 25. listopada 1991. godine (Peitel, 2011.).

Napadi srpskih postrojbi na Saborsko intenziviraju se nakon 1. studenog 1991. godine. Već je krajem listopada iste godine zapovjedništvo obrane Ogulina uvidjelo da Saborsko, koje se nalazilo u okruženju, neće moći dulje odolijevati sve češćim neprijateljskim napadima iz smjera Plaškog, slunjskog poligona JNA i Koranskog mosta. Stoga je pokrenuta operacija hrvatskih snaga čija je krajnja zadaća bila odbacivanje neprijateljskih snaga dalje od Otočca, deblokada Saborskog i stvaranje preduvjeta za daljnja borbena djelovanja s ciljem oslobađanja okupiranih dijelova Like (u biti prostora od Ogulina do Gospića) i deblokadom Slunja. Za datum početka borbenih djelovanja bio je određen 4. studenoga 1991. godine (Peitl, 2011.). Akcija je trajala od 4. do 7. studenoga 1991. kada je morala biti prekinuta jer se hrvatske snage nažalost nisu mogle probiti dalje od Ličke Jesenice. Dana 8. studenog 1991. Saborsko je bilo u potpunoj blokadi, bez električne energije i telekomunikacijskih usluga. Srpski izvori (*Kronologija događanja na području Plaškog* autora Milana Pešuta i Lazara Petrovića), vezano za Saborsko navode sljedeće:

Došla delegacija iz Srbije sa pomoći. Od prije dva dana naša komanda TO (teritorijalne obrane) je u rukama armije (misli se na JNA), zajedno sa Vojničem. Jučer su na području Saborskog, L. Jesenice, Blata vođene žestoke borbe. Ustaše (tako autori u svojem tekstu nazivaju sve Hrvate) su zauzele dio šume oko globod. krirž (Glibodolskog križa) i iznad Kasarne i odatle tuku naše položaje. Dvoje mrtvih, jedan civil, jedan vojnik, te jedan ili dvoje ranjenih. Odgovor naših snaga žestok uz pomoć artiljerije, avijacije. Nastavak se očekuje danas. U akciji čišćenja sudjeluju teritorijalci, armija sa tenkovima artiljerijom i avionima.

Iz ovog je izvora jasno da su tada na području Saborskog neprijateljske postrojbe bile višestruko nadmoćne u odnosu na hrvatske branitelje. Primjetan je i priličan broj gramatičkih i pravopisnih pogrešaka u izvornom tekstu, što upućuje na nižu obrazovnu razinu autora. Isti izvor za dan 9. studenog 1991. navodi:

Nastavljena potpuna blokada, nema struje ni PTT (poštanskih i telekomunikacijskih) usluga. Hrana i pomoć je uskladištena i ne dijeli se do daljnjeg. Zajedno sa hranom stigli su i topovi!! Jučerašnje akcije oko Saborskog su bile čudno slabe, obzirom na najavljene snage, tenkovi i avijaciju, jedino što je važno da je opet zauzet Globodolski križ. i dio šume, koji smo izgubili zbog ne dolaska na stražu. Za očekivati je da se danas nastave.

Dana 12. studenog 1991. ujutro srpski pobunjenici i pripadnici JNA počinju napad na Saborsko s tri zrakoplova tipa MIG, a oko 10:15 sati počinju topničku pripremu napada. Nakon toga su oko 11 sati krenuli tenkovima (Peitl, 2011.). Do 15 sati branitelji Saborskog herojski su pružali otpor višestruko nadmoćnijem neprijatelju sve dok dio tenkova nije uspio probiti obranu i ući u mjesto. Iza tenkova prodrle su pješačke snage (Peitl, 2011.). Oko 16 sati u Saborskom su počele gorjeti kuće, a ljudi koji su se povlačili prema šumi bili su izloženi stalnoj neprijateljskoj paljbi. Do 20 sati u Saborsko su ušli svi tenkovi. Veći dio izbjeglica najprije se sakrio u šumi, a kasnije su se u skupinama počeli probijati u raznim smjerovima. Jedna skupina 14. studenog pristiže u Ogulin i tada se saznaju detalji tragičnih događaja u Saborskom (Peitl, 2011.).

Spomenuta *Kronologija* autora M. Pešuta i L. Petrovića za 12. studenog 1991. navodi:

Nastavljena potpuna blokada, nema struje ni PTT usluga, nakon (nećitko) oko ponoći kod Križa i odgovora naših snaga, prestali sukobiti, Izjutra nove provokacije. U Saborskom počele akcije združenih snaga. Oko 8,50 sati počeo napad na Saborsko, iz aviona, tenkova, artiljerije i pješadije, oko 12 sati tenkovi su probili prvu liniju obrane, došavši do sela Dumenčića, te ispod brda Sivnik, uz pomoć pješadije, počelo se sa osvajanjem mjesta uz pomoć dobrovoljaca iz Srbije i Crne Gore. Da bi nakon 16 sati palo i posljednje uporište. Tako je palo Saborsko, uz mnogo ubijenih ustaša, te dosta izbjeglog stanovništva u Jesenici, koji su navodno bili zatočenici u vlastitim domovima. Očekuje se daljnje akcije čišćenja, onih koji su se sakrili po šumama ili skloništim. Ranjena su 4 pripadnika naših snaga. Srećom lakše u glavu.

Odabrani ulomak potvrđuje počinjenje ratnih zločina u Saborskom od strane JNA i paravojnih postrojbi. Za dan 13. studenog 1991. isti autori navode:

Nastavljena potpuna blokada, nema struje ni PTT usluga, Još uvijek se govori o Saborskom, i akciji koja je donijela pravu slobodu Plaškom i povezanost sa Krajinom.

Za dan 14. studenog 1991. u istome izvoru piše:

Nastavljena potpuna blokada, nema struje i PTT usluga. Traje akcija čišćenja ali i pljačkanja Saborskog, pojedine grupe ustaša otvaraju vatra na naše snage iz šume, i po vojnim objektima i vozilima, ranjena rti (tri) vojnika kod Jelova Klanca. u vozilu bio i pukovnik Bulat, neozljeđen. Određen početak podjele pšenice, nafte i benzina.

Nakon pada Saborskog njegovi su mještani, po narodnosti Hrvati, prognani iz svojih domova ili mučki ubijeni. Time su srpske snage počinile očiti ratni zločin nad Hrvatima. Izvlačenje prognanih Hrvata iz Saborskog trajalo je do 17. studenog 1991. godine. Dio stanovnika Saborskog izbjegao je i u susjednu Bosnu i Hercegovinu gdje dio njih zarobljavaju srpske postrojbe i odvođe ih u koncentracijski logor Stara Gradiška (Radošić, 2012.).

U Saborskom je stradalo pedesetak njegovih stanovnika, uglavnom civila. Porušeno je i zapaljeno više od 350 kuća (obiteljskih gospodarstava). Potpuno je srušeno 327 obiteljskih kuća (Kušen, 1998.). Slijedi popis¹ svih poginulih, ubijenih i nestalih Saborčana u Domovinskom ratu:

1. Ivica Matovina, rođ. 20. 2. 1969., poginuo 6. 9. 1991.
2. Stipe Matovina, rođ. 21. 9. 1968., poginuo 6. 9. 1991.
3. Marko Krizmanić, rođ. 6. 8. 1959., poginuo 2. 11. 1991.
4. Milan Čorak, rođ. 3. 4. 1961., poginuo 2. 11. 1991.
5. Joso Matovina, rođ. 1. 1. 1963., poginuo 2. 11. 1991.
6. Petar Matovina, rođ. 25. 6. 1968., poginuo 2. 11. 1991.
7. Ante Kovačić, rođ. 15. 12. 1960., poginuo 2. 11. 1991.
8. Ante Dumenčić, rođ. 13. 10. 1962., poginuo 12. 11. 1991.
9. Darko Dumenčić, rođ. 9. 3. 1970., poginuo 12. 11. 1991.
10. Ivica Dumenčić, rođ. 13. 8. 1972., poginuo 12. 11. 1991.
11. Mate Špehar, rođ. 29. 5. 1960., poginuo 12. 11. 1991.
12. Slavko Sertić, rođ. 15. 2. 1942., poginuo 12. 11. 1991.
13. Nikola Sertić, poginuo 12. 10. 1991.
14. Petar Bičanić, rođ. 13. 10. 1935., ubijen 12. 11. 1991.

¹ Izvor: http://www.saborsko.hr/index.php?option=com_content&view=article&id=19&Itemid=17 (pristup stranici ostvaren 17. listopada 2013.).

15. Milan Bičanić, rođ. 3. 7. 1927., ubijen 12. 11. 1991.
16. Nikola Bičanić, rođ. 17. 2. 1928., ubijen 12. 11. 1991.
17. Ana Bičanić, rođ. 6. 5. 1924., ubijena 12. 11. 1991.
18. Marko Grdić, rođ. 10. 12. 1906., ubijen 12. 11. 1991.
19. *Mande Kovačić, rođ. 13. 5. 1911., ubijena 12. 11. 1991.*
20. *Marija Krizmanić, rođ. 20. 7. 1921., ubijena 12. 11. 1991.*
21. *Ivan Luketić, rođ. 16. 6. 1950., ubijen 12. 11. 1991.*
22. Milan Matovina, rođ. 11. 8. 1940., ubijen 12. 11. 1991.
23. Slavica Matovina, rođ. 9. 4. 1950., ubijena 12. 11. 1991.
24. Marija Matovina, rođ. 11. 9. 1909., ubijena 12. 11. 1991.
25. Lucija Matovina, rođ. 11. 5. 1906., ubijena 12. 11. 1991.
26. Mate Matovina, rođ. 15. 4. 1895., ubijen 12. 11. 1991.
27. Marta Matovina, rođ. 26. 9. 1918., ubijena 12. 11. 1991.
28. *Ivka Sertić, rođ. 21. 12. 1912., ubijena 12. 11. 1991.*
29. *Luka Sertić, rođ. 23. 8. 1919., ubijen 12. 11. 1991.*
30. *Kata Sertić, rođ. 7. 10. 1910., ubijena 12. 11. 1991.*
31. *Jure Štrk, rođ. 3. 2. 1932., ubijen 12. 11. 1991.*
32. Petar Vuković, rođ. 11. 7. 1932., ubijen 12. 11. 1991.
33. Jelena Vuković, rođ. 14. 8. 1930., ubijena 12. 11. 1991.
34. Jure Vuković, rođ. 17. 12. 1929., ubijen 12. 11. 1991.
35. *Marija Vuković, rođ. 19. 8. 1930., ubijena 12. 11. 1991.*
36. Jure Vuković, rođ. 30. 6. 1930., ubijen 12. 11. 1991.
37. Ivan Vuković, rođ. 1. 9. 1931., ubijen 12. 11. 1991.
38. Jelena Vuković, rođ. 24. 10. 1921., ubijena 12. 11. 1991.
39. Kate Matovina, rođ. 5. 3. 1920., ubijena 12. 11. 1991.
40. Kata Matovina, rođ. 4. 11. 1922., ubijena 12. 11. 1991.
41. Joso Štrk, rođ. 19. 1. 1934., poginuo 12. 11. 1991.
42. Ivan Matovina, rođ. 28. 8. 1930., ubijen 12. 11. 1991.
43. Marija Krizmanić, rođ. 29. 6. 1902., ubijena 12. 11. 1991.
44. *Kate Grdić, rođ. 20. 7. 1930., ubijena 12. 11. 1991.*
45. Polde Conjar, rođ. 5. 1. 1895., ubijen 12. 11. 1991.
46. Kate Dumenčić, rođ. 2. 8. 1930., ubijena 12. 11. 1991.
47. Nikola Dumenčić, rođ. 24. 4. 1930., ubijen 12. 11. 1991.
48. Josip Kovačić, rođ. 5. 6. 1913., ubijen 12. 11. 1991.
49. Joso Matovina, rođ. 21. 5. 1968., poginuo 5. 9. 1995.
50. Mate Galović, rođ. 29. 7. 1963., poginuo 13. 9. 1993.
51. Marko Šebalj, rođ. 1970., poginuo 6. 9. 1991.

Kurzivom su ispisana imena osoba čija tijela nisu nađena (ukupno 9). Tragično je da za zločine počinjene u Saborskom do danas zapravo nitko nije od-

govarao. Sveukupno je u Saborskom tijekom Domovinskog rata na hrvatskoj strani stradala 51 osoba. Ubijeno je 17 žena i 34 muškarca. Prosječna dob ubijenih na dan smrti bila je 56 godina. Na sam dan okupacije Saborskog, 12. studenoga 1991., ubijena je 41 osoba, od kojih 17 žena i 24 muškarca. Prosječna dob ubijenih na taj dan iznosila je 63 godine i 4 mjeseca. Ovako stara dob ubijenih ne čudi jer je stanovništvo Saborskog već tada bilo u uznapređenoj fazi starenja, no svakako stavlja dodatan teret na počinjeni zločin jer je teško očekivati da osobe takve dobi (pogotovo žene) budu aktivno uključene u vojne postrojbe. Najmlađa stradala osoba s hrvatske strane u Saborskom imala je 19 godina, a najstarija čak 96 godina. Podatci o srpskim demografskim ratnim gubitcima nisu dostupni.

Srpska okupacija Saborskog trajala je od 12. studenoga 1991. do 5. kolovoza 1995. godine. Bilo je to iznimno teško razdoblje u kojem je protjerano sve nerspsko stanovništvo. Jasno je da su prognanici iz Saborskog većinom bili Hrvati. Nakon što su ga zauzele, srpske su snage Saborsko opljačkale i do temelja spalile.

Prilike na okupiranom prostoru bile su iznimno loše. Srpsko stanovništvo koje je živjelo na području Općine Saborsko i susjednih općina oskudijevalo je u mnogočemu. Iznimno loše ekonomske prilike u kombinaciji s ratnim stanjem potaknule su iseljavanje Srba iz okupiranih područja, najviše u Srbiju. Tijekom srpske okupacije Saborsko nije obnovljano. Obnova slijedi tek nakon oslobođenja.

Prilike u Saborskom nakon Domovinskog rata

Saborsko je tijekom agresije bilo potpuno porušeno. Po njegovom oslobođenju bilo je nužno pristupiti obnovi. Polovicom 1997. izgrađeno je oko 300 novih kuća, no to nije bilo dovoljno za vraćanje života u to naselje iako se velik broj prognanika vratio. Sve su nove kuće građene konstrukcijski korektno i odgovarajuće su veličine s obzirom na broj članova kućanstva te uz primjenu pripadajućih tehničkih standarda, međutim arhitektonski i urbanistički potpuno nepismeno, bez podruma, s visokim tavanskim nadozidom, bez veze s tradicijskim graditeljstvom, bez osmišljene građevinske parcele na kojoj bi se moglo organizirati neko seosko gospodarstvo, odnosno obrtnička ili poduzetnička djelatnost (Kušen, 1998.). Kuće koje su izgrađene izgledaju vrlo slično jedna drugoj i moglo bi se ustvrditi da su građene po *copy/paste* sustavu.

Radi revitalizacije cjelokupne Općine Saborsko bio je osmišljen *Projekt Saborsko*. Osnovni razvojni cilj projekta bila je gospodarska, demografska i kulturna revitalizacija naselja Saborsko na načelima održivog razvitka, uz poseban

naglasak na zaštitu okoliša i očuvanje njegovih visokovrijednih ekoloških obilježja te poklanjanje pune pozornosti oblikovnim značajkama ruralnog ambijenta (Kušen, 1998.). Jedna od značajnijih zadaća projekta bio je razvoj turizma u suradnji s NP Plitvička jezera, čiji se manji dio nalazi u sastavu Općine Saborsko. *Projekt Saborsko* je bio dobro osmišljen, no iz niza razloga, od kojih su mnogi financijske prirode, nikad nije dokraja proveden. Sukladno tome, Saborsko ostaje problemski prostor u sastavu Karlovačke županije s malo izgleda za poboljšanje situacije u dogledno vrijeme. U tom kontekstu posebno dolazi do izražaja snažno demografsko zaostajanje i osiromašenje općinskog prostora što će biti ukratko ilustrirano u nastavku rada.

Popisno kretanje ukupnoga broja stanovnika

Općina Saborsko bilježi porast broja stanovnika u razdoblju od prvog modernog popisa stanovništva 1857. do 1910. godine. To je razdoblje druge etape demografske tranzicije kada je natalitet još uvijek visok, a broj stanovnika se povećava uslijed smanjenja mortaliteta, što je posljedica napretka u medicini, poboljšanja uvjeta života i niza drugih faktora. Broj stanovnika se povećao sa 2087 (1857.) na 3806 (1910.), što je povećanje od 82,37%. Kretanje broja stanovnika u naseljima Općine prati trend dinamike cijele Općine. U spomenutom razdoblju broj stanovnika naselja Saborsko povećao se sa 713 (1857.) na 2010 (1910.), što je povećanje od 181,91%. Vidljivo je da je broj stanovnika centralnog naselja Općine rastao intenzivnije od ukupnog općinskog stanovništva. Iz navedenog se može zaključiti da je centralno naselje bilo atraktivnije za život od ostalih manjih naselja. U razdoblju od 1910. do 1921. cijela Općina bilježi pad broja stanovnika, što je uzrokovano direktnim i indirektnim demografskim gubitcima u Prvom svjetskom ratu. Jednaki (ukupna depopulacija) trend bilježe i sva naselja Općine. Od 1921. do 1931. stanovništvo Općine Saborsko ponovno bilježi porast broja stanovnika. Upravo je 1931. zabilježen maksimum njene naseljenosti (broj stanovnika bio je 4058). Od 1931. Općina Saborsko kontinuirano bilježi popisno smanjenje broja stanovnika. Usporedi li se broj stanovnika iz popisa 2011. (632) s maksimalnim ikad zabilježenim, uočava se smanjenje broja stanovnika od 84,42%. Podatak dovoljno govori o demografskom slomu promatrane Općine. Naselje Saborsko maksimum naseljenosti bilježi 1948. (2165) od kada i u njemu broj stanovnika kontinuirano pada, da bi 2011. iznosio samo 462. Od popisne godine kada je zabilježen maksimum naseljenosti do najnovijeg popisa stanovništva (2011.) smanjenje broja stanovnika iznosilo je 78,66%, što je razina depopulacije koju možemo okarakterizirati i kao izumiranje stanovništva. Smanjenje ukupnoga broja stanovnika posebno je značajno u najnovijem

razdoblju (1991.—2011.), na što je uvelike utjecao Domovinski rat. S obzirom na danas prisutno stanje i trendove teško je u skorije vrijeme očekivati izlazak iz demografske krize.

Tablica 1. Popisno kretanje stanovništva u Općini Saborsko (1857.—2011.)

	1857.	1869.	1880.	1890.	1900.	1910.	1921.	1931.
Begovac	167	254	259	300	296	238	234	310
Blata	297	340	306	365	379	465	445	468
Lička Jesenica	910	984	988	1087	1150	1093	998	1268
Saborsko	713	1334	1391	1879	1944	2010	1741	2012
Općina Saborsko	2087	2912	2944	3631	3769	3806	3418	4058
Karlovačka županija	165697	175170	172220	189016	194417	197959	188824	231633
	1948.	1953.	1961.	1971.	1981.	1991.	2001.	2011.
Begovac	296	281	256	218	185	174	25	16
Blata	435	380	341	299	240	31	50	54
Lička Jesenica	1002	972	817	717	553	444	119	100
Saborsko	2165	2062	1832	1519	1127	852	666	462
Općina Saborsko	3898	3695	3246	2753	2105	1501	860	632
Karlovačka županija	194643	201748	202431	195096	186169	184577	141787	128899

Izvor: www.dzs.hr (pristup stranici ostvaren 27. rujna 2013.)

Tablica 2. Indeksi promjene broja stanovnika u Općini Saborsko za odabrana razdoblja

	1931./1857.	2011./1931.	2011./1857.	2001./1991.	2011./2001.
Begovac	185,63	5,16	9,58	14,37	64,00
Blata	157,58	11,54	18,18	161,29	108,00
Lička Jesenica	139,34	7,89	10,99	26,80	84,03
Saborsko	282,19	22,96	64,80	78,17	69,37
Općina Saborsko	194,44	15,57	30,28	57,30	73,49
Karlovačka županija	139,79	55,65	77,79	76,82	90,91

Prirodno kretanje stanovništva

Prirodna je depopulacija u Općini Saborsko prisutna kontinuirano od 1974., s iznimkom 1996. kada je zabilježen prirodni priraštaj te 1994. i 1998. kada je zabilježena nulta stopa prirodne promjene.² Taj podatak dovoljno govori o iznimno lošoj demoreprodukcijskoj slici Općine.

² Treba napomenuti da je za razdoblje od 1991. do 1995. vitalna statistika nepotpuna (obuhvaća samo prognano stanovništvo).

Tablica 3. Prirodno kretanje stanovništva u Općini Saborsko (1971.—2011.)
(kurzivom su označene godine s nepotpunom vitalnom statistikom)

Godina	Broj živorođenih	Broj umrlih	Prirodna promjena	Stopa nataliteta (‰)	Stopa mortaliteta (‰)	Stopa prirodne promjene (‰)
1971.	44	26	18	16,08	9,50	6,85
1972.	28	20	-8	10,48	7,49	2,99
1973.	32	22	10	12,27	8,44	3,84
1974.	27	38	-11	10,62	14,95	-4,33
1975.	19	29	-10	7,67	11,70	-4,04
1976.	14	33	-19	5,80	13,68	-7,87
1977.	7	23	-16	2,98	9,80	-6,81
1978.	5	28	-23	2,19	12,26	-10,07
1979.	5	27	-22	2,25	12,17	-9,92
1980.	9	22	-13	4,18	10,22	-6,04
1981.	5	25	-20	2,39	11,96	-9,57
1982.	12	32	-20	5,91	15,77	-9,85
1983.	15	29	-14	7,62	14,73	-7,11
1984.	8	34	-26	4,19	17,81	-13,62
1985.	7	26	-19	3,79	14,07	-10,28
1986.	5	19	-14	2,80	10,63	-7,83
1987.	5	29	-24	2,89	16,78	-13,89
1988.	14	20	-6	8,40	11,99	-3,60
1989.	9	18	-9	5,60	11,20	-5,60
1990.	6	34	-28	3,88	21,98	-18,10
<i>1991.</i>	<i>6</i>	<i>24</i>	<i>-18</i>	<i>4,04</i>	<i>16,16</i>	<i>-12,12</i>
<i>1992.</i>	<i>1</i>	<i>10</i>	<i>-9</i>	<i>0,70</i>	<i>7,04</i>	<i>-6,33</i>
<i>1993.</i>	<i>6</i>	<i>7</i>	<i>-1</i>	<i>4,42</i>	<i>5,16</i>	<i>-0,74</i>
<i>1994.</i>	<i>4</i>	<i>4</i>	<i>0</i>	<i>3,09</i>	<i>3,09</i>	<i>0,00</i>
<i>1995.</i>	<i>2</i>	<i>9</i>	<i>-7</i>	<i>1,63</i>	<i>7,33</i>	<i>-5,70</i>
1996.	19	7	12	16,31	6,01	10,30
1997.	10	19	-9	9,09	17,26	-8,18
1998.	6	6	0	5,79	5,79	0,00
1999.	8	17	-9	8,23	17,48	-9,26
2000.	3	16	-13	3,30	17,62	-14,31
2001.	10	14	-4	11,71	16,39	-4,68
2002.	8	23	-15	9,62	27,66	-18,04

2003.	7	16	-9	8,66	19,78	-11,13
2004.	7	17	-10	8,91	21,63	-12,72
2005.	4	13	-9	5,24	17,04	-11,79
2006.	6	11	-5	8,10	14,86	-6,75
2007.	2	25	-23	2,79	34,84	-32,06
2008.	4	11	-7	5,76	15,83	-10,08
2009.	2	15	-13	2,98	22,32	-19,35
2010.	4	22	-18	6,16	33,89	-27,73
2011.	6	16	-10	9,58	25,55	-15,97
Prosjek 1971.— —1981.	18	27	-9	6,99	11,11	-4,12
Prosjek 1981.— —1991.	8	26	-18	4,68	14,83	-10,15
Prosjek 1991.— —2001.	7	12	-5	6,21	10,85	-4,64
Prosjek 2001.— —2011.	5	17	-11	7,23	22,71	-15,48

Izvor: Tablogrami vitalne statistike DZS-a (1971.—2011.).

S obzirom na to da se radi o maloj demografskoj bazi, oscilacije u broju živorođenih i umrlih tijekom godina uobičajena su pojava. Razmotre li se prosječne stope nataliteta i mortaliteta po međupopisnim razdobljima, uočava se da je razina nataliteta iznimno niska tijekom cijelog promatranog razdoblja. Stope mortaliteta pokazuju trend značajnog porasta u zadnjem međupopisju, a stope prirodne promjene *de facto* su kontinuirano negativne. Domovinski je rat krajnje nepovoljno utjecao na prirodno kretanje stanovništva u Općini, što se očituje u niskim stopama nataliteta i prirodnoj depopulaciji.

S obzirom na dugogodišnju prirodnu depopulaciju i starenje stanovništva nije izgledno poboljšanje situacije vezane uz prirodno kretanje stanovništva. U sadašnjim uvjetima nije moguća regeneracija stanovništva iz vlastitih demoreprodukcijskih potencijala.

Migracijska bilanca i opće kretanje stanovništva

Migracijska bilanca predstavlja razliku između broja doseljenih i odseljenih, ali se zbog nedostatka podataka o migracijama njezin izračun temelji na razlici između međupopisne i prirodne promjene broja stanovnika.

Tablica 4. Migracijska bilanca u Općini Saborsko (1971.—2011.)

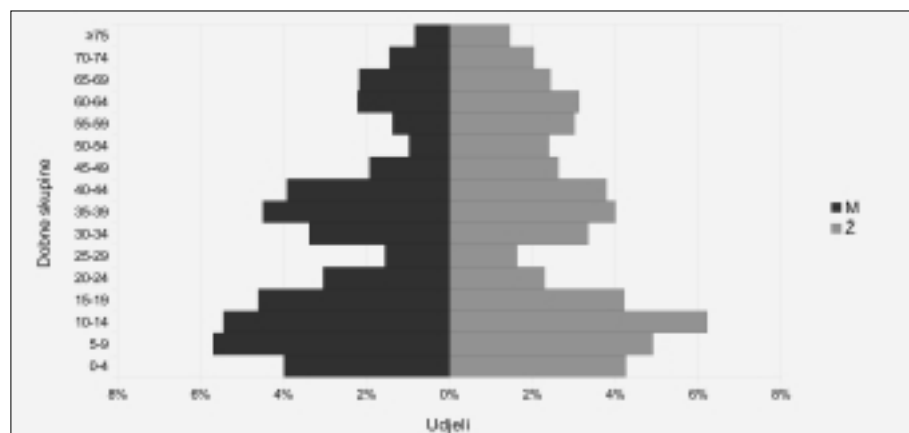
	1971.—1981.			1981.—1991.		
	Međupopisna promjena	Prirodna promjena	Migracijska bilanca	Međupopisna promjena	Prirodna promjena	Migracijska bilanca
Općina Saborsko	-648	-88	-560	-604	-179	-425
	1991.—2001.			2001.—2011.		
	Međupopisna promjena	Prirodna promjena	Migracijska bilanca	Međupopisna promjena	Prirodna promjena	Migracijska bilanca
Općina Saborsko	-641	-51	-590	-228	-115	-113

Izvor: www.dzs.hr (pristup stranici ostvaren 27. rujna 2013.); Tablogrami vitalne statistike DZS-a (1971.—2011.)

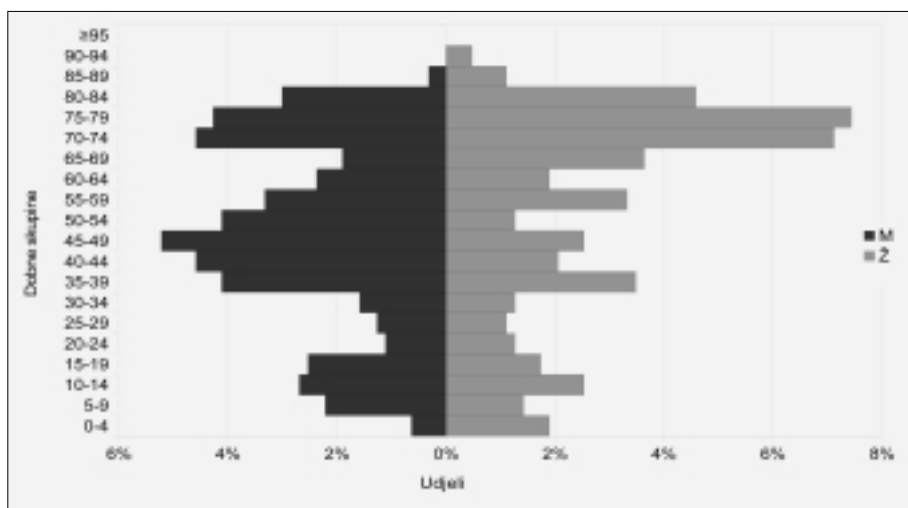
Iz tablice 4 vidljivo je da je migracijska bilanca u Općini Saborsko tijekom svih promatranih međupopisnih razdoblja negativna, što znači da je prisutna i emigracijska depopulacija. Vidljivo je da je od 1991. do 2001. vrijednost migracijske bilance u Općini Saborsko bila najnegativnija. Općina Saborsko tijekom cijelog promatranog razdoblja bilježi najnepovoljniji tip općeg kretanja stanovništva E₄ čije je obilježje njegovo izumiranje. Pri tome su srbijanska oružana agresija i ratni zločini tijekom nje imali vrlo nepovoljan učinak.

Starenje stanovništva

Indeks starenja u Općini Saborsko 1971. iznosio je 39,98, a bodovni pokazatelj ostarjelosti 93,5, što znači da je tada stanovništvo Općine Saborsko bilo *na pra-*

Slika 1. Dobno-spolni sastav stanovništva u Općini Saborsko 1971. godine
Izvor: Popis stanovništva i stanova 1971., Stanovništvo, Pol i starost — I deo, rezultati po naseljima i opštinama, Knjiga VIII, Savezni zavod za statistiku, Beograd, 1973.

Slika 2. Dobno-spolni sastav stanovništva u Općini Saborsko 2011. godine
Izvor: www.dzs.hr (pristup stranici ostvaren 27. rujna 2013.).

gu starenja. Dvadeset godina poslije (1991.) indeks starenja u Općini Saborsko iznosio je 168,80, a bodovni pokazatelj ostarjelosti bio je 59,5, što ukazuje na *vrlo duboku starost*. Domovinski je rat dodatno pogoršao već ionako zabrinjavajuću situaciju vezanu uz ostarjelost stanovništva. Godine 2001. indeks starenja u Općini Saborsko iznosio je 255,80, a bodovni pokazatelj ostarjelosti 45, što odgovara tipu ostarjelosti čije je obilježje *izrazito duboka starost* stanovništva. Podatci iz popisa stanovništva 2011. ukazuju na daljnje pogoršanje stanja. Općina Saborsko je te godine zabilježila indeks starenja od čak 272,73, uz bodovni pokazatelj ostarjelosti 43, što odgovara tipu *izrazito duboke starosti*.

Zaključak

Broj stanovnika Općine Saborsko smanjuje se kontinuirano od 1931. godine. Demografska kriza doživljava kulminaciju krajem 20. stoljeća. Uzroci krize vezani su uz nemar tadašnjih vlasti za ruralne prostore, uslijed čega je došlo do ruralnog egzodusa. U emigraciji sa sela sudjelovali su uglavnom ljudi u najpovoljnijoj demoreproduktivnoj dobi, što je rezultiralo smanjenjem nataliteta i starenjem stanovništva. Nepovoljne su demografske prilike produbile već postojeću ekonomsku krizu, a to je rezultiralo sveukupnim nazadovanjem promatranog prostora. Domovinski je rat sve već postojeće demografske i ekonomske probleme dodatno pogoršao, a donio je i nove probleme u obliku izravnih i neizravnih ratnih gubitaka. Sve u svemu, jasno je da u sadašnjim uvjetima revitalizacija Općine Saborsko nije moguća iz vlastitih demografskih potencijala jer je

stanovništvo u vrlo uznapređovalom stadiju demografskog starenja. Budući bi razvojni planovi trebali uz mjere ekonomskog, obuhvaćati i mjere demografskog razvoja i revitalizacije. Od gospodarskih djelatnosti za Saborsko su najprikladnije ekološka poljoprivreda, ruralni turizam povezan s NP Plitvička jezera, šumarstvo, te prerada drveta.

Literatura

- M. A. FRIGANOVIĆ (1990.), *Demogeografija — stanovništvo svijeta*, Školska knjiga, Zagreb.
- E. KUŠEN (1998.), Projekt «Saborsko»: Projekt modela razvitka ruralnog turizma u ratu stradalom području, *Turizam*, Vol. 46/2, 75-97.
- I. NEJAŠMIĆ (2003.), Značajke biološkog (demogeografskog) sastava stanovništva Hrvatske, *Hrvatski geografski glasnik*, Vol. 65/2, 29-55.
- D. PEITEL (2011.), *Republika Hrvatska i Domovinski rat 1990. — 1995.*, Memoarsko gradivo, Knjiga 5, Na prvoj crti protiv smrti (Prilozi o povijesti regije Gacke u Domovinskom ratu 1991. — 1993.), Hrvatski memorijalno-dokumentacijski centar Domovinskog rata, Zagreb.
- V. RADOŠIĆ (2012.), *Pakao srpskog logora Stara Gradiška 1991. godine*, Udruga specijalne policije iz Domovinskog rata «Zebre» Nova Gradiška, Nova Gradiška.
- D. ŽIVIĆ, I. TURK (2009.), Slunjsko-plitvički kraj: odabrani dinamički i strukturni indikatori demografskog razvoja ruralnog prostora, *Migracijske i etničke teme*, Vol. 25/3, 213-237.

Izvori

- Arhiva Hrvatskog memorijalno-dokumentacijskog centra Domovinskog rata: Kronologija događanja na području Plaškog autora Milana Pešuta i Lazara Petrovića; RSK, Kut 1003 1, 2; SO Plaški Kut 1, 2, 3; 145. LPBR Kut 1
- http://www.saborsko.hr/index.php?option=com_content&view=article&id=19&Itemid=17 (11. listopada 2013.)
- www.dzs.hr (27. rujna 2013.)
- Tabloграмi vitalne statistike DZS-a (1971.—2011.)
- Popis stanovništva i stanova 1971., Stanovništvo, Pol i starost — I deo, rezultati po naseljima i opštinama, Knjiga VIII, Savezni zavod za statistiku, Beograd, 1973.

STRATEŠKI CILJEVI BOŠNJAČKE POLITIKE 1993.—1994.

Miroslav TUĐMAN

Uvod: Dogovor o načelima za ustavno uređenje BiH

Bošnjačka politička elita mijenjala je 1990-ih i strategiju i političke ciljeve kako bi ostvarila svoje nacionalne interese. Prvo je početkom 1990-ih zagovarala opstanak Jugoslavije, pa makar u formi »asimetrične federacije«, ne samo zato što se osjećala nedovoljno jakom suprotstaviti se realizaciji velikosrpske ekspanzionističke politike koncem 1980-ih i srpskim teritorijalnim pretenzijama u Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini početkom 1990-ih, nego i zato što je i sama muslimanska ideja težila okupljanju svih muslimana u jednoj državi. Tek kada je taj cilj postao neostvariv, uložili su sve napore za stvaranje vlastite samostalne i suverene države, odnosno, kako naglašava Alija Izetbegović, cilj je njegove politike »opstanak Bosne i Hercegovine kao jedinstvene države«.¹

Tek kada su se Muslimani/Bošnjaci suočili s činjenicom da ne mogu ostvariti svoje jedinstvo u Jugoslaviji, tek onda glavni cilj za ostvarenje njihovih nacionalnih interesa postaje »jedinstvena«, tj. unitarna BiH, u kojoj će imati dominaciju, jer Srbi i Hrvati imaju svoje nacionalne države, pa zato i Bošnjaci imaju pravo na svoju. Tek tada Izetbegović odustaje od Jugoslavije, odnosno ujedinjenja Muslimana u Jugoslaviji, ali ne i od ideje da Muslimani imaju pravo na BiH kao svoju »jedinstvenu«, muslimansku državu.

Za Izetbegovića i bošnjačko vodstvo »jedinstvena država« BiH znači pravo Muslimana na vlastitu državu, u kojoj im nitko ne smije i ne može ograničiti pravo da odluke donose svojom većinom glasova. Zato svaki zahtjev za re-definiranjem naslijeđenog unitarnog ustavnog uređenja BiH muslimani tumače kao podjelu Bosne i Hercegovine. Takvo političko stajalište bošnjačko je vodstvo gradilo već od prvih dana pregovora o ustavnom ustrojstvu BiH, kako pregovorima koji su prethodili međunarodnom priznanju BiH, a pogotovo onim koji su uslijedili nakon međunarodnog priznanja BiH.

¹ A. IZETBEGOVIĆ (2001.), *Sjećanja. Autobiografski zapis*, Sarajevo: TKD Šahinpašić, 461.

Međunarodna zajednica (MZ) postavila je dva uvjeta za međunarodno priznanje BiH: održavanje referenduma² i dogovor o načelima za ustavno uređenje BiH. Poruka SAD-a i EZ-a u ožujku 1992. bila je vrlo jasna: »snažno zahtijevaju od svih strana u Bosni i Hercegovini da bez odgode prihvate ustavno uređenje«. ³ Nakon niza razgovora postignut je dogovor između b-h Muslimana, Hrvata i Srba: vanjske su granice nepromjenjive, a ustavno rješenje će se temeljiti na nekoliko entiteta temeljenih na etničkim načelima. Sva tri plana o ustavnom ustrojstvu BiH što ih je predlagala MZ poštuju načelo da se entiteti (provincije, republike) ustrojavaju na etničkim načelima.

Prvi plan MZ, takozvani Cutilleirov plan, o načelima za ustavno uređenje BiH bio je uvjet za međunarodno priznanje, pa su ga potpisale sve tri strane (muslimanska, hrvatska i srpska) u Sarajevu 18. ožujka 1992., pod nadzorom EZ-a. Ključna točka sporenja, koju su ipak svi prihvatili jest:

1. Bosna i Hercegovina će biti država sačinjena od tri sastavne jedinice, temeljene na nacionalnim načelima i vodeći računa o gospodarskim, zemljopisnim i drugim kriterijima.

Izvor: Cutilleirov plan: Tekst izjave o načelima za novo ustrojstvo Bosne i Hercegovine (Sarajevo, 18. 3. 1992.), vidi M. TUĐMAN, *Istina o Bosni i Hercegovini*, 156.

Drugi međunarodni plan za BiH, tzv. Vance-Owenov mirovni plan (siječanj 1993.) dijeli BiH na deset pokrajina također prema nacionalnom (etničkom) kriteriju:

1. Bosna i Hercegovina bit će decentralizirana država, a većinu funkcija vlasti imat će njezine pokrajine.

2. Pokrajine neće biti međunarodne pravne osobe i neće moći sklapati dogovore sa stranim državama ili međunarodnim organizacijama...

4. Ustav će priznavati tri »konstitutivna naroda« kao i skupinu »ostalih«.

5. Sva pitanja od bitnoga značenja za svaki od konstitutivnih naroda bit će regulirana ustavom koji se po tim pitanjima može mijenjati samo konsenzusom konstitutivnih naroda, a obični vladini poslovi neće biti podložni vetu nijedne od skupina.

Izvor: Vance-Owenov mirovni plan: Nacrt dogovora o Bosni i Hercegovini (Ženeva, 2.—5. 1. 1993.), vidi M. TUĐMAN, *Istina o Bosni i Hercegovini*, 156.

² Referendum kao uvjet međunarodnog priznanja BiH postavljen je u Mišljenju br. 4 arbitražne komisije Mirovne konferencije o Jugoslaviji (11. 1. 1992.).

³ SAD/EZ: Zajednička deklaracija o priznanju jugoslavenskih republika (Bruxelles, 10. 3. 1992.), vidi: M. TUĐMAN (2005.), *Istina o Bosni i Hercegovini. Dokumenti 1991.—1995.*, Zagreb: Slovo M, 152.

Vance i Owen u svom su Izvješću supredsjedatelja o izradi nacrtu ustavnog ustrojstva Bosne i Hercegovine (studen 1992.) definirali načela za određivanje granica (10) pokrajina:

16. *Granice pokrajina moraju se odrediti tako da tvore geografski što koherentnija područja, uzimajući u obzir etnički faktor, geografski (na primjer: prirodna obilježja, poput rijeka), povijesni, prometni (na primjer: postojeća cestovna i željeznička mreža), faktor gospodarske samostalnosti i ostale relevantne faktore (Aneks, I. B. 1). S obzirom na demografski sastav zemlje, vjerojatno će mnoge pokrajine (ali ne nužno i sve) imati zamjetnu većinu jedne od triju najvećih skupina. Tako će veliki postotak svake skupine živjeti u pokrajini u kojoj ima brojčanu većinu, iako će većina pokrajina imati i značajne brojčane manjine.*

Izvor: MKBJ: Izvješće supredsjedatelja o izradi nacrtu ustavnog ustrojstva Bosne i Hercegovine (studen 1992.), vidi M. TUĐMAN, *Istina o Bosni i Hercegovini*, 276.

Treći međunarodni plan, tzv. Owen-Stoltenbergov mirovni plan, potpisan je u Ženevi 31. srpnja 1993.:

(AFP/Reuter/Hina) — *Ustavni sporazum o Uniji Republika Bosne i Hercegovine zaključen u petak u Ženevi predviđa državu od tri konstitutivne republike koja će imati zajedničku vladu ali sa ograničenim ovlastima.*

Izvor: Owen-Stoltenbergov plan: Ustavni sporazum o Uniji Republika Bosne i Hercegovine (Ženeva, 30. 7. 1993.), vidi M. TUĐMAN, *Istina o Bosni i Hercegovini*, 414.

1. *BiH bit će konfederacija republika. Ustav će priznati tri konstitutivna naroda, a većinu vladinih dužnosti obnašat će njihove republike.*

Izvor: Owen-Stoltenbergov zemljovid. Karlo Rotim, *Obrana Herceg Bosne*, knjiga I, str. 347.

Nova izmijenjena verzija Owen-Stoltenbergovog mirovnog plana prihvaćena je u Ženevi krajem rujna 1993. Tim se planom Savez republika Bosne i Hercegovine definira na sljedeći način:

Članak 1.: Savez republika Bosne i Hercegovine sastavljen je od tri konstitutivne republike i obuhvaća tri konstitutivna naroda: Muslimane, Srbe i Hrvate, kao i grupu drugih naroda. Savez republika Bosne i Hercegovine bit će državom članicom Ujedinjenih naroda, i kao država članica obratit će se za članstvo u drugim organizacijama sustava Ujedinjenih naroda.

Izvor: Owen-Stoltenbergov plan: Mirovni paket o Bosni i Hercegovini — nova izmijenjena verzija (Ženeva, kraj rujna 1993.), vidi M. TUĐMAN, *Istina o Bosni i Hercegovini*, 454.

Sva tri mirovna plana međunarodne zajednice u suprotnosti su s nacionalnim interesima Muslimana koji žele svoju državu »bez etničkih podjela«. A sva-

ki nov prijedlog mirovnog plana davao je sve više i političke i teritorijalne posebnosti trima konstitutivnim narodima. Kulminacija neprihvatljivosti međunarodne ponude za Muslimane bio je prijedlog ustroja BiH države kao Unije triju republika. Zato vojne i političke ciljeve bošnjačke politike u srednjoj Bosni nije moguće razumjeti ni procijeniti a da se ne uzmu u obzir nacionalni interesi kojima su težili, a koji su bili u suprotnosti s međunarodnim planovima i dogovorima o ustavnom ustrojstvu Bosne i Hercegovine. Vojne operacije Armije BiH protiv Hrvata i HVO-a u Bosni i Hercegovini najintenzivnije su u vrijeme kada MZ predlaže i zagovara Owen-Stoltenbergov plan o ustavnom uređenju BiH kao unije triju republika.

Vojni ciljevi bošnjačke politike u srednjoj Bosni

Vojni povjesničar Charles R. Shrader analizirao je muslimansko-hrvatski rat u srednjoj Bosni. Analizu je proveo poglavito na dokumentima koji su dostupni u Haagu i došao je do sljedećih zaključaka: događaji jasno upućuju na postojanje strategijske ofenzive ABiH protiv HVO-a u srednjoj Bosni, koja je počela sredinom siječnja 1993. i u nekoliko se etapa nastavila do potpisivanja Washingtonskih sporazuma krajem veljače 1994. Strategijski ciljevi plana bili su:

1. *Preuzeti kontrolu nad komunikacijskim pravcima sjever-jug kroz srednjobosanske enklave bosanskih Hrvata, te tako povezati snage ABiH sjeverno od dolina Lašve, Kozice i Lepenice sa snagama na jugu, kako bi Muslimani osigurali komunikacijski pravac prema vanjskom svijetu.*
2. *Preuzeti kontrolu nad vojnoindustrijskim postrojenjima u srednjoj Bosni (tvornica eksploziva SPS u Vitezu, te tvornice u Travniku i Novom Travniku) i u okolici (tvornice u Bugojnu, Gornjem Vakufu, Prozoru, Jablanici, Konjicu i Hadžićima, uz ostale), kako bi se ABiH nauružala za rat protiv Srba.*
3. *Opkoliti enklavu bosanskih Hrvata u srednjoj Bosni i podijeliti je na manje dijelove koje će zatim biti lakše pojedinačno likvidirati, te tako očistiti Hrvate iz srednje Bosne i osigurati prostor za smještaj muslimanskih izbjeglica koje su Srbi protjerali iz drugih područja. Ostvarenje trećeg cilja omogućilo bi Muslimanima da zadrže političku kontrolu nad srednjom Bosnom i da na taj način dominiraju i u središnjoj vlasti R BiH.*⁴

⁴ C. R. SHRADER (2004.), *Muslimansko-hrvatski građanski rat u srednjoj Bosni. Vojna povijest 1992.—1994.*, Zagreb: Golden marketing-Tehnička knjiga, 115-116.

Slika 1. Područje što je bilo pod nadzorom HVO-a u siječnju 1993. prije početka bošnjačko-hrvatskog sukoba (kartu je kao dokaz na suđenju u Haagu pripremila obrana generala Milivoja Petkovića).

Dokumenti koji su danas dostupni javnosti nedvojbeno potvrđuju citirane zaključke Charlesa Shradera. Operativni plan kodnog naziva *Neretva 93* ima za cilj ne samo očistiti Hrvate iz srednje Bosne, nego i zauzeti prostor sve do Mostara. Od raspoloživih dokumenata dovoljno je za ove potrebe citirati izvode iz dvaju dokumenata: a) stenograma sa savjetovanja vojnog vrha Armije BiH u Zenici 21. i 22. kolovoza 1993., b) nastup predsjednika Alije Izetbegovića na TV BiH — TV Okruza Zenica 14. studenog 1993.

U Zenici je vojni vrh Armije BiH održao savjetovanje 21. i 22. kolovoza 1993., koji je »okupio (...) veći dio Štaba Vrhovne komande, ljude na najodgovornijim dužnostima u ŠVK Oružanih snaga i pet od šest komandanata korpusa«. ⁵ Zapovjednici Armije BiH bili su jedinstveni u stavu: »Zadatak je izboriti opstanak države i bošnjačko-muslimanskog naroda na ovim prostorima. To su naši strateški ciljevi. (...) Neka oni idu u Ženevu, neka razgovaraju, neka pregovaraju. Jedan dan će opet doći i kazati: bogami od ovoga nema ništa. Mi moramo ratovati i gotovo.« ⁶

Vojni vrh zna točno što su ciljevi agresora: »uništenje države BiH i uništenje bošnjačkog-muslimanskog naroda. A, zbog toga, oni će i kroz ove razgovo-

⁵ Savjetovanje u Zenici, 21. i 22. august 1993., transkript.

⁶ Sefer Halilović, načelnik ŠVK ABIH, transkript savjetovanja u Zenici.

re-pregovore ponuditi onaj dio teritorije, onoliki dio teritorije koji bi, ako se pristane na toliki dio teritorije, značio poraz RBiH i koji bi značio jedan sraman poraz za Armiju i za prvenstveno bošnjački-muslimanski narod». Vojska neće pristati na rezultate pregovora koji bi bili samo sraman poraz za Armiju BiH.

Opredijelivši se za ratnu opciju, bez povjerenja u međunarodne pregovore, pa čak i bez povjerenja u legalne predstavnike Republike BiH, zapovjednici Armije BiH odredili su ciljeve vojnih operacija:

Glavne tri ključne tačke su Kiseljak, Prozor i Žepče, što život znače za državu BiH i za Armiju. Ali, njima prethodi da se odrade pravac od Fojnice i onda Vitez. (...) po meni je Konjic nama najvažniji. Konjic je najvažniji. (...) Zaista i tu se mora jedna radnja uraditi koja bi prethodila ovim radnjama, da se odbaci agresor praktično od komunikacije Konjic — Jablanica. To je hitan zadatak i mi moramo dobro da razmislimo kako to da se uradi.⁷

Načelnik Glavnog stožera ABiH bio je puno precizniji u obrazlaganju svojeg viđenja vojnih ciljeva:

Ostaje nam pitanje kako i na koji način doći do plijena, kako i na koji način velike kapacitete staviti u funkciju namjenske industrije. Kako uzeti Vitez. I kako uzeti Žunovnicu. Jer to su 2 strategijska objekta za našu Armiju. Sa Viteзом se zaokružuje sistem vojne industrije u našoj državi. Onda je kompletna. Onda imamo kompletan lanac u našim rukama. U Žunovnici dolazimo do onog što je super-hitno. Onog što je gotovo, što odmah može da se upotrijebi. Repromaterijal, trotil je tamo. Ima baruta. Ima municije i oružja. A, sa Viteзом zaokružujemo kompletan sistem namjenske proizvodnje. Kada bi sada bilo pitanje: kuća ti gori, da li gasiti kuću ili uzeti Vitez? Ja bih se odlučio prije za Vitez. Sa Viteзом zaokružujemo namjensku proizvodnju. Sa Žunovnicom nalazimo onaj minimum sredstava koji nam je potreban. Komandante moj prijedlog će biti, zajedno sa komandantom 3-ćeg korpusa, prijedlog komandantu da se hitno odozdo sa one strane iz Hadžića krene. Ne očekuju nas sa one strane tamo. U okruženju su. Onda ćemo mi njih navući na ražanj i držati na ražnju. Da nisu u okruženju, da imaju ventil da pobjegnu onda bi to uradili. Ali, u okruženju su. Treba ih upozoriti prije napada ako to uradite onda ne ostaje niko živ. Niko. Naš opstanak je u pitanju. Prije napada ih upozoriti. Probat. Tu dobijamo sve. Sve tu dobijamo.

⁷ Rifat Bilajac, transkript savjetovanja u Zenici.

Bošnjački generali nisu imali dileme: ne bi išli spašavati kuću ako bi im gori, već bi išli osvajati Vitez kako bi »došli do plijena« i držali Hrvate »na ražnju« i po cijenu da nitko u Vitezu ne ostane živ. Nije nevažno reći da nijedan od zapovjednika Armije BiH nije na savjetovanju u Zenici predložio ofenzivna djelovanja prema srpskom agresoru. Prioritetni ciljevi bile su im hrvatske enklave u srednjoj Bosni i komunikacijski pravac dolinom Neretve prema Mostaru.

Eliminiranjem Hrvata iz srednje Bosne Armija BiH polučuje dvostruki cilj: a) stavlja pod kontrolu vojno-industrijske komplekse neophodne za vođenje rata, b) etničkim čišćenjem Hrvata iz srednje Bosne cijela jedna provincija prema Vance-Owenovom planu mora pripasti Muslimanima, pa time njihov teritorij postaje ne samo veći, nego nacionalno i strateški kompaktniji.

Ofenzivne operacije ABiH protiv HVO-a u srednjoj Bosni, počele su sredinom siječnja 1993. i u nekoliko su se etapa nastavile do potpisivanja Washingtonskih sporazuma 1994. godine. Bile su vrlo intenzivne u ožujku i travnju 1993., zatim lipnju i srpnju te rujnu i listopadu 1993. iako u cijelom tom razdoblju nisu prestajale. Hrvatski je narod etnički očišćen iz srednje Bosne, a civilne i vojne žrtve bile su goleme. Ukupno je izbjeglo i prognano 152.950 Hrvata, ubijena je 1051 civilna osoba (od tog broja 121 dijete). Ubijeno je 644 zarobljenih vojnika HVO-a, odnosno ubijeno je civila i vojnika 1695. To su podaci samo za one žrtve za koje postoji provjerena dokumentacija.⁸

Opravdano je pitanje tko je odobrio vojne operacije s ciljem etničkog čišćenja Hrvata u Srednjoj Bosni i operacije protiv HVO-a. Čini se da Predsjedništvo BiH nije cijelo sudjelovalo u tim odlukama, iako su svi ponešto naslućivali ili znali. To se može naslutiti iz pitanja što ga je član Predsjedništva BiH Ivo Komšić koncem prosinca 1993. uputio predsjedniku Izetbegoviću o odnosu Predsjedništva prema ŠVK, odnosno o ulozi i odgovornosti Predsjedništva kao »Vrhovne vojne komande«. Komšić je upitao Izetbegovića tko je odlučio da se problemi rješavaju vojno a ne pregovorima, odnosno tko je odredio koja će područja ABiH vojno »odraditi«.

Komšić: (...) *Ono što bi morali mi raščistiti ovdje između sebe ... to je da li će se prostor središnje republike utvrditi na pregovorima i isključivo na pregovorima i da li će se to poštivati što mi dogovorimo, ili ćemo ići i na neku vojnu opciju? Je li to kombinacija jednog i drugog. Sjećam se predsjedniče, Vi ste jednom rekli, mi ćemo na pregovorima što možemo, a ovdje gdje možemo vojno, uradićemo to vojno. Nemam ništa ja protiv toga, ali da mi to utvrdimo tačno, da markiramo gdje je to, koja su to područja, itd. Da ne bismo sebi otežavali situaci-*

⁸ Podaci su citirani prema: I. MILINOVIĆ (2001.), *Zločin s pečatom*, Mostar, 281-285.

*ju na samim pregovorima u Ženevi ili tamo gdje se vode. Bojim se da ova sad situacija u Srednjoj Bosni može otežati naš položaj, naš daljnji pregovarački položaj (...).*⁹

I Komšić je svjestan, u najmanju ruku, da sa Srednjom Bosnom »nije sve čisto«, i da bi za to i članovi i Predsjedništvo BiH moglo odgovarati. Komšić, također, podsjeća Izetbegovića na njegovu politiku da ono što ne može ostvariti pregovorima — »uradićemo to vojno«. Izetbegović je ostao dosljedan takvom svom stavu i koncem 1993. godine:

*Izetbegović: (...) Prije svega da postavimo neke jasne činjenice. Predsjedništvo jeste VK. I pravno i stvarno. Odluke se ne donose u GŠ kad je riječ o strategiji. I naravno, ograničava se na strateška pitanja. Strateška pitanja su u isključivoj nadležnosti komande. Međutim, kad je riječ o konkretnom ponašanju Armije u centralnoj Bosni, ono što kažu kad je riječ o pregovorima, doslovno kažu — ništa nije dogovoreno dok sve nije dogovoreno. Prema tome, centralna Bosna nije dogovorena. Armija ima pravo slobode akcije, jer još ništa nije dogovoreno. Imaju razne varijante kako bi bilo riješeno razgraničenje itd. Međutim, pošto nije stavljena zadnja tačka na čitav dogovor, još ništa nije dogovoreno (...).*¹⁰

Izetbegović je potpisao niz sporazuma i dogovora što ih je pripremala međunarodna zajednica (MZ), koje najčešće nije prihvatila srpska strana, ali hrvatska jest. Nesporazume »referendumske koalicije«, tj. nesporazume između Hrvata i Muslimana, koji su imali nasuprot sebe zajedničkog agresora, Izetbegović je mogao rješavati politički a ne vojno. Međutim, on je cijelo vrijeme bio na stajalištu: »centralna Bosna nije dogovorena. Armija ima pravo slobode akcije, jer još ništa nije dogovoreno«.

Takvim se stavovima Alije Izetbegovića usprotivio hrvatski član Predsjedništva BiH Stjepan Kljuić. On je tražio od Izetbegovića da obustavi ofenzivu u Srednjoj Bosni, barem tijekom božićnih i novogodišnjih blagdana, ili do najavljenog dogovora s hrvatskom stranom.¹¹ Kljuić je zabrinut i za Hrvate i za sebe:

Ako iz ove enklave otjeramo ovo malo Hrvata, onda smo mi svi Hrvati koji smo za BiH poraženi jer nećemo imati naroda. (...) Mi hoćemo

⁹ Magnetofonski snimak sjednice Predsjedništva Republike Bosne i Hercegovine, 29. 12. 1993. godine, *National Security and the Future*, 1-2 (7), 2006., 146.

¹⁰ Magnetofonski snimak sjednice Predsjedništva Republike Bosne i Hercegovine, 29. 12. 1993. godine, *National Security and the Future*, 1-2 (7), 2006., 146-147.

¹¹ Republika Hrvatska je pripremala za Vijeće sigurnosti UN dokumentaciju o ofenzivi Armije BiH u Srednjoj Bosni i tražila osuđujuću rezoluciju.

*sad da ovo Hrvata sirotinje (...) da sačuvamo. Ako ih oni izvedu, armija i dalje napada, armija će dobiti tvornicu, otjeraće Hrvate, onda vjerujte u Bosni neće biti ni 12% Hrvata što si ti predvidio u onim podjelama.*¹²

Izetbegović je želio po svaku cijenu doći do vojne industrije u Vitezu »posebno u Vitezu koja je od značaja za ovu državu u perspektivi. Kad bi se uništila postrojenja u Vitezu i Novom Travniku, tad ova država za narednih 10-20 godina ne bi imala sredstava da izgradi tu tehniku i tehnologiju».¹³ Vojna postrojenja u Vitezu za Armiju BiH važna su radi vođenja rata, jer bi njihovim osvajanjem mogli zaokružiti ciklus vojne proizvodnje. Time bi osigurali logističku potporu za vojno rješenje »nesporazuma« i sa Srbima i s Hrvatima, odnosno za ostvarenje »jedinствене« Bosne i Hercegovine o kakvoj je Izetbegović sanjao.

Ključićev odgovor na Izetbegovićevo odbijanje da zaustavi ofenzivna djelovanja Armije BiH, bio je zlokoban ali proročanski:

Ključić: Ja ti moram nešto reći predsjedniče. Ti tvornicu nećeš dobiti, odnosno ja s tobom. A izgubiću ja narod, a ti ćeš onda izgubiti i ovo nas što imaš. Ja onda moram biti građanin BiH jer nemam koga zastupati više. To mi je ostalo još 150 hiljada ljudi tamo.

Potvrdu Ključićevih riječi Izetbegović nije morao dugo čekati. Predsjedniku Izetbegoviću je u veljači 1994. zapovjednik ABiH general Rasim Delić podnio sljedeće izvješće: »HVO /je/ eliminisan sa područja Jablanice, Konjica, Fojnice, Kaknja, Zenice, Travnika i Bugojna. Znači, kompletna jedna pokrajina po Vens-Ovenovom planu sa centralom u Travniku».¹⁴

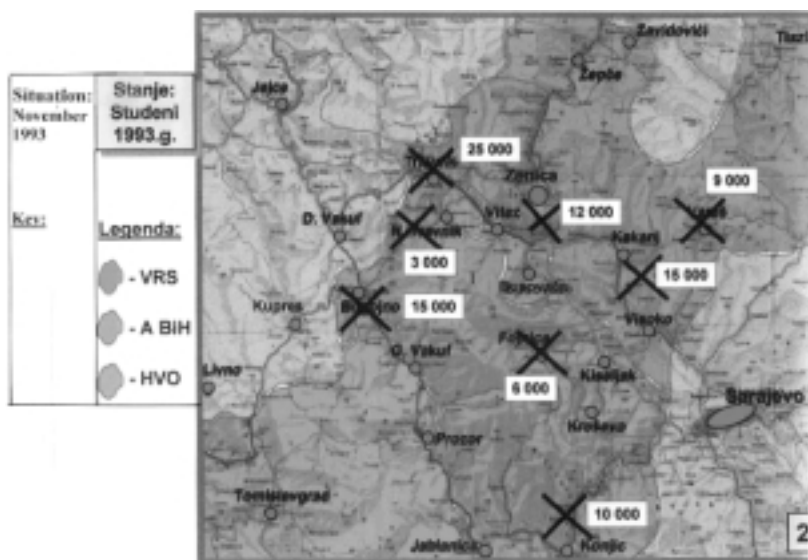
To što je »HVO eliminisan sa područja Jablanice, Konjica, Fojnice, Kaknja, Zenice, Travnika i Bugojna«, znači da je 153.000 Hrvata prognano i izbjeglo te da je 1695 ljudi ubijeno. To isto znači da nema više potrebe za dogovorom, jer »centralna Bosna nije dogovorena«.

Da je etničko čišćenje Hrvata iz srednje Bosne bila bošnjačka politička opcija koja je u drugoj polovici 1993. računala sa stvaranjem samostalne muslimanske/bošnjačke države niz je pokazatelj. Izetbegović o tome otvoreno govori gostujući na TV Okruha Zenica u studenom 1993.

¹² Magnetofonski snimak sjednice Predsjedništva Republike Bosne i Hercegovine, 29. 12. 1993. godine. *National Security and the Future*, 1-2 (7) 2006., 154-155.

¹³ Magnetofonski snimak sjednice Predsjedništva Republike Bosne i Hercegovine, 29. 12. 1993. godine. *National Security and the Future*, 1-2 (7) 2006., 152.

¹⁴ R. DELIĆ (1994.), *Armija ključ mira*, Sarajevo: Vojna biblioteka, 19. Citirano prema D. MARIJAN (2004.), Vještački nalaz: o ratnim vezama Hrvatske i Bosne i Hercegovine (1991.—1995.), *Časopis za suvremenu povijest*, God. 36, Br. 1, 227.

Slika 2. Područja što ih je Armija BiH osvojila tijekom 1993.
i podaci o etničkom čišćenju Hrvata u srednjoj Bosni
(kartu je kao dokaz na suđenju u Haagu
pripremila obrana generala Milivoja Petkovića).

Ona /BiH/ ne može ovakva više biti. Ovakva može, ali ne može onakva kakva je (...) srpsko-hrvatsko-muslimanska Bosna kao neka zajednička država, sa zajedničkim vladama, sa zajedničkim Predsjedništvom u kojima bi oni delegirali četnike, ovi ustaše, unutra u tu Vladu koju smo mi pokušavali, radi legaliteta nekog da održavamo, nije moguće. Molim vas, to je moje uvjerenje nakon svih nevolja koje smo s njima preživjeli (...) jer šta znači danas muslimansko-srpsko-hrvatska BiH ili Bosna tri konstitutivna naroda, pa onda naravno nismo mi ti koji ćemo određivati koji će biti Srbi unutra, nego su to oni koji će određivati. A oni će odrediti četnike. Drugi će odrediti ustaše. I kako vi možete imati jednu demokratsku Vladu plus sa ustašama i četnicima koji će onda bilo izravno rušiti tu državu, bilo opstruirati na svakom koraku (...) ¹⁵

Izetbegović i u svom TV nastupu tumači da »u prvoj etapi trebamo vojno da osiguramo oslobođenje krajeva (...) u kojima živi većinski muslimanski narod«, iako sumnja da »ćemo moći vojnim sredstvima da osvajamo Drvar, Banjaluku, Trebinje, itd...«. Izetbegović ne isključuje i vojno rješenje (ako bi imao do-

¹⁵ Fonogram govora predsjednika Predsjedništva BiH Alije Izetbegovića 14. 11. 1993. na TV BiH — TV Okruge Zenica.

voljno oružja), ali očekuje promjenu međunarodnih prilika kako bi se u budućnosti taj dio teritorija riješio politički po ugledu na ujedinjenje Njemačke. No zato je vrlo određen u pogledu odnosa u državi u kojoj će dominirati Muslimani/Bošnjaci:

Moramo ovdje graditi jednu civilizovanu državu ili nemamo šansi. Dakle, ne čisto, muslimansku državu ovdje napraviti. Mi to ne bi trebali da uradimo, mada će ona, kako se to kaže via fakti biti to, jednostavno, drukčije ne može. To će biti ipak država u kojoj će biti 80% Muslimana i biće onoliko muslimanska ili bošnjačka, kako hoćete, koliko je Francuska Francuska uprkos što tamo ima, isto tako, Arapa 3 miliona, itd. ali to je francuska država i tu je Francuz predsjednik Vlade i predsjednik Republike i svi su ministri Francuzi i drukčije ne može da bude. Prema tome, mislim da ta činjenica, da će njih biti još po 10 procenata jednih i drugih unutra, ne mijenja na stvari da narod koji je izborio tu državu ima sva prava koja, ne birajući, poštujući pravo onih njih kao manjina.¹⁶

Niz je potvrda da je bošnjačko vodstvo 1993. ozbiljno računalo sa stvaranjem muslimanske države. Izetbegović je s Momčilom Krajišnikom u rujnu 1993. potpisao sporazum ne samo o »trenutnom prekidu svih neprijateljstava i vojnih sukoba između Armije Bosne i Hercegovine i Vojske bosanskih Srba«, nego se suglasio da se Srbi putem referenduma mogu izdvojiti iz BiH u roku od dvije godine, s time da »u slučaju raspada Unije, sva prava Unije Republika Bosne i Hercegovine, uključujući i članstvo u Ujedinjenim narodima, bit će automatski prenesena na republiku s pretežito muslimanskim stanovništvom«.¹⁷

Izetbegović je povlačio i druge poteze koji su bili u cilju stvaranja muslimanske države, za bošnjačko vodstvo bolje opcije od ponuđene unije triju republika. Računajući s opcijom samostalne bošnjačke države predsjednik Izetbegović nudio je 1993. predsjedniku Tuđmanu da zapadnu Hercegovinu pripoji Republici Hrvatskoj. Predsjednik je Tuđman tu ponudu odbio.¹⁸

¹⁶ Fonogram govora predsjednika Predsjedništva BiH Alije Izetbegovića 14. 11. 1993. na TV BiH — TV Okruga Zenica.

¹⁷ Zajednička deklaracija Alije Izetbegovića i Momčila Krajišnika (Radovana Karadžića), 16. rujna 1993. (vidi: M. TUĐMAN, *Istina o Bosni i Hercegovini*, 440-442).

¹⁸ Predstavnik Ujedinjenih naroda u BiH, američki general Jacques Klein, prouzročio je velike rasprave i u Sarajevu i u Zagrebu 2002. jer je u intervjuu Hrvatskoj televiziji izjavio da mu je pokojni hrvatski predsjednik Tuđman kazao kako mu je Alija Izetbegović svojedobno nudio da zapadnu Hercegovinu pripoji Republici Hrvatskoj. General Klein je rekao da mu je to priznao i sam Izetbegović. Da smiri revolt u Sarajevu, Alija Izetbegović je uputio pismo sarajevskom Oslobođenju u kojem tvrdi: »Istina je da sam u jednom razgovoru po-

Nesuglasice međunarodnih čimbenika i strateški ciljevi Bošnjaka

Bošnjačko političko i vojno vodstvo nikada nije iskreno pristalo na (kon)federalni ustroj BiH, te je intenzivno nastojalo vojnim operacijama osigurati što veći teritorij za muslimanski entitet. U takvim okolnostima supredsjedatelj MKBJ Lord Owen u svojim memoarima priznaje da je bio spreman na podjelu Bosne i Hercegovine i formiranje samostalne muslimanske države: »Moja druga opcija (...) bila je ponovo otvoriti pitanje nacionalnih granica u bivšoj Jugoslaviji, prešutno priznajući da je priznanje Bosne bilo pogrešno. Trebali smo potvrditi granice Slovenije i Makedonije i onda se nagoditi s Bosnom, Hrvatskom i Srbijom. (...) Opciju prekrajanja granica nazvao sam 'rješenjem kojem se nitko ne usudi izgovoriti ime'«. ¹⁹

Koja je i kakva bila uloga i namjera međunarodne zajednice te supredsjedatelja MKBJ-a u igrama oko formiranja samostalne muslimanske države, pitanje je za povijesna istraživanja i ocjene. Nesporno je da su supredsjedatelji sredinom 1993. zastupali stajalište da »(...) Muslimanima treba biti osiguran pristup na more, a moguće je da im se dade i Mostar«. ²⁰

T. Stoltenberg i D. Owen ne samo što zagovaraju kako bi muslimanska republika trebala imati izlaz na more, nego i izlaz na Savu kod Brčkog, pa traže od predsjednika Tuđmana da Hrvatska ustupi dio svojeg »močvarnog« teritorija »sjeverno od Save« — u zamjenu za zemlju u zaleđu Dubrovnika — kako bi se Srbima osigurao koridor koji bi povezao srpske teritorije u BiH. ²¹ Predsjednik je Tuđman odbio i prijedloge supredsjedatelja MKBJ-a. ²²

Zahtjevi supredsjedatelja MKBJ-a da Hrvatska prepusti dio svojega teritorija sjeverno od Save kako bi Srbi imali koridor koji bi povezivao njihov teritorij

udio Tuđmanu zapadnu Hercegovinu, ali je istina također da ta ponuda nikada nije bila ozbiljna«, kaže Izetbegović, i dodaje kako je to učinio »da bi se otkrile stvarne Tuđmanove nakane prema Bosni«. Izvor: <http://www.hic.hr/dom/375/dom13.htm> (20. listopada 2013.).

¹⁹ D. OWEN (1998.), *Balkanska Odiseja*, Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada, 220.

²⁰ Vidi: Pismo predsjednika Hrvatske zajednice Herceg Bosna Mate Bobana supredsjedatelju MKBJ lordu Davidu Owen, 22. lipnja 1993. Vidi: M. TUĐMAN (2013.), *Bosna i Hercegovina u raljama zapadne demokracije. Korespondencija predsjednika Republike Hrvatske dr. Franje Tuđmana i dokumenti o Bosni i Hercegovini 1990.—1995.* Zagreb: Despot Infinitus d.o.o., 309-311.

²¹ Pismo supredsjedatelja MKBJ Thorvalda Stoltenberga i Davida Owena predsjedniku RH dr. Franji Tuđmanu, 25. lipnja 1993. Vidi: M. TUĐMAN, *Bosna i Hercegovina u raljama zapadne demokracije...*, 315-316.

²² Pismo predsjednika RH dr. Franje Tuđmana supredsjedateljima MKBJ lordu Davidu Owen i Thorvaldu Stoltenbergu, 26. lipnja 1993. Vidi: M. TUĐMAN, *Bosna i Hercegovina u raljama zapadne demokracije...*, 319.

upućen je u vrijeme srpskih ofenzivnih operacija u istočnoj Bosni. Te su operacije u istočnoj Bosni imale za cilj eliminirati muslimanske enklave te onemogućiti spoj i komunikaciju između b-h muslimana i muslimana na Sandžaku.

Uništenje Bosne kao održive države i priključenje područja koje Srbi svojataju velikoj Srbiji bili su i ostali glavni ciljevi Srba u Bosni. I sadašnju ofenzivu bosanskih Srba u istočnoj Bosni treba promatrati u tom kontekstu; čini se da je njezin cilj eliminacija nekoliko preostalih muslimanskih enklava u toj regiji.

*Povrh toga, strateški je interes Beograda spriječiti komunikaciju između Bosanskih Muslimana i Muslimana u području Sandžaka u Srbiji, koje graniči s istočnom Bosnom.*²³

Predsjednik Izetbegović želi zaštititi Muslimane u istočnoj Bosni te piše (5. travnja 1993.) da je 60.000 ljudi u Srebrenici u »krajnje kritičnoj situaciji« i moli predsjednika Tuđmana »učinite sve što je u Vašoj moći da se agresor zaustavi. Posljednji je čas da se spriječi najveća ljudska katastrofa poslije drugog svjetskog rata».²⁴ Katastrofa se dogodila dvije godine poslije. Da je bošnjačko vodstvo iskreno prihvatilo vojni savez s HVO-om i Hrvatskom, umjesto što se upustilo u etničko čišćenje Hrvata u srednjoj Bosni, vjerojatno se tragedija Srebrenice u 1995. nikada ne bi dogodila.

Bošnjačka je politika izlaz na Savu i izlaz na more definirala kao svoje strateške ciljeve. Pristanak supredsjedatelja MKBJ-a da modificiraju mirovne planove kako bi se izišlo u susret bošnjačkim zahtjevima — od Save, srednje Bosne do Mostara i mora²⁵ — davalo je prešutan »legitimitet« vojnim operacijama Armije BiH kako bi vojno osigurali svoje ciljeve u područjima u kojima je hrvatsko stanovništvo bilo većina. Muslimani su pak u javnosti nastojali osigurati pokriće svojim vojnim ciljevima tako što su stvarali incidente za koje su optuživali Hrvate ili Srbe. O takvoj politici provokacija i lažnih optužbi izvješćuju i obavještajni izvori.²⁶

Srpski su političari već u kolovozu 1993. procijenili strateške zamisli Armije BiH: izlazak na more, zauzeti Mostar i zavladatai dolinom Neretve. Zato su u

²³ DCI Interagency Balkan Task Force. *SERB WAR AIMS*. 23 March 1993. Izvor: www.foia.cia.gov/sites/default/files/document.../1993-03-23B.pdf

²⁴ Vidi: M. TUĐMAN, *Bosna i Hercegovina u raljama zapadne demokracije...*, 269.

²⁵ Bošnjačkim zahtjevima izlazi se u susret u Owen-Stoltenbergovom mirovnom planu.

²⁶ »Muslimani i ostaci vladinih snaga bit će u iskušenju da potaknu krvave incidente za koje bi mogli biti okrivljeni Srbi ili Hrvati«. National Intelligence Estimate. *Prospects for Bosnia*. NIE 93-22, May 1993. (Izvor: www.foia.cia.gov/sites/default/files/document.../1993-05-01.pdf)

bošnjačkim vojnim osvajanjima pronašli i svoje interese. Ministar vanjskih poslova RSK Slobodan Jarčević zagovara redefiniranje »trenutnih ratnih ciljeva RSK i RS« jer bi »trebalo pomoći Muslimanima« kako bi se »skinulo Srbima sa leđa najopasnijeg neprijatelja«:

Muslimani nemaju koridor sa svetom. Očigledno je da im je cilj izlazak na more, u širem pojasu od onog koji im se nudi. Uzgred žele zauzeti Mostar i zavladatai dolinom Neretve. Ako im to uspe, zadaće Hrvatskoj smrtni udarac. To bi, ujedno, skinulo Srbima sa leđa najopasnijeg neprijatelja. Zato, trebalo bi Muslimanima pomoći da ostvare ovu stratešku zamisao. Hrvatska tvrdoglavost i napad na RSK, iskoristiti i vezati im što više jedinica na ratištima oko Maslenice, Gospića, Drniša i na Perući. U znak solidarnosti, RS bi mogla oživjeti i bojišta oko Grahova, Glamoča i Kupresa. Muslimani bi, tada, lako slomili poslednju liniju odbrane Hrvata u Bosni na pravcu Gornji Vakuf—Konjic i ugrozili hrvatske položaje oko Trebinja. Time bi srpski hercegovački korpus mogao da oslobodi srpske delove Hercegovine i da dosegne do granice avnojske Hrvatske. Izlaskom Muslimana na Jadran, svi Hrvati, južno od Neretve, potražili bi spas u bekstvu prema Crnoj Gori, ili bi zatražili zaštitu srpske vojske. Tada bi srpska vojska zaustavila muslimansko širenje obalom i ostavila im do 50 km. obale. Politički bi odmah moglo da se pristupi dozvoli Dubrovčanima da proglase nezavisnost, uz delimični otkaz gostoprimstva došljacima iz ustaških krajeva: Imotski, Livno, Duvno itd. (...) Bila bi to izvanredna situacija za Srbe. Tada bi smo pokrenuli svoje istorijsko pravo na Jadran, pozivom na srednjovekovne srpske države u Dalmaciji.²⁷

Razložno je vjerovati da su ključni čimbenici međunarodne politike dobro znali strateške ciljeve Bošnjaka, Srba i Hrvata u BiH. Iz nedavno objavljenih deklasificiranih američkih dokumenata (CIA i NSC), neosporno je da je SAD u ljeto 1993. razmatrao i mogućnost »unilateralne vojne operacije u Bosni«. Od te opcije američka je vlada odustala jer bi to ugrozilo »međunarodno savezništvo«, pa čak i sam NATO, a teško da bi vojna intervencija samo Amerikanaca bila prihvaćena od Vijeća Sigurnosti UN-a.

Svaka unilateralna vojna akcija Sjedinjenih država u Bosni razbit će međunarodnu koaliciju. (...) Ključni NATO saveznici (uključujući Britaniju, Francusku i Kanadu) u tom bi slučaju:

²⁷ Republika srpska krajina. Ministar inostranih poslova Slobodan Jarčević. *Izbor trenutnih ratnih ciljeva RSK i RS*. Državna tajna. Broj: DT. 1/93. (Izvor: Sign., HR — HMDCCR »RSK«, kut. 5010).

- *Smatrali da jednostrane akcije ugrožavaju njihove postrojbe (...) a možda bi se i počeli povlačiti*

- *Prekinuli bi s nama u Vijeću sigurnosti UN-a (...)*

3. *Ukratko, svaka unilateralna akcija SAD, bez daljnjih konzultacija s NATO-om i Ujedinjenim narodima imala bi vrlo negativne kratkoročne i dugoročne posljedice za naše tradicionalne i buduće saveze.*²⁸

U vrijeme kada su Muslimani i Srbi nastojali vojno realizirati svoje strateške ciljeve, Velika Britanija, Francuska i Kanada bile su protiv američkog prijedloga za vojnom intervencijom u BiH. Iz opreza da ne ugroze NATO i svoje odnose sa saveznicima, Amerikanci ništa nisu poduzeli.

Budući da SAD, Velika Britanija, Francuska i Kanada nisu mogli usuglasiti svoje strateške interese i ciljeve u BiH (a to drugim riječima znači NATO i EU), to je imalo za posljedicu da ni tri zaraćene strane u BiH neće moći postići politički dogovor oko svojih strateških ciljeva, već će rješenja nastojati vojno nametnuti.

Konstanta je Izetbegovićeve politike (što je otvoreno priznao i 2000.) da je samo iz taktičkih razloga pristajao na pregovore o unutarnjem ustrojstvu BiH, ali da iz strateških razloga nijedan od predloženih planova (Cutileirov, Vance-Owenov, Owen-Stoltenbergov) bošnjačkoj politici nije bio prihvatljiv.²⁹ To su i nakon »Oluje« 1995., u razgovorima što su prethodili Daytonu, konstatirali američki pregovarači: »U stvari, između potpisivanja Ženevskih načela i razgovora ovaj tjedan u New Yorku, službene izjave Bošnjačke vlade bile su obilježene opredjeljenjem za unitarnu državu i snažnim odbijanjem Sarajeva da pristane na slabu središnju vlast.«³⁰

Veliki su izgledi bili i da pregovori u Daytonu završe neuspjehom upravo zbog Brčkog. Ultimativni zahtjevi Bošnjaka da dobiju izlaz na Savu pokazatelj su političke nespremnosti Alije Izetbegovića na podjelu vlasti u BiH, ali i raspoloženja bošnjačkog vodstva na ratnu opciju i koncem 1995. godine: »Brčko koje se pojavljuje kao teritorijalni problem, najvjerojatnije će dovesti do neuspjeha Daytonu. Bošnjaci su očito spremni za povratak u rat.«³¹ Prema izvješću američ-

²⁸ MEMORANDUM FOR: Director of Central Intelligence. *Likely Allied Reactions to Unilateral US Actions in Bosnia*. 5 August 1993. (Izvor: www.foia.cia.gov/sites/default/files/document.../1993-08-05.pdf)

²⁹ A. Izetbegović u intervjuu Radiju Slobodna Europa, 13. 6. 2000., vidi: *Bosna i Hercegovina: 1990.—2025.* / uredio M. TUĐMAN, Zagreb: UHIP, 2005., 54.

³⁰ DCI Interagency Balkan Task Force. *The Bosnian Government: Divisions Show Confusion in Peace Negotiations*. 27 September 1995. Izvor: http://www.foia.cia.gov/sites/default/files/document_conversions/1817859/1995-09-27B.pdf

³¹ Dayton SITREP #9; November 14, 1995. Izvor: http://www.foia.cia.gov/sites/default/files/document_conversions/1817859/1995-11-14E.pdf

kih sudionika u Daytonu, da nije došlo do prekida pregovora zbog teritorijalnih razmirica oko Brčkog, zasluga je predsjednika Tuđmana koji je predložio arbitražu za Brčko.³²

Washingtonski i Daytonski sporazumi zaustavili su rat, ali nisu osigurali ustavno rješenje za BiH koje bi osiguralo ravnopravnost sva tri konstitutivna naroda, te trajnu sigurnost međunarodnog poretka. Sigurnost međunarodnog poretka ugrožavala je podjednako velikosrpska politika koja je imala za cilj pripajanje većeg dijela BiH Jugoslaviji (a potom Srbiji) koliko i bošnjačka politika koja nije odstupala od programa unitarne BiH. Obje su politike dovodile u pitanje granice i opstojnost BiH. Takve su bile američke izvještajne procjene već koncem 1991. godine:

Iako postoji tračak nade da se sukob u Jugoslaviji može razriješiti na način koji predlaže Europska zajednica, izgledi da će Bosna i Hercegovina zadržati svoje sadašnje granice čine se sve manjim. Najbolji ishod koji možemo očekivati je onaj u kojem bi »umjerenjaci« uspjeti provesti republiku kroz »dogovorenu podjelu« kojom bi se srpska područja ujedinila sa Srbijom, hrvatske enklave bi se priključile Hrvatskoj a Muslimani bi se ili udružili s Hrvatskom ili bi od ostataka iskrojili islamsku državu.³³

Hrvati i Bošnjaci udružili su se u Federaciju 1994., iako je takvom rješenju bilo otpora i na hrvatskoj i na bošnjačkoj strani.³⁴ Hrvatska je službena politika zagovarala i predlagala uniju bošnjačke i hrvatske republike u formi Federacije, jer je to u danim okolnostima bilo jedino moguće političko rješenje. Druga je opcija bila nastaviti rat. Bošnjaci su, kako navode i američki izvori, bili spremni prekinuti i razgovore u Daytonu da bi nastavili ratovati. Od uspostave samostalne hrvatske države konstanta je hrvatske politike bila ostvarivati hrvatske nacionalne interese političkim sredstvima i diplomatskim pregovorima.³⁵

³² Warren Christopher. U.S. Secretary of state. *Dayton History Project Interview*. October 22, 1996. Izvor: http://www.foia.cia.gov/sites/default/files/document_conversions/1817859/1996-10-22.pdf

³³ Directorate of Intelligence. *Bosnia-Herzegovina: On the Edge of the Abyss*. 19 December 1991. (Izvor: www.foia.cia.gov/sites/default/files/document.../1991-12-19.pdf)

³⁴ Ejup Ganić bio je član Predsjedništva BiH i jedna od glavnih ličnosti u muslimanskom vodstvu. Sredinom 1993. zastupao je sljedeće stajalište: »Da, pogriješili smo /muslimanska vlada/ što smo se ujedinili sa Hrvatima protiv Srba. Trebalo je da se udružimo sa Srbima, ali kada je izbio rat već je bilo kasno a posebno nakon svih onih zločina koje su Srbi počinili nad Muslimanima« (2. srpnja 1993.; vidi M. TUĐMAN, *Bosna i Hercegovina u raljama zapadne demokracije...*, 329).

³⁵ Čak i u vrijeme žestokih vojnih sukoba u BiH strani su akteri ocjenjivali da će Hrvatska koristiti sva politička sredstva da ostvari svoje ciljeve jer »hrvatsko vodstvo odlučilo je po-

Unitarna država ostala je strateški cilj bošnjačke politike i nakon Alije Izetbegovića, te se u bitnome ništa u tom pogledu nije promijenilo. Jednako tako su trajna i očekivanja RS za izdvajanjem iz BiH. Hrvatski zahtjev za federalnim uređenjem i trećim entitetom sotoniziran je do te mjere da se hrvatski interesi više ne smiju ni javno ni politički zagovarati. Dok je tome tako, sukob nacionalnih interesa triju konstitutivnih naroda bit će trajna odrednica nestabilnosti BiH. Sve dok tri strane ne prihvate takvo ustavno uređenje koje će garantirati svakome narodu zaštitu i promicanje njegovih kolektivnih prava te nacionalnog i kulturnog identiteta.

vezati svoju zemlju sa zapadnim ekonomskim i sigurnosnim institucijama». National Intelligence Estimate. *Croatia: When Will Fighting Resume?* NIE 93-26. July 1993. (Izvor: http://www.foia.cia.gov/sites/default/files/document_conversions/1817859/1993-07-01a.pdf)

Sažetak

U prigodi obilježavanja 18. studenoga — Dana sjećanja na žrtvu Vukovara 1991. godine Institut društvenih znanosti Ivo Pilar i Područni centar Instituta Pilar u Vukovaru organizirali su u Vukovaru tradicionalni 16. znanstveno-stručni skup »Vukovar '91. — dvadeset i druga godina poslije«. Tema skupa bila je »Vukovar '91. — genocid i memoricidna baština Europske unije«. Cilj skupa je bio pridonijeti nastavku kontinuirane znanstvene rasprave o fenomenu Vukovara '91. i Vukovarske paradigme te na taj način objektivno se suprotstaviti sve izraženijim pokušajima njihova prevrednovanja, prikrivanja, programiranja i/ili krivotvorenja, naročito u kontekstu (pre)oblikovanja suvremene hrvatske nacionalne i kulturne paradigme i identiteta. Zbornik sadrži većinu izgovorenih i prezentiranih priopćenja sa skupa, od kojih se dva rada donose na engleskom jeziku što pridonosi boljoj međunarodnoj vidljivosti ove publikacije, ali i vukovarskih tema uopće. U radu naslovljenom *Postemotional Politics and the Siege of Vukovar (Postemocionalne politike i opsada Vukovara)* Stjepan G. Meštrović pokazuje da su ratovi 1990-ih na području bivše Jugoslavije bili velika neugodnost za Europu, koja je bila nemoćna ili nije željela učiniti ništa da spriječi genocid unatoč svojoj uobičajenoj retorici borbe za zaštitu ljudskih prava i sloboda. Ti su ratovi, smatra autor, podsjetnik Europi da nije nadvladala svoje postemocionalne politike iz povijesti. Vjerojatno će i rat protiv terorizma imati teške posljedice ne samo za Europsku uniju, nego uopće za europsku ideju. Vlado Šakić u radu *Vukovar 2013.: povratno oblikovanje identiteta i/ili nova kulturna paradigma* ističe da se kultura, sustav vrijednosti i identitet razvijaju u određenom povijesnom kontekstu i geopolitičkom okruženju što znači da o tim čimbenicima u manjoj ili većoj mjeri stalno ovise. Tako su se oblikovali, mijenjali i nestajali planetarni civilizacijski krugovi te nacionalne i nadnacionalne kulture i stoga bez povijesnog konteksta i geopolitičkog okruženja nije moguće ni cjelovito razumijevanje kulturnih, vrijednosnih i identitetskih razlika pojedinaca i skupina. Primjena takvog modela na Vukovar i Hrvatsku znači, ističe autor, da su zatečeni vrijednosni, kulturni i identitetski obrasci u prvoj i drugoj Jugoslaviji bili potiskivani ili su se pokušavali integrirati u novonastale jugoslavenske institucije. U Vukovaru su se 1991. branile hrvatske vrijednosti, kultura i identitet, ali i hrvatska budućnost temeljena na načelima slobode i demokracije. Stoga su sve vrijednosti i kulturni obrasci iz kojih su Vukovarci crpili snagu, hrabrost i motivaciju za obranu svojega grada, tim činom postali nacionalne vrijednosti i ključan preduvjet za stabiliziranje nacionalne kulture i institucija te izgradnju nacionalnog i kulturnog identiteta. U radu *The Culturocide, Postemotional Memoricide and Fanonesque Resistance of Vukovar /A Contribution to the Anthropology of Vukovar/ (Kulturocid, postemocionalni memoricid i fanonovski otpor Vukovara /prilog antropologiji Vukovara/)* Sanje Špoljar Vržina antropološkim

se pristupom mapiraju polja izmanipuliranih ljudskih prava i kontinuiran slijed posramljivanja i degradiranja digniteta veterana/veteranki Domovinskog rata i vukovarske zbilje. Ukrštanjem koncepata — Rogićevog definiranja naracija raspolaganja vukovarskim simbolizmom (2013.), Meštrovićevog postemocionalnog društva (1997.) te Fanonovog koncepta odnosa kulture i naroda (1963.) autorica definira fanonovski Vukovar. Osim što je mjesto pijeteta, Vukovar postaje trajno mjesto doslovnog fizičkog otpora memoricidu, kulturocidu i svakom budućem ponovnom genocidu. Josip Bošnjaković i Gordan Črpić u svojem radu *Oskvrnuće svetoga kao strategija razaranja zajednice. Silovanje u ratu kao racionalan projekt razaranja zajednice* naglašavaju da se osobe i zajednice okupljaju oko različitih ideja, vjerovanja te na temelju tih istih grade osobni i društveni identitet. U hrvatskom narodu povlašteno, sveto, mjesto zauzimaju jezik, država, Crkva, žena. Ta četiri konstituiraća elementa su posljednjih desetljeća na različite načine bili dovedeni u pitanje, preoblikovani, napadnuti, urušavani, obscenizirani. Autori, imajući u vidu ono najvrjednije od ta četiri elementa, a to je žena, jer je živa osoba, ukazuju na to zbog čega je žena sveta u hrvatskom narodu; što je žena tijekom rata proživjela, na poseban način obrađujući temu seksualnog nasilja, silovanja; koje su specifičnosti silovanja u ratu, a koje moguće posljedice; na koji način reintegrirati dostojanstvo žene povrijeđene tijekom seksualnog nasilja. *Ideja pravednog rata i pravednog mira u antičkoj i skolastičkoj misli* naslov je rada Mate Buntića i Ivice Musića. Autori se bave pitanjem ideje pravednog rata i pravednog mira u razdoblju antike i srednjeg vijeka, s osobitim naglaskom na teoriju *bellum iustum* sv. Augustina i sv. Tome Akvinskog. Pravedni rat je dopušten, a da bi rat bio pravedan smije ga voditi samo legitiman autoritet, rat mora biti vođen radi mira, rat se poduzima tek kada su iscrpljena sva mirotvorna sredstva, za vođenje rata mora postojati pravedan razlog, rat mora biti vođen u ispravnoj nakani. Iako je kod Augustina i T. Akvinskog teorija *bellum iustum* razrađena na nešto sustavniji način, njezini začetci se mogu pronaći već kod Platona i Aristotela u njihovoj filozofiji države. Kako Platon, tako i Aristotel opravdavaju rat ako je utemeljen na vrlinama mudrosti, hrabrosti, umjerenosti i pravednosti odnosno ako u konačnici osigurava pravedan mir u kojemu su zadovoljeni interesi ne samo pojedinca, nego društva u cjelini. Osim teorije *bellum iustum*, autori se dotiču i pitanja o miru baveći se njime u okviru grčko-rimskog svijeta, Egipta, Mezopotamije i židovstva. Sumirajući značenje mira u svim navedenim slučajevima dolazi se do spoznaje da mir nije samo odsutnost ratnog stanja, nego on mora biti pravedan mir koji je u stanju osigurati blagostanje, zdravlje, sigurnost, opće dobro, vladavinu prava i zakona. Tihomil Maštrović u radu naslovljenom *Otpor memoricidu: Zbirka knjiga o Domovinskom ratu Nacionalne i sveučilišne knjižnice u Zagrebu* podsjeća da je 2008. u Nacionalnoj i sveučilišnoj knjižnici u Zagrebu, u čitaonici knjiga s otvorenim pristupom, utemeljena Zbirka knjiga o Domovinskom ratu. Već 2009. objavljen je i Katalog Zbirke. Zbirka je otvorena sa željom da se javnosti približi objedinjeno knjižno gradivo koje s povijesnih, duhovnih, vojnih, pravnih, politoloških, gospodarstvenih, kulturoloških i drugih stajališta obrađuje događaje vezane uz hrvatski Domovinski rat. Razdoblje Domovinskoga rata (1991.—1995.) snažno obilježava povijest hrvatskoga naroda što se ogleda i u raznovrsnosti publikacija objavljenih na tu temu u Hrvatskoj i u svijetu. Nacionalna i sveučilišna knjižnica u Zagrebu nastojala je okupiti i u Zbirci knjiga o Domovinskom ratu korisnicima približiti što više dostupnog relevantnog gradiva s tog područja, kako iz svojih postojećih fondova, tako i onog što se svakodnevno prinovljuje kupnjom, zamjenom i darom, s nastojanjem da se javnosti omogući što cjelovitiji uvid u to složeno i multidisciplinarno područje te

da se i na taj način pripomogne sprječavanju memoricida vezanog uz taj važni dio hrvatske nacionalne povijesti. *Hrvatski Domovinski rat u zrcalu istraživanja Instituta Pilar* naslov je rada Dražena Živića, koji ističe da je Institut društvenih znanosti Ivo Pilar znanstvena institucija u području društvenih i humanističkih znanosti koja je velik dio svojih znanstvenih i ljudskih potencijala u proteklih dvadesetak godina rada usmjeravala prema empirijskim i teorijsko-metodološkim istraživanjima različitih vidova i dimenzija hrvatskoga Domovinskog rata kao prijelomnog događaja u novijoj hrvatskoj povijesti. Provedbom znanstvenoistraživačkih projekata, empirijskim istraživanjima, organiziranjem znanstvenih skupova i publiciranjem znanstvenih radova, zbornika radova i knjiga Institut Pilar je prikupio, analizirao i značajnim dijelom objavio zavidnu empirijsku građu te sistematizirao i sintetizirao ključne spoznaje i činjenice o stvaranju moderne i demokratske hrvatske države, velikosrbijanskoj agresiji na nju te složenim i dalekosežnim društvenim, demografskim, političkim i gospodarskim posljedicama rata i okupacije velikog dijela državnog teritorija. U ovom preglednom radu navedena su i sažeto opisana osnovna znanstvena postignuća Instituta Pilar u istraživanjima hrvatskoga Domovinskog rata. Na prethodnu temu sadržajno i logički nadovezuje se rad Matea Žanića i Dražena Živića naslovljen *Vukovar '91. u istraživanjima Instituta Pilar*. Autori daju prikaz ključnih koncepata, rezultata znanstvenih istraživanja te interpretacija koje su u svojim radovima tematski vezanim za događanja u Vukovaru 1991. dali znanstvenici Instituta Pilar, ali i drugi istraživači koji su svoje radove objavljivali u publikacijama Instituta. Analiza vukovarskih događanja može se podijeliti u četiri faze pri čemu su za svaku fazu karakteristična neka ključna pitanja na koja se nastojalo odgovoriti. Znanstvene rasprave vodile su se tako oko sljedećih pitanja: što je uzrokovalo Vukovarsku bitku, koji je tijekom ona imala, koje su posljedice bitke te koje su teškoće uspostave poslijeratnog poretka. U radu prikazana istraživanja donijela su niz važnih znanstvenih uvida, ali i otvorila pitanja koja potiču na daljnja istraživanja. *Manipulacija predrasudama i mitovima: primjer Vukovara* tema je rada Renata Matića, Anite Dremel i Mateje Šakić. Oni u svojem radu raspravljaju o manipulaciji simboličkim kapitalom i moralnom poduzetništvu u ratnom i poslijeratnom hrvatskom društvu, pri čemu vukovarsko iskustvo predstavlja relevantne idealno tipske momente. Cilj rada je razotkriti manipulaciju predrasudama i mitovima o Vukovaru za ostvarivanje različitih partikularnih interesa, kao i posljedice takve manipulacije za žrtve ratnog nasilja, ali i za cjelovitu istinu o Vukovaru. U prvome dijelu rada autori definiraju osnovne pojmove kao što su moralno poduzetništvo, predrasude i struktura manipulacija predrasudama. Potom se analizira proces upravljanja predrasudama i mitovima te prikrivanja pravih namjera i posljedica. U trećem dijelu rada autori raspravljaju o razotkrivanju manipulacije te o standardnim reakcijama manipulatora čija se struktura manipulacije razotkriva. U završnom se dijelu nudi zaključak o društvenim posljedicama koje za sobom ostavljaju različiti oblici manipulacije predrasudama i mitovima. Henrik Ivan Damjanović u radu *Memoria — spomen. Teološko-biblijska refleksija očuvanja identiteta narodnosti s pomoću prisjećanja Djela Gospodnjih* među ostalim ističe da u Starom zavjetu nailazimo na opetovane apele Božje preko usta proroka na memoriju, anamnezis, prisjećanje onih djela koja je Bog »ocima našim« učinio, izveo ih iz ropstva egipatskog i spasio ih iz ruku tuđinskih naroda. Cijela Biblija je velik spomen na spašavanje Izabranoga naroda i na njegovo učvršćenje kroz vjeru u jednog Boga. To se najbolje izražava kroz iskustvo oslobođenja, konkretno iskustvo oslobođenja iz egipatskoga ropstva i dolazak u Obećanu zemlju. Time memoria-spomen na izlazak iz negativnoga iskustva, ropstva, osjećaj slobode postaju temeljnim konsti-

tutivnim elementom izgradnje i očuvanja identiteta izraelskoga naroda. Autor naglašava važnost sagledavanja prošlosti i negativnih iskustava koja su dovela do određene kohezije narodnoga identiteta, ali ne samo u negativnome iskustvu, već nadasve u pozitivnome jer negativno iskustvo može stvarati samo destruktivnu snagu u narodu, a pozitivno iskustvo daje elan i snagu u bolje sutra, te to iskustvo daje i osjećaj slobode i oslobođenja. To iskustvo ima jednako značenje i za očuvanje i daljnju izgradnju kako izraelskog naroda tako u konkretnom vremenu i prostoru hrvatskoga naroda. *Dijalektika smrti Boga i čovjeka — nihilizam zaustavljen na pola puta* naslov je rada Mladena Milića, koji ističe da svaka ljudska tragedija poziva na filozofsko i teološko propitivanje uzroka koji su doveli do nje i posljedica koje iz nje proizlaze. U kontekstu religioznog govora o odnosu Boga i čovjeka mora se uzeti u obzir i krajnje iskustvo toga odnosa, a to je iskustvo smrti. Novovjeka filozofija, posebno nakon Friedricha Nietzschea, propituje i fenomen smrti Boga. Autor propituje dijalektički odnos smrti Boga i čovjeka u kontekstu tragedije Vukovara kao simbola smislene obrane prava na život i besmislene potrebe za uništavanjem tog života. Rad se sastoji od četiri dijela. U prvom dijelu autor daje povijesni pregled nastanka i razvoja sintagme »smrt Boga«, u drugom dijelu rada tu sintagmu autor promatra kao fenomen, a u trećem prikazuje posljedice smrti Boga u filozofsko-teološkom kontekstu. U četvrtom, zaključnom dijelu, promišlja o smrti Boga kroz uništavanje božanskih svojstava u čovjeku, kao i moguće dublje fenomenološke uzroke koji su doveli do vukovarske tragedije. *Slatinska ratna kronika 1991. — poseban osvrt na ratni zločin u Balincima, Četkovcu, Čojlugu, Humu i Voćinu* tema je rada Miljenka Brekala. Autor ističe da je osnivanje srpskih autonomnih oblasti SAO Slavonije, Baranje i Zapadnog Srema, SAO Krajine i SAO Zapadne Slavonije, kao i Republike Srpske Krajine na području Republike Hrvatske, bilo nelegitimno. Proces osnivanja je započeo tijekom egzistiranja Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije, odnosno Socijalističke Republike Hrvatske, prema čijim tadašnjim propisima, saveznom i republičkom ustavu za to nisu postojale normativne pretpostavke. Naravno, taj se proces nije mogao ozakoniti ni prema tzv. Božićnom Ustavu Republike Hrvatske iz 1990. godine. Članovi Srpske demokratske stranke Slavonije tijekom 1990. i 1991. na području Općine Podravska Slatina poticali su građanski neposluh srpskog pučanstva legalno izabranoj vlasti Republike Hrvatske, nacionalnu netrpeljivost protiv Hrvata i drugoga nesrpskoga puka. U suradnji s JNA organizirali su naoružavanje i pobunu srpskoga puka na području Općine Podravska Slatina. Glavni im je cilj bio odcjepljenje državnog teritorija Republike Hrvatske na kojem se prostirala SAO Zapadna Slavonija i njegovo pripajanje integralnom konceptu zajedničke države srpskog naroda, tzv. Velikoj Srbiji. Počinitelji kaznenih djela ratnog zločina suđeni su u odsutnosti, nitko od pravomoćno presuđenih ratnih zločinaca za počinjene zločine na području bivše slatinske općine nije dostupan hrvatskom pravosuđu. Većina ratnih zločinaca nalazi se na području Republike Srbije, Republike Srpske u Bosni i Hercegovini, a određeni broj je pobjegao u zemlje Europske unije, kao i u prekomorske zemlje (SAD, Kanadu i Australiju). Ivo Turk u radu *Saborsko 1991. — zločin i posljedice* među ostalim ističe da je presudan događaj koji je obilježio suvremeni demografski i ekonomski razvoj Saborskog bio Domovinski rat. Tijekom njega Saborsko je doživjelo potpunu devastaciju i srpsku okupaciju uz brojne zločine. Najviše se zločina zbilo u studenom 1991. kada su srpske snage zauzele Saborsko. Od posljedica rata Saborsko se još nije oporavilo, što je vidljivo usporede li se popisni rezultati u razdoblju od 1991. do 2011. godine. Negativne posljedice Domovinskog rata vidljive su u demografskom i ekonomskom kontekstu. Posljednji rad u Zborniku, naslovljen *Str-*

teški ciljevi bošnjačke politike 1993.—1994., autorski je prilog Miroslava Tuđmana. Autor analizira izvorne dokumente na temelju kojih se mogu utvrditi vojni i politički ciljevi bošnjačke (muslimanske) politike u Bosni i Hercegovini tijekom 1993. i 1994. godine. Političko i vojno vodstvo Bošnjaka nije bilo usmjereno na političko rješenje sukoba u BiH jer im nisu bili prihvatljivi planovi međunarodne zajednice koji su nudili (kon)federalno uređenje BiH. Predsjedništvo BiH u kojem su dominaciju imali bošnjački članovi zagovaralo je unitarno uređenje države, odnosno od 1993. poduzimali su vojne i političke akcije kako bi osigurali što veći teritorij za samostalnu bošnjačku državu. Takvo rješenje predsjednik Predsjedništva BiH Alija Izetbegović otvoreno zagovara u javnim nastupima. Vojni vrh Armije BiH, uz suglasnost Alije Izetbegovića, 1993. vodio je niz vojnih operacija s ciljem potiskivanja HVO-a iz srednje Bosne i izbijanja u dolinu Neretve te osiguravanja izlaza na more. Rezultat je tih operacija eliminiranje HVO-a s područja Jablanice, Konjica, Fojnice, Kaknja, Zenice, Travnik i Bugojna te etničko čišćenje 153.000 Hrvata s toga područja. Danas dostupna obavještajna izvješća međunarodnih čimbenika govore da su međunarodni predstavnici bili upoznati sa stanjem na terenu, ali da zbog međusobnih nesuglasica nisu mogli u kritično vrijeme dogovoriti zajedničku akciju snaga NATO-a ni uporabu UNPROFOR-a u BiH jer nije bilo konsenzusa ni u Vijeću sigurnosti UN-a.

Summary

In observance of Memorial Day, November 18, for the 1991 Victims of Vukovar, in 2013 for the sixteenth time the Ivo Pilar Institute of Social Sciences and the Pilar Regional Center—Vukovar organized a commemorative symposium, Vukovar '91—Twenty-Two Years After. The theme of the symposium was Vukovar '91—The Genocide and Memoricide of the Heritage of the European Union. The objective of the symposium was to contribute to the continuing scientific discussion on the phenomenon of Vukovar '91 and the Vukovar paradigms, thereby objectively combatting the increasingly blatant attempts to revise, conceal and/or counterfeit them, especially in the context of the (re)formation of contemporary Croatian national and cultural paradigms and identity. The proceedings contain the majority of the papers presented at the symposium, two of which are in the English language, thereby contributing to the international visibility of this publication and the topic of Vukovar in general. In the paper entitled *Postemotional Politics and the Siege of Vukovar (Postemocionalne politike i opsada Vukovara)*, Stjepan G. Meštrović demonstrates that the wars of the 1990s in the territory of the former Yugoslavia were a great embarrassment to Europe, which was either powerless to prevent genocide or did not want to do so, despite its usual rhetoric about the battle to protect human rights and freedoms. These wars, in the author's opinion, were a reminder to Europe that it had not overcome its postemotional politics from history. It is likely that the war on terrorism will also have severe repercussions, not only for the European Union but also for the European idea in general. Vlado Šakić, in the paper *Vukovar 2013: Reformation of Identity and/or New Cultural Paradigms (Vukovar 2013.: povratno oblikovanje identiteta i/ili nova kulturna paradigma)*, emphasizes that cultures, value systems and identities develop in a particular historical context and geopolitical environment, which means that they are more or less constantly dependent on these factors. Thus, planetary civilizational circles have formed, changed and disappeared, as well as national and supranational cultures. Therefore, without the historical context and geopolitical environment, it is not possible to obtain a comprehensive understanding of the cultural, value and identity differences among individuals and groups. According to the author, application of such a model to Vukovar and Croatia means that the autochthonous value, cultural and identity patterns in the first and second Yugoslavia were repressed or attempts were made to integrate them into the new Yugoslav institutions. In 1991, Croatian values, culture and identity were defended in Vukovar, together with the Croatian future based on the principles of freedom and democracy. Therefore, by this act, all the value and cultural patterns from which the people of Vukovar drew their strength, courage and motivation for the defense of their city became national values and key prerequisites for

the stabilization of the national culture and institutions, as well as the building of the national and cultural identity. In the paper *The Culturocide, Postemotional Memoricide and Fanonesque Resistance of Vukovar (A Contribution to the Anthropology of Vukovar)* (*Kulturocid, postemocionalni memoricid i fanonovski otpor Vukovara / prilog antropologiji Vukovara/*) by Sanja Špoljar Vržina, uses an anthropological approach to map the fields of manipulated human rights and the continuous sequence of shaming and degrading the dignity of veterans of the Homeland War and the Vukovar reality. Incorporating the concepts of Rogić's defining narration of the disposition of Vukovar symbolism (2013), Meštrović's postemotional society (1997), and Fanon's concept of the relationship between culture and a nation (1963), the author defines Fanon's Vukovar. Besides being a place of reverence, Vukovar becomes a permanent place of the literal physical resistance to memoricide, culturocide and every future repetition of genocide. In the paper *Desecration of the Sacred as a Strategy to Destroy the Community: Rape in War as a Rational Project to Destroy the Community* (*Oskvrnuće svetoga kao strategija razaranja zajednice. Silovanje u ratu kao racionalan projekt razaranja zajednice*), Josip Bošnjaković and Gordan Črpić emphasize that individuals and communities gather around various ideas and beliefs, on the basis of which they build individual and social identities. In the Croatian nation, the language, state, Church and women occupy a privileged and holy place. These four constituent elements have been brought into question, reshaped, attacked, degraded and devalued in various ways during recent decades. The authors, bearing in mind the most important of these four elements, women, since they are living persons, explain why women are held sacred among the Croatian nation, what women lived through during the war. The paper deals in a special way with the topics of sexual violence, rape, the specific aspects of rape during war and possible consequences, and the restoration of the dignity of a woman injured during sexual assault. *The Idea of a Just War and Just Peace in Ancient and Scholastic Thought* (*Ideja pravednog rata i pravednog mira u antičkoj i skolastičkoj misli*) is the title of a work by Mate Buntić and Ivica Musić. The authors deal with the ideas of a just war and just peace during antiquity and the Middle Ages, with particular emphasis on the *bellum iustum* theory of SS. Augustine and Thomas Aquinas. A just war is permissible. For a war to be just, it can only be waged by a legitimate authority. War must be waged for peace and only undertaken when all peacemaking means have been exhausted. For the waging of war, there must be a just reason and a war must be fought with a proper intention. Although SS. Augustine and Thomas Aquinas elaborate the *bellum iustum* theory in a somewhat more systematic manner, its origins can already be found in Plato's and Aristotle's philosophies of government. Both Plato and Aristotle justify war, insofar as it is based on the virtues of wisdom, courage, temperance and justice, i.e., if it ultimately ensures a just peace, in which not only the interests of the individual are met but also those of the society as a whole. In addition to the theory of *bellum iustum*, the authors also touch upon the issue of peace within the frameworks of the Greco-Roman world, Egypt, Mesopotamia and Judaism. Summarizing the meanings of peace in all these cases, one comes to the realization that peace is not merely the absence of a state of war but must also be a just peace that can ensure well-being, health, safety, the general good and the rule of law. Tihomil Maštrović, in a work entitled *Resistance to Memoricide: The Collection of Books on the Homeland War in the National and University Library in Zagreb* (*Otpor memoricidu: Zbirka knjiga o Domovinskom ratu Nacionalne i sveučilišne knjižnice u Zagrebu*), recounts that in 2008 the Collection of Books on the

Homeland War was established in the Reading Room of the National and University Library in Zagreb, with open access. A catalogue of the collection was published in 2009. The collection is open to the public in order to provide access to a body of materials recorded from the historical, spiritual, military, legal, political science, economic, cultural and other aspects concerning events connected with the Croatian Homeland War. The period of this war, 1991—1995, strongly marks the history of the Croatian people, as reflected in the variety of the publications on this topic in Croatia and abroad. The National and University Library in Zagreb has sought to bring together the Collection of Books on the Homeland War, in order to provide users with as much available relevant material as possible, both from its existing funds and continuous acquisitions through purchasing, exchange and gifts, with the aim of providing the public with comprehensive insight into this complex and multidisciplinary area while also helping to prevent the memoricide related to this important part of Croatian national history. *The Croatian Homeland War as Mirrored in Research by the Pilar Institute (Hrvatski Domovinski rat u zrcalu istraživanja Instituta Pilar)* is the title of a paper by Dražen Živić, who points out that the Ivo Pilar Institute of Social Sciences is a scientific institution in the area of the social sciences and humanities, which has focused a large part of its scientific and human resources over the past twenty-something years on empirical and theoretical-methodological studies of various aspects and dimensions of the Croatian Homeland War as a crucial event in recent Croatian history. Through conducting research projects, empirical studies, organizing scholarly symposia and publishing scientific papers, proceedings and books, the Pilar Institute has assembled, analyzed and published a significant part of this enviable empirical material. It has also systemized and synthesized key insights and facts about the creation of the modern and democratic Croatian state, Greater Serbian aggression against it and the complex and far-reaching social, demographic, political and economic consequences of the war and the occupation of a large part of Croatian territory. In this review are listed and summarized the main scientific achievements of the Pilar Institute in studies on the Croatian Homeland War. This topic is logically connected in terms of content with a paper by Mateo Žanić and Dražen Živić entitled *Vukovar '91 in Studies by the Pilar Institute (Vukovar '91. u istraživanjima Instituta Pilar)*. The authors succinctly and clearly present an overview of the key concepts, results of scientific research and interpretations, which they thematically relate to the 1991 events in Vukovar, whether by scholars from the Pilar Institute or other researchers who have published works in the publications of the Pilar Institute. Analyses of the events in Vukovar can be divided into four phases, each characterized by a key question to be answered. Scientific discussions were conducted about what caused the Battle of Vukovar, what was the course of the battle, what are the consequences and what difficulties have there been in establishing postwar order. The paper presents studies that have yielded a number of important scientific insights, as well as opening a series of questions that need to be further investigated. *Manipulation of Prejudices and Myths: The Example of Vukovar (Manipulacija predrasudama i mitovima: primjer Vukovara)* is the topic of a paper by Renato Matic, Anita Dremel and Mateja Šakić, who discuss the manipulation of symbolic capital and moral entrepreneurship in the wartime and postwar Croatian society, in which the Vukovar experience represents relevant ideal-typical moments. The objective of the paper is to expose the manipulation of prejudices and myths about Vukovar for achieving various particular interests, the consequences of such manipulations for the victims of wartime violence and the whole truth about Vukovar. In the

first part of the paper, the authors define basic concepts, such as moral enterprise, prejudices and the structure of the manipulation of prejudices. Then the processes of managing prejudices and myths, and concealing true intentions and consequences are analyzed. In the third part of the paper, the authors discuss and reveal manipulations and the standard reactions of a manipulator whose structure of manipulation is exposed. In the final part, a conclusion is offered about the social consequences of various forms of the manipulation of prejudices and myths. Henrik Ivan Damjanović, in the work *Memoria — Remembrance. A Theological-Biblical Reflection on the Preservation of National Identity by Recalling the Acts of the Lord (Memoria — Spomen. Teološko-biblijska refleksija očuvanja identiteta narodnosti s pomoću prisjećanja Djela Gospodnjih)*, among other things points out that in the Old Testament we find God's repeated appeals through the mouths of the prophets for remembrance, anamnesis and the recalling of those works that God had done for «our forefathers», bringing them out of slavery and saving them from the hands of alien nations. The whole Bible is a great remembrance of the salvation of the chosen people and their consolidation through belief in one God. This is best expressed through the experience of the liberation from slavery in Egypt and arrival in the Promised Land. Thus, through the memory-remembrance of the exodus from a negative experience, i.e., slavery, the sense of freedom becomes the basic constituent element for the building and preservation of the identity of the nation of Israel. The author emphasizes the importance of looking at the past and negative experiences, which leads to a certain cohesion of national identity, not only in negative experiences but, above all, in positive ones because negative experiences can create only destructive force in a nation, while positive experiences provide élan and strength in a better tomorrow, as well as a sense of freedom and liberation. This experience has the same meaning for both the preservation and further development of the nation of Israel and in this concrete time and place for the Croatian nation. *The Dialectics of the Death of God and Man — Nihilism Stopped Halfway (Dijalektika smrti Boga i čovjeka — nihilizam zaustavljen na pola puta)* is the title of a paper by Mladen Milić, who points out that every human tragedy calls for philosophical and theological examination of the causes leading to it and the consequences arising from it. In the context of religious discourse on the relationship between God and man, it is also necessary to take into account the ultimate experience of this relationship, which is the experience of death. Modern philosophy, especially after Friedrich Nietzsche, also examines the phenomenon of the death of God. The author examines the dialectical relationship between the death of God and man in the context of the Vukovar tragedy as a symbol of the meaningful defense of the right to life and the senseless need to destroy that life. The paper consists of four parts. In the first part, the author presents a historical overview of the origin and development of the syntagma «the death of God». In the second part of the paper, the author considers this syntagma as a phenomenon and in the third examines the aftermath of the death of God in the philosophical-theological context. In the fourth and concluding part, the author reflects on the death of God through the destruction of the divine properties in man, as well as possibly deeper phenomenological causes that led to the Vukovar tragedy. *The 1991 Slatina War Chronicle — With Special Reference to War Crimes in Balinci, Četekovac, Čojlug, Hum and Voćin (Slatinska ratna kronika 1991. — poseban osvrt na ratni zločin u Balincima, Četekovcu, Čojlugu, Humu i Voćinu)* is the title of a paper by Miljenko Brekalo. The author points out that the establishment of the Serbian autonomous regions (*srpske autonomne oblasti — SAO*) of

SAO Slavonia, Baranja and Western Syrmia, SAO Krajina and SAO Western Slavonia, as well as the Republic of Serbian Krajina in the territory of the Republic of Croatia was illegitimate. The process of their establishment had begun during the existence of the Social Federal Republic of Yugoslavia and the Socialist Republic of Croatia, according to whose laws and constitutions there was no legal basis for it. Naturally, this process was also illegitimate according to the so-called 1990 Christmas Constitution of the Republic of Croatia. During 1990 and 1991, members of the Serbian Democratic Party of Slavonia in the territory of the Municipality of Podravska Slatina encouraged civil disobedience by the Serbian population toward the legally elected government of the Republic of Croatia as well as ethnic intolerance toward Croats and other non-Serbs. In cooperation with the Yugoslav National Army (JNA), they organized the arming and rebellion of the Serbian population in the territory of the Municipality of Podravska Slatina. Their main objectives were the secession of territory of the Republic of Croatia, which became part of the SAO Western Slavonia, and its annexation to the integral concept of a common state for the Serbian people, so-called «Greater Serbia». The perpetrators of war crimes have been judged in absentia. None of the convicted war criminals who perpetrated crimes in the territory of the former Municipality of Slatina could be brought before the Croatian judiciary. Most of the war criminals are in the Republic of Serbia and the Republika Srpska in Bosnia and Herzegovina, while some have escaped to countries of the European Union and overseas (USA, Canada and Australia). In the paper *Saborsko 1991 — Crime and Consequences (Saborsko 1991. — zločin i posljedice)*, Ivo Turk, among other things, points out that the crucial event that marked the modern demographic and economic development of Saborsko was the Homeland War. This municipality experienced total devastation and Serbian occupation, during which numerous crimes were committed. The greatest crime was in November 1991, when the Serbian forces occupied Saborsko. This municipality has still not recovered from the consequences of the war, as evident when the census results are compared for the period from 1991 to 2011. The negative consequences of the Homeland War are visible in both the demographic and economic contexts. The last paper in the proceedings, *The Strategic Goals of Bosniak Politics, 1993—1994 (Strateški ciljevi bošnjačke politike 1993.—1994.)*, is by Miroslav Tudman. The author analyzes original documents, on the basis of which it is possible to determine the military and political goals of the Bosniak (Muslim) politics in Bosnia and Herzegovina during 1993 and 1994. The political and military leadership of the Bosniaks was not directed toward any political solution to the conflict in Bosnia and Herzegovina, since the plans of the international community that offered a (con)federal structure of B&H were not acceptable to them. The Presidency of Bosnia and Herzegovina, in which the Bosniak members dominated, advocated a unitary system of government, i.e., from 1993 they undertook military and political campaigns in order to secure the largest possible territory for the independent Bosniak state. The President of the Presidency of Bosnia and Herzegovina, Alija Izetbegović, openly advocated such a solution in his public appearances. The military leadership of the Army of Bosnia and Herzegovina, with the consent of Alija Izetbegović, conducted a series of military operations with the goal of driving the Croatian Defense Council (HVO) from central Bosnia, reaching the Neretva Valley and securing access to the sea. These operations resulted in the elimination of the Croatian Defense Council from the regions of Jablanica, Konjic, Fojnica, Kakanj, Zenica, Travnik and Bugojno, and the ethnic cleansing of 153,000 Croats from that region. Intelligence reports by international sources available today

show that the international representatives were aware of the actual situation on the terrain but, due to disagreements among themselves, were unable to agree upon a joint campaign by NATO forces or the use of the United Nations Protection Force (UNPROFOR) in Bosnia and Herzegovina when the situation was critical, and there was also a lack of consensus among the members of the UN Security Council.

Translated by Margaret Casman-Vuko

○ autorima

- dr. sc. Josip BOŠNJAKOVIĆ** viši je asistent pri Katoličkom bogoslovnom fakultetu u Đakovu i pri Hrvatskom katoličkom sveučilištu u Zagrebu. Svećenik je Đakovačko-osječke nadbiskupije te kao psiholog-psihoterapeut voditelj bračnih i obiteljskih savjetova lišta u Osijeku i Slavonskom Brodu. Član je Hrvatske psihološke komore i European Association of Transactional Analysis.
- ddr. sc. Miljenko BREKALO**, diplomirao, magistrirao i doktorirao na Pravnom fakultetu Sveučilišta J. J. Strossmayera u Osijeku. Drugi doktorat je obranio na Filozofskom fakultetu Sveučilišta u Mostaru, gdje predaje radno i socijalno pravo. Područje njegovog interesa su javne i monetarne financije, financijsko i monetarno pravo, radno i socijalno pravo, ustavno pravo i suvremena hrvatska povijest. Objavio je četiri knjige i pedesetak znanstvenih i stručnih radova u tuzemnim i inozemnim časopisima, zbornicima i knjigama. Znanstveni je savjetnik u Institutu društvenih znanosti Ivo Pilar i voditelj Područnog centra Instituta Pilar u Osijeku.
- doc. dr. sc. Mate BUNTIĆ**, diplomirao 2003. na Filozofskom fakultetu Družbe Isusove u Zagrebu. Na istome fakultetu je magistrirao godine 2009. Doktorirao je na Filozofskome fakultetu Sveučilišta u Mostaru 2012. godine. Od 2003. djelatnik je Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Mostaru, odjel za filozofiju. Uz nastavnu, bavi se i znanstvenom djelatnošću. Autor je više znanstvenih članaka te suautor jednog udžbenika. Do sada je aktivno sudjelovao na više međunarodnih i domaćih znanstvenih skupova.
- prof. dr. sc. Gordan ČRPIĆ**, prorektor za nastavu pri Hrvatskom katoličkom sveučilištu gdje je ujedno pročelnik studijskog odjela sociologije. Tajnik je komisije Hrvatske biskupske konferencije »Iustitia et pax«. Sudjelovao je na više domaćih i međunarodnih znanstvenih projekata i na domaćim i međunarodnim simpozijima. Objavio je znanstvene radove u autorskim i uredničkim knjigama, poglavlja u knjigama te višebrojne znanstvene članke u različitim časopisima. Član je više domaćih i međunarodnih društava i udruga koje se bave temama sociologije i religije.
- Henrik Ivan DAMJANOVIĆ**, lic. lit., nakon završene klasične gimnazije stupa u red cistercita. Nakon završenoga studija teologije u Einsiedelnu (Švicarska) upisuje poslijediplomski studij licencijata, specijalizacija u liturgiji, na Papinskom liturgijskom institutu San Anselmo u Rimu, na kojem magistrira 2007. Godine 2013. završava u Münchenu studij psihoterapije po školi Viktora E. Frankla, Logotherapie und Existenzanalyse, na Južnonjemačkom institutu za logoterapiju u Fürstenfeldbrucku. Radi kao upravitelj Zavoda za znanstvenoistraživački i umjetnički rad Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti u Vukovaru.

Anita DREMEL, diplomirala sociologiju, engleski jezik i književnost i japanologiju na Filozofskom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu. Na Hrvatskim studijima Sveučilišta u Zagrebu od 2008. radi kao vanjski suradnik u nastavi. Sudjelovala je na brojnim znanstvenim skupovima u Hrvatskoj i inozemstvu te objavila više znanstvenih i stručnih članaka u hrvatskim i međunarodnim časopisima. Znanstveni interesi: sociološka teorija, sociologija kulture, sociologija roda, analiza diskursa, teorije modernizacije, nastava.

prof. dr. sc. Tihomil MAŠTROVIĆ, diplomirao na Filozofskom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu na kojem je 1988. doktorirao iz područja filologije. Od 1976. zaposlen je u Zadru za povijest hrvatske književnosti, kazališta i glazbe Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti u Zagrebu. Od 2007. do 2011. glavni je ravnatelj Nacionalne i sveučilišne knjižnice u Zagrebu. Kao nastavnik sudjeluje u visokoškolskoj nastavi na Sveučilištu u Zadru od 1993. i na Hrvatskim studijima Sveučilišta u Zagrebu te na doktorskim studijima Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu i Filozofskog fakulteta Družbe Isusove u Zagrebu. Objavio je deset autorskih znanstvenih knjiga, devedesetak znanstvenih rasprava s područja povijesti književnosti i kazališta, stotinjak stručnih članaka te tridesetak eseja i književnih prikaza objavljenih u brojnim znanstvenim i književnim časopisima i zbornicima, a objavio je i nekoliko stotina publicističkih članaka.

prof. dr. sc. Renato MATIĆ, diplomirao, magistrirao i doktorirao sociologiju na Filozofskom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu. Posebno se bavi sociologijom kriminala i društvene devijantnosti, problemima nasilja i korupcije te društvenim uzrocima predrasuda i diskriminacijskih praksi, s naglaskom na devijantne pojave i probleme hrvatskog društva u razdoblju tranzicije. Autor je tridesetak znanstvenih i stručnih radova. Od 1994. do 2007. predaje na Fakultetu kriminalističkih znanosti (kasnije Visokoj policijskoj školi) u Zagrebu. Od 2007. zaposlenik je Hrvatskih studija Sveučilišta u Zagrebu. Sudionik je Domovinskog rata i nositelj Spomenice.

prof. dr. sc. Stjepan G. MEŠTROVIĆ, američki sociolog, profesor sociologije na Texas A&M University. Autor je više od petnaest knjiga i priznat međunarodni stručnjak u pitanjima ratnih zločina. Unuk je poznatog hrvatskog kipara Ivana Meštrovića.

mr. sc. Mladen MILIĆ, asistent na Katoličkom bogoslovnom fakultetu u Đakovu i predsjednik Udruge katoličkih intelektualaca. Diplomirao je teologiju na KBF-u u Đakovu 2004., a 2011. magistrirao na Filozofskom fakultetu Družbe Isusove u Zagrebu. Trenutno piše doktorski rad na Filozofskom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu.

doc. dr. sc. Ivica MUSIĆ, diplomirao na Filozofskom fakultetu Družbe Isusove u Zagrebu. Na istom fakultetu završio je poslijediplomski studij iz filozofije te magistrirao 2004., a doktorirao 2008. godine. Od 2002. radi na Pedagoškom fakultetu Sveučilišta u Mostaru, kasnije Filozofskom fakultetu. Osim na Filozofskom, predaje i na Fakultetu prirodoslovno-matematičkih i odgojnih znanosti u Mostaru te na Teološkom institutu u Mostaru. Prodekan je za nastavu Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Mostaru. Autor je i koautor dviju knjiga te više od dvadeset znanstvenih članaka. Svojim priložima sudjelovao je na brojnim znanstvenim skupovima u zemlji i inozemstvu.

Mateja ŠAKIĆ, diplomirala na studiju sociologije na Hrvatskim studijima Sveučilišta u Zagrebu. Dobitnica je Rektorove nagrade, Priznanja voditelja Hrvatskih studija za najboljeg studenta i Stipendije Grada Zagreba. Od 2013. zaposlena je na Odjelu za sociologiju Hrvatskog katoličkog sveučilišta u Zagrebu kao asistentica na kolegijima Suvremene sociološke teorije i Neeksperimentalna kvantitativna metodologija. Pohađa pos-

lijediplomski doktorski studij informacijskih i komunikacijskih znanosti na Filozofskom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu.

- prof. dr. sc. Vlado ŠAKIĆ**, diplomirao psihologiju na Filozofskom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu, magistrirao socijalnu psihijatriju na Stomatološkom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu te doktorirao psihologiju na Filozofskom fakultetu u Zagrebu. Redoviti je profesor i znanstveni savjetnik u trajnom zvanju. Područje znanstvenog rada: socijalna psihologija, socijalne devijacije i antisocijalna ponašanja, psihologija ličnosti, politička psihologija. Objavio je stotinjak znanstvenih knjiga te jednu knjigu eseja iz područja političke psihologije. Objavio je stotinjak znanstvenih i stručnih radova. Sudjelovao je na četrdesetak međunarodnih i četrdesetak domaćih znanstvenih skupova. Bio je predsjednik Osnivačkog odbora Instituta društvenih znanosti Ivo Pilar, jedan od osnivača Hrvatskih studija Sveučilišta u Zagrebu, utemeljitelj Studija psihologije na Hrvatskim studijima Sveučilišta u Zagrebu, bio je član Povjerenstva za osnivanje Hrvatskog katoličkog sveučilišta u Zagrebu. Ravnatelj je Instituta društvenih znanosti Ivo Pilar. Bio je voditelj 20 nacionalnih znanstvenih projekata, jednog međunarodnog projekta te konzultant na 20 projekata. Dobitnik je većeg broja nagrada i priznanja za znanstvenu i stručnu djelatnost.
- prof. dr. sc. Sanja ŠPOLJAR VRŽINA**, znanstvena savjetnica u Institutu društvenih znanosti Ivo Pilar. Diplomirala je i doktorirala na Medicinskom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu. Suosnivačica je Instituta za antropologiju, Zagreb (1992.) i prvog Studija antropologije pri Sveučilištu u Zagrebu (2000.). Profesorica antropologije pri Sveučilištu u Zagrebu i drugim sveučilištima. Nositeljica brojnih zaduženja u tijelima nacionalne i međunarodne akademske zajednice; provodi (ko)autorska istraživanja i publicira s domaćim i međunarodnim timovima u području prisilnih migracija, javnog zdravstva i antropologije.
- prof. dr. sc. Miroslav TUĐMAN**, predstojnik katedre za organizaciju znanja na Odsjeku za informacijske i komunikacijske znanosti Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu. Bio je zamjenik predstojnika Ureda za nacionalnu sigurnost (UNS) i ravnatelj Hrvatske izvještajne službe (HIS) u dva navrata, 1993.—1998. i 1999.—2000. Radio je na većem broju znanstvenih projekata, objavio je četrnaest knjiga i više od dvjesto znanstvenih članaka te uredio desetak zbornika. Aktivni je istraživač u području informacijske znanosti, nacionalne sigurnosti i izvještajne djelatnosti.
- dr. sc. Ivo TURK**, doktorirao na Geografskom odsjeku Prirodoslovno-matematičkog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu. Bavi se demografijom i socijalnom geografijom. Zaposlen je u Institutu društvenih znanosti Ivo Pilar u Zagrebu kao znanstveni suradnik. Obnaša dužnost voditelja programa Study Abroad u Hrvatskoj za studente sa Sveučilišta Georgia, SAD-a. Objavio je dvadesetak znanstvenih radova te sudjelovao na desetak domaćih i međunarodnih znanstvenih skupova.
- dr. sc. Mateo ŽANIĆ**, sociolog, viši asistent u Institutu društvenih znanosti Ivo Pilar — Područni centar Vukovar. Objavio je nekoliko znanstvenih radova te sudjelovao na više domaćih i međunarodnih konferencija.
- prof. dr. sc. Dražen ŽIVIĆ**, znanstveni savjetnik u Institutu društvenih znanosti Ivo Pilar. Posebno se bavi istraživanjima povezanim s demografijom Hrvatske, demografijom malih područja, demografijom braka i obitelji, demografskim posljedicama rata te etnodemografijom. Voditelj je Područnoga centra Instituta Pilar u Vukovaru. Objavio je stotinjak znanstvenih i stručnih radova u časopisima, zbornicima radova i knjigama.

